

B İ L G İ, 23 (2)

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2021 Güz, Cilt 23, Sayı 2 [2021 Fall, Volume 23, Number 2]

ISSN: 1302-1761 • E-ISSN: 2645-9051

H. Gökçe **Zabunoğlu** • Kapitalizm, Biyoiktidar ve Özne

Doğan **Keşap** ve Ali Rıza **Sandalcılar** • Dış Ticarete Serbestleştirici ve Korumacı Politikaların Ekonomik Büyümeye Etkisi: Panel Veri Analizi

Mohammed **Alnour** ve Hayriye **Atik** • The Dynamic Implications of Globalization and Renewable Energy in Turkey: Are They Vital for Environmental Sustainability? An SVAR Analysis

Mohamed Zakaria **Fodol** • The Impact of Corruption on Nigerian Enterprises' Performance: An Empirical Study

Ayşe Mine **Yurdagel** ve Müge **Yalçın** • A Business Perspective on Social Innovativeness: The Influence on Corporate Reputation and the Relationship with Product Innovativeness

Ömer Fazıl **Emek** ve Oğuzhan **Özçelebi** • Türkiye'de Çevresel Kuznets Hipotezinin Geçerliliği Bağlamında Karbon Emisyonu (CO2) ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Hatemi-J ve Zamanla Değişen Nedensellik

Mustafa **Solmaz** ve Ersoy Özmen **Alkan** • Akışkan Modern Toplum, Saf İlişki ve İnsani Birlikteliklerin Geçici Hale Gelişi

Aziz **Tuncer** • Neoliberal Challenges and the Demise of Keynesian-Weberian State

Ahmet Ziya **Akın** • Diplomatik Anlaşmazlıklar Bağlamında Angela Merkel Dönemi Almanya'nın Çin Politikasına Sosyal İnşacı Yaklaşım

İbrahim Taha **Dursun** • Bir Dönüşüm Süreci Olarak Strateji: Mintzberg'in Perspektifinden Bütüncül Bir Yaklaşım

• Mustafa **Yıldırım** • KİTAP İNCELEMESİ • İbrahim Atilla Karataş (2020), **Endülüs'ün Marka Şehirleri**, Ankara: Gece Kitaplığı.

Bilgi, 23 (2) • ISSN: 1302-1761 • E-ISSN: 2645-9051

Sosyal Bilimler Dergisi [Journal of Social Sciences]

2021 Güz, Cilt 23, Sayı 2 [2021 Fall, Volume 23, Number 2]

▪ **Sahibi / Owner**

Değişim Yayınları

▪ **Sorumlu Yazışleri Müdürü / Managing Editor**

Demir Can **Dilek**

▪ **Editörler / Editors**

M. Kemal **Aydın** ve Engin **Yıldırım**

▪ **Yayın Editörleri / Publication Editors**

Cihan **Selek-Öz**, Avni Önder **Hanedar** ve Ayla **Akdoğan**

▪ **Yardımcı Editörler / Assistant Editors**

Sezgin **Uysal** ve Eyüp Ensar **Çakmak**

▪ **Yazım ve Dil Editörü**

Elifnaz **Özkan**

▪ **Yabancı Dil Editörü**

Ozan **Kahraman**

▪ **Yayın Kurulu / Editorial Board**

Gencer **Özcan** [İstanbul Bilgi Üniversitesi], Elmas **Yaldız-Hanedar** [Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi], Yunus **Yiğit** [Sakarya Üniversitesi], Şener **Aktürk** [Koç Üniversitesi], Cavit **Çolakoğlu** [Artvin Çoruh Üniversitesi], Abdülkadir **Şenkal** [Kocaeli Üniversitesi], İrem **Gür-Yiğit** [İstanbul Üniversitesi], İbrahim **Efe** [Lancaster University], Özer **Köseoğlu** [Sakarya Üniversitesi], Asena **Boztaş** [Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi], John **McSweeney** [The University of Manchester], Suna Gülfer **İhlamur Öner** [Marmara Üniversitesi], Serdar **Orhan** [Sakarya Üniversitesi]

▪ **Yayın Koordinatörü / Managing Coordinator**

Yeşim **Dalkılıç**

- Yılda iki kez yayınlanan *Bilgi*, hakemli bir dergidir.
- *Bilgi* is a peer-reviewed journal, published bi-annually.
- Dergide yayımlanan yazı ve makaleler kaynak gösterilmek koşuluyla iktibas edilebilir. Yazıların ve makalelerin tüm sorumluluğu yazarına / yazarlarına aittir.
- The articles and papers published in the journal may be quoted provided that the source indicated. All the responsibility of the articles and papers belongs to author(s).

▪ **Taranan Endeksler / Indexed by**

- EBSCO
- Index Islamicus
- Pro Quest Political Science
- SOBIAD

▪ **Yazışma Adresi / Contact**

Değişim Yayınları [<http://www.degisimyayinlari.net>]
Semerciler Mahallesi, Postane Sokak, No 3
Adapazarı, Sakarya, Türkiye
▪ 0264 278 56 39 ▪ 0533 318 90 01

• **Uluslararası Danışma Kurulu / International Advisory Board**

- Hamza **Al** [Sakarya Üniversitesi] • Sevda **Alankuş** [Kadir Has Üniversitesi] • İsmail Altay [Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi] • Atilla **Arkan** [Sakarya Üniversitesi] • Muhittin **Ataman** [Yıldırım Beyazıt Üniversitesi] • Ayhan **Aytaç** [Trakya Üniversitesi] • Mehmet **Barca** [Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi] • Jürgen **Bellers** [Universitaet Siegen] • Arif **Bilgin** [Sakarya Üniversitesi] • Veysel **Bozkurt** [İstanbul Üniversitesi] • Esra **Dil** [Sakarya Üniversitesi] • Michael **Dillon** [Lancaster University] • Burhanettin **Duran** [İbni Haldun Üniversitesi] • Ümit **Ekin** [Sakarya Üniversitesi] • Tuba **Çevik-Ergin** [Sakarya Üniversitesi] • Bedri **Gencer** [Yıldız Teknik Üniversitesi] • Aykut Güner [İstanbul Üniversitesi] • İrfan **Haşlak** [Sakarya Üniversitesi] • Mustafa **Hatipler** [Trakya Üniversitesi] • İsmail **Hira** [Sakarya Üniversitesi] • Kemal **İnat** [Sakarya Üniversitesi] • Ahmet **İnsel** [Galatasaray Üniversitesi] • Tim **Jacoby** [The University of Manchester] • Aristotle **Kallis** [Keele University] • Osman **Karamustafa** [Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi] • Tuncay **Kardaş** [Sakarya Üniversitesi] • Özgür **Kayalica** [İstanbul Teknik Üniversitesi] • Aziz **Kutlar** [Sakarya Üniversitesi] • Ahmet **Makal** [Ankara Üniversitesi] • Nicholas **Onuf** [Florida International University] • M. **Porsche-Ludwig** [National Dong-Hwa University] • Şükrü **Özen** [İzmir Ekonomi Üniversitesi] • Esat **Pınarbaşı** [Balıkesir Üniversitesi] • Hakan **Poyraz** [Mimar Sinan Üniversitesi] • Köksal **Şahin** [Sakarya Üniversitesi] • Erol **Taymaz** [Ortadoğu Teknik Üniversitesi] • Turan **Yıldırım** [Marmara Üniversitesi] • Ensar **Yılmaz** [Yıldız Teknik Üniversitesi] • Feridun **Yılmaz** [Uludağ Üniversitesi] • Nuray **Yılmaz-Sert** [Sakarya Üniversitesi] • Murat Tozan [Ege Üniversitesi] • Burhanettin **Zengin** [Sakarya Üniversitesi]

▪ **Bu Sayının Hakemleri** [Alfabetik]

- Doç. Dr. Âdem Sağır [Karabük Üniversitesi]
- Doç. Dr. Ali Altınır [Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi]
- Prof. Dr. Bayram Ali Soner [Polis Akademisi]
- Dr. Bilge Durutürk [Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi]
- Prof. Dr. Cemalettin Kalaycı [Karadeniz Teknik Üniversitesi]
- Dr. Çağdaş Cengiz [Dokuz Eylül Üniversitesi]
- Doç. Dr. E. Yıldız-Hanedar [Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi]
- Dr. Öğretim Üyesi Fatma Zişan Kara [Aksaray Üniversitesi]
- Prof. Dr. Fuat Man [Sakarya Üniversitesi]
- Doç. Dr. Hakan Eryüzlü [İskenderun Teknik Üniversitesi]
- Prof. Dr. İrfan Haşlak [Sakarya Üniversitesi]
- Doç. Dr. İskender Gümüş [Kırklareli Üniversitesi]
- Dr. Mustafa Çalışkan [Sakarya Üniversitesi]
- Doç. Dr. Mustafa Kırca [Düzce Üniversitesi]
- Doç. Dr. Nurullah Altıntaş [Sakarya Üniversitesi]
- Dr. Önder Canveren [Dokuz Eylül Üniversitesi]
- Prof. Dr. Özer Köseoğlu [Sakarya Üniversitesi]
- Doç. Dr. Sercan Gürler [İstanbul Üniversitesi]
- Doç. Dr. Sibel Akgün [Sakarya Üniversitesi]
- Prof. Dr. Hakan Poyraz [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]
- Dr. Öğretim Üyesi Ş. M. Koşaroğlu [Sivas Cumhuriyet Üniversitesi]
- Dr. Tunç İnce [Sakarya Üniversitesi]
- Doç. Dr. Umut Sanem Çiftçi [İzmir Bakırçay Üniversitesi]

H. Gökçe **Zabunoğlu** ▪ Kapitalizm, Biyoiktidar ve Özne [231-256]
Doğan **Keşap** ve Ali Rıza **Sandalcılar** ▪ Dış Ticarete Serbestleştirici ve Korumacı Politikaların Ekonomik Büyümeye Etkisi: Panel Veri Analizi [257-287]

Mohammed **Alnour** ve Hayriye **Atik** ▪ The Dynamic Implications of Globalization and Renewable Energy in Turkey: Are They Vital for Environmental Sustainability? An SVAR Analysis [288-314]

Mohamed Zakaria **Fodol** ▪ The Impact of Corruption on Nigerian Enterprises' Performance: An Empirical Study [315-340]

Ayşe Mine **Yurdagel** ve Müge **Yalçın** ▪ A Business Perspective on Social Innovativeness: The Influence on Corporate Reputation and the Relationship with Product Innovativeness [341-363]

Ömer Fazıl **Emek** ve Oğuzhan **Özçelebi** ▪ Türkiye'de Çevresel Kuznets Hipotezinin Geçerliliği Bağlamında Karbon Emisyonu (CO2) ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Hatemi-J ve Zamanla Değişen Nedensellik [364-386]

Mustafa **Solmaz** ve Ersoy Özmen **Alkan** ▪ Akışkan Modern Toplum, Saf İlişki ve İnsani Birlikteliklerin Geçici Hale Gelişi [387-403]

Aziz **Tuncer** ▪ Neoliberal Challenges and the Demise of Keynesian-Weberian State [404-419]

Ahmet Ziya **Akın** ▪ Diplomatik Anlaşmazlıklar Bağlamında Angela Merkel Dönemi Almanya'nın Çin Politikasına Sosyal İnşacı Yaklaşım [420-445]

İbrahim Taha **Dursun** ▪ Bir Dönüşüm Süreci Olarak Strateji: Mintzberg'in Perspektifinden Bütüncül Bir Yaklaşım [446-460]

▪ Mustafa **Yıldırım** ▪ KİTAP İNCELEMESİ ▪ İbrahim Atilla Karataş (2020), Endülüs'ün Marka Şehirleri, Ankara: Gece Kitaplığı.

Kapitalizm, Biyoiktidar ve Özne

H. Gökçe Zabunoğlu¹

Makale Türü: Derleme

Geliş Tarihi / Submitted: 12.04.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 25.07.2021

Yayın Tarihi / Online Publication: 30.11.2021

Özet: Çağdaş kapitalizm ile özgünlük arasındaki ilişkinin herhangi bir incelemesinin, özne meselesini ve modern benliğin oluşum şeklini dikkate alması gerekir. Bunu yapmak için, kapitalizmin biyopolitik bir üretim tarzı olduğunu kabul etmeliyiz. Bu yaklaşım, Foucault tarafından sunulan kavramsal çerçeveyi daha ciddiye alır ve onu kapitalizmin ekonomik süreçleriyle ilişkilendirir. Bu makalede, endüstriyel kapitalizmin rolünü incelemek için kapitalizm ve biyoiktidar arasındaki karmaşık ilişkinin kapsamlı bir yorumu sunulmaktadır. Bunun için Foucault'nun disiplin ve biyoiktidar kategorilerinden ve kapitalizmin ilk aşamalarında hüküm süren liberal yönetimsellik tartışmasından yararlanılmıştır. Makalede, endüstriyel üretimin ve liberal yönetimin egemen olduğu kapitalizmin ilk aşamalarının, bireylerin panoptik gözetimi ve bir yönetim alanı olarak “sosyal”ın ortaya çıkışı tarafından karakterize edildiği ileri sürülmektedir. Kapitalizm özünde biyopolitiktir. Çünkü kapitalizm, bireylerin ve nüfusun uysallığını sağlayan, mevcut iş gücünün niteliğini ve miktarını artıran ve onları ekonomik süreçlere göre ayarlayan disipline ve buna uygun düzenlenmelere dayanmaktadır. Disiplin mekanizmaları ve sosyal yönetim, birbirini birlikte belirleyen homojenleştirme teknolojileri olarak işlev görür. Disiplin mekanizmaları, özneyi belirli bedensel ve ahlaki normlara göre kişiselleştirir ve normalleştirir. Çalışmada endüstriyel kapitalizmin, tüm toplumsal bedenin homojenleşmesine yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Biyopolitika, Biyoiktidar, Özne, Endüstri Kapitalizmi, Disiplinci İktidar.

1. Giriş

Kapitalizm ile özgünlük arasındaki ilişkiyi doğru bir şekilde anlamak için özgünlük ve sahtelik düalizminin ötesine geçilmelidir. Bu, kapitalizmin “dış-

sal” yabancılaştırıcı ilişkilerinin aksine, istikrarlı bir “iç” veya “gerçek” öze sahip olma fikrinden vazgeçmek anlamına gelir. Benlik fikrinden kurtulmak, iktidarı yalnızca olumsuz ve baskıcı olarak kabullenmenin yerine, iktidarı kavramsallaştırırken onun üretken yönünü dikkate almayı varsayar.

Öyleyse başlangıçta iktidar, özneliğin ve hakikatin oluşturucusu olarak kabul edilmelidir (Foucault 2014a; Foucault, 2014b). Bunun da ima ettiği gibi, Foucault’nun iktidar, bilgi ve özne hakkındaki iddiaları bu çalışma açısından önem arz etmektedir. Bu öneme karşılık Foucault’nun çalışmalarına ilişkin baskın yorumdan uzak durduğumuzu da vurgulamak isteriz. Sosyal teorisyenlerin çoğu, kapitalizm anlayışında biyoiktidarın önemini göz ardı etmektedir. Örneğin Anthony Giddens modern ulus devletinin ve kapitalist ekonominin işleyişi için, Foucault’nun tanımladığı gibi, gözetleme mekanizmalarının kurumsallaşmasının temel rolünden bahsetse de bu noktada ayrıntıya girmez (Giddens, 1994: 57,58).

Kapitalist ekonomi ile biyoiktidar arasındaki ilişkiye dair teorik anlayış eksikliği, Rabinow (1984: 18) tarafından da vurgulanmaktadır:

“Sermaye birikimiyle sonuçlanan ekonomik değişiklikler arasındaki ilişki ve iktidar birikimiyle sonuçlanan siyasal değişimler belirlenmeyi bekliyor.”

Bu boşluğu kabul etmesine rağmen, Rabinow (1984: 18)

“...disipliner bilgi ve iktidar mekanizmalarının büyümesi ve yayılması hem mantıksal hem de zamansal anlamda kapitalizmin büyümesinden önce geldi. Bu teknolojiler kapitalizmin yükselişine neden olmasa da başarısının ön koşuluydu. Ne var ki kapitalizmin büyümesi Foucault’nun odak noktası değildir. Onun endişesi, özne ve iktidarın yanı sıra onları birbirine bağlayan politik rasyonalitedir.”

sonucuna varır.

Görüşümüze göre, kapitalizmin biyopolitik doğasının hem üretim alanında hem de yeniden üretim alanında ifade edildiğini kabul etmek önem taşımaktadır. Bu, biyopolitik iktidar teknolojilerinin hem üretim sürecinde hem de sosyal alanın geri kalanında tezahür ettiği anlamına gelir. Bu nedenle, kapitalizmin doğası gereği biyopolitik olduğunun, kapitalizm eleştirilerinde dikkate alınması gerektiğinin, buna karşı çoğu kapitalizm eleştirisinin ve modernite teorisinin bu duruma ilgi göstermediği kanısındayız. Bununla birlikte Rabinow, Foucault’nun daha çok üretim alanının dışında işleyen ancak kapitaliz-

mi “nüfusun ekonomik süreçlere uyumu için temel unsur” olarak destekleyen tüm iktidar, söylem ve kurumlarla ilgilendiğini belirtmekte haklıdır (Foucault 2007: 103; Arpacı 2016, 80-97).

Bu şekilde, Foucault’nun çalışmaları bireylerin, halkların ve bir bütün olarak pazarın ve toplumun panoptik gözetim yoluyla kapitalizmi destekleyen iktidar mekanizmalarının, bireyin uysallığını, nüfusun sağlığını ve genel olarak piyasanın düzgün işleyişini sağlayan mekanizmaların bir analizi olarak görülebilir. Bununla birlikte, Foucault’nun çalışmalarında biyoiktidarın üretim alanı içinde de ifade edildiği sonucunu destekleyecek yeterli kanıt vardır, çünkü ücret ilişkisi kendi içinde temelde biyo-politiktir ve üretken öznenin inşasıyla sonuçlanır (Macharey 2015).

Çalışmamızda, endüstriyel kapitalizmin rolünü incelemek için kapitalizm ve biyoiktidar arasındaki karmaşık ilişkinin daha kapsamlı bir yorumunu sunacağız. Bunu yapmak için Foucault’nun disiplin ve biyoiktidar kategorilerinden ve kapitalizmin ilk aşamalarında hüküm süren liberal yönetimsellik tartışmasından yararlanacağız. Endüstriyel üretimin ve liberal yönetimin egemen olduğu kapitalizmin ilk aşamalarının, bireylerin panoptik gözetimi ve bir yönetim alanı olarak “sosyal”ın ortaya çıkışı tarafından karakterize edildiğini iddia edeceğiz. Göreceğimiz gibi, disiplin mekanizmaları ve sosyal yönetim, birbirini birlikte belirleyen homojenleştirme teknolojileri olarak işlev görür. Disiplin mekanizmaları özneyi belirli bedensel ve ahlaki normlara göre kişiselleştirir ve normalleştirir, sabit kimlikler empoze eder ve uyrukları onlara göre hiyerarşilere ayırır. Bu, bireyin sapkınlığının ve çeşitliliğinin bastırılmasıyla sonuçlanır. Özneleri ve nüfusu yöneten bir mantık olarak “sosyal” özneleri, paylaşılan bir normlar kümesine göre normalleştirir ve bu nedenle toplumda homojenleştirici bir güç olarak işlev görür.

Çalışmada Keynesçiliğin egemenliği ve refah devletinin gelişimiyle birlikte doruk noktasına ulaşarak 1960’ların sonuna kadar egemenliğini devam ettiren devletin refah politikalarıyla desteklenen endüstriyel kapitalizmin, tüm toplumsal bedenin homojenleşmesine yol açtığı sonucuna ulaşılmıştır. Her ne kadar benzersiz bir benlik fikrini yaratsalar da liberal kapitalist toplumlar aynı anda toplumu homojenleştirici normlara tabi tutarak eşsiz benliği bastırır. Bu nedenle, özgünlük arayışı, endüstriyel kapitalizmin sosyal normlarına karşı gelir. Bu anlamda, özgünlük talebi radikal bir hale gelerek endüstriyel kapitalizmin egemen düzeniyle tezat oluşturur (Berman, 2011: 24-27).

2. Kapitalizm, İktidar ve Uyruk

Kapitalizm temelde bir yandan para ve üretim araçları sahipleri arasındaki çatışma ve birleşme, bir yandan da özgür emek tarafından oluşturulur. Kapitalizmi önceki üretim biçimlerinden ayıran şey olan ücretli emek, kapitalist ekonominin temelidir. Bununla birlikte para ve serbest emeğin birleşmesinin ortaya çıkışı hiçbir şekilde pürüzsüz veya doğal değildir; devletin ve polisin siyasi müdahalesini gerektiren şiddetli bir sürecin ürünüdür (Marx, 2015: 899). Kapital'in ilk cildinde Karl Marx, tek yaşam aracı emeği olan insanların emek gücünü satın alabilecek kadar büyük miktarda paranın belli insanların elinde toplandığı “ilkel birikim” sürecini tartışır ve bu sürecin, nüfusun tembel ve verimsiz kesiminin aksine, nüfusun üretken ve çalışkan bölümünün sonucu olarak açıklanmasını eleştirir. Marx, zamanının burjuva iktisatçılarının aksine, ilk birikim sürecinin ne doğal olduğunu ne de bir grubun diğerine karşı ahlaki üstünlüğünün sonucu olduğunu savunur. Aksine Marx, ilk birikimin sömürge zenginliğini sömüren ve çiftçileri topraklarından ve işçileri üretim araçlarından şiddetle koparan şiddetli bir süreç olduğunu öne sürer (Marx, 2015: 873-940). Dolayısıyla, Marx için ilk birikim, hem azınlığın elinde para birikimine hem de işçileri üretim araçlarından mahrum bırakarak özgür emekçinin yaratılmasına yol açan ikili bir süreçtir.

Karl Polanyi, doğal, kendi kendini düzenleyen bir varlık olarak piyasanın liberal görüşünü eleştirme noktasında Marx'ın yanında yer alır. Liberal görüş piyasa ekonomisinin doğduğu tarihsel bağlamı ve iktidar ilişkilerini görmezden gelir. Polanyi, devletin politik müdahalesi olmadan ne piyasanın ortaya çıkmasının ne de hayatta kalmasının mümkün olmayacağını büyük bir netlikle göstermektedir. Polanyi'ye göre, piyasa ekonomisi insanların doğal mübadele eğiliminin sonucu değildir. İzole edilmiş pazarlardan tek, kendi kendini düzenleyen bir pazara geçiş, pazarların doğal büyümesinin bir sonucu da değildir; endüstriyel kapitalist üretimin gereklerine göre toplumu değiştirmeyi amaçlayan politikaların sonucu olarak gerçekleşmiştir (Polanyi, 2010: 110).

Polanyi, kapitalizm öncesi üretim tarzlarının bütün toplumsal yapılarını yıkmak için iktidar müdahalesinin gerekli olduğunu gösterir. Geleneksel toplumlarda, toprak ve emek ayrı değil, tek bir işlevsel bütünün iki parçası olarak kabul edilir. Bir piyasa ekonomisinin ortaya çıkması, endüstriyel üretimin tüm unsurlarının piyasaya dâhil edilmesini gerekli kılar. Bu nedenle, emeğin,

toprağın ve paranın kendilerinin meta hâline gelmesi zorunludur (Polanyi, 2010: 116-117). İngiltere örneğinde Polanyi, arazi çevreleme politikaları ve *Speenhamland Sistemi*'nin kaldırılması ile onun yerine 1834 *Yoksullar Yasası*'nın yürürlüğe konulmasını pazarın yaratılmasındaki hayati rolü olan iki iktidar politikası olarak gösterir (Polanyi, 2010).

“Zenginlerin yoksullara karşı devrimi” olarak anılan toprak çevreleme politikaları, köylüleri yüzyıllardır kullandıkları ortak topraklardan mahrum bırakmayı amaçlayan çok şiddetli bir süreçtir. Araziye getirilen kısıtlamalar ve özelleştirme politikaları ile kırsal nüfus, kumaş endüstrisine tedarik sağlamak için koyun otlatma alanına dönüştürülen topraklarından sürüldü (Polanyi, 2010: 123). Kırsal nüfusun ortak topraklardan mahrum bırakılması, aynı zamanda, sanayileşmenin yarattığı artan insan emeği talebini karşılayan bir emekçiler pazarının yaratılmasına da yol açtı. Bununla birlikte, Polanyi'ye göre, sanayileşmenin yarattığı artan gerilimler karşısında, 1795'ten 1834'e kadar işgücü piyasası, yoksul nüfusa temel bir gelir garantisi veren *Speenhamland Sistemi*'nin sosyal politikaları tarafından sınırlandırıldı. Polanyi için *Speenhamland*, toplumu, özellikle de toprağın pazarlanmasının tehdidi altındaki köylü nüfusunu korumaya yönelik son bir çabaydı. *Speenhamland*'ın ataerkil önlemleri, kapitalizmin onsuz işleyemeyeceği emek piyasasını yaratması için aşılması gereken son engeldi. Böylece, 1834'te *Speenhamland Sistemi*'nin yerini yeni *Yoksullar Yasası* aldı. Bu önlemlerin acımasızlığı devamındaki on yıl içinde, yoksulların hayatta kalmaları için her tür araçtan yoksun bırakılmasıyla belirginleşti. *Speenhamland Sistemi*'nin kaldırılması, bireyin artık toplumda yalnız olduğunu ve topluluktan herhangi bir yardıma güvenemeyeceğini gösterdi. Bu durum emek piyasasının ortaya çıkmasını sağlayarak kapitalist ekonominin başlangıç noktası oldu. Bunun sonucu ise işçi sınıfının doğuşuydu (Polanyi, 2010: 125-135).

Kısa sürede topluluk yapılarının tahrip edilmesinin ve piyasa ekonomisinin kurulmasının, insan türünün ve çevresinin hayatta kalmasını tehdit ettiği ortaya çıkarmıştır. Polanyi'ye göre, bu tehdidin sonunda yok olmayla yüz yüze olan insanı korumak ve piyasayı desteklemek için devlet müdahalesine paralel olarak, toplumu ve bireyleri piyasa ekonomisinden koruyacak başka bir müdahale türü gerekliydi. On dokuzuncu yüzyılın sonu ve yirminci yüzyılın başında, toplumu piyasadaki “şeytani değirmenlerden” koruma ihtiyacı, refah devletinin ve iş günü, halk sağlığı, barınma vb. düzenlemelerin gerçekleşti-

rilmesine yönelik kamu politikalarının ortaya çıkmasını sağladı (Polanyi, 2010: 191-195).

Foucault'nun biyoiktidar ve yönetimsellik kavramlarına dönüştürdüğü iktidar teorisinin, Marx'ın ve Polanyi'nin görüşlerini tamamladığı ileri sürülmektedir. Foucault da aynı konuyu, modern iktidar biçimlerinin, piyasa ekonomisinin ve kapitalist yapıların ortaya çıkışını, gelişimini ve sürdürülmesine katkısını ele almaktadır. Foucault, nüfusun kapitalist ekonomiye dâhil edilmesinin yalnızca yasanın gücüyle değil, aynı zamanda yaşamı kapitalist sürecin gereklerine uygun olarak düzenleyen üretken bir iktidar biçimi olan biyoiktidar yoluyla elde edildiğine dikkat çekmektedir (2007: 103):

“Bu biyoiktidarın kapitalizmin gelişiminin vazgeçilmez bir ögesi olduğu kuşku götürmez; çünkü kapitalizm, bedenlerin denetimli bir biçimde üretim aygıtına sokulması ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanmasıyla güvence altına alınmıştır.”

Foucault'nun biyoiktidar ve kapitalizm arasındaki ilişkiye dair açık beyanlarına rağmen, bu ilişki yeterince kuramsallaştırılmamıştır. Bu göz ardı etme durumu, Foucault'nun kapitalizm anlayışımıza katkısının göz ardı edildiği anlamına gelmektedir. Son yıllarda Foucault ile Marksizm arasındaki ilişkinin yeniden incelendiği ve Foucault'nun yöntemlerinin kapitalizm anlayışımıza yapabileceği katkıya daha fazla dikkat edildiği görülmektedir. Önemli Marksist düşünürler (Balibar, 1992; Read, 2014; Bidet, 2018), kapitalist ilişkileri anlamak için Foucault'nun iktidar kavramını kullanır. Balibar, Foucault'nun disiplin ve iktidarın mikrofiziği tartışmalarının Marx'ın teorisinde tanımadığı bir boşluğu doldurduğunu iddia eder (1992: 51):

“Disiplin ve ‘mikro-iktidar’ [...] aynı zamanda ekonomik sömürünün bir tarafını ve bir birlik olarak görmeyi mümkün kılan hukuk-politik sınıf egemenliğinin diğer tarafını temsil eder; yani Marx'ın üretim sürecini analizinde ekonomi ile politika, toplum ve Devlet arasında kurduğu ‘kısa devre’ noktasında devreye girer.”

Bidet, Foucault'nun katkısının iktidarın mikrofiziğinin ötesine geçtiğini savunur. Cinselliğin Tarihi'nin ilk cildinde tartışılan biyoiktidarın analitik kategorisi ve 1978 ve 1979 *College de France*'daki derslerinde² işlenen liberal

2. Bu dersler daha sonra kitaplaştırılmıştır. Türkçe çevirileri için bkz. Foucault, 2014c; Foucault, 2015.

ve neoliberal yönetim kavramları, Foucault'nun teorisinin makro düzeyde iktidar anlayışına ve onun kapitalist ekonomiyle bağlantısına yönelik olarak genişlediğini göstermektedir (Esgün, 1999: 27). Yönetimsellik kavramının değeri, iktidarın mikrofiziğini liberal yönetim biçimleriyle ve modern devletin ortaya çıkışıyla birleştiren analitik bir araç olması gerçeğinde yatmaktadır. Yönetim kavramı, başkalarını yönetmeye yönelik teknolojileri ve benliğin teknolojilerini içerir ve bunlar arasında aracılık eder (Lemke, 2016: 3). Foucault'nun çalışması, Aydınlanma düşünürlerinin ve takipçilerinin modern benliğin dışsal sosyal ve doğal dünyadan tamamen farklı bir şey olduğu iddialarına rağmen, aslında modern öznenin sosyal alan ve modern devletle aynı zamanda ortaya çıktığını gösterir. Böylece Foucault, sadece kapitalizmin gelişimini destekleyen iktidar ilişkilerinin bir açıklamasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bu iktidar ilişkilerinden kaynaklanan öznelliği de aydınlatır.

Benzer şekilde, Fransız Marksist Pierre Macherey, artı değer üretiminin ve sermayenin değerlendirilmesinin, Foucault'nun sözünü ettiği iktidarın “pozitif mekanizmaları” olmadan imkânsız olacağını belirterek biyoiktidar ve kapitalizmin yükselişinin “ekonomiye birincil amacını sağlayan yaşam güçlerinin kendisinin orijinal bir şekilde kullanılmasına bağlı olduğunu” (Macherey, 2015: 14) söyler. Dahası Macherey, yaşam güçlerinin bu “çalıştırılmasının” yalnızca yeniden üretim alanında değil, aynı zamanda ücretli emeğin ve disiplin mekanizmalarının belirli bir öznelik türünün inşasında birbirini tamamladığı üretim alanında da gerçekleştiğini iddia eder. Macherey, kapitalizmin tarihsel başarısının, üretken bir özne olarak işçinin inşası olduğunu savunur. Macherey'e göre ücretli emek, işçi için de bir ayrımı dayatır. İşçi, emek gücünü belirli bir ücret karşılığında değiştirdiğinde, emek gücünü bütünüyle satmaz. Ücretli emek ilişkisine giren işçi, hâlen bedensel ve zihinsel güçlerine bağlıdır ve kayıtsız şartsız sahip olduğu fiziksel varlığıyla özdeşleşir. Aksi takdirde köle olacaktır. İşçinin bir ücret karşılığında değiş tokuş ettiği şey, kapitalist tarafından, belirlenmiş mekânsal-zamansal koşullar altında, emek gücünün kullanılmasıdır. İşçinin emek gücü, düzenlemeye ve emek gücüne yönelik kontrolünü kaybeden ve ondan ayrılan işçiyi aşan normlara tabidir. Sonuç olarak, işçi ücret sözleşmesinin dayattığı şartları kabul ettiğinde ve emek gücünü kapitaliste bıraktığında, emeği sömürülür ve derhâl üretken bir özneye dönüşür. Dahası işçi, ücretli emek ilişkisine girdiğinde, belirli normlar tarafından yapılandırılan mekânsal-zamansal koşullara tabi hale ge-

lır. Bu noktada Macherey, Marx ve Foucault arasındaki bazı benzerliklerin altını çizer. Her ikisinin de kapitalist üretimin emek gücünün düzenlenmesine ve rasyonalizasyonuna dayandığını gösterir. İşçinin emek gücü, sabit ve ölçülü hareketlerle disipline edilir, şekillendirilir, düzenlenir, rasyonalize ve optimize edilir. Marx'ın Kapital'in dördüncü bölümünde gösterdiği gibi, görelî artı değer (Marx, 2015: 305) -Foucault'nun disiplinci iktidar tartışmasıyla bağlantılı olarak kullandığı pasaj olan "görelî artı değer üretimi"- işçinin uysallığı ve emek gücünün optimizasyonu üretim için temeldir.

3. Liberalizm: Biyo-İktidarın Genel Çerçevesi

Foucault'ya göre modernite, klasik çağda hüküm süren egemen iktidarla tezat oluşturan yaşamı yöneten bir iktidarla karakterize edilir. Egemen iktidar, ölüm kalım meselelerine karar verme ayrıcalığına sahiptir. Bununla birlikte, yaşam üzerindeki egemen iktidar, özne üzerinde yalnızca ölüm tehdidi yoluyla ifade edilir ve uygulanır ya da Foucault'nun ifadesiyle "yaşam ve ölüm' üzerine hak diye söze geçirilen gerçekte öldürme ya da yaşamasına izin verme hakkıydı" (2007: 100) denilebilir. Bu iktidar biçimi, Foucault'nun öne sürdüğü gibi, iktidarın esas olarak bir tasarruf biçimi olarak ifade edildiği zenginlikten, şeylerden, zamandan, bedenlerden ve aşırı durumlarda öznenin yaşamından mahrum bırakılan bir toplum biçimine karşılık gelir (Lemke, 2013: 55). Bununla birlikte, 17. yüzyıldan sonra egemen iktidarın "yaşam ve ölüm üzerinde" kadim hakkı, yaşamı bastırmak yerine yönetmeyi, optimize etmeyi, düzenlemeyi ve beslemeyi amaçlayan yeni bir iktidar biçimi olan biyoiktidarın gelişmesiyle kısıtlanır.

"Tasarruf hakkı, bu mekanizmaların en önemli biçimi olmaktan çıkıp, boyun eğdirdikleri güçleri kısıktırma, güçlendirme, denetleme, gözetleme, çoğaltma ve düzenleme işlevlerine sahip olan parçalar içinde bir parça halinde; üretmeye ve bu güçleri silmek, eğmek ya da yok etmek yerine güçlendirmeye ve düzenlemeye yönelik bir iktidara dönüşür." (Foucault 2007: 100)

Foucault'ya göre, bu "yaşamı yöneten gücün" iki temel biçimi olan disiplin veya "insan vücudunun anatomopolitikası" ve düzenleyici denetim veya "nüfusun biyopolitikası" birbirine bağlıdır ve birbirlerini belirler (Foucault, 2007: 102-13). 1978 ve 1979'da College de France'daki konferanslarda Foucault, ikincisinden "güvenlik teknolojileri" olarak da söz eder (Foucault,

2015: 12; Lemke, 2013: 56). Biyoiktidarın ilk kutbu, bir makine olarak insan vücuduna odaklanan disiplin mekanizmalarına karşılık gelir. Disiplin veya “anatomopolitika”, bu çokluğu daha sonra disipline edilen bireysel bedenlere dağıtarak, yetenekleri ve güçlerini optimize ederek ve uysallıkları, kullanışlılıkları ve üretkenlikleri artırarak çok sayıda insanı yönetmeyi amaçlar (Lemke, 2013: 56). Biyoiktidarın ikinci kutbu, bireylerin bedenlerine değil, biyolojik bir tür olarak insanlara odaklanır. Biyoiktidarın bu yönü -”nüfusun biyopolitikası”- bir bütün olarak nüfusu hedef alır ve yaşam süreçlerinin genel düzenlemesini hedefler. Bu nedenle biyopolitika, yayılma, doğum, ölüm ve yaşam beklentisi, sağlık seviyesi ve üretim seviyesi gibi biyolojik süreçlere odaklanır (Foucault, 2007: 103).

Egemen iktidardan bireysel bedeni hedef alan disiplin teknolojilerine geçiş, Foucault’nun *Hapishanenin Doğuşu*’ndaki argümanlarının ana temasıdır. Foucault, 17. yüzyılda ceza sisteminin dönüşümünde, yeni bir iktidar paradigmasının ve yeni bir toplum türünün yükselişini görür. Bu süre zarfında ceza, halka açık ve şiddet içeren bir süreç olmaktan çıkar; bireylerin bedenlerini ve ruhlarını normalleştirmek için bir disiplin teknolojisi olarak işlev gören hapishanede gerçekleşmeye başlar. Bireyin bedeni “bir politik alana doğrudan dâhil” olarak “hem üretken bir beden hem de öznel bir beden”e dönüşür (Foucault, 1992: 28). Öznelerin kapatılması yoğun gözetim mekanizmalarıyla desteklenmemiş olsaydı bu mümkün olmazdı. Öznelerin sürekli gözetimine duyulan ihtiyaç, Jeremy Bentham’ı bir hapishane için mimari bir tasarım olan panoptikon fikrini önermeye iten şeydi. Panoptikon, bir bekçinin tüm mahkûmları izlendiklerini hissettirmeden gözlemlemesine izin veren bir yapıdır. Bu etki, çevrede izole edilmiş özel hücrelerde bulunan mahkûmları gözlemleyebilecekleri, merkezinde gardiyanlar bulunan dairesel bir yapı ile elde edilir. Panoptikon sadece mahkûmların görünürlüğünü en üst düzeye çıkarmak için bir mekanizma değildir. Gözetimi, mahkûmların kendileriyle ilişkilerini dönüştüren davranış normlarıyla birleştirir. Sürekli görünürlük ve kuralcı davranış normları olasılığı, kalıcı fiziksel ve davranışsal yeterlilikleri ve kendi kendini sınırlama ve kendi kendini inceleme uygulamalarını dayatan bir mekanizma yaratmak için birlikte işlev görür (Saygılı, 2004: 188-190; Haggerty, 2000: 607).

Ceza sisteminin dönüşümü, Foucault’nun *Hapishanenin Doğuşu*’ndaki argümanlarının sadece başlangıç noktasıdır. Foucault için panoptikon, ha-

pishanenin ötesine uzanan yeni bir iktidar modelini simgeler. Fabrika, okul, kışla, hastane ve tımarhane gibi hapisane ile aynı şekilde işleyen diğer disiplin kurumları aracılığıyla, aynı iktidar tekniklerinin ve stratejilerinin toplum genelinde bir bütün olarak uygulanmaya başladığını öne sürer. Foucault, disiplin teknolojilerinin geniş bir yorumunu kullanır. Modern toplumların örgütlenmesi ve modern öznelliğin oluşumu için disiplinci gücün temel olduğunu öne sürer. Disiplin mekanizmaları yoluyla, “bütün bir toplum türü ortaya çıkar” (Foucault, 1992: 271).

Bununla birlikte Foucault, biyoiktidar ve kapitalizm arasındaki sıkı ilişkiyi kabul etse de ikisi arasındaki bağlantıyı yeterince açıklamakta başarısız olmaktadır. Bu bağlantıyı incelemenin Foucault’nun teorik projesinin temel amacı olmadığı ileri sürülebilirse de bu eksikliğin köklerinin Foucault’nun iktidarın doğası hakkındaki epistemolojik varsayımlarından kaynaklandığını söyleyebiliriz. Foucault’ya göre iktidar, toplumsal alana yayılır ve “her yerden”, “sayısız noktadan” gelen bir “güç ilişkileri çokluğu” olarak var olur. Öznenin bu “diyagramatik” anlayışındaki sorun, kendisini üreten maddi nedenlerden kopuk ve kapitalizmin yol açtığı toplumdaki sınıfsal bölünmeden bağımsız olarak kendi başına varmış gibi görünen, idealist, neredeyse metafiziksel bir iktidar anlayışına kaymasıdır (Poulantzas, 2001: 67-69; Subaşı, 2020: 543-564; Jessop, 2008, 294-330). Sonuç olarak Foucault, biyopolitik iktidar teknolojilerinin sınıflara bölünmüş bir toplumda gerçekleştiği gerçeğini ihmal eder. Dolayısıyla, disiplin ve biyopolitika açıkça esas olarak işçi sınıfını hedef almış ve yoksul nüfusun burjuvazinin iktidarına tabi kılınmasını kolaylaştırmış olsa da Foucault’nun hesabına göre biyoiktidar, işçi sınıfını ve burjuvaziye aynı şekilde etkiliyor olarak kabul edilir.

Bunun aksine, biyoiktidarın kendisini kapitalizmin sınıf yapısından bağımsız olarak ifade etmediğini belirtmeliyiz. Biyoiktidar, feodal toplumun piyasa ekonomisine dönüşmesinin bir sonucu olarak üretim araçlarından mahrum kalan ve kapitalist ekonominin ihtiyaç ve düzenine uyması için disipline edilmesi gereken kitleleri hedef alır. Ek olarak, ücret ilişkisinin özünde biyopolitik olduğuna dikkat edilmelidir. Macherey’in açıkladığı gibi, ücret ilişkisi, işçinin üretim araçlarının sahibinin kendisi için belirlediği koşullara ve normlara tabi kılınmasını içerir (Macharey 2015).

Foucault’nun biyoiktidarın topluma yayıldığı ve tüm toplumsal katmanları etkileyecek şekilde uygulandığı şeklindeki iddiasını sorgulamamakla

birlikte, nüfusun tabii olduğu biyopolitik iktidar teknolojilerinin yoğunluğu ve kalitesinin sınıfa göre farklılık gösterdiğini iddia edebiliriz. Dolayısıyla, Foucault'nun biyoiktidar kavramı, iş bölümü ve kapitalist üretim ilişkileri anlayışı ile birleştirilmelidir. Bu, iktidardaki dönüşümlerin ve Foucault'nun tanımladığı konunun altında yatan ekonomik koşulları ve gelişmeleri takdir etmemize ve biyopolitik iktidar teknolojilerinin işçi sınıfını kapitalist ekonominin ihtiyaçlarının çıkarları doğrultusunda disipline ettiğini ve burjuvazinin egemenliğini güvence altına aldığını kabul etmemize olanak tanır.

Rusche ve Kirchheimer (2017), Orta Çağda -özellikle son dönemlerinde- nüfusun büyük bir kısmının yoksullaşması nedeniyle insanlara para cezası uygulanmasının pek bir anlamı olmadığını, bu nedenle işkence ve özellikle iş gücünün niceliği ve niteliği göz önüne alındığında da bireylerin harcana-bilir olduğu düşünüldüğünden ölüm cezasının tercih edilen ceza yöntemle-rinin başında geldiğini belirtir. Dahası, halka açık bir gösteri olarak ceza, hükümdarın gücünü vurgulamaya ve tebaasının bedenleri üzerindeki sahip-liğini yeniden teyit etmeye hizmet ettiği gibi iktidarın pekiştirilmesi eylemi olarak da sınıfsal bir temele sahiptir (Aşkın, 2019: 46). Kapitalist ekonomi-nin ve sanayileşmenin ortaya çıkışı, yetenekli işçilere olan talebi artırdı. Temel prensibi çalışma özgürlüğü olan bir ekonomi, insan bedenine boyun eğdiren ve hatta onu yok eden iktidar görünümleri tarafından zayıflatıldı. Ortaya çıkan kapitalist ekonomi, böylece, Orta Çağdan kalma ölüm ve iş-kence cezalarının terk edilmesini ima etti ve ceza sisteminin, sistem suçlu-ları kapitalist ekonominin ihtiyaçlarına göre disipline edecek şekilde yeni-den oluşturulmasına yol açtı. İnsan vücudu başlangıçta atölyeler ve daha sonra hapishaneler aracılığıyla artık anlamsız bir şekilde yok edilmek yeri-ne, uysallığını, kullanışlılığını ve yeteneklerini artırmayı amaçlayan disiplin teknolojilerinin kapsamına alındı. Böylelikle disiplin iktidarı, yükselen bur-juvazinin standartlarından sapan öznelerin kalıcı olarak sürülmeleri veya yıkılmaları yerine rehabilitasyonunu desteklemiş ve sanayi kapitalistinin tale-p ettiği uysal ve üretken öznelerin iş gücünün yaratılmasına yardımcı ol-muştur (Foucault, 1992: 210; Saygılı, 2004: 188).³

3. Kapitalist ekonomik ve politik yapılardaki değişiklikler ile modern psikiyatrik söylem ve uygulamaların ortaya çıkışı arasındaki ilişkiyi inceleyen Dörner; İngiltere, Fransa ve Almanya karşılaştırmasının neticesinde Almanya'nın daha önce daha liberal bir psikiyatrikkül-

İngiltere’deki iş evleri, Fransa’daki genel hastaneler ve Almanya’daki yetiştirme ve çalışma evleri gibi kuşatma alanları, eş zamanlı olarak yoksul evleri, hastaneler, hapishaneler ve tımarhaneler olarak işlev görüyordu. Yoksulların, hastaların, delilerin ve suçluların kuşatılması, Foucault’nun çalışmaları boyunca incelediği endüstriyel ekonominin talep ettiği “Büyük Kapatılma”nın öncelikli hedefinin sapkınlar değil etik, disiplin, alışkanlıklar, uyum ve düzenlilikle tanıştırılması, bunların öğretilmesi gereken yoksullar olduğunu göstermiştir (Merquior, 1995: 28). Ne de olsa disiplin mekanizmalarının ortaya çıkışı, kentleşme dönemiyle, sermayenin yoğunlaşmasıyla ve kentlerdeki iş gücüyle aynı zamana denk geldi. Bu bağlantı, Foucault tarafından göz ardı edilmemiştir. Foucault, şehirlerdeki sermaye yoğunlaşmasının “kentleşme aşamasına ve kapitalizmin gelişimine karşılık gelen ekonomik ve toplumsal bir durumla” bağlantılı olan kapatılma pratikleriyle ilişkili belli bir normalleştirme toplumunun doğuşuyla aynı zamana denk geldiğine dikkat çekmiştir (Foucault, 2019: 65).

Kasabalardaki nüfusun artması ve yoğunlaşması, bu nüfusların doğum ve ölüm oranları, sağlık koşulları ve servet üretimi ve dolaşımı gibi yaşam süreçlerinin kontrol ve düzenlenmesi ihtiyacını yarattı (Lemke, 2013: 57). Böylece, on sekizinci yüzyılın ortalarında, disiplin teknolojileri, nüfusun sağlıklı, yeterince büyük ve standartlara uygun olmasını sağlamak amacıyla nüfusun biyopolitik düzenlemesiyle (veya “güvenlik teknolojileri” (Foucault, 2002: 255) ile) piyasa ekonomisinin talepleri yerine getirildi.

Nüfusun biyopolitik düzenlemesi, nüfusun bilimsel gözlem, istatistiksel ölçüm ve analiz ve iktidar politikasının bir nesnesi hâline gelen yaşam koşullarına odaklanır. Disiplin teknolojisinin aksine biyopolitika, bireyi değil, bir bütün olarak nüfusu hedef alır ve gücü disiplin ve kısıtlamadan ziyade düzenleme ve kontrol yoluyla uygular. Güvenlik teknolojisi, tarihte ne zaman orta-

tür geliştirmesine rağmen, modern psikiyatrik yapılara geçişinin İngiltere ve Fransa’da son-
ra gerçekleştiğini belirlemiştir. Dörner’e göre, bu tutarsızlığa Almanya’da sanayileşme ile ilişkili yapısal ve politik değişikliklerin başlamasındaki gecikmeler neden olmuştur. Dörner’in çalışması, modern psikiyatrik paradigmanın ortaya çıkışının endüstriyel kapitalizmin sınıf yapısı ile doğrudan bağlantılı olduğunu ve modern psikiyatrik tekniklerin ve söylemlerin gelişiminin burjuvazinin hegemonyasını desteklediğini ve çalışan nüfusu kapitalist ekonominin çıkarları doğrultusunda disipline etmeye yardımcı olduğunu göstermektedir. (Dinger 2001:192-193; May 2014).

ya çıktıkları, amaçları ve araçları açısından disiplin mekanizmalarından farklıdır. Ancak bu iki teknoloji, kurumsal olarak konumlandırılma biçimleri açısından da ayırt edilebilir. Disiplin teknolojileri cezaevi, okul ve hastane gibi kapalı kurumlarda ortaya çıkarken, güvenlik teknolojileri devlet tarafından ifade edilmektedir (Lemke, 2013: 58). Biyopolitika veya güvenlik söz konusu olduğunda iktidar, farklı gözetim teknolojileri aracılığıyla ortaya çıkar. Gözetim, hapsetme yoluyla değil; sayma ve istatistikler, demografi ve sayımlarla nüfusun yönetimi yoluyla ifade edilir. Biyopolitik gözetim aynı zamanda uzayın bilimsel haritacılığı, arazi ve araştırma departmanlarının kurulması gibi bölgenin düzenlenmesini de içerir. Güvenlik aygıtı, bedenlerin ve nesnelerin dolaşımını düzenleme mantığı modern şehirlerin şehir planlamasında somutlaştırılır. Orta Çağ döneminin duvarlı şehirlerinin yerini, insanların ve malların serbest dolaşımına izin veren kasabalar aldı. Yollar genişletildi ve aydınlatıldı. Şehir planlamasına örneğin drenaj sistemleri, kasabada hayvanların kesilmesine ilişkin yasaklar ve şehir dışındaki kesimhaneler gibi yeni halk sağlığı önlemleri, eşlik ediyordu (Joyce, 2003: 13-14). Bu politikaların uygulamaya konması, kapitalist üretim ve disiplinci teknolojiler tarafından zaten teşvik edilmiş olan bireyselleşme süreçlerine katkıda bulundu. Nüfusun ve bölgenin liberal iktidar biçimleriyle desteklenen biyopolitik düzenlemesi, disiplinci boyun eğme teknolojilerini tamamladı.⁴

Disiplin ve güvenlik mekanizmalarının bir bütün olarak birlikte işlediği ve aynı yönetsel akılcılık altında işleyen tamamlayıcı iktidar teknolojilerini oluşturduğu gerçeği, Foucault'nun biyoiktidarı daha genel bir çerçeveye göre araştırdığı Biyopolitika'nın Doğuşu derslerinde daha açık hale getirilmiştir. Foucault'ya göre, Orta Çağ'da egemen iktidar, ilahi iradede ortaya çıkması için alınan doğal bir düzene gönderme yapıyordu. Buna karşılık, erken modernitenin devlet aklı, doğal düzen nosyonundan bir kopuşu işaret ediyordu ve bunun yerine siyasi kurumların ve devletin yapaylığını vurguluyordu.

4. Joyce, bunların nasıl çalıştığını açıklayan çok iyi bir örnek sunar (2013: 73): "Şehrin hijyenine, benliğin bireyselleştirilmesine yönelik süreçler eşlik ediyordu; bunlar, yönetişimden farklı olsalar da çoğu zaman onunla bağlantılıydılar. Hijyen, bedenlerin etrafında ve arasında boşluklar yaratmayı, onları başkalarının temasından ve kokularından korumayı içeriyordu. Ancak bu bireyselleşme, on dokuzuncu yüzyıldaki sivil tuvaletten çok önce öncülük etti. Laboratuvarları on sekizinci yüzyılda, örneğin asker çadırlarında, hastanelerde, hapishanelerde ve tımarhanelerde ve gemilerde kurulmuştur."

Devlet aklı altında, kendi gücünü maksimize etme temel amacına ulaşmak için devlet, piyasayı katı bir düzenlemeye tabi tutmaktaydı (Foucault, 2015: 7). Liberal iktidar ise ikisinden de farklı işler. Fizyokratlar doğa fikrini, ege-men gücün ilahi olarak buyurulmuş doğal düzeninden kesin olarak farklı bir şekilde yeniden ele alır. Liberaller için doğal düzen, tarihsel süreçlerin, insanoğlunun canlı ve üretken ilişkilerinin sonucudur. Bu anlayış, piyasa ve toplum fikrinin, kendi doğal ve kendi kendini düzenleyen kuralları olan alanlar olarak ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamaktadır. Foucault, bu yeni yarı-doğal gerçekliğe “sivil toplum” olarak atıfta bulunur ve onun *Leviathan*’ında Hobbes tarafından ünlü bir şekilde temsil edilen yapay devlet aklına üstün gelmeye başladığını gösterir (Foucault, 2015: 242 vd). Düzeni ve devletin gücünü desteklemek için insan doğasından yararlanan *Leviathan*’ın yapay aklının aksine, piyasanın doğal, kendi kendini düzenleyen bir varlık olarak ortaya çıkışı, iktidarın mantığını ve hedeflerini değiştirir. Liberal yönetimselliğin temel amacı, devletin gücünün maksimize edilmesinden, piyasanın doğal yasalarının işlemesine izin veren koşulların yaratılmasına kayar ve fayda, iyi yönetimin tek kriteri ve yalnızca müdahalenin gerekçelendirilmesi olur. Bu koşullar altında, piyasanın “doğal yasalarını” anlamayı amaçlayan ekonomi politik, liberal yönetimselliğin temel bilgi biçimi olarak ortaya çıkar. Bu yeni bilgi alanı, iktidarın uygulama şeklini belirlemeye tekabül eder.

Böylece, 18. yüzyılın ortalarından itibaren liberal yönetimsellik, ekonomi politığın ürettiği yeni bilginin ışığında kendisini belirlemeye başlar. Devletin kendisini meşrulaştırmasının tek yolu, topluma yararlı olduğunu göstermektir; bu yüzden iktidar, artık sadece hükümdarın veya devletin gücünün maksimize edilmesini amaçlamaz (Lemke, 2013: 68). Sivil toplumun ortaya çıkışı, iktidarın toplumun doğal kurallarını referans olması ve onlara saygı duyması talebine yol açarak “toplumun doğası düşüncesi, yönetsel pratiğin temelini ve sınırını oluşturur” (Lemke, 2013: 67). Bu yeni realitenin koyduğu sınırlar, liberal devletin önemini veya gücünü azaltmaz. Devletin amacı, kendi gücünü geliştirmekten toplumu korumak ve nüfusun refahını teşvik etmek için değil. Modern devlet, temelde yasama yetkisinden, hedefi nüfus olan bir idari otoriteye dönüşür. Paradoksal olarak bu, siyasi müdahalelerin yasak olduğu anlamına gelmez. Lemke, sosyal gerçeklerin doğasını hesaba katması gereken siyasi müdahalenin “doğal” bir sınırı olmasına rağmen, bunun olumsuz bir sınır olmadığını açıklar. Sosyal gerçeklerin özü, birçok durumda, do-

ğal düzeni yeniden kurmak için siyasi gücün kullanılmasını gerektirir (Lemke, 2013: 69). Dolayısıyla, toplumun doğallığına ilişkin tüm liberal dogmalara rağmen liberal yönetim, toplumu korumak için müdahale eder.

Ders dizisi ayrıca disiplin kavramını yeniden tanıtıyor ve panoptik gözetlemenin genişlemesini ve liberal yönetim için önemini tartışır. Üçüncü derste Foucault şunları önerir (2015: 57):

Denetim, yaptırım ve baskı prosedürleri, ‘bireylerin davranışlarını günü gününe ve en ince ayrıntısına kadar kontrol altında tutan belli başlı disiplin tekniklerinin gerek gelişimleri gerek patlamaları gerekse de toplum içinde yayılmaları açısından tam anlamıyla özgürlükler çağının eseridir’. ‘Ekonomik özgürlük, (...) liberalizm ve disiplin teknikleri birbirine tamamen bağlı olgulardır’.

Foucault, liberal devletin, bırakınız yapsınlar mantığına göre şeylerin kendi yolunda gitmesi için özgürlüğün garantörü, üreticisi ve denetçisi hâline geldiğini öne sürer.

Bir yönetim temelde ne yapmalıdır? Hem davranış hem de üretimdeki doğal mekanizmalar nedeniyle her şeye yol vermelidir. Bu mekanizmalara yol vermeli ve denetimden başlamak üzere başka hiçbir müdahale yapmamalıdır. Başlangıçta gözetim işleviyle sınırlı olan iktidar, yalnızca davranış, mübadele ve ekonomik yaşamın genel mekaniklerine göre bir şeyin olmadığını gördüğünde müdahale etmektir. Panoptizm, belirli kurumlarla sınırlı bölgesel bir mekanik değildir; Bentham için, panoptizm gerçekten de bir iktidar türünü karakterize eden genel bir politik formüldür (Foucault, 2015: 58).

Lemke, güvenlik ve disiplinin birbiriyle çelişmediği gerçeğinin altını çiziyor; daha ziyade, biyoiktidarın farklı tezahürleri olarak birbirlerini birlikte belirlerler. Bir bireyselleşme süreci olarak disiplin, çokluğun varlığını varsayar. Aynı şekilde, nüfus, bireylerin varlığını önceden varsayar ve bunların birleşiminden ve bir araya gelmesinden oluşur: “birey” ve “kitle”, iki ayrı uç değil, aynı anda bireyin bedensel olarak ve bir tür olarak kontrolünü hedefleyen yeni bir politikteknolojinin iki yüzüdür (Lemke, 2013: 58). Bu iki iktidar teknolojisi, disiplinin getirdiği kısıtlamaların öznenin, pazara veya devlet projelerine katılımını durdurmasını ve piyasanın sağladığı özgürlüğün normal işleyişine zarar vermemesini sağlayarak birbirini tamamlar (Özmkas, 2012: 68). Bu, başlangıçta kapalı alanlardan türetilmiş olmasına rağmen, panoptik gözetlemenin tüm topluma nasıl yayıldığını anlamamıza

yardımcı olur. Büyük Hapsedilme dönemi aynı zamanda çalışmaya istekli ve kapitalist üretimin ürünlerini giderek daha çok arzulayan özneleri gerektiren ulusal liberal kapitalizm dönemidir (Wood, 201: 318; Pastore, 2017).

4. Toplumsalın Doğuşu: Yeni Bir Siyasi Müdahale Alanı

Liberalizm ve endüstriyel kapitalizm, modern öncesi toplumu karakterize eden sosyal bağları yok etti ve toplumun yüzleşmek zorunda olduğu yeni tehlikeler yarattı. Endüstriyel toplumlarda nüfusun artan proleterleşmesinden dolayı, özellikle yoksulluk sorunu büyüdü. Tüm nüfus yoksullaştı ve yoksullaşma uzun süre devam ederek kalıcı hale geldi. En endişe verici gerçek, yoksulluğun nedenlerindeki niteliksel bir değişimdi. Paradoksal olarak, yoksulluk artık iş eksikliğinden değil işten kaynaklanıyordu. Ek olarak, endüstriyel üretim kaza oranlarını görülmemiş seviyelere yükseltti. Yoksulluk ve tarihte ilk kez ortaya çıkan işsizlik olgusu, nüfusun büyük bir bölümünü sefalete mahkûm etti (Gough, 1979: 33). Kısa sürede, fakirliğin, kazaların ve diğer tehlikelerin işlevsel bozukluğunun sonuçları olmadığı, gerçekte liberal sanayi toplumunun doğasından kaynaklı olduğu ortaya çıktı. Bu, “toplumsal soruyu” ortaya çıkardı ve Jacques Donzelot’un “sosyal” dediği tarihsel gerçekliği var etti. “Sosyal”, toplumun tamamının refahı adına siyasi müdahalenin kabul edildiği, nüfusun niteliğini düzenlemeyi ve sağlamayı amaçlayan belirli kurum ve politikalar aracılığıyla gerçekleşen bir alan olarak anlaşılabilir (Curtis, 2002: 88-90). Rose ise, sosyalin; bireylerin sosyal yaşamlarının tüm fenomenlerine değil, belirli sorunların bir arada gruplandırıldığı ve belirli politikalar ve kurumlar aracılığıyla ele alındığı belirli bir sektöre atıfta bulunduğunu açıklar. Sosyal ifadesinin, politik, entelektüel ve ahlaki otoritelerin belirli bir coğrafi bölgede kolektif varlığımızı anlama ve buna göre hareket etme şeklini ifade ettiğini belirtir (Rose, 2004: 101). Sosyal, iktidar müdahalesinin arzu edildiği düşünülen bir alanı tanımlasa da sosyalin kabulü, liberal yönetimden bir sapma olduğunu göstermez. Tersine, Gordon’un haklı olarak öne sürdüğü gibi, “sosyal”, daha önceki liberal iktidar biçimlerinin bir dönüşümünü, liberal yönetimselliğin çözülmesinden ziyade bir uzantısını oluşturmaktadır. Gordon, bu tür bir devlet müdahalesinin devlet aklının restorasyonunu hedeflemediğini açıklar; tek hedefi ve referans noktası toplumdur. Daha önceki liberal yönetim biçimlerinde olduğu gibi, “siyasetin odak sorunu artık sosyalin yönetilebilirliğinden çok devletin gerekçelendirilmesi değil-

dir” (Burchell vd, 1991: 34 vd).

Liberal yönetimin toplumu koruması konusunu büyük bir netlikle açıklayan Ewald çalışmasında (2020), çağdaş refah devletinin ve “sigorta toplumu” dediği şeyin kökeninin bir soyağacını oluşturmaya çalışmıştır. Ewald’ın iddiasına göre, temel politik teknolojisi sigorta olan refah devleti biyoiktidar halini gerçekleştirmiştir. Ewald’a göre, on dokuzuncu yüzyılın sonunda endüstriyel toplumlar kişisel sorumluluk konusuna yaklaşımlarında köklü bir değişim geçirdi. O noktaya kadar, endüstriyel üretimi düzenleyen yasal çerçevede “sorumluluk” ve “hata” kavramları merkezdeydi. Çeşitli sosyal süreçlerin istatistiksel ölçümlerinin yapılar duruma gelmesi, tehlikeleri ve kazaları hesaplanabilir hale getirdi ve bu da risk kavramını doğurdu. İstatistikler, kaza olasılığının arttığını ve bazı belirli tehlikelerin öngörülebilirliğini ortaya koydu. Liberal toplumlarda kazaların düzenliliği ve öngörülebilirliği, riskin sosyal yaşamın kaçınılmaz bir gerçeği olduğunu ve bu nedenle bireyin sorumluluk yükünden kurtarılması gerektiğini gösterdi. Hesaplanabilir doğası nedeniyle risk, kolektif hale geldi ve sorumluluk bir bütün olarak topluma yüklendi. Endüstriyel üretimin doğası gereği riskli olduğu ve kazaların bu fitrattan dolayı kaçınılmaz olduğu ortaya çıkınca bireyleri yasal olarak sorumlu tutmanın da hiçbir anlamı bulunmamaktaydı (Ewald, 2020: 8).

Ewald, liberalizmin özünde hukuksal adalet ve etik arasında bir ayırım olduğunu açıklamaktadır. Liberalizm, bireysel özgürlük ve her bir bireyin kendi yazgısı ya da mahvından sorumlu olduğu veya olması gerektiği varsayımı üzerine kurulmuştur (Ewald, 2020: 15). Bu nedenle, liberal dogmanın sahip olduğu gibi, liberal adaletin temel ilkesiyle çelişir olduğundan dolayı -adil, etik ve hatta arzu edilir sayılsın- yoksulların korunması kurumsallaştırılamaz. Liberal adalette bir kimsenin talihi veya talihsizliği bir başkasına devredemeyeceği varsayıldığından, sosyal yardım için yer ayrılmaz (Ewald, 2020: 19). Riskler ve tehlikeler, doğal düzenin bir parçasıdır. Bu nedenle emniyet hafife alınmama ve güvenlik sağlanmalıdır. Emniyet ve güvenliği sağlamak özgür bireyin sahip olduğu bir hak değil onun sorumluluğudur. Bununla birlikte, risklerin ve tehlikelerin sanayileşmenin ve liberalizmin kaçınılmaz doğasının sonuçları olduğu fikri, risklerin yalnızca bir bireysel sorumluluk meselesi olarak ele alınmasından ziyade risklerle sosyal olarak yüzleşilmesi gerektiği fikrine yol açtı. Nitekim sosyal koruma olmadan tek başlarına hareket eden bireyler, kısa süre içinde ortaya çıkan riskler sebebiyle özgürlüklerinin ger-

çek potansiyelini gerçekleştiremediklerinden bu tür risklerin toplum olarak karşılanmasının gerekli olduğu iddia edilmeye başlandı. Bu anlamda, sosyal güvenlik, bireysel özgürlüğü zayıflatmak bir yana, özgür bireyleri kendi kontrolleri dışındaki, özgürlükleri tehdit eden faktörlere karşı koruduğu için aslında onu desteklemektedir (Ewald, 2020: 107).

“Sosyal” mantığı, istikrarlı sabit bir forma sahip değildi, değişti ve gelişti. Rose’a göre, on dokuzuncu yüzyılda, sosyalin yönetimi düzenli ve sistematik değildi. Sosyal politikaların sadece bir kısmı fiilen resmî siyasi aygıtla bağlantılıydı. Başlangıçta, sanayicileri sadece işçilerinin ücretlerini ödemekten değil, aynı zamanda iş sırasında ve sonrasında güvenlik ve refahlarını ve ahlaki gelişimlerini sağlamaktan da sorumlu tutan bir dizi önlem getirildi. Yirminci yüzyılın başlarında, bu tür düzensiz müdahale politikalarının, intiharlar, suç ve anomi gibi çeşitli anti-sosyal davranış fenomenleri tarafından örneklendirilmiş olan ancak daha da önemlisi kötü yaşam ve çalışma koşullarına isyan eden bir işçi sınıfının huzursuzluğundan kaynaklı sosyal bütünlüğün zayıflaması sorununu çözümlenmede yetersiz ve başarısız olduğu ortaya çıktı. Daha organize bir müdahale biçimi, egemen düzeni ve kapitalist ekonominin temel direkleri olan özel mülkiyeti ve ücretli emeği tehdit etmeden, herkes için toplumsal ilerlemeyi teşvik edecek bir müdahale biçimi gerekiyordu (Rose, 2004: 120). Böylece Batı dünyasında modern sosyal güvenlik biçimleri geliştirildi. Bu gelişme, belirli ekonomik ve politik durumlara bağlı olarak farklı ülkelerde farklı zamanlarda meydana geldi. Örneğin Almanya’da organize sosyal güvenlik biçimleri 1880’e kadar uzanırken, Birleşik Krallık’da benzer yapılar yirminci yüzyılın ilk on yılında ve Amerika Birleşik Devletleri’nde ancak 1930’dan sonra geliştirildi (Gough, 1979: 33). Fransa’da sosyal hizmet, 1898’de kapsamlı bir sigorta sistemiyle kurumsallaşarak Ewald’ın “sigorta toplumu” dediği şeyi doğurdu.

Sigorta, yalnızca bir kolektif risk yükünü paylaşmakla kalmaz, aynı zamanda yardım ve hayırseverlik gibi önceki sosyal koruma türlerinde bulunmayan bir adalet unsuru da getirir. Bununla birlikte, bu şekilde uygulamaya konulan adalet türü, yargısal adaletten kesin olarak farklıdır. İkinci olarak sigorta, adalet düşüncesinde soyut, evrensel haklara atıfta bulunulurken sigorta adaletinde sosyal olaylara atıfta bulunulduğu, riskler sosyal olarak üretildiği ve tüm toplumu tehdit ettiği için sadece yüklerin toplu olarak paylaşıldığı gerçeğini ifade eder. Sosyal adalet artık doğal liberal düzenin doğal hakkı ile

tanımlanmaz. Yani haklar artık doğal veya ebedi değil, sosyal hâle gelir.

Bu noktada, sosyal yardım politikalarının yoksulları ve çalışan nüfusu hedeflemesine rağmen, esas olarak sermaye birikimini teşvik etmenin ve kapitalist ekonomiyi desteklemenin bir yolu olduğunu belirtmek gerekir. Sosyal yardım, işçi sınıfının sefaletinin tehdit ettiği liberal düzenin ayakta kalmasını sağlamayı amaçlar. *Laissez-faire* korunmalıdır ve bunu yapmanın yolu tüm toplumu korumaktır (Ewald, 2020: 2). Refah devletinin liberal ekonomiden zarar görenleri koruyarak liberal düzenin sürdürülmesine yaptığı bariz katkının yanı sıra, bu desteğin başka bir yönü daha vardır. Çalışma koşullarına ilişkin mevzuat, iş gücünün sağlıklı ve çalışabilir kalmasını sağlar. Bu bağlamda Gough, çalışmada yaygın biçimde refah devletinin kapitalist ekonomiye sınır koyma ve onu insancillaştırma çabası olarak algılanmasına karşı çıkararak refah devletinin kapitalizmin gelişimi için son derece önemli olduğunu ileri sürmektedir (Gough, 1979: 3). Bu, refah devleti düşüncesinin aynı zamanda sosyal tabakalaşmanın en altındaki sınıfları da korumayı amaçlamadığı anlamına gelmez. Gough'a göre refah devleti, eş zamanlı olarak kapitalist birikimi destekleyen ve teşvik eden baskıcı bir sosyal kontrol mekanizması ve toplumu piyasa güçlerinden koruyan ve işçi sınıfının siyasi zaferlerini ifade eden bir koruma mekanizması olarak işlev gördüğünden dolayı temelde çelişkili bir fenomendir (Gough, 1979: 11-15). Gough, devletin çalışma koşulları, sağlık politikaları ve eğitimle ilgili düzenlemeler yoluyla sermaye birikiminin amaçlarına hizmet edebilecek uysal, sağlıklı ve yetkin bir iş gücü sağladığını savunmaktadır. Devlet; işsizlik, sağlık ve emeklilik gibi sosyal yardım mekanizmaları ve iş yerinin düzenlenmesi yoluyla, sanayi toplumunun yarattığı riskleri toplumsallaştırır. Gough, sanayileşmenin ve iş bölümünün, endüstriyel üretimin rutinleştirilmiş doğasını kabul edecek kadar uysal olan daha eğitilmiş bir iş gücü talebine yol açtığını açıklar. Bu nedenle refah devleti, nüfusun eğitiminden de sorumludur. Bu sorumluluk neticesinde nüfusun becerilerini ve bilişsel yeteneklerini geliştirerek ve endüstriyel ekonominin yeni yöntemlerine ve düzenine uyarlayarak kapitalist ekonominin ihtiyaçlarını karşılamak için modern eğitim sistemi kurulmuştur. Ayrıca, nüfusun hızlı büyümesi ve şehir merkezlerinde yoğunlaşması, kentsel mevzuata ve konut politikalarına da ihtiyaç doğurmuştur (Gough, 1979).

Refah devletinin gelişimine Keynesçi ekonomik politikalar eşlik etti. Keynesçi makroekonomik yönetim kitlesel istihdamı teşvik etti, bu da nüfu-

sun çoğunluğunun Fordist ekonominin kitlesel tüketim projesine katılmak için yeterli satın alma gücüne sahip olması anlamına gelmekteydi. Aynı zamanda, modern refah devleti eylem alanını genişletti ve iş eğitimi programları ve barınma imkânlarının oluşturulması gibi yeni sosyal hizmet biçimlerini ve bunların yanında yeni vergi politikalarını ve tüketicinin korunması yoluyla özel faaliyeti düzenlemenin yeni yollarını geliştirdi. Ulusal liberal kapitalizm çağında böylece daha olgun bir “sosyal” biçim belirlenmiş oldu

“Sosyal”, ortak bir ulusal kimlik oluşturarak homojenleştirici bir güç işlevi gördü. Castel’e göre, Fransa’da on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru okullar aracılığıyla ve nüfusun çoğunluğuna insana yakışır yaşam için gerekli koşulları sağlamayı amaçlayan sosyal hizmetler gibi sosyal uyumu artırmayı amaçlayan politikalar vasıtasıyla yalnızca bir ortak sosyal kimlik oluşturuldu. Sosyal, vatandaşlara kendilerini belirli bir ulusun üyeleri olarak tanımlamaları için yeterli kaynakları ve sosyal hakları garanti ederek, vatandaşlık ve bir topluma aidiyet duygusunu yerleştirme işlevi gördü. Castel’e göre, sosyal kimlik kavramı, Keynesçi politikaların uygulanması ve refah devletinin gelişmesiyle daha olgun bir forma geldiği ve İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra zirveye ulaştı. Bu koşullar altında, ulusal kimlik, kimliğin diğer yönlerine egemen oldu.⁵

5. Disiplin ve Sosyal Boyun Eğme

Öznelliğin anayasası kapitalizme ve liberal iktidara içkindir. Gördüğümüz gibi, disiplin mekanizmaları bireysel bedene odaklanırken, güvenlik teknolojileri nüfusu hedef alır. Disiplin mekanizmaları, zorlama ve bireyin panoptik gözetimiyle ifade edilir. Öte yandan, güvenlik mekanizmaları sayma, istatistik, haritalama ve dolaşım ve mekânın düzenlenmesi yoluyla ifade edilir.

Disiplin ve güvenlik mekanizmaları, farklı hedef ve stratejilerle farklı şekillerde normatifik kurar. Disiplin, standart modeli ve arzu edilen sonu belirleyen bir norm oluşturur. Bu kuralcı normla birlikte, normal ve anormal, izin verilen ve izin verilmeyen, sağlıklı ve hasta arasındaki hiyerarşiler ve ayrımlar gelir. Disiplin böylece içerir ve hariç tutar. Optimal bir model belirler ve

5. “Bir kişinin kimliğinin temeli ulusun çerçevesi içine inşa edildi ve cumhuriyetçi devlet tarafından garanti altına alındı. Bireyin sosyal kimliği artık her şeyden önce ulusal bir kimlikti.” (Castel, 2013: 18).

bireyleri ve bireylerin eylemlerini bu standarda göre ayarlamak için stratejiler uygular. Güvenlik mekanizmaları ise tam tersine tamamen farklı bir şekilde işlemektedir. Disiplin söz konusu olduğunda norm, uygulanmasından önce var olur ve bireylerin buna göre ayarlamaları gereken optimal bir standart olarak işlev görür, güvenlik mekanizmaları deneysel gerçekliğin normu belirlemesine izin verir. Normal kabul edilen şey, farklı olayların ortalaması olarak ortaya çıkar ve önceden var olmaz. Bu nedenle, güvenlik aygıtları yasak olanla olmayan arasında net bir çizgi çekmezler ve belirli bir optimal orta etrafında varyasyonlara izin verirler (Foucault, 2014c: 51-52, 57).

Farklı hedeflerine ve kendilerini gösterdikleri farklı yollara rağmen, disiplin ve güvenlik, boyun eğme teknolojileridir. Ancak birbirleriyle çelişmezler, aslında birlikte çalışırlar ve birbirlerini tamamlarlar (Ewald, 2020: 157). Disiplin gücü aracılığıyla normal; bireylere haricî, normalleştirici bir güç olarak empoze edilir. Panoptizm, bireyleri normalleştirmeyi ve patolojik konuları önceden verilmiş normlara göre yeniden düzenlemeyi amaçlar (Rose, 2004: 234). Harcourt'a göre farklılıkların ortadan kaldırılması disiplin gücünün temel amacıdır. Panoptik gözetim, "her küçük düzensizlik durumuna odaklanarak en küçük olayı bile ortadan kaldırmaya çalışır" (Harcourt, 2015: 93). Güvenlik mekanizmaları, çok sayıda veriden bir ortalama oluşturmak ve çok sayıda heterojen bireyden normu üretmek için istatistikleri ve olasılıkları kullanır. Güvenlik aygıtının mantığına göre, özneye bireyselliği içinde değil, ait olduğu kolektivite aracılığıyla yaklaşılmalıdır. Özne, disiplin tarafından empoze edilen önceden verilmiş normla değil, ortalamanın belirlediği normla karşı karşıyadır.

Ewald'a göre, biyopolitik bir teknoloji ve bir boyun eğme mekanizması olan sigorta teknolojisi, bu tür normalleşmenin endüstriyel uyruğun nasıl etkilediğini gösteren hazır bir örnek sağlar. Ewald'ın açıkladığı gibi, hukuksal adalet yerini sigorta adaletine bırakırken, hukukun ahlakı yerini sosyal sorumluluk ahlakına bırakır. Aynı zamanda sigorta, bireylerin ve nüfusların yaşamlarını şekillendirir ve dönüştürür. Uyruk, hukukun soyut normuna göre sadece normalleştirilmemiştir. Daha ziyade, üretilen bireysellik her zaman nüfusun diğer üyelerine gönderme yapar: "Ortalama bir sosyolojik bireyselliktir" (Ewald, 2020: 101).

"Sigortanın gelişimine sosyal ahlakta bir dönüşüm, bir bireyin kendisiyle, geleceğiyle ve toplumla ilişkisinin dönüşümü eşlik eder. [...] Toplum kendi ilkesi

ve sonu, nedeni ve sonucu hâline gelir ve insan, kendisini sosyal bir varlık, yaratılmış ve yaratılmamış, yabancılaştırılmış, sınırlandırılmış, bastırılmış veya “toplum” tarafından kurtarılmış bir varlık olarak tanımak dışında artık başka bir kurtuluş veya kimlik bulamaz” (Ewald, 1991: 209-210).

Ewald’a göre Belçikalı sosyolog Adolph Quételet tarafından ortaya atılan “ortalama insan” figürü, modern bireyin maruz kaldığı normalleştirme türünün en açık temsilidir. Ewald’ın açıkladığı gibi, “ortalama insan” evrensel bir varlık, insan doğasının değişmez ve evrensel ilkelerine sahip bir kişi değildir; Aydınlanma filozofları tarafından bu şekilde teorize edilmiştir. Ortalama insan figürü toplumu, sosyal bilimler tarafından istatistiğin gücüyle yorumlandığı şekliyle temsil eder. Ortalama bir insan, öznelere nasıl normalleştirileceğine rehberlik eden istikrarlı bir öze sahip değildir. Ortalama bir insan, istatistiksel ölçümlerden alınan ideal bir tiptir. Böylelikle özne, dışsal bir ideal aracılığıyla değil, toplumun kendisinde içsel olan bir norm aracılığıyla normalleştirilir. Bu nedenle, sosyalin istatistiksel denetiminin dayattığı normalleştirme, panoptik gözetimden farklıdır. Kitleden türer ve bireyleri bu içsel normatifliğe göre normalleştirir. Önemli olan, bireylerin bu ortalamaya ulaşması değil ona yaklaşmalarıdır. Böylece, ortalama insan kavramı, “sosyal” çağında normatifliğin nasıl dayatıldığını ifade eder. Kaçınılmaz bir farklılık ve heterojenlik unsuruna izin vermesine rağmen, kolektif ve sosyal bir kimlik normunu yeniden üretir ve empoze eder. Ortalama bir insanın ideali, homojenleştirici bir disiplin iktidarı olan toplumsalın bir temsilinden ne fazlası ne de azıdır. Ortalama insan teorisi, mükemmelliğin normallikle uyuşacağı, sosyal etiğin büyük talebinin normlara uyum sağlamak olduğu bir dönemi ilan eder (Ewald, 2020: 81 vd.).

“İdeal artık normdan sapsak, kendini diğerlerinden ayırmak ve diğerlerinden farklılaştırmak değil, daha iyi “sosyalleşmek” olacaktır. [...] Her insan için her zaman diğerleriyle ilgili olan ilişkisi dışında başka bir norm olmadığı ve bu kişinin varoluşunu sosyal varoluşuyla eşitleme biçimi, kitlelerin çağı olarak ortaya çıkan dönemin özelliklerini oluşturur.” (Ewald, 2020: 88)

6. Sonuç

Kapitalizm özünde biyopolitiktir. Çünkü kapitalizm, bireylerin ve nüfusun uysallığını sağlayan, mevcut iş gücünün niteliğini ve miktarını artıran ve onları ekonomik süreçlere göre ayarlayan disipline ve buna uygun dü-

zenlenmelere dayanmaktadır. Disiplin mekanizmaları, işçinin belirli normlara uymak zorunda olduğu üretim sürecinde, aynı zamanda birey başka disiplin kurumlarına tabi olduğunda yeniden üretim alanında da devreye girer. Disiplin mekanizmaları, nüfusun biyopolitik düzenlenmesi (güvenlik) ve sosyalin korunması ile tamamlanmaktadır. Bunlar, belirli bir öznelik türünün oluşumuyla sonuçlanır.

Normatifliği farklı şekillerde işleyip empoze etmelerine rağmen, disiplin ve güvenlik teknolojileri, sapmayı ve çeşitliliği azaltmak için komplo kurar. Ek olarak, ulusal ekonomilerin ihtiyaçları da ulusal anlatıların ve kimliklerin desteklenmesine yol açtı. Tüm bu güçler, endüstriyel öznenin uyması beklenen homojen bir sosyal alan yaratmak için birleşti. Homojenlik ve sosyal normun yeniden üretimi, liberal endüstriyel kapitalizmin temel talepleri hâline geldi. Böylece, kapitalizm birey mefhumunu geliştirirken aynı zamanda sapmayı ve çeşitliliği de bastırdı. Birey, dış dünyadan farklı bir şey olarak sunulsa da kendisini toplumun geri kalanına göre ayarlamak ve sosyal normlara uymak zorundaydı.

Böylece, modernitede ortaya çıkan özgünlük talebi, onu doğuran kapitalist yapılar tarafından bastırıldı. Bu anlamda, Rousseau vb. on sekizinci yüzyıl filozoflarının ifade ettiği gibi, özgünlük talebi, endüstriyel kapitalizmin burjuva kültürüne karşı çıktığı için oldukça radikal bir hâle dönüşmüştür. Ancak endüstriyel üretimden maddi olmayan üretime geçiş, neoliberal yönetimin yükselişi ve postpanoptik gözetim mekanizmalarının gelişimi tamamen farklı bir ortam yaratmaktadır. Bu yeni çağda, özgünlük talebi sadece müesses nizama karşı çıkmamakla kalmaz, aynı zamanda kapitalist düzenin dayanaklarından biri de olmaktadır.

Capitalism, Biopower and Subject

Abstract: Any examination of the relationship between contemporary capitalism and authenticity must take into account the matter of the subject and the way in which the modern self is formed. To do this, we must admit that capitalism is a biopolitical mode of production. This approach takes the conceptual framework presented by Foucault more seriously and relates it to the economic processes of capitalism. This article provides a comprehensive interpretation of the complex relationship between capitalism and biopower to

examine the role of industrial capitalism. For this, Foucault's discipline and biopower categories and the liberal governmentality debate that prevailed in the early stages of capitalism were used. It is argued in the article that the early stages of capitalism, dominated by industrial production and liberal administration, were characterized by the panoptic surveillance of individuals and the emergence of “social” as a sphere of government. Capitalism is essentially biopolitical. Because capitalism is based on the discipline and appropriate regulations that ensure the conformity of individuals and the population, increase the quality and quantity of the existing workforce and adjust them according to economic processes. Disciplinary mechanisms and social management function as homogenization technologies that define each other together. Disciplinary mechanisms personalize and normalize the subject according to certain bodily and moral norms. In the study, it was concluded that industrial capitalism caused the homogenization of the whole social body.

Keywords: Biopolitics, Biopower, Subject, Industrial Capitalism, Disciplinary Power.

Kaynaklar

Arpacı, Murat (2016), “Foucault, Biyopolitika ve Biyotarih: Tarihsel Çalışma Alanları Olarak Tıp, Beden ve Nüfus”, **Vira Verita** (2016) 3: 80-97.

Aşkın, Ahmet Cevdet (2019), “Bir İktidar Gösterisi Olarak Halka Açık İnfazlar”, **Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, İleti-ş-im Özel Sayı: 4 - Zaman, Mekan ve Mecra: Gösterinin Gücü, Gücün Gösterisi**, 35-48.

Balibar, Étienne (1992), “Foucault and Marx: The Question of Nominalism”, *in* (ed.), Timothy J. Armstrong (1992), **Michel Foucault Philosopher**, New York: Routledge.

Berman, Marshall (2011), **Özgünlüğün Politikası: Radikal Bireycilik ve Modern Toplumun Ortaya Çıkışı** (Çeviri: Nursel Yıldız), İstanbul: Sel.

Bidet, Jacques (2018), **Foucault’u Marx’la Okumak** (Çeviri: Zehra Cunilera), İstanbul: Metis.

Burchell, Graham, **Gordon**, Colin and Peter **Miller** (1991), **The Foucault Effect: Studies in Governmentality**, Chicago: University of Chicago.

Castel, Robert (2013), “Citizenship and Otherness: The Differential Treatment of Ethnic Minorities in France”, *in* (ed.) Michalis Lianos (2013), **Dangerous Others, Insecure Societies: Fear and Social Division**, Furnham: Ashgate.

Curtis, Bruce (2002), “Surveying the Social: Techniques, Practices, Power”, **History Sociale - Social History**, 35 (69): 83-108.

Dinger, Martin (2001), “The Reception of Michel Foucault’s Ideas on Social Discipline, Mental Asylums, Hospitals and the Medial Profession in German Historiography”, *in* (eds.) Colin Jones, Roy Porter (2001), **Reassessing Foucault: Power, Medicine and the Body**, New York: Routledge.

Esgün, Uğur (1999), “Makro İktidar, Mikro İktidar ve Hukuk”, **Birikim** (118).

Ewald, François (2020), **The Birth of Solidarity: The History of the French Welfare State**, Durham: Duke University.

Ewald, François (1991), “Insurance and Risk”, *in* (eds.) Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller (1991), **The Foucault Effect: Studies in Governmentality**, Chicago: University of Chicago.

Foucault, Michel (1992), **Hapishanenin Doğuşu** (Çeviri: Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara: İmge.

Foucault, Michel (2002), **Toplumunu Savunmak Gerekir** (Çeviri: Şehsuvar Aktaş), İstanbul: Yapı Kredi.

Foucault, Michel (2014a), “Hakikat, İktidar ve Kendilik”, *in* Michel Foucault (2014), **Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2** (Çeviri: Işık Ergüder Osman Akınhay), İstanbul: Ayrıntı (4ncü Baskı).

Foucault, Michel (2014b) “Özne ve İktidar”, *in* Michel Foucault (2014), **Özne ve İktidar: Seçme Yazılar 2** (Çeviri: Işık Ergüder Osman Akınhay), İstanbul: Ayrıntı (4ncü Baskı).

Foucault, Michel (2014c), **Güvenlik Toprak Nüfus: Colage de France Dersleri 1977-1978** (Çeviri: Kerem Eksen), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Foucault, Michel (2015), **Biyopolitikanın Doğuşu: Collage de France Dersleri 1978-1979** (Çeviri: Alican Tayla), İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Foucault, Michel (2007), **Cinselliğin Tarihi** (Çeviri: Hülya Uğur Tanrıöver), İstanbul: Ayrıntı (2nci Baskı).

Foucault, Michel (2019), **Marx’tan Sonra - Söyleşi: Duccio Trombadiro** (Çeviri: Gökhan Aksay), İstanbul: Olvido.

Giddens, Antony (1994), **Modernliğin Sonuçları** (Çeviri: Ersin Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı.

Gough, Ian (1979), **The Political Economy of the Welfare State**, London: Palgrave Macmillan.

Haggerty, Kevin, Richard Ericson (2000), “The Surveillant Assembly”, **British Journal of Sociology**, 51(4): 605-622.

Harcourt, Bernard E. (2015), **Exposed**, Cambridge: Harvard University.

Jessop, Bob (2008), **Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak** (Çeviri: Ahmet Özcan), Ankara: Epos.

Joyce, Patrick (2003), **The Rule of Freedom: Liberalism and the Modern**

City, London: Verso.

Lemke, Thomas (2013), **Biyopolitika** (Çeviri: Utku Özmakas), İstanbul: İletişim.

Lemke, Thomas (2016), **Foucault, Governmentality and Critique**, New York: Routledge.

Macherey, Pierre (2015), **The Productive Subject**, 31.10.2015, Viewpoint Magazine <https://www.viewpointmag.com/2015/10/31/the-productive-subject/> (30.11.2020)

Marx, Karl (2015), **Kapital: Cilt 1** (Çeviri: Mehmet Selik, Nail Satlıgan), İstanbul: Yordam.

May, Tod (2014), **The Philosophy of Foucault**, New York: Routledge.

Merquior, Jose G. (1995), **Foucault**, Berkeley: University of California.

Özmakas, Utku (2012) “Foucault: İktidardan Biyoiktidara”, **Cogito** (Yaz 2012) 71-72: 53-81.

Pastore, Gerardo (2017), “Carceral Society”, *in* (ed.) Bryan S. Turner, **The Wiley Blackwell Encyclopedia of Social Theory**, John Wiley & Sons, 2017, DOI: 10.1002/9781118430873.est0583 (02.12.2020)

Polanyi, Karl (2010), **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri** (Çeviri: Ayşe Buğra), İstanbul: İletişim (9ncu Baskı).

Poulantzas, Nicos (2001), **State Power Socialism**, Verso.

Rabinow, Paul (1984), **The Foucault Reader**, New York: Pantheon.

Read, Jason (2014), **Sermayenin Mikropolitikası: Şimdiki Zamanın Tarih Öncesi ve Marx** (Çeviren: Ayşe Deniz Temiz), İstanbul: Metis.

Rose, Nikolas (2004), **Power of Freedom**, Cambridge: Cambridge University.

Rusche, George, Otto **Kirchheimer** (2017), **Punishment and Social Structure**, New York: Routledge.

Saygılı, Abdurrahman (2004) “Mikro-İktidarın Bir Fiziği: Hapishane”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 53(2): 177-196.

Subaşı, Erol (2020), “İki İlişkisel İktidar Yaklaşımı: Poulantzas’ın Foucault Eleştirisi”, **Mülkiye**, 44 (3): 543-564.

Wood, David M. (2013), “What is Global Surveillance: Towards a Relational Political Economy of the Global Surveillant Assemblage”, **Geoforum** (October 2013) 49: 317-326.

Dış Ticarete Serbestleştirici ve Korumacı Politikaların Ekonomik Büyümeye Etkisi: Panel Veri Analizi

Doğan Keşap¹
Ali Rıza Sandalcılar²

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi / Submitted: 02.07.2021
Kabul Tarihi / Accepted: 21.09.2021
Yayın Tarihi / Online Publication: 30.11.2021

Özet: Neredeyse tüm ülkelerin ekonomi politikalarında önemli bir yere sahip olan dış ticaret, ekonomi biliminin başlangıcından itibaren ilgi çekici konuların başında olagelmıştır. Dış ticarete dair görüşler, serbest ticaret ve korumacılık olmak üzere iki ayrı eksen etrafında şekillenmiştir. Serbest ticaretin büyüme ve refah etkileri yanında her ülke için benzer sonuçlar verip vermeyeceğine dair endişeler, korumacı görüşlerin giderek yaygın bir hal almasına sebep olmuştur. Bu sebeple, ülkeler açısından hangi dış ticaret politikasının olumlu etkisi olduğunu tespit etmek önemlidir. Özellikle gelişen ülkeler açısından dış ticaret politikası seçimi, ülkelerin kalkınma yolunu da doğrudan etkileyecektir. Bu çalışmada, MSCI Gelişen Piyasalar Endeksi'ndeki 20 ülke için ekonomik büyüme ve dış ticaret politikaları arasındaki ilişki analize konu edilmiştir. 2009-2019 yıllarını kapsayan analizde, dış ticaret politikalarının temsilcileri olarak Küresel Ticaret Alarmı dış ticareti serbestleştirici ve dış ticarete zarar verici politika sayısı verilerinden yararlanılmıştır. Sistem GMM yönteminden yararlanılan analizde, dış ticarete zarar verici politikaların eko-

1. (Sorumlu Yazar) Araştırma Görevlisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, dogan.kesap@erdogan.edu.tr

2. Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, aliriza.sandalcilar@erdogan.edu.tr

nomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Dış ticareti serbestleştirici politikalar açısından anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Elde edilen bulgular, korumacılığın ana akım görüşlerle uyumlu şekilde gelişme yolundaki ülkelerde refahı azalttığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret Politikası, Serbest Ticaret, Korumacılık, Ekonomik Büyüme, Panel GMM.

1. GİRİŞ

Dış ticaretin boyutu 18. yüzyıla kadarki dönemde nispeten düşük bir seviyeye sahip olmakla birlikte, Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan aşırı üretim (tüketimi aşan üretim), beraberinde yeni pazar arayışlarını ve dış ticaretin giderek yükselen bir ivme kazanmasını sağlamıştır. Süreç dönemin liberal ekonomi anlayışıyla birleşince, ülkeler ve firmalar için dış ticaret vazgeçilmez bir kazanç kapısı olarak öne çıkmıştır. Dış ticaretin artan önemi ve serbest ticaretin ana fikir olarak popülerlik kazanması, ülke yönetimleri açısından da dış ticaretin bir politika aracı olarak kullanılmasına da sebep olmuştur.

Dış ticaret politikası, en yalın hâliyle, dış ticaret üzerine koyulan teşvik ve kısıtlamalar bütünüdür (Seyidoğlu, 2013: 142). Politika uygulaması, ithalatı kısıtlamak veya teşvik etmek şeklinde olabileceği gibi; ihracatı teşvik etmek veya sınırlandırmak amacıyla da gerçekleştirilebilmektedir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere, dış ticaret politikası ile kastedilen aslında “korumacılık” eksenli politiklardır. Diğer bir ifadeyle, ülkelerin dış ticarete karşı çeşitli yöntemlerle müdahale ederek çıkar / fayda maksimizasyonunda bulunmasıdır.

Burada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise dış ticaret politikaları ve korumacılığın, dış ticaretin kendisi kadar eski olduğudur. Tarih, “serbest ticaret” ile “korumacılığın” her zaman birlikte var olduğuna işaret etmektedir. Ancak Sanayi Devrimi, tıpkı üretim, tüketim, büyüme, refah vb. unsurlarda olduğu gibi, dış ticarete de kırılmanın (veya yapısal dönüşümün) yaşanmasına sebep olmuştur. Çünkü Sanayi Devrimiyle beraber doğal bölgelere ayrılmış dünya, giderek birbirine yaklaşarak ve bağımlı bir hâl almıştır. Bu olgunun arkasında yatan temel faktörün “teknolojik gelişme” ve “dış ticaret” olduğu söylenebilir (Findlay ve O’Rourke, 2009: xviii-xx). Modern anlamda bir küreselleşme dalgasının başladığı dönem olan Sanayi Devrimi ve sonraki

yıllar, ülkeler arası bağımlılığın artmasına ve dış ticaret politikalarının giderek daha fazla öne çıkmasına sebep olmuştur.

O hâlde, dış ticaret ve politikası denilince aslında iki uç noktadan sözü edilmektedir: “serbest ticaret” ve “korumacılık”. Serbest ticareti savunan görüşlerin ortaya çıkmasına paralel bir şekilde korumacı görüşler de kendini göstermeye başlamıştır. Adam Smith’in mutlak üstünlükler ve David Ricardo’nun karşılaştırmalı üstünlükler teorileri ile şekillenen serbest ticaret teorisinin karşısında, yine benzer dönemlerde 18. yüzyılın sonunda ABD’de Alexander Hamilton ve 19. yüzyılda Almanya’da Friedrich List tarafından dış ticarete dair korumacılık yanlısı teoriler öne sürülmüştür (Yılmaz, 2016: 113). İki ayrı görüşün aynı dönemde ortaya çıkmasının arkasında, piyasa mekanizması ve rekabete dayalı serbest ticarete olan endişelerin olduğu söylenebilmektedir. Birinci en iyi politika olarak görülen serbest ticaret, piyasa aksaklıkları gibi çarpıklıkların ortaya çıktığı koşullar altında, ekonomik etkinliği ve dış ticarettten beklenen kazançları yansıtamayabilecektir. Bu durumda, ikinci en iyi politika olarak bir müdahale (=koruma) ihtiyacı doğabilir (Pugel, 2016: 195). Ancak, korumacılığın esas sebebinin piyasa aksaklıkları olmadığı; esas sorunun uluslararası rekabetten (Johnson, 1965: 258-259; Salvatore, 1993: 4) ve beraberinde getirdiği çıkar gruplarının politik baskısından (Abboushi, 2010: 391-392) ve serbest ticaretin ülke ve koşullar fark etmeksizin tüm sorunların çözümümüğü gibi yansıtılmasından kaynaklandığını (Rodrik, 1995: 96-97; Rodriguez ve Rodrik, 2000: 317); Nurkse³, 2009: 425-426) söylemek daha doğru olacaktır.

Dış ticaretin ve dış ticaret politikalarının (korumacılık yanlısı politikaların) ekonomik büyüme, kalkınma ve refah üzerindeki etkileri, genellikle ihracat ve ithalatın hasıla içerisindeki payını temsil eden dışa açıklık ve ithalata koyulan tarife oranları gibi değişkenler üzerinden analiz edilir. Bu değişkenler dışında, ayrıca, ekonomik anlamda dışa açıklığın yanında küreselleşmeyi farklı boyutlarıyla ele alan endeksler de mevcuttur (Dreher, 2006: 1091). Ancak, bu veri ve endekslerin en önemli sorunları arasında, dış ticareti ve etkilerini tek taraflı olarak incelemeleri (dışa açıklık göstergesinin yalnızca ticarete olan açıklığı göstermesi; tek etki kanalının ticarete açıklık olarak görülmesi)

3. Makalenin ilk hâli 1959’da yayımlanmış olmakla birlikte; bu çalışmada, 2009’da yayımlanan *Ragnar Nurkse: Trade and Development* kitabındaki versiyonu dikkate alınmıştır.

ve farklı politika uygulamalarını görmeye imkan vermemesi (tarife dışı engelleri ve etkilerini ölçememek gibi) yer almaktadır. 2009 yılında St. Galen ve Ekonomi Politikaları Araştırma Merkezi (CEPR)'nin organize etmesiyle oluşturulan “Küresel Ticaret Alarmı” (GTA), bahsedilen diğer göstergelerin aksine, dış ticaret politikalarını serbestleştirici ve zarar verici politikalar şeklinde ayrıma tabi tutmakta; ayrıca, politikaları kendi içerisinde ayrıştırarak yorumlamaya izin vermektedir (Evenett, 2019: 17).

Bu çalışmada, GTA tarafından sağlanan veriler ışığında, “dış ticareti serbestleştirmeye” ve “dış ticarete zarar vermeye” (kısıtlamaya) yönelik politika müdahalelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ve bu etkilerin boyutunun görülmesi amaçlanmaktadır. Sistem GMM panel veri tahmin yönteminden faydalanılan analizde, gelişmekte olan ve hızlı büyüyen, küresel ekonomiye entegre olmaya çalışan sektörlere sahip ülkeleri içeren MSCI (Morgan Stanley Capital International) Gelişen Ülke Piyasaları Endeksi'nde yer alan ülkeler dikkate alınmaktadır. Analiz dönemi olarak, veriye erişim olanağı sağlanan 2009-2019 dönemi kullanılmıştır.

Çalışma, altı bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde, dış ticaret politikaları ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik görüşler değerlendirilmektedir. Üçüncü bölümde, literatürden örneklere yer verilmekte ve dördüncü bölümde, analizde kullanılan değişkenler ve ekonometrik yöntem açıklanmaktadır. Beşinci bölümde, analiz sonuçlarına yer verilirken; sonuç bölümünde ise bulguların yorumlanması ve önerilere yer almaktadır.

2. DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Bu bölümde, öncelikle dış ticaret politikasının amaç ve araçlarına değinilecektir. Daha sonra, dünya genelinde dış ticaret ve korumacılığın tarihsel gelişimi ele alınacaktır. Son olarak, serbest ticaret ve korumacılık (dış ticaret politikası) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki çeşitli görüşlerden yola çıkılarak değerlendirilecektir.

2.1. Dış Ticaret Politikası: Amaçlar ve Araçlar

Korumacılık yanlısı görüşlerin ilk ortaya çıktığı dönemdeki dış ticaret politikası amaçları ile mevcut durum karşılaştırıldığında, kayda değer dönüşümlerin olduğu görülmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, 18. ve 19.

yüzyılda ortaya çıkan korumacı görüşün temel dayanağı, hala popülerliğini korumaktadır.

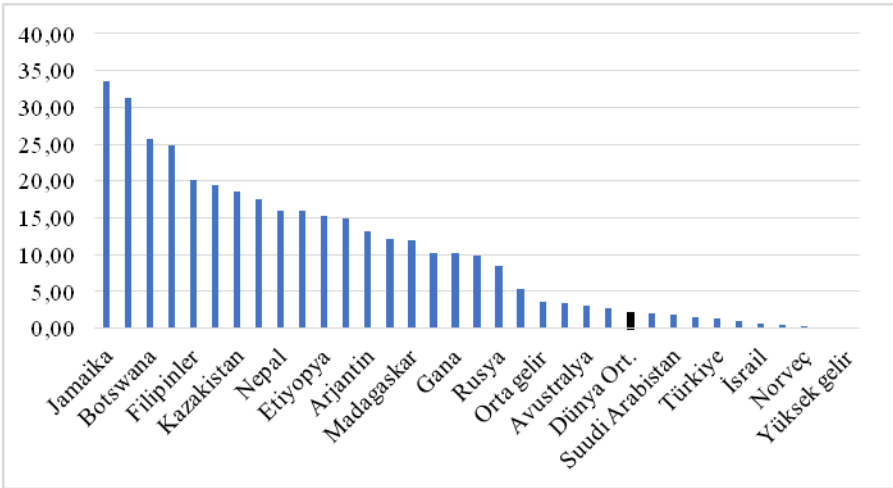
Hamilton ve List'in görüşleri ekseninde şekillenen korumacılık yanlısı politikaların temelinde, kalkınma hedefiyle hareket eden az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerin sanayi ve rekabet gücü ile baş edemeyeceği; bu sebeple, rekabet gücü elde edene kadar bu ülke sanayilerinin korunması gerektiği yatar. Diğer bir ifadeyle, uluslararası rekabet, gelişme yolundaki ülkeleri korumacı politikalara başvurmaya mecbur bırakmaktadır. Ayrıca, temel korumacı görüş, korumanın geçici olmasının yanında sektörel seçiciliğe de dayanmasını savunmaktadır. Seçicilikle kastedilen, gelecekte rekabet gücü elde edebilecek sektör veya sektörlerin korunması gerektiğidir. Bu açıdan bakıldığında, korumacı görüşün serbest ticarete karşı olmaktan ziyade ülkenin kalkınması ve gelişmiş ülkelerle rekabet edebilecek konuma gelebilmesi için kısa süreli korumayı; diğer bir ifadeyle serbest ticaret içerisinde korumacılığı savunduğu söylenebilir (Yılmaz, 2016: 113-115).

Gelişmiş ülkelerin kalkınma deneyimlerine bakıldığında, bu durum daha açık bir şekilde görülmektedir. Yülek (2019), sanayileşen ülkelerin nasıl sanayileştiklerini irdelediği çalışmasında İngiltere, ABD, Fransa, Almanya, Japonya, Rusya gibi ülkelerin kalkınma aşamasında yüksek oranlarda devlet desteklerine ve korumacı politikalara başvurduklarını belirtmektedir. Bu durumun, ilk sanayileşen ülkelere özgü olmadığı; Güney Kore'nin otomobil ve nükleer enerji ve Avrupa Birliği'nin uçak sanayisindeki yaptığı devlet güdümlü atılımların, bu sektörlerdeki gelişimin arkasında yatan temel etmen olduğunun da altı çizilmektedir. Ekonomik kalkınma için dış ticaret önemli bir araçtır ancak dış ticaretten kazanç elde edebilmek için özellikle yüksek katma değerli ürün ticaretinde rekabet gücüne sahip olmak gerekmektedir. Genç endüstri tezi olarak da ifade edilen yeni sanayilerin korunması fikrinin bugün de ön planda olmasının sebebi, şüphesiz ki gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarına bağlı olarak bu endüstrilerin her zaman var olacağıdır (Pugel, 2016: 201).

Korumacı politikaların bir diğer sebebi ise özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gelir sağlama amacıyla tarifeler koyulmasıdır. Korumacılığın geleneksel amacından bağımsız görünen bu amaç, özellikle ekonomik işlemlerin kayıt altına alınmasının güç olduğu ülkelerde, kolay yollarla vergi elde etme amacıyla kullanılmaktadır (Gerber, 2017: 169; Osabuohien vd.,

2018: 45). Ayrıca, ekonomik veya finansal kriz dönemlerinde azalan vergi gelirlerini telafi etmek adına da tarifelere başvurulmaktadır (Gallo, 2012: 57). Şekil 1, seçili ülkeler için dış ticarete koyulan vergilerin toplam kamu geliri içerisindeki payını göstermektedir. Şekil 1’de görülebileceği gibi, gelişmişlik seviyesi arttıkça tarife kazançlarının toplam kamu geliri içerisindeki payı azalmaktadır. 2019 yılı için en yüksek pay, % 33.60 oranı ile Jamaika’ya aittir. Diğer taraftan Danimarka, Norveç, İzlanda gibi ülkelerde bu pay, 0’a oldukça yakındır. Dikey eksenin sol tarafına bakıldığında Arjantin, dikkati çekmektedir. Bu durum Gallo (2012)’nin de ifade ettiği gibi vergi kayıplarını gidermek için kullanılan dış ticaret politikasına işaret etmektedir. Dünya ortalaması ise % 2.27 seviyesindedir. Bu değer 2003 yılında %5.27 seviyesinde idi. Sonuçlar dünyada dış ticaret vergilerinden elde edilen gelirin giderek azaldığını göstermektedir.

Şekil 1. Dış Ticarete Koyulan Vergilerin Kamu Gelirleri İçerisindeki Payı

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri Veri Tabanı (2021)

Bir diğer dış politika amacı, yurt içi istihdam ve üretimi teşviktir. Bu politika, yalnızca gelişmekte olan ülkelere özgü değil; gelişmiş ülkelerde de sıklıkla başvuru ve günümüzde de tercih edilen korumacı politikaların

başında gelmektedir (Salvatore, 2019: 255). Uluslararası rekabetten zarar gördüğü düşünülen sektör veya çalışanlar, farklı politika araçları ile korunurlar. Öyle ki, korumacılığa göz yumulmasının en önemli sebeplerinden biri olarak, istihdam yaratma potansiyeli gelmektedir (Gerber, 2017: 170).

Yukarıda değinilen dış ticaret politikası amaçları, geçmişten günümüze etkinliğini sürdüren ve dış ticaret politikalara içerisinde önemli paya sahip amaçlardır. Bu amaçlar dışında, dış politika ile de bağlantılı olan ve stratejik savunma sanayilerindeki dış ticaretin kısıtlanmasını içeren ulusal savunma tezi, gelişmekte olan ülkelerin tersine gelişmiş ülkelerin yüksek yatırım riski içeren, katma değer üretme potansiyeli yüksek, yüksek teknoloji- li ürünleri içeren sektörlere özgü stratejik sanayi politikası, yüksek cari açık veren ülkelerin ödemeler dengesini sağlama amaçları, gelirin yeniden dağılımı, sağlık, çevre ve iş standartları gibi amaçlar da söz konusudur (Seydi- doğlu, 2013: 154-156; Gerber, 2017: 172; Abboushi, 2010: 388; Osabu- ohien vd., 2018; 45).

Dış ticaret politikası hedeflerine ulaşmak amacıyla ülkelerin kullandığı birçok araç bulunmaktadır. Gümrük tarifeleri, bu araçların başında gelse de; günümüzde yerini tarife dışı engellere bıraktığı söylenebilir. Tarifeler, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), ekonomik bütünleşmeler ve ticaret anlaşmaları çerçevesinde yıllar itibarıyla azalmış; ancak, tarifeler azalırken tarife dışı engeller artışa geçmiştir. Bu durumun oluşmasına, tarifelerin kurallara bağlanmış olması ve tarife-dışı engeller konusunda netlik olmaması sebep olmuş olabilir. Çünkü tarifeler, tanımlanabilir, şeffaf ve tüm ülkeler tarafından erişilebilir olmasına rağmen; tarife dışı engellerin tanımlanması veya sınıflandırılması zordur ve bu sebeple şeffaf değildirler (Yalçın vd. 2017: 5).

Tarife-dışı engeller arasında, sağlık ve güvenlik gibi unsurları içeren teknik engeller, ihracata yönelik sübvansiyon ve teşvikler, ithalata koyulan ek vergiler, kamu satın alımları, fiyat ve döviz kuru kontrolleri gibi dış ticaret politikası araçları yer almaktadır (Evenett, 2019: 26; 2020: 834). Günümüzde, DTÖ için tarife-dışı engeller önemli bir sorun olarak görülse de; DTÖ'nün bu sorunlara yeterli çözüm ürettiğini söylemek güçtür (Staiger, 2012: 43). Tarife-dışı engellerin yarattığı en önemli sorunlardan biri, işgücü, sağlık, çevre vb. unsurlara özgü uygulanan standartların, özellikle gelişmiş ülkelerde korumacı politika aracı olarak sıklıkla kullanılmasıdır (Salvatore, 2019: 255). Bu sorunlar, engellerin şeffaf olmayan, sayısız seçenekleriyle

birleşince, bu engellere yönelik alınan önlemlerin de yetersiz kalması beklenen bir durum olacaktır.

2.2. Dış Ticaret ve Korumacılığın Tarihsel Gelişimi

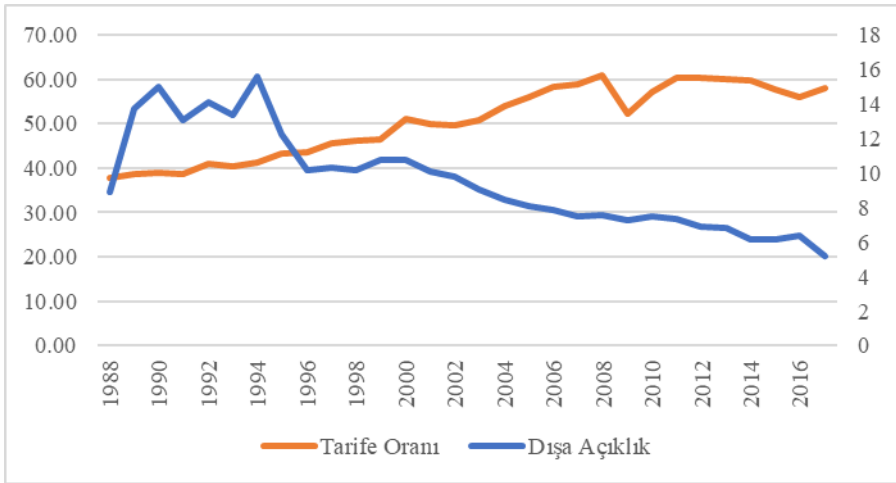
Önceki bölümlerde de değinildiği gibi dış ticaret, esas gelişimini Sanayi Devrimi ile birlikte yaşamıştır. Dünya dış ticaret hacmindeki artışa paralel olarak hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde dış ticareti sekteye uğratmaya yönelik uygulamaların sayısı da artış göstermiştir. İlk dönem korumacılık yanlısı politikalarda gümrük tarifeleri önemli bir rol oynamıştır. 1948’de Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) çerçevesinde uygulanan ayrımcılık gözetmeme ve en çok kayırılan ülke kuralı uygulamaları ile gümrük tarifeleri, anlaşmaya üye ülkeler arasında giderek düşüş göstermiştir. Uruguay Görüşmeleri sonrasında 1995 yılında DTÖ’nün tesis edilmesine kadarki dönemde tarifeler oldukça düşük seviyelere inmişti. Ancak, yeni dönem itibarıyla sorun tarım-dışı ürünlerdeki tarifeler olmaktan çıkmıştır. Yeni dönemde tarımsal ürünlerdeki tarifelerin yüksekliği ve tarife-dışı engellerin yaygınlığı esas sorunların başında gelmektedir.

Özellikle kriz ve olağanüstü dönemlerde (örneğin, pandemi) dış politikaya yönelik tarife ve tarife-dışı engellerin sayısında ciddi artışlar olduğu ve bu artışların oluşmasında DTÖ veya bölgesel ticaret anlaşmasına üye ülkelerin de payının bulunduğu tespit edilmiştir (Osabuohien vd., 2014: 21; Yalcin vd.,2017: 8-9; Evenett, 2019: 28-29; 2020: 830). Örneğin, ABD’nin DTÖ üyesi olduğu halde, 2018 sonrası korumacı politikaları, DTÖ politikaları ile çelişmesine rağmen artış göstermiştir (Şen, 2021: 36). Pandemi ile birlikte ihracata yönelik kısıtlamaların sayısındaki belirgin artışlar ve DTÖ gibi organizasyonların bu kısıtlamalara önlem alamaması (Beattie, 2021; Baldwin ve Freeman, 2020), krizlerin serbest ticareti sekteye uğraticı ve korumacılığı teşvik edici yapısını ortaya çıkarmakta; ayrıca, uluslararası kurumsal organizasyonların etkinsizliğini de yansıtmaktadır. Şekil 2, 1988-2017 döneminde dış ticarete açıklık ve tarife oranlarındaki dünya ortalamasını yansıtmaktadır.

Şekil 2 incelendiğinde, dış ticarete açıklık ile tarife oranları arasındaki ters yönlü hareket göze çarpmaktadır. Tarifeler açısından özellikle 1995-1996 döneminde DTÖ’nün kuruluşu ile bir kırıma yaşandığı görülmektedir. 1996’da % 10 seviyesinde olan ortalama tarife oranı, 2017’de % 5.17 seviyesine düşmüştür. Dışa açıklığın seyrine bakıldığında ise 2008-09 kriz döne-

minde bir kırılma yaşandığı görülmektedir. Dış ticarete yaşanan bu gerilemenin bir kısmının, tarifelerdeki düşüş de dikkate alındığında, tarife dışı engellerden kaynaklandığı söylenebilir. Genel eğilime bakıldığında ise 1988’de yaklaşık % 38 seviyesinde olan dışa açıklığın 2017’de yaklaşık % 58’e yükseldiği; ancak, bu seviyenin kriz öncesi (yaklaşık % 60.5) seviyenin altında kaldığı görülmektedir.

Şekil 2. 1988-2017 Dönemi Dışa Açıklık ve Tarife Oranı Dünya Ortalaması

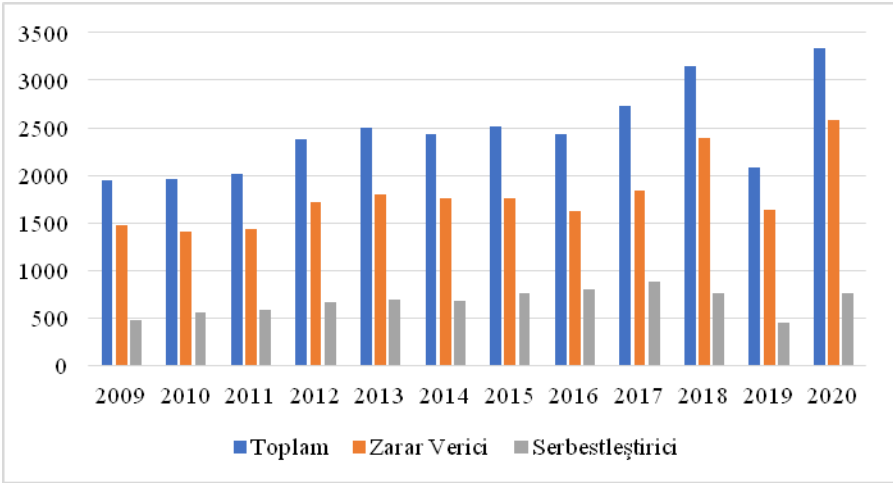
Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri Veri Tabanı (2021)

Dışa açıklığın bu görünümü, dış ticaretin krizler ve olağanüstü durumlar karşısındaki kırılma yapısını yansıtmaktadır. Şekil 3, GTA tarafından 2008 küresel finans krizi sonrası dönemde ölçülmeye başlanan dış ticarete müdahale sayılarını yansıtmaktadır.

Şekil 3, dış ticarete yapılan müdahaleleri hem toplu olarak hem de ticareti serbestleştirici ve ticarete zarar verici müdahaleler şeklinde ayrıştırarak göstermektedir. Şekle göre, 2009’dan itibaren tarife veya tarife-dışı fark etmesizin müdahale sayılarında artış yaşandığı görülmektedir. Dış ticarete zarar verici müdahalelerin sayısı belirli yıllarda azalsa da; bu müdahaleler tüm yıllarda toplam müdahale sayısı içerisinde çoğunluğu oluşturmaktadır. 2009 yı-

İnada 1477 adet zarar verici politika uygulanmışken; bu sayı, 2020’de (pandeminin olası etkisiyle birlikte) 2577’ye yükselmiştir. Diğer taraftan serbestleştirici politika uygulamaları, 2009’da 471 iken; 2020’de 756’ya yükselmiştir. Görülmektedir ki, 2009 yılında zarar verici müdahaleler serbestleştirici müdahalelerin yaklaşık 3,14 katı iken; 2020 yılında bu değer, yaklaşık 3,40’a yükselmiştir. 3,68’lik değer ile en yüksek fark, 2019 yılında gerçekleşmiştir.

Şekil 3. Dış Ticarete Müdahale Sayıları

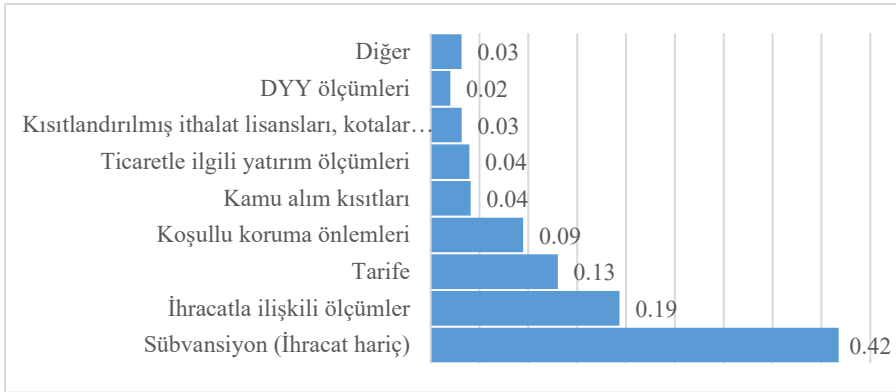
Kaynak: GTA Veri Tabanı (2021)

Her ne kadar bu veriler müdahalelerin dış ticaret hacmine olan etkisini yansıtmıyor olsa da, korumacılık yanlısı müdahalelerin yoğunluğunu ve kısmen de olsa korumacı uygulamaların serbest dış ticaret içerisinde yerleşik olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca, bu veriler, dışa açıklık ve tarifeler üzerinden yapılan tek taraflı analizlerin ne kadar yanıltıcı olabileceğini de yansıtmaktadır. Son olarak Şekil 4, dış ticarete uygulanan zarar verici müdahalelerin bileşimini göstermektedir.

Zarar verici müdahale araçları içerisinde en büyük payın, % 42 ile ihracat dışı sübvansiyonlara ait olduğu görülmektedir. Bu dış ticaret politikası aracını % 19 ile ihracata yönelik teşvik ve sübvansiyonlar takip etmektedir. Tari-

felere başvurma oranı ise % 13'lerdedir. Bu araçlar dışında, anti-dumping ve telafi edici vergiler gibi koşula bağlı koruma önlemleri, kamu alımlarına yönelik kısıtlamalar, ithalat lisansları ve kotalar yer almaktadır. Şekilden de görüldüğü gibi, 21. yüzyılda tarifelerin yerini büyük oranda tarife dışı engeller almıştır. Özellikle dış ticarete uygulanan teşvik ve sübvansiyonlar, ülkeler tarafından temel politika aracı olarak kullanılmaktadır. Tüm bu sonuçlar çerçevesinde, serbest ticaretin aslında yeterince serbest olmadığı; korumacılığın geçmişten bugüne şekil değiştirerek varlığını sürdürdüğü; korumacılığın önlenmesine yönelik çabaların yetersiz kaldığı söylenebilir.

Şekil 4. Zarar Verici Müdahale Araçları ve Kullanım Oranları

Kaynak: GTA Veri Tabanı

İngiltere'nin Cornwall şehrinden Anadolu ve Ortadoğu'ya yapılan kalay ticareti gibi milattan önceki dönemlerden beri süregelen (Markham, 1893: 517) dış ticaret, 16. ve 17. yüzyıllarda coğrafi keşifler ve merkantilist anlayış çerçevesinde yaşadığı gelişimlerden sonra 18. yüzyıldan itibaren hammadde ve pazar ihtiyaçlarının artmasıyla yeniden şekillenmiş ve 20. yüzyıldaki küreselleşme dalgasıyla beraber günümüze kadar önemini korumuştur.

Dış ticareti diğer refah artırıcı unsurlara kıyasla önemli yapan nedir? Smith ve Ricardo'nun görüşleriyle şekillenen klasik teori, dış ticaretin, iş bölümü ve uzmanlaşmayı teşvik ederek verimliliği artıracığını ve uzmanlaşma sonucu

her ülkenin dış ticaretten kazançlı çıkacağını ifade etmektedir. Ana akım iktisat anlayışında önemli bir yere sahip olan dış ticaret, 20. yüzyılın sonuna doğru literatüre kazandırılan ve teknolojiyi merkezine alan içsel büyüme teorilerinde de popülerliğini korumuştur. Örneğin, Romer (1990: 98), ekonomik büyüme için beşeri sermayenin önemine vurgu yapmakta; serbest dış ticaret ve yüksek beşeri sermaye stokuna sahip ülkelerle ekonomik bütünleşmelerin ülke ekonomik büyümesini hızlandıracağını ifade etmektedir. Ayrıca, dış ticaretin, malların niceliksel artışı yanında çeşitliliğini de artırdığı belirtilmektedir (Romer, 1994: 7). Grossman ve Helpman (1991: 242) ise dış ticaretin, bilgi dışsallıkları yaratarak ülkelerin daha fazla inovatif girişimlere odaklanacağını ve üretim maliyetlerinin daha hızlı düşeceğini ifade etmektedir.

Bu görüşlerden çıkarılacak sonuç, dış ticaretin görünen statik etkilerinin (ticaret yaratıcı ve saptırıcı) yanında ekonomik büyüme ve refahı dolaylı bir şekilde etkilediğidir. Bu sayede, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin uzun dönemli olabileceği söylenebilir. Bu görüşler, tutarlı olmakla birlikte gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin durumunu tam olarak yansıtmamaktadır. Örneğin, gelişmiş ülkeler karşısında dış ticarete yeni açılan bir ülke için dış ticaretin kazancı ne olacaktır? Myint (1958: 324-325), geleneksel teoriyi eleştirmekte; gelişmekte olan ülkelerin atıl kapasitelerini kullanarak dış ticaretten kazanç elde edebileceklerini ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler, otarşi durumuna göre daha fazla üretim ve ihracat fırsatı yakalayacak ve ekonomik büyüme ve refah artışı yaşayacaktır. Bu duruma verilebilecek bir örnek Japonya deneyimidir. 17. yüzyıla kadar otarşik bir yapıya sahip olan Japonya, baskılar sonucu 19. yüzyıl ortaları ile birlikte dışa açılarak, yapılan hesaplamalara göre yaklaşık % 8-9 oranında dış ticaret kazancı sağlamıştır (Bernhofen ve Brown, 2005: 208). Korumacılık genellikle rekabeti önleyici, kaynak dağılımını bozucu, monopollere sebep olan, bürokrasinin yoğun olduğu bir uygulama şekli olarak toplam refahı azaltıcı etki yaptığı ifade edilmektedir (Seyidoğlu, 2013: 149).

Piyasa (fiyat) mekanizmasına dayalı, bürokrasi ve işlem maliyetlerini elimine eden, tüm bunlar sonucunda rekabete dayalı kaynakların etkin dağılımını sağlayan serbest dış ticaret (Seyidoğlu, 2013: 149), neden övüldüğü kadar aynı zamanda yerilmektedir? Farklı bir yaklaşımla ifade edilecek olursa, istihdam ve üretim artışı sağlama amacıyla uygulanan korumacı politikaların kazancının, korumacılık sonucu ortaya çıkan tüketim ve refah kaybına kıyas-

la daha düşük olduğu bilindiği halde (Gerber, 2017: 165-166) neden bu politikalara sıklıkla başvurulmaktadır?

Öncelikle belirtilmesi gereken dış ticaretin etkileri konusunda her ülke için benzer koşulların oluşmayacağıdır. Örneğin, karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre hareket edilecek olursa, gelişmiş ülkeler sanayi ürünlerinde uzmanlaşacakken; gelişmekte olan ülkeler, emek yoğun ürünlerinde uzmanlaşacak ve dış ticaret bu uzmanlaşma üzerinden gerçekleşecektir. Bu durumda, yüksek katma değere sahip teknoloji temelli ürünlerin ithalatına karşılık düşük katma değerli ürünler ihraç edilecek; sonuç olarak bir gelir yakınsamasından ziyade iraksama ortaya çıkacaktır (Seyidoğlu, 2013: 535-536). Ayrıca, bu teori, günümüzdeki ara mallarında uzmanlaşma üzerinden gerçekleşen meta zinciri ticaretini de açıklayamaz (Yeldan, 2021: 94-95).

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği bu aşırı dışa bağımlılık durumu, kendi içerisinde bir aksaklık barındırmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi piyasa aksaklıklarının varlığı, devlet müdahalesini gerektirebilmektedir. Özellikle olağanüstü kriz dönemlerinde kendini gösteren zincirin zarar görmesi veya kopması şeklindeki bu tip bir aksaklık, ulusal ve uluslararası seviyede ekonomik büyümenin ve refahın düşüşünü beraberinde getirecektir. Örneğin, pandeminin yarattığı kaotik ortam, küresel tedarik zincirinin hasar almasına sebep olmuş; ülkelerin kendi ihtiyaçlarını öne çekerek ihracata kısıtlama koymaları sebebiyle dünya ticareti hasar almıştır (Beattie, 2021; Baldwin ve Freeman, 2020). Sadece dünya ticareti değil, ülkelerin kendi içerisindeki aşırı dışa bağımlılıkları da sorun teşkil edebilmektedir. Örneğin, Sovyet Rusya'nın ticaret anlaşmasından cayması sonucu, dış ticaretinde büyük ağırlığı olan Finlandiya'nın 1990'lı yıllarda krize girmesi (Gorodnichenko, 2012: 1619) veya Avustralya'nın Çin'e dış ticarete olan bağımlılığı (ihracatının 3'te 1'i Çin'e yapılıyor) ülkenin yalnızca ekonomide değil politik unsurlarda da elini zayıflatan bir sorun (Evans, 2020) olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dış ticarete açıklığın sağladığı kazançların yanında dışa bağımlılığın ve küreselleşmenin yarattığı sorunlar, şüphesiz ki korumacılığı uygun bir politika aracı olarak göstermeyecektir. Çünkü, korumacılık, ülke çıkarına olsa bile, komşu ülkelerin refahını düşürmek pahasına yapılır. Bu durum, beraberinde misillemeyi de getirecek ve dünya refahı bir bütün olarak azalacaktır. Bu sebeple, korumacı politika uygulamak yanında hangi politika aracına

başvurulduğu da önem kazanmaktadır (Robinson, 1978: 200⁴). Belirlilik kuralına göre, hedefe ulaşmak için en dolaysız yönteme başvurmak gerekmektedir. Dış ticaret politikası dikkate alındığında, tarifeler yerine sübvansiyonlara başvurmak, dünya fiyatlarından ticaretin devam etmesine imkan verecektir (Ünsal, 2007: 398). Hagen (1958: 512)'in ifade ettiği şekliyle, tarife yerine sübvansiyonu tercih edecek olan bir ülke, dünya fiyatından ticaret yapmaya devam ederek dünya refahının da azalmasına izin vermeyecek bir “iyinin iyisi” (optimum optimorum) politika, yani küresel anlamda iyi bir politika uygulamış olacaktır.

Diğer taraftan, korumacılığın en önemli uygulama alanlarından biri olan genç endüstri tezini geçerli kılan koşullar, her zaman sanıldığı kadar doğru olmayabilir. Bu tezin geçerliliği, sıklıkla Mill-Bastable testine atfla değerlendirilmektedir. Mill'e göre koruma geçici ve koruma sonrasında sektör tek başına rekabet edecek düzeye gelebilmiş olmalıdır. Bastable'a göre ise sektörün korunması sonucunda ortaya çıkan kazançlar, korumacılığın maliyetini aşmalıdır. Yani, sektör seçimi önem arz etmektedir (Melitz, 2005: 178). Mill-Bastable testi olarak ifade edilen bu görüşe göre koruma seçici ve geçici olmak zorundadır. Ancak, uygulamada sektör seçimini doğru yapmak ve korumanın geçiciliğini sağlayabilmek genellikle güçtür. Çünkü, çıkar odaklı ve lobicilik faaliyetinde bulunan sektörler, politikacılar üzerinde baskı oluşturarak korumacılığın sürekliliğini istemektedirler (Abboushi, 2010: 391-392). Olson (1971: 127-128), bu durumu kolektif eylemin bir sonucu olarak kabul etmektedir. Tüketici sınıfı gibi organize olmayan, büyük oluşumlara kıyasla gönüllü ve organize şekilde hareket eden küçük sektörel gruplar, oligopolcü güçlerine dayanarak politikacıları etkilemekte; toplumun refah kaybı pahasına da olsa korumacı politikalarından faydalanabilmektedirler.

Serbest dış ticaretin, eksikliklerine rağmen, korumacılık yanlısı dış ticaret politikalarına kıyasla daha yüksek refah artışı sağladığını söylemek doğru olacaktır. O halde, serbest ticareti önlemekten ziyade serbest ticaretin ekonomik büyüme ve refah için olan anlamını doğru yorumlamak gerekmektedir. Korumacı politikaları savunmadığı halde serbest ticaret yanlısı görüşleri eleştirenlerin odak noktası, serbest ticaretin, bir amaç değil amaca giden yol-

4. Makalenin ilk hâli 1947 yılında yayımlanmış olmakla birlikte; bu çalışmada, 1978 yılında yayımlanan *Contributions to Modern Economics* kitabındaki versiyonu dikkate alınmıştır.

da bir araç olması gerektiğidir (Snowdon ve Vane, 2005: 652). Dış ticaret, diğer unsurlarla birlikte dikkate alındığında işlevsel olacaktır. Örneğin, Rodrik (2000: 27-28), serbest ticaretin tek başına bir anlam ifade etmeyeceğine vurgu yapmakta; serbest ticaret önemli olmakla birlikte başarı için etkin kurumlara da ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Sachs ve Warner (1995: 45), başarının tamamının dışa açıklığa yüklenemeyeceğini; dış ticaretle ilişkili politikaların da önemli olduğunu ifade etmektedir. Öyle ki, IMF ve Dünya Bankası öncülüğünde John Williamson tarafından tanımlanan “Washington Uzlaşması”nda, rekabete dayalı liberalleşme eksenli anlayış ön planda iken; yakın zamanda G7 ülkelerinin bir araya gelerek kararlar aldıkları ve “Cornwall Uzlaşması” şeklinde lanse edilen yeni dönemde devlet ve piyasa iş birliğine yönelik adımlar atılması gerektiği; özellikle toplumsal sorunlar karşısında ortak hareketin önemi vurgulanmaktadır (Tett, 2021).

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Dış ticaret ve dış ticaret politikalarının ekonomik büyüme ile olan ilişkisi genellikle belirli göstergeler üzerinden değerlendirilmektedir. Bunlar arasında, dışa açıklık, dışa açılma dönemi veya dışa açıklıkta geçirilen süre, tarife oranları, tarife dışı engeller, dış ticaret politikası belirsizlik endeksi, GTA politika müdahaleleri gibi göstergeler yer almaktadır. Sayısı oldukça fazla olan bu çalışmalar arasından literatürde önemli yere sahip ve güncel durumu analiz eden çalışmalar değerlendirilecektir.

Dış ticaretin ekonomik büyüme ile ilişkisinde en çok tercih edilen gösterge, dış ticarete açıklıktır. Sachs ve Warner (1995), dışa kapalı bir ülkenin, tarife dışı engellerin dış ticaretin % 40 ve daha fazlası ve ortalama tarife oranının % 40 ve daha yüksek olduğu, resmi kurdan % 20 ve daha düşük karaborsa kuruna, sosyalist sisteme, ihracatta devlet monopollerinin ağırlıkta olduğu bir görünüme sahip ülkeler olduğu ifade edilmektedir. Dışa açıklık ve dışa açılma yılı göstergelerinin öne çıktığı analizde dış ticaretle birlikte dış ticaretle ilişkili politikaların da etkisiyle gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümenin teşvik edildiği belirtilmektedir. 1970-89 döneminde, açık ekonomiler arasında kayda değer bir gelir yakınsaması yaşandığı sonucu, çalışmanın önemli bir bulgusu olarak değerlendirilmektedir. Edwards (1998) da, dış ticarete daha açık ülkelerin daha hızlı verimlilik büyümesi deneyimi yaşadığını tespit etmiştir. Bu çıktının arkasında, dış açıklığın des-

teklediği inovatif aktivitelerin olduğu düşünülmektedir.

Benzer şekilde, Ben David ve Loewy (1998), serbest dış ticaretin hem ekonomik büyümeyi hem de ülkeler arasında gelir yakınsamasını teşvik ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu pozitif ilişkiyi sağlayan mekanizmanın ise bilgi dışsallıkları üzerinden gerçekleştiği ifade edilmektedir. Ayrıca, serbestleşme girişimlerinin tek taraflı olsa dahi ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğine dikkat çekilmektedir. Tüm bu olumlu etkilere rağmen ülkelerin dış ticaretin önünde engel oluşturmalarının arkasında, serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin muğlak oluşu ve çıkar gruplarının baskısının yer aldığı belirtilmektedir. Çalışmada, ülkeler arası gelir ayrışmasının sebebinin, dış ticareti engelleyen ülkelerde bilgi dışsallıklarının sınırlandırılması olduğu şeklinde bir görüş mevcuttur.

Frankel ve Romer (1999), coğrafi faktörlerin dış ticareti etkileyici boyutuna dikkat ettikleri çalışmada, dış ticaretin büyük ve dirençli olduğu koşullar altında gelir artışı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Ülkelerin çevresini saran komşularına bağlı olarak dış ticaretin gelişebileceği ya da düşük seviyelerde gerçekleşebileceği ifade edilmektedir. Bununla birlikte, dış ticaretin geliri fiziki ve beşeri sermaye tahsisini geliştirerek etkilediği belirtilmektedir. Alesina vd. (2005) ise ülkelerin büyüklüğü üzerinden hareket ederek, dışa açıklık ve ülke büyüklüğünün ekonomik büyümeyi birlikte daha güçlü bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, ülke büyüklüğünün dış ticaret politikalarını şekillendirdiği; ülke büyüklüğü ile serbest ticarete isteklilik arasında ters yönlü bir etkinin olduğu ifade edilmektedir.

Jonsson ve Subramanian (2001), Güney Afrika'nın 1990'lı yıllardaki serbestleşme deneyimlerinin verimlilikte yarattığı etkileri analiz etmiştir. 1990-94 ve 1994-98 şeklinde iki dönem üzerinden 24 sanayi kolu analize konu edilmiştir. Çalışmada, serbestleşme girişimlerinin faktör verimliliğini artırıcı etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, tarifelerdeki düşüşün işsizlik sorununu derinleştireceği endişesinin anlamsız olduğu; tarifelerdeki düşüşe rağmen bu sektörlerdeki istihdam azalışının oldukça düşük seviyelerde gerçekleştiği ifade edilmektedir.

Lewer ve Berg (2003), ihracat artışı ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişki bulmuştur. Çalışma, ihracattaki % 1'lik artışın ekonomik büyümeyi % 0.20 oranında artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Bu sonucun önemi, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin boyutunu tespit etmesidir. Et-

kinin boyutu dışa açıklık ve gelir seviyesine bağlı olarak farklılaşsa da; genel itibarıyla serbest ticareti teşvik edici politikaların refahı olumlu etkilediği ifade edilmektedir. Bu bağlamda, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisinde istatistiki değerlerden ziyade ilişkinin mantığının kavranması gerektiği vurgulanmaktadır.

Chen ve Gupta (2009) ise Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC) üyesi ülkelerde 1990-2003 döneminde dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkiye ulaşmakta; dışa açıklığın beraberinde getirdiği bilgi dışsallıklarının etkisini güçlendiren eğitim faktörüne vurgu yapılmaktadır. Ekonomik bütünleşmelerin, beşeri ve fiziki sermaye sorunu olan bu ülkelerde yatırım mallarına erişimi kolaylaştırıcı, ölçek ekonomileri yaratıcı etkileri olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, her ne kadar dışa açıklık önemli olsa da, sermaye tahsisi, finansal sektör gelişimi ve eğitim olmadan dışa açıklığın etkisinin yetersiz olacağı ifade edilmektedir. Chang ve Mendy (2012) de 36 Afrika ülkesi için 1980-2009 dönemini dikkate aldıkları analizde, dış ticarete açıklık ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve güçlü bir ilişki bulmakta; ancak, kaynaklardan daha etkin bir şekilde faydalanabilmek için finansal sektör gelişiminin önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Ulaşan (2015), literatürün genel görünümünden oldukça farklı bir sonuca ulaşmıştır. Cari fiyatlarla hesaplanan cari açıklık, sabit fiyatlarla hesaplanan gerçek açıklık, ithalata koyulan vergiler ve ülkelerin ne kadar süredir dışa açık olduğu şeklinde dört farklı gösterge üzerinden yapılan analizde, 1960-2000 dönemi için tüm göstergeler açısından ekonomik büyüme ile anlamsız ilişki bulunmuştur. Sonuçlar, dışa açıklığın büyümeyi tek başına teşvik etmeye yetmediğini göstermektedir. Benita (2019), 2008 küresel finans krizi öncesi ve sonrasını dikkate alarak 15 Latin Amerika ülkesi için genişletilmiş çekim modeli çerçevesinde dış açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmıştır. Yalnızca Latin Amerika ülkeleri dikkate alındığında ilişkinin yönünün pozitif olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmanın dikkat çeken sonucu ise tüm ithalatçı ülkeler dikkate alındığında ilişkinin yönünün negatife dönmesidir. Yazar, bu durumun olası sebebinin finansal kriz gibi olağanüstü dönemin sonucu olduğunu vurgulamaktadır. Bu sonuçlar, dış ticaret ile ekonomik büyüme ilişkisinin dönemler arası farklılaşabileceğini göstermektedir.

Raghutla (2020), güncel çalışmasında, 1993-2016 döneminde BRICS ülkelerinde dış ticarete açıklığın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonu-

cuna ulaşmıştır. Teknoloji ve işgücünün rolüne vurgu yapılan çalışmada, sanayi sektörüne verilecek desteklerin hem dış ticarete açıklığı hem de ekonomik büyümeyi pozitif etkileyeceği ifade edilmektedir. Bu bulgu, tarifeler yerine sübvansiyonların kullanılmasının, dünya ticareti açısından etkisini de yansıtmaktadır.

Dış ticaret politikasında yaşanan belirsizlikler de dış ticareti ve çıktıyı etkilemektedir. Handley (2014), Avustralya özelinde yaptıkları analizde, dış ticaret politikasında yaşanan belirsizliklerin ihracatçıların yeni pazarlara girmeye ve tarife azalışlarına yanıtının daha düşük olduğunu vurgulamaktadır. Çalışmada, DTÖ'nün bağlayıcı taahhütleri ve dış ticaret politikasının şeffaf olmasına yönelik uyarılarının, 1993-2001 döneminde dış ticaret politikası belirsizliklerinin sebep olduğu ihracat malı ürün çeşitliliğini azaltmasını kısmen de olsa zayıflattığı (yaklaşık % 7) tespit edilmiştir. Caldara vd. (2020), benzer bir çalışmayı ABD için yaptıkları analizde ticaret politikasına yönelik belirsizlikler arttıkça işletme yatırımları ve özellikle ihracata yönelik yatırımlarının azaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Ticaret politikaları ile ilişkili haberler, tarifeler ve firma kazanç görüşmeleri üzerinden metin analizi şeklinde gerçekleştirilen çalışmada, ticaret politikasındaki belirsizliklerin özellikle 2017-2018 döneminde artış gösterdiği; bu artışın sebepleri arasında tedarik zincirine yönelik endişeler ve yüksek hammadde fiyatları olduğu ifade edilmektedir.

Amiti vd. (2019) ise dış ticaret politikalarının ABD'deki fiyatlara ve gelire yansımaları 2018'de başlayan ticaret savaşları üzerinden analiz etmektedir. Ticaret savaşlarının, hem savaşı başlatan hem de misilleme yapan ülkelerin gelirini azalttığı belirtilen çalışmada, yaklaşık 6,9 milyar \$ seviyesinde bir daralma kaybının olduğu tahmin edilmektedir. Potrafke vd. (2020) ise küreselleşmenin ilk döneminde (19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başı) açığa çıkan tarifelerle ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişkinin olası sebeplerine odaklanmıştır. İsveç'in dış ticaret politikasında yaşanan dönüşümü (serbest dış ticarettten korumacı politikalara geçiş) odağına alan çalışma, kısa dönemde korumacı politikalar ile ekonomik büyüme arasında ilişki olmadığı sonucuna varmıştır. Bunun sebebinin tarifelerden gelir sağlayan yönetimin, bu geliri kamu harcamaları yoluyla değerlendirmek yerine bütçe denkleştirmesinde kullanması olduğu belirtilmektedir.

Benzer şekilde, Clemens ve Williamson (2004), 2. Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında tarifeler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin değişen

yönüne odaklanmaktadır. Belirli bir seviyedeki tarife artışlarının tarife-büyüme ters yönlü ilişkisini tersine çevirebileceğine dair bulgulara erişilmiştir. Savaş sonrası dönemde ise ticaret partnerlerine göre daha düşük seviyedeki tarifelere sahip bir ülkenin misillemenin en iyi strateji olduğu koşullar altında büyümeyi destekleyebileceği ifade edilmektedir. Tena-Junguito (2010) da, kendinden önceki çalışmaları destekleyecek sonuçlara ulaşmıştır. Doğru yönlü tarife-ekonomik büyüme ilişkisinin, yerleşimci, hızlı büyüyen ve mali sorunları gidermek için tarife uygulayan zengin ülkeler için geçerli olduğu ifade edilmektedir.

GTA veri tabanının sağladığı dış ticaret politikası müdahale sayıları da son dönemde alanla ilgili çalışmalara konu olmaya başlamıştır. Yapılan çalışmaların görece yeni olması, veri tabanının 2009 ve sonrası dönem için veri sağlıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Osabuohien vd. (2014), GTA verileri üzerinden hareket ederek 105 ülkeli bir analizin yanında 25 Afrika ülkesini içeren bir alt örnek üzerinde çalışmıştır. 2009-11 döneminde korumacı politikalarının Afrika ülkeleri ticaret dengesini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Küresel finans krizi sonrası ortaya çıkan korumacı politikaların, ihracatının büyük kısmı hammaddeye dayanan Afrika ülkelerini zor durumda bıraktığı ifade edilmektedir. Sonuçlar, korumacı politikaların gelişmekte olan ülkelere olumsuz etkisini yansıtmaktadır.

Kinzius vd. (2019), GTA veri tabanının 152 ülke için sağladığı verilerden yola çıkarak, 2010-2015 döneminde korumacı politikaların ithalata olan etkisini araştırmıştır. Çalışmada, tarife dışı engellerin sayısındaki artışa bağlı olarak engellerle ilişkili ürünlerin ithalatının yaklaşık % 4-12 seviyesinde azaldığı tespit edilmiştir. Standart dışı korumacı politikaların ticaret yapılan ülke ihracatçılarına % 2 seviyesinde ayrımcılık yarattığı; ticaret anlaşmalarının bu etkiyi azalttığı bulunmuştur.

Literatürden verilen örnek çalışmalar değerlendirilecek olursa, öncelikle belirtilmesi gereken, genel eğilimin serbest ticaretin (dışa açıklık) ekonomik büyümeyi teşvik ettiği; korumacılığın (dış ticaret politikası) ise ekonomik büyümeye hasar verdiği şeklinde oluşudur. 2. Dünya Savaşı öncesi dönemde her ne kadar korumacı politikalar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olsa da; bu ilişkinin tarife seviyesine, ülkenin gelişmişliğine ve tarifelerin kullanım amacına bağlı olarak şekillendiği görülmüştür. İkinci olarak çıkan sonuç, dış ticaretin gelir yakınsamasını sağlayıcı etkisi-

ne nazaran korumacılığın gelir ıraksamasına sebep olduğudur. Dış ticaret, yarattığı pozitif bilgi dışsallıkları ile beşeri ve fiziki sermayenin gelişimine imkân vermekte; girdi boyutunu etkileyerek inovasyonun açığa çıkmasına katkıda bulunmaktadır.

Üçüncü olarak, günümüzde tarifeler yerine tarife dışı engeller ön plandadır ve bu engellerin tespitinin zor olması sebebiyle etkilerini tahmin etmekte güçleşmektedir. Boyutu tam olarak bilinmese de bu engeller de ekonomik büyümeyi kısıtlayıcı etkide bulunmaktadır. Dördüncü olarak, ticaret politikası yanında politika belirsizliklerinin de dış ticareti sekteye uğratarak ekonomik büyümeyi azaltabileceği şeklinde bir yorum yapılabilir. Son ve belki de en önemli sonuç ise dış ticarete açık olmanın tek başına bir anlam ifade edemeyeceğidir. Güçlü kurumlar, gelişmiş finansal yapı, yeterli sermaye tahsisi, etkin eğitim gibi ekonomik büyümeyi destekleyici unsurlar olmadan ve dış ticaretin sağlıklı şekilde yürümesini sağlayacak politikalar uygulanmadan, dış ticarettten uzun dönemli kazanç beklemek anlamsız olacaktır.

4. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, dış ticaret politikalarının ekonomik büyümeye olan etkileri, sistem GMM ekonometrik yöntemi ile analiz edilmiştir. 2009-2019 dönemini kapsayan analizde, gelişmekte olan ve hızlı büyüyen, küresel ekonomiye entegre olmaya çalışan sektörlere sahip ülkeleri içeren MSCI Gelişen Piyasalar Endeksi içerisinde yer alan 20 ülke dikkate alınmıştır. Endeks, 26 ülkeyi kapsamaktadır ancak dış ticarete müdahale sayıları 0 veya 0'a çok yakın olan ülkeler, analizin temel amacını yansıtmayacağı için analiz dışında bırakılmıştır. Bu ülkeler BAE, Katar, Kuveyt, Mısır, Peru ve Tayland'dır.⁵

Analize konu olan dış ticaret politikaları ise GTA veri tabanı tarafından sağlanan dış ticarete tarife veya tarife dışı şekilde yapılan müdahaleleri içermektedir. Müdahaleler, ticareti serbestleştirici ve ticarete zarar verici olarak ayrı ayrı değerlendirilmektedir. GTA, 2008 küresel finans krizi sonrası ortaya çıkabilecek korumacı politikaları tespit edebilmek amacıyla kurulmuştur. Veri tabanı, dış ticarete uygulanan politikaların (müdahalelerin)

5. Analize dâhil edilen ülkeler şunlardır: Arjantin, Brezilya, Çekya, Çin, Endonezya, Filipinler, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, Kolombiya, Macaristan, Malezya, Meksika, Pakistan, Polonya, Rusya, Suudi Arabistan, Şili, Türkiye, Yunanistan

yönünü (serbestleştirici, zarar verici), kullanılan aracını, tarihini ve müdahale sonucu etkilenen ürün grubu ve sektörleri araştırmacılara sunmaktadır (GTA, 2020). Bu çalışmada, müdahalelerin yönü dikkate alınmıştır.

2009 ve sonrası dönemi için 152 ülkeyi kapsayan GTA veri tabanı, tüm ülke politikalarını tek tek takip etmesi ve güncel şekilde yayımlaması, müdahalelerin bileşimini göstermesi ve ülkeler arası karşılaştırmaya izin vermesi sebebiyle araştırmacılara avantaj sağlamaktadır. Dezavantajları arasında ise kriz öncesi karşılaştırmaya izin vermemesi, verilerin hükümetlerin şeffaflığına bağlı olması ve en önemlisi de korumacılığın boyutunu yansıtmaması yer almaktadır (Kinzius vd., 2019). Yine de, bu müdahalelerin, literatürdeki sıklıkla kullanılan ve kısıtlı göstergelere kıyasla, ekonomik büyüme ile olan etkileşimini görebilmek adına önemli bir veri imkânı sağlamaktadır.

Analizde, bağımlı değişken olarak cari fiyatlarla gayri safi yurtiçi hâsıla kullanılmıştır. Dış ticaret politikası göstergelerini temsilen ticareti serbestleştirici müdahale ve ticarete zarar verici müdahale sayıları analize dâhil edilmiştir. Kontrol değişkenler olarak cari fiyatlarla kamu nihai tüketim harcamaları, cari fiyatlarla gayri safi sabit sermaye oluşumu kullanılmıştır. Müdahale sayısı değişkenleri, GTA veri tabanından; diğer değişkenler ise Dünya Bankası Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından elde edilmiştir. Tablo 1, analizde kullanılan değişkenleri ve elde edildiği kaynakları göstermektedir. Tüm değişkenler, doğal logaritması alınarak analize dâhil edilmiştir.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Değişkenler ve Veri Kaynakları

Değişken	Değişken Tanımı	Kaynak
gdp	Gayri safi yurt içi hâsıla (cari fiyatlarla)	WDI
cap	Gayri safi sabit sermaye oluşumu (cari fiyatlarla)	WDI
gov	Kamu nihai tüketim harcamaları (cari fiyatlarla)	WDI
lib	Serbestleştirici politikalar	GTA
harm	Zarar verici politikalar	GTA

Analiz, dinamik panel veri analizi yöntemlerinden sistem GMM yaklaşımı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ekonomik değişkenler, doğası gereği dinamik

(gecikmeli değerlerden etkilenen) bir yapıya sahip oldukları için, dinamik panel veri yöntemleri, bu değişkenlerin yapısına uygun olmaktadır. Ancak dinamik yapıya sahip değişkenlerle analiz yaparken, bazı sorunların belirginleşmesi söz konusudur. Bağımlı değişkenin gecikmesinin hata terimi ile ilişkili olması sebebiyle Nickel Sapması denen içsellik sorunu ortaya çıkmaktadır ve bu sorun, özellikle $N > T$ olduğu koşullar altında EKK tahmincilerinin yanlı ve tutarsız olmasına sebep olmaktadır. Dinamik analizin doğurduğu bu sorun, GMM yöntemleriyle çözülmektedir (Baltagi, 2014: 155-156).

GMM yöntemleri ikiye ayrılmaktadır: Fark GMM ve sistem GMM. Fark GMM yönteminde, birinci fark hata teriminin negatif otokorelasyonlu olması sebebiyle farkı alınmış denkleme GMM işlemi uygulanarak sabit etkiler yok edilir. İşlem, ilk olarak birinci fark modelinin araç değişkenler yoluyla dönüştürülmesi; sonrasında, dönüştürülmüş modelin genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmesiyle gerçekleşir (Tatoğlu, 2018: 129). Sistem GMM yönteminde ise fark GMM yaklaşımı geliştirilerek, araç değişkenler birinci farklarının sabit etkilerle ilişkisiz olduğu varsayımını getirmişlerdir. Bu varsayım, daha fazla araç değişken kullanımına izin vermekte ve modelin etkinliğini artırmaktadır (Roodman, 2009: 86). Sistem GMM yaklaşımına göre kurulan model,

$$lgdp_{it} = \beta_0 + \beta_1 lgdp_{i,t-1} + \beta_2 lcap_{it} + \beta_3 lgov_{it} + \beta_4 llib_{it} + \beta_5 lharm_{it} + \delta_i + \gamma_t + \varepsilon_{it}$$

şeklinindedir. $lgdp_{i,t-1}$ bağımlı değişkenin gecikmesini; β_0 , sabit terimi; δ_i , birim sabit etkiyi; γ_t , zamana bağlı sabit etkiyi; ε_{it} , hata terimini temsil etmektedir. Modelin Wald testi ile bir bütün olarak anlamlılığı yanında geçerli olabilmesi için birinci dereceden otokorelasyon dışında otokorelasyon olmamalı ve Sargan ve Hansen testleri çerçevesinde kullanılan araç değişkenlerin geçerli olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir (Tatoğlu, 2018: 148-149).

5. ANALİZ SONUÇLARI

Analiz sonuçlarına geçmeden önce değişkenler arasındaki korelasyona bakmak, tahmin öncesi önsel bir bilgi sunacaktır. Tablo 2, değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisini göstermektedir.

Tablo 2 incelendiğinde, gayri safi yurt içi hâsıla (*gdp*) ile en yüksek ilişkiye kontrol değişkenlerin sahip olduğu görülmektedir. Kontrol değişkenler dışında, *llib* ve *lharm* değişkenleri, *lgdp* ile sırasıyla 0,41 ve 0,52 seviyesinde

pozitif korelasyona sahiptir. Her iki değişkenin de pozitif ilişkiye sahip olması, literatürde değinilen etkinin beklenen yönüyle uyuşmamaktadır. Ancak, bu sonuçların anlamlı olabilmesi için şüphesiz ki daha ileri seviyede analizlere ihtiyaç duyulmaktadır. Diğer taraftan, *lharm* ve *llib* değişkenleri kendi aralarında da yüksek korelasyona sahiptir. Bu durum, bu değişkenlerin birbirlerinden etkilenebileceğine işaret ediyor olabilir. Tablo 3 ise sistem GMM tahmin sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 2. Korelasyon Analizi

	lgdp	lcap	lgov	llib	lharm
lgdp	1				
lcap	0.9799	1			
lgov	0.9671	0.9358	1		
llib	0.4119	0.3782	0.4507	1	
lharm	0.5257	0.4906	0.6102	0.7668	1

Tablo 3, hem bir hem de iki aşamalı sistem GMM sonuçlarını içermektedir. Her iki model için de modelin bir bütün olarak anlamlılığını sınavan Wald testi için H_0 hipotezi % 1 seviyesinde reddedilmektedir. Bu sonuç, tüm modellerin bir bütün olarak anlamlı olduğunu belirtmektedir. Otokorelasyon sorunu varlığına bakıldığında ise her iki model için de hem birinci hem de ikinci dereceden otokorelasyon sorunu olmadığı görülmektedir. H_0 hipotezi “Aşırı tanımlama kısıtları geçerlidir” şeklinde olan Sargan ve dirençli Hansen testi sonuçlarına göre, iki model için de H_0 hipotezi reddedilmemektedir. Bu sonuçlar, aşırı tanımlama kısıtlarının, diğer bir ifadeyle, araç değişkenlerin geçerli olduğunu belirtmektedir. Araç değişkenlerin alt setlerinin (GMM ve IV) test edildiği Fark-Hansen testlerine göre de her iki model için, tüm moment koşulları sağlanmıştır. Tüm bu sonuçlar, kurulan modellerin geçerli olduğunu göstermektedir.

Bir aşamalı SGMM sonuçlarına göre, *lcapital*, *lgov* ve *lharm* değişkenleri %1 seviyesinde anlamlı bulunmuştur. *llib* değişkeni ise anlamsızdır. Kontrol değişkenlerden *lcapital* ve *lgov* değişkenlerinde meydana gelecek % 1'lik ar-

tışın, *lgdp* değişkeninde sırasıyla % 0.39 ve % 0.66 seviyesinde artış meydana getireceği görülmektedir. *lharm* değişkenindeki % 1'lik artış ise *lgdp* üzerinde % 0.11 seviyesinde ters yönlü etkide bulunmaktadır.

Tablo 3. Analiz Sonuçları

Bağımlı Değişken: Açıklayıcı Değişkenler	Bir Aşamalı SGMM lgdp	İki Aşamalı SGMM lgdp
1. lgdp	0.0235 [0.0852]	0.0354 [0.0368]
1capital	0.391*** [0.0990]	0.428*** [0.0559]
1gov	0.664*** [0.1101]	0.612*** [0.0526]
1lib	0.0277 [0.0270]	0.019 [0.0152]
1harm	-0.112*** [0.0256]	-0.0860*** [0.222]
N	200	200
Wald X ² (5)	669204.99 (0.0000)	1450006 (0.0000)
AR(1)	0.41 (0.685)	-0.75 (0.453)
AR(2)	-0.86 (0.387)	-0.87 (0.383)
Sargan Testi	8.03 (0.531)	8.03 (0.531)
Hansen Testi	2.51 (0.981)	2.51 (0.981)
Fark-Hansen GMM (I. Moment)	2.50 (0.962)	2.50 (0.962)
Fark-Hansen GMM (II. Moment)	0.00 (0.955)	0.00 (0.955)
Fark-Hansen IV (I. Moment)	1.89 (0.864)	1.89 (0.864)
Fark-Hansen IV (II. Moment)	0.62 (0.961)	0.62 (0.961)

Not: ***, **, * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 seviyesinde anlamlılığı temsil etmektedir. Köşeli parantez içerisindeki değerler, dirençli standart hataları; parantez içerisindeki değerler ise anlamlılık seviyelerini göstermektedir. Her iki model için de araç değişken sayısı 14'tür.

İki aşamalı SGMM sonuçlarına göre, bir aşamalı SGMM'de olduğu gibi, *1capital*, *1gov* ve *1harm* değişkenleri %1 seviyesinde anlamlı bulunmuştur.

lcapital ve *lgov* değişkenlerinde meydana gelecek % 1'lik artış, *lgdp*'yi sırasıyla % 0.43 ve % 0.61 seviyesinde artırmaktadır. *lharm* değişkenindeki % 1'lik değişim ise *lgdp* değişkeninde % 0.09 seviyesinde azalışa sebep olmaktadır. Her iki model sonuçları da birbiriyle benzerdir. Analize konu ülkeler için 2009-2019 döneminde dış ticareti serbestleştirici politikalar ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunamamıştır. Diğer taraftan, dış ticareti zarar verici politikaların ekonomik büyümeyi % 0.08-0.11 seviyelerinde azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar, korumacı politikaların ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini göstermektedir. Özellikle tarife dışı araçlar üzerinden korumacı politikaların yürütüldüğü günümüzde, bu politikaların gelişme yolundaki ülkeler açısından toplumsal refahı azaltıcı sonuçları olduğu görülmektedir. Bu durum, teorik ve ampirik çalışmalarda da sıklıkla vurgulandığı gibi, korumacılığın doğrudan dış ticareti kısıtlaması sonucu ekonomik çikıtının azalmasından kaynaklanmaktadır.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dış ticaretin ekonomik büyüme için olan önemi, farklı unsurların da bir araya gelmesiyle anlamlı olmaktadır. Tek başına dış ticaret, gelir ve refahı belirleyemeyeceği gibi; dış ticareti kısıtlamak da gelir ve refah için olumlu sonuçlar doğurmayacaktır. Dış ticaret önemlidir ancak kurumsal, finansal, altyapı gibi unsurların etkisiyle önemi artmaktadır.

Dış ticaretin serbest olmasına yönelik ağırlıklı görüşlerin yanında korumacı görüşler de günümüzde dahi popülerliğini korumaktadır. Serbest dış ticaretin faydaları bilinmesine rağmen, serbest ticaretten elde edilen kazançların muğlak oluşu ve korumacılık yanlısı politikalar yürütmesi için politikacılara yapılan baskılar gibi farklı motivasyonlarla dış ticaret politikalarına başvurulabilmektedir. Geleneksel anlamıyla korumacılık, gelecekte rekabet gücü kazanabilecek sektörlerin geçici sürelerle korunmasını içermektedir. Ancak, günümüzde korumacılığın, bu anlamında giderek uzaklaştığı; ülkelerin farklı çıkarlar çerçevesinde korumacılık yanlısı politikalar uyguladığı görülmektedir.

Bu çalışmada, literatürdeki serbest ticaretin ve korumacılığın sırasıyla ekonomik büyümeyi teşvik ettiği ve engellediği şeklindeki argümanı, GTA veri tabanının sağladığı ticareti serbestleştirici ve ticarete zarar verici müdahale sayıları üzerinden analiz edilmektedir. Elde edilen bulgular, analize

konu dönemde gelişen piyasa ekonomileri için dış ticareti serbestleştirici politikaların ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olmadığını göstermiştir. Diğer taraftan, dış ticarete zarar verici politikaların ise ekonomik büyümeye zarar verici etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Korumacı müdahaleler ile ekonomik büyüme arasındaki ters yönlü ilişki, literatürle benzeşmekle beraber; ticaretin serbestleşmesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkisizlik literatürden ayrıışmaktadır. Aslında, 2008 finansal kriz sonrası dönem dikkate alındığında bu sonuçlar şaşkırtıcı gelmemektedir. Krizle birlikte sayısı giderek artan korumacı politikaların serbestleşme yanlısı politikaları gölgede bıraktığı açıktır. Ayrıca, krizi hızlı bir şekilde atlatabilmek adına harcamaların artırılarak ekonomik büyümeyi teşvik etmesi, dış ticaretin etkilerinin belirsiz kalmasına sebep olmuştur. 2009-19 döneminde sermaye yatırımları ve kamu harcamalarının ekonomik büyüme içerisindeki ağırlığı, bu duruma kanıt oluşturur niteliktedir.

Çalışmanın temel sonucu, ekonomik büyümeyi teşvik etmek ya da yurt içi üretim ve istihdamı korumak için, dış ticaret politikalarından ziyade talep canlandırıcı iç politikalara ve gelir dağılımını düzeltici transfer politikalarına yönelinmesi gerektiğidir. Politika tasarımı ve uygulanmasında kayıpların ve kazançların tespit edilmesi ayrıca önem taşımaktadır. Diğer taraftan, bu politikaların karşılıklı bir savaşa dönüşmemesi ve ekonomik ve politik gücü zayıf ülkelerin bu politikalardan zarar görmemesi için, Dünya Ticaret Örgütü öncülüğünde ülkeler arası karşılıklı iş birliği ve anlaşma yoluna gidilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, küresel ekonominin birbirine bağımlı ve eklemlenmiş yapısı altında, dış ticarete yönelik bu tür gerilimlerden uzun vadede hiçbir ülkenin kazanç sağlayamayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın en önemli eksikliği ise müdahale sayılarının dış ticarete yaşanan değişimi tam olarak yansıtamamasıdır. Sektörel veya ürün grubu bazı yapılacak analizlerin bu eksikliği giderebileceği düşünülmektedir.

The Effect of Foreign Trade Policy on Economic Growth: Panel Data Analysis

Abstract: International trade, which has an important role in the economic policies of almost all countries, has been one of the most interesting subject since the beginning of economics. The opinions on foreign trade have been

shaped around two axes: free trade and protectionism. Along with the effects of growth and welfare, concerns about whether it will be achieved similar results for each country have led to the increasing prevalence of protectionist views. For this reason, it is important to determine which foreign trade policy has a positive effect on countries. In particular, to choose the foreign trade policy will directly affect the development path of emerging countries. In this study, the relationship between economic growth and foreign trade policies is analysed for 20 countries in the MSCI Emerging Market Index. In the analysis covering the period of 2009-2019, the Global Trade Alert data on the number of policies of trade liberalising and harmful was used as the proxies of foreign trade policies. It was concluded that the harmful trade policies affect negatively economic growth in the analysis using system GMM method. It was found no significant relationship in terms of trade liberalising policies. The findings show that protectionism, in line with mainstream views, reduces welfare in emerging countries.

Keywords: Foreign Trade Policy, Free Trade, Protectionism, Economic Growth, Panel GMM

Kaynaklar

Abboushi, S. (2010), "Trade Protectionism: Reasons and Outcomes", **Competitiveness Review: An International Business Journal**, 20 (5): 384-394.

Alesina, A., Spolaore, E. and Wacziarg, R. (2005), "Trade, Growth and the Size of Countries" in (eds.) P. Aghion and S. H. Durlauf, **Handbook of Economic Growth** (Volume 1B), North-Holland, pp. 1499-1542.

Amiti, M., Redding, S. J. and Weinstein, D. (2019), "The Impact of the 2018 Trade War on U.S. Prices and Welfare", **NBER Working Paper 25672**.

Baldwin, R. and Freeman, R., "Trade Conflict in the Age of Covid", **VoxEU** 22 Mayıs 2020. Erişim 15 Mayıs 2021, <https://voxeu.org/article/trade-conflict-age-covid-19>.

Baltagi, B. H. (2014), **Econometric Analysis of Panel Data**, Wiltshire: Wiley.

Beattie, A., "The Covid Protectionism That Stays Covert", **Financial Times** 24 Mayıs 2021, Erişim 24 Mayıs 2021, <https://www.ft.com/content/1e33c89a-8c56-4d19-b6f6-d05ba14cefd1?sharetype=blocked>.

Ben-David, D. and Loewy, M. B. (1998), "Free Trade, Growth, and Convergence", **Journal of Economic Growth**, 3 (2): 143-170.

Benita, F. (2019), "Trade Openness, Economic Growth and the Global Financial Crisis of 2007-2009 in Latin America", **Journal of International Development**,

31 (5): 411-431.

Bernhofen, D. M. and Brown, J. C. (2005), “An Empirical Assessment of the Comparative Advantage Gains from Trade: Evidence from Japan”, **The American Economic Review**, 95 (1): 208-225.

Caldara, D., Iacoviello, M., Molligo, P., Prestipino, A. and Raffo, A. (2020), “The Economic Effects of Trade Policy Uncertainty”, **Journal of Monetary Economics**, 109: 38-59.

Chang, C. C. and Mendy, M. (2012), “Economic Growth and Openness in Africa: What is the Empirical Relationship”, **Applied Economics Letters**, 19 (18): 1903-1907.

Chen, P. P. and Gupta, R. (2009), “An Investigation of Openness and Economic Growth Using Panel Estimation”, **Indian Journal of Economics**, 89 (355): 483.

Clemens, M. A. and Williamson, J. G. (2004), “Why Did the Tariff-Growth Correlation Change after 1950”, **Journal of Economic Growth**, 9 (1): 5-46.

Dreher, A. (2006), “Does Globalization Affect Growth: Evidence from a New Index of Globalization”, **Applied Economics**, 38 (10): 1091-1110.

Dünya Kalkınma Göstergeleri Veri Tabanı (2021), <https://data.worldbank.org/>.

Edwards, S. (1998), “Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know”, **The Economic Journal**, 108 (447): 383-398.

Evans, G., “Australia’s China Problem”, **Project Syndicate** 3 Aralık 2020, Erişim 5 Mart 2020, <https://www.project-syndicate.org/commentary/the-china-strategy-australia-needs-by-gareth-evans-2020-12>.

Evenett, S. J. (2019), “Protectionism, State Discrimination, and International Business since the Onset of the Global Financial Crisis”, **Journal of International Business Policy**, 2 (1): 9-36.

Evenett, S. J. (2020), “Sicken Thy Neighbour: The Initial Trade Policy Response to Covid-19”, **The World Economy**, 43 (4): 828-839.

Findlay, R., and O’Rourke, K. H. (2009), **Power and Plenty: Trade, War, and the World Economy in the Second Millennium**, New Jersey: Princeton University Press.

Frankel, J. A. and Romer, D. (1999), “Does Trade Cause Growth?”, **The American Economic Review**, 89 (3): 379-399.

Gallo, A. (2012), “Trade Policy and Protectionism in Argentina”, **Economic Affairs**, 32 (1): 55-59.

Gerber, J. (2017), **International Economics**, Essex: Pearson.

Global Trade Alert Veri Tabanı (2021), <https://www.globaltradealert.org/>.

Global Trade Alert (2020), **The Global Trade Alert Database Handbook**.

Gorodnichenko, Y., Mendoza, E. G. and Tesar, L. L. (2012), “The Finnish Great

Depression: From Russia with Love”, **The American Economic Review**, 102 (4): 1619-1643.

Grossman, G. M. and Helpman, E. (1991), **Innovation and Growth in the Global Economy**, Cambridge: The MIT Press.

Hagen, E. E. (1958), “An Economic Justification of Protectionism”, **The Quarterly Journal of Economics**, 72 (4): 496-514.

Handley, K. (2014), “Exporting Under Trade Policy Uncertainty: Theory and Evidence”, **Journal of International Economics**, 94 (1): 50-66.

Johnson, H. G. (1965), “An Economic Theory of Protectionism, Tariff Bargaining, and the Formation of Custom Unions”, **Journal of Political Economy**, 73 (3): 256-283.

Jonsson, G. and Subramanian, A. (2001), “Dynamic Gains from Trade: Evidence from South Africa”, **IMF Staff Papers**, 48 (1): 197-224.

Kinzius, L., Sandkamp, A. and Yalcin, E. (2019), “Trade Protection and the Role of Non-Tariff Barriers”, **Review of World Economics**, 155 (4): 603-643.

Lewer, J. J. and Berg, H. V. d. (2003), “How Large is International Trade’s Effect on Economic Growth”, **Journal of Economic Surveys**, 17 (3): 363-396.

Markham, C. R. (1893), “Pytheas, the Discoverer of Britain”, **The Geographical Journal**, 1 (6): 504-524.

Melitz, M. J. (2005), “When and How Should Infant Industries Be Protected?”, **Journal of International Economics**, 66 (1): 177-196.

Myint, H. (1958), “The ‘Classical Theory’ of International Trade and the Underdeveloped Countries”, **The Economic Journal**, 68 (270): 317-337.

Nurkse, R. (2009), “Patterns of Trade and Development” in (eds.) R. Kattel, J. A. Kregel, and E. S. Reinert, **Ragnar Nurkse: Trade and Development**, London: Anthem Press, pp. 397-434.

Olson, M. (1971), **The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups**, Cambridge: Harvard University Press.

Osabuohien, E. S., Efobi, U. R. and Beecroft, I. (2014), “Free Trade, Protectionism and the Balance of Trade: New Empirical Insights”, in (ed.) S. J. Evenett (2014), **Beggar-Thy-Neighbour: Crisis-Era Protectionism and Developing Countries The 15th GTA Report**, London: CEPR Press, pp. 13-24.

Osabuohien, E. S., Beecroft, I. and Efobi, U. R. (2018), “Global Trade and Trade Protection in a Globalised World”, **Transnational Corporations Review**, 10 (1): 43-52.

Potrafke, N., Ruthard, F., Wüthrich, K. and Ruthardt, F. (2020), “Protectionism and Economic Growth: Causal Evidence from the First Era of Globalization”, **CESifo Working Paper Series 8759**.

Pugel, T. A. (2016), **International Economics**, New York: McGraw-Hill Education.

Raghutla, C. (2020), “The Effect of Trade Openness on Economic Growth: Some Empirical Evidence from Emerging Market Economies”, **Journal of Public Affairs**, 20 (3): 1-8.

Robinson, J. (1978), **Contributions to Modern Economics**, Great Britain: Academic Press.

Rodriguez, F., and Rodrik, D. (2000), “Trade Policy and Economic Growth: A Skeptic’s Guide to the Cross-National Evidence”, **NBER Macroeconomics Annual**, 15: 261-325.

Rodrik, D. (1995), “Getting Interventions Right: How South Korea and Taiwan Grew Rich”, **Economic Policy**, 10 (20): 53-107.

Rodrik, D. (2000), “Institutions for High-Quality Growth: What They Are and How to Acquire Them”, **Studies in Comparative International Development**, 35 (3): 3-31.

Romer, P. (1994), “New Goods, Old Theory, and the Welfare Costs of Trade Restrictions”, **Journal of Development Economics**, 43 (1): 5-38.

Romer, P. M. (1990), “Endogenous Technological Change”, **Journal of Political Economy**, 98 (5): 71-102.

Roodman, D. (2009), “How to Do xtabond2: An Introduction to Difference and System GMM in STATA”, **The STATA Journal**, 9 (1): 86-136.

Sachs, J. D. and Warner, A. (1995), “Economic Reform and the Process of Global Integration”, **Brookings Papers on Economic Activity**, 1995 (1): 1-118.

Salvatore, D. (1993), “Protectionism and World Welfare: Introduction”, in (ed.) D. Salvatore (1993), **Protectionism and World Welfare**, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-14.

Salvatore, D. (2019), **International Economics**, New Jersey: Wiley.

Seyidoğlu, H. (2013), **Uluslararası İktisat: Teori Politika ve Uygulama**, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Snowdon, B. and Vane, H. R. (2005), **Modern Macroeconomics: Its Origins, Development and Current State**, Cornwall: Edward Elgar Publishing.

Staiger, R. W. (2012), “Non-Tariff Measures and the WTO”, **WTO Staff Working Paper ERSD-2012-01**: 1-45.

Şen, G. (2021), “İnsanlar Fikirleri Olduğu İçin Değil, Olmadığı İçin Endişe Duymalıdır”, in (ed.) G. Şen (2021), **Daha İyi Bir Türkiye İçin Hangi Fikri Yıkalm**, İstanbul: Kronik Kitap, pp. 15-68.

Tatoğlu, F. Y. (2018), **İleri Panel Veri Analizi**, İstanbul: Beta Yayıncılık.

Tena-Junguito, A. (2010), “Bairoch Revisited: Tariff Structure and Growth in

the Late Nineteenth Century”, **European Review of Economic History**, 14 (1): 111-143.

Tett, Gillian, “The ‘Cornwall Consensus’ is Here”, **Financial Times**, 10 Haziran 2021, Erişim 10 Haziran 2021, <https://www.ft.com/content/aa45eccb-5e0e-477a-8278-db7df959e594>.

Ulaşan, B. (2015), “Trade Openness and Economic Growth: Panel Evidence”, **Applied Economics Letters**, 22 (2): 163-167.

Ünsal, E. M. (2007), **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı**, Ankara: İmaj Yayıncılık.

Yalcin, E., Felbermayr, G. and Kinzius, L. (2017), “Hidden Protectionism: Non-tariff Barriers and Implications for International Trade”, **Ifo Centre for International Economics**, 2017: 1-44.

Yeldan, A. E. (2021), “Üretkenlik Yorgunluğu İçindeki Türkiye İçin ‘Göreceli Üstünlükler’ Kavramı Geçerli midir”, *in* (ed.) G. Şen (2021), **Daha İyi Bir Türkiye İçin Hangi Fikri Yıkılım**, İstanbul: Kronik Kitap, pp. 94-99.

Yılmaz, Ş. E. (2016), **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi**, Ankara: Efil.

Yülek, M. (2019), **Ulusların Yükselişi: İmalat, Ticaret, Sanayi Politikası ve Ekonomik Kalkınma**, İstanbul: Kronik Kitap.

The Dynamic Implications of Globalization and Renewable Energy in Turkey: Are They Vital for Environmental Sustainability? An SVAR Analysis

Mohammed **Alnour**¹

Hayriye **Atik**²

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Submitted: 08.08.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 11.10.2021

Yayın Tarihi / Online Publication: 30.11.2021

Abstract: This study aims to analyze the dynamic effect of renewable energy use and globalization on the environmental quality in Turkey by utilizing quarterly time series data spanning the period 1990- 2017. After identifying the series order of stationary by utilizing ADF test, this study makes use of SVAR model. The reason is that SVAR is powerful method in testing contemporaneous and past shock among the variables. In addition, SVAR is the powerful in variance decomposition and the possibility of observing long run forecast. The results disclose that environmental quality reacts negatively to the shocks in hydro energy and economic growth, while the globalization seems positively impact the degradation of the environment. These outcomes are consistent with relevant theories and empirical findings. The only striking result is the positive impact of bio-fuels and waste energy on the environment. Although Turkey has recently implemented a range of energy policies to promote renewable but some challenges still there, future policymaking should enhance the development in renewable and create more competitive environment for investment in the renewable market.

Keywords: Turkey, SVAR, Globalization, Renewable Energy, and Ecological Footprint

1. Erciyes University, PhD student, Institute of Social Sciences, Department of Economics, mohamedmershing88@gmail.com

2. Prof. Dr., Erciyes University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, atik@erciyes.edu.tr

Introduction

Today the climate changes and deterioration of the environments are the most notable menace pervades the planet, the unprecedented level of carbon emissions cause a direct threat to humans and other species. Many researchers and practitioners claim that the nations in their endeavor towards economic growth consuming a high percentage of nonrenewable energy, such as oil and natural gas. Therefore, human beings are presently confronted by two major challenges; accomplishing growth and preserving the environment (Ulucak and Ozcan, 2020; Adebayo and Kirikkaleli, 2021; Uddin et al., 2017).

As the consequences of environmental degradation became more sever, nations have started to seek for alternative energy sources. In this regard, the renewable clean energy such as hydroelectricity, bio-fuels, wind, geothermal and solar energy have become a subject of study in the literature of energy economics. *But do renewable helpful in mitigating pollution and preserving the environment? A huge number of researches* have been conducted in this vein; however, the results are mixed and inconclusive.

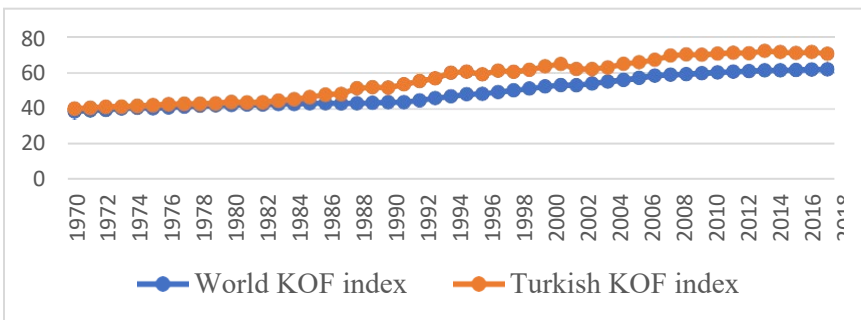
In addition, most of these studies have relied on aggregated dataset of renewable energy, see for instance, Zafar et al., (2021), Umar et al., (2021), Shahbaz et al., (2019), Wang, (2019), Solarin et al., (2018), Bilgili et al., (2016), Sarkodie et al. (2020a), Ahmed et al., (2016), Adewuyi and Awo-dumi (2017), Gao and Zhang (2021) and Sulaiman and Abdul-Rahim (2020). The aggregated data, however, does not clearly identify their respective distinct impact on the environment. In addition, most of these studies have relied on carbon dioxide emissions (CO₂) to measure the environmental damage. *Does CO₂ an adequate measure to environmental quality?*

Solarin and Bello, (2018) argued that CO₂ relates only to air pollution and excludes other pollutants impacting on soil, forests, and other environmental aspects. Therefore, the use of carbon dioxide as an indicator for environmental quality seems to be inadequate measure. They further mentioned that ecological footprint is comprehensive and widely used as an index of sustainability. It consists of six components of surface productive areas: carbon footprint, fishing ground, build-up, forest land, cropland, and grazing land. A part of the discussion on the causes of environmental degradation, the term of

globalization has been introduced by many studies as a contributor to environmental deterioration directly or indirectly (Khan et al., 2019a). Although a huge number of research have been conducted in this subject, however, the researchers did not agree on specific index of globalization.

For instance, Ah-Atil et al., (2019) and Zaidi et al., (2019) used Dreher (2006) overall globalization index to examine how globalization impact the CO₂ emissions in China and Asia pacific, respectively. Adebayo and Kirik-kaleli, (2021), Liu et al., (2020), Kalayci, (2019) employed the KOF Index globalization to figure out the dynamic effect of globalization on quality of environment in Japan, G7 countries and NAFTA countries respectively. But notably, KOF index is mostly used in the literature. The KOF index is firstly introduced by Dreher (2006) and updated in Dreher et al., (2008). It measures the globalization through 43 variables, the old version measures the globalization based on 23 variables. The KOF index takes into consideration economic, social, and political aspects for every country.

Figure 1. Comparison of the Turkish Globalization Index to Average of the World Index.

Source: KOF Swiss Economic Institute: <http://www.kof.ethz.ch/globalisation/>

Like most of the other emerging economies, Turkey is experiencing a tremendous increase in globalization index since many decades. This can be obviously seen in figure 1. The KOF globalization index reveals a constant increase in globalization from 1980 up to 2001 which shows a slight decline in globalization Yurtkuran, (2021).

Turkey mainly depends on nonrenewable energy sources, the oil energy and coal and natural gas represents 29%, 29% and 25% from its total energy consumed in 2019, respectively. With the increasing non-renewable, the pollution is also increasing. Based on the reports released by the International Energy Agency, Turkey is among the 20 countries that emit the most carbon dioxide in the world in 2020 and ranks 15th in total CO₂ emissions. *Is this pattern of energy combination being the main reason behind the environmental degradation in Turkey?* Recently, Turkey has developed several plans to overcome the deterioration in the environment. In its 11th national development plan, the priority is given the control of emissions of Greenhouse gases through increasing the capacity of renewable energy like wind, biomass, and sun energy. Furthermore, Turkey also aiming at deploying the technical hydro potentials in the power sector. *Is this renewable energy plan will be effective in mitigating the environmental deterioration?*

To addressing all these questions, this study will empirically investigate the dynamic effect globalization and reusable energy on the quality of environment in Turkey, utilizing disaggregated quarterly data of reusable energy mainly hydro energy, bio-fuel and waste, wind and solar etc and KOF globalization index, spanning period 1990-2017.

The rest of the research is organized in the following manner: part two reviews important literature on the subject. Part three presents the research methodology. Part four shows the results and discussion while the last section provides the conclusion.

Literature Evaluation

Although the interconnection between renewable and globalization is widely investigated in the literature of energy and environmental economic, however, most of these studies have relied on traditional methodologies such as OLS, DOLS, FMOLS, ARDL, Nonlinear ARDL, VAR, VECM and GMM. Most of these studies have been much criticised especially VAR approach (Choleski decomposition) which has been much used as the powerful method to analyse the dynamic interaction of shocks within the function of impulse-response. However, when the traditional or unrestricted VAR is utilized, the researchers don't depend on any identification restrictions. This basically due to the assumption that all the variables in VAR system are jointly

endogenous and must be treated symmetrically.

In this context, (Enders, 2015) outlined that this assumption makes the traditional VAR model almost mechanic since it lacks any direct economic interpretation by the time there is a possibility to rely on the relevant economic theories to impose restrictions on the impulse. However, instead of utilizing the unrestricted VAR model this study applies structural vector auto-regression (SVAR) approach to use the relevant economic theories and empirical evidence to impose identifying restrictions.

After reviewing over thirty studies in the literature, we can affirm that no study applied SVAR model to investigate the possible effect of globalization and renewable energy on the quality of environment in Turkey. Additionally, most of the previous research have used the CO₂ as an indicator to the quality of the environment and considered aggregated data-set; however, this study will rely on ecological footprint and disaggregated quarterly data. The disaggregated data may lead to more comprehensive and effective outcomes.

Table 1. Summary of the Related Studies

Author(s)	Variables	Nation(s)	Method	Outcomes
Zafar et al. (2021)	Biomass energy and CO ₂	Asia-Pacific	Panel quantile	Biomass reduces CO ₂
Umar et al. (2021)	Biomass energy and CO ₂	United States	FMOLS, DOLS, CCR	Biomass impact CO ₂ negatively
Gao and Zhang (2021)	Biomass energy and CO ₂	13 Asian Developing Countries	Panel FMOLS	Positive link between biomass energy CO ₂
Rahman and Alam (2021)	Clean energy and carbon emissions	Bangladesh	ARDL	Clean energy improves the environmental quality
Jun et al. (2021)	Non-renewable and CO ₂	South Asian	FMOLS	Non-renewable energy increases CO ₂
Syed et al. (2021)	Nuclear energy and CO ₂	India	Asymmetric ARDL	Nuclear energy in long run reduces CO ₂

Pata (2021)	Renewable and non-renewable energy, CO ₂	USA	VECM	Renewable reduces CO ₂ , while non-renewable increase CO ₂
Obobisa et al. (2021)	Coal and natural and renewable	China	DOLS and ARDL	Renewable energy reduces CO ₂
Magazzino et al. (2021)	Biomass	Germany	Quantum model	Biomass energy reducing CO ₂
Adebayo and Kirikkaleli (2021)	Total renewable energy usage	Japan	Wavelet analyses	Renewable energy usage mitigates CO ₂
Ibrahim and Ajide (2021)	Total renewable and non-renewable energy usage	G-7 Countries	PMG	Renewable energy mitigates pollution and non-renewable increase CO ₂
Adebayo and Kirikkaleli (2021)	KOF Index	Japan	Wavelet analyses	Globalization increases CO ₂ emissions
Pata (2021)	KOF Index	BRIC	Fourier ADL cointegration	Globalization increases CO ₂
Aslam et al. (2021)	KOF Index, CO ₂	Malaysian	ARDL, VECM	Globalization' index surges CO ₂
Yurtkuran (2021)	KOF Index, CO ₂	Turkey	Bootstrap ARDL	Globalization increase environmental pollution
Sulaiman and Abdul-Rahim (2020)	Biomass energy and CO ₂	8 Selected African countries	PM Gand DFE panel	Biomass energy use decreases CO ₂
Liu et al. (2020)	KOF Index, CO ₂	G-7 Countries	Semi-parametric panel FE model	Globalization increases CO ₂ firstly then decreases it
Destekand-Aslan (2020)	Hydroelectricity, wind, solar and biomass)	G-7 Countries	Panel bootstrap causality	Renewable reduce CO ₂ emissions

Padhan et al. (2020)	Total renewable energy consumption	OECD	Panel quantile regression	Positive effect CO ₂ on renewable energy use
Sarkodie et al. (2020a)	Total renewable energy usage	Selected 47 SSA Countries	DHE technique	Renewable energy decreases GHG
Hassan et al. (2020)	Nuclear energy, CO ₂	BRICS	CUP-FM, CUP-BC	Nuclear energy decreases carbon emissions
Ulucak and Ozcan (2020)	Total energy, CO ₂	OECD	AMG	Renewable reduces deterioration of the environment.
Nguyen and Le (2020)	KOF Index, CO ₂	Vietnam	ARDL	Globalization increases CO ₂
Ah-Atil et al. (2019)	Overall globalization index. Dreher (2006), CO ₂	China	NARDL	Globalization does not impact CO ₂ emissions
Shahbaz et al. (2019)	Overall globalization index. Dreher (2006), CO ₂	Selected 87 Countries	CCA	Globalization decreases CO ₂ in 16 countries
Zaidi et al. (2019)	Overall globalization index. Dreher (2006), CO ₂	Asia Pacific	Wester-Lund cointegration technique	Globalization significantly reduce carbon emissions
Khan et al. (2019a)	KOF Index, CO ₂	Pakistan	Dynamic ARDL	Globalization has positive effect on CO ₂
Kalayci (2019)	KOF Index, CO ₂	NAFTA Countries	Panel-data analysis	Positive link between economic globalization and CO ₂
Khan et al. (2019b)	Total renewable energy production, CO ₂	7 Association of Southeast Asian Nations	FMOLS, DOLS	Renewable energy production has a significant long-term effect on CO ₂
Shahbaz et al. (2019)	Biomass energy and CO ₂	G-7 Countries	GMM	Biomass increases CO ₂

Wang (2019)	Biomass energy and CO ₂	BRICS	GMM	Biomass behaves as a clean energy in reducing CO ₂
Solarin et al. (2018)	Biomass energy and CO ₂	80 Developed, developing	GMM	Biomass increases CO ₂
Haseeb et al. (2018)	KOF Index, CO ₂	BRICS	DSUR, FMOLS	Globalization has negative but insignificant impact to CO ₂
Van and Bao (2018)	KOF Index, CO ₂	Vietnam	ARDL	Globalization negatively influences CO ₂
You and Lv (2018)	KOF Index, CO ₂	Selected 83 countries	Spatial panel method	Environmental quality is affected positively by globalization
Adewuyi and Awo-dumi (2017)	Biomass energy and CO ₂	Countries of West Africa	Simultaneous equation model	Biomass energy and CO ₂ interact positively
Ahmed et al. (2016)	Biomass energy and CO ₂	Selected EU countries	Dynamic heterogeneous panel	Biomass energy is insignificantly linked to CO ₂
Bilgili et al. (2016)	Renewable and waste energy	17 OECD Countries	Panel FMOLS and panel DOLS	Negative causality from renewable to CO ₂
Shafiei and Salim (2014)	Total energy and CO ₂	OECD	STIRPAT model	Non-renewable increase CO ₂ , whereas renewable decrease CO ₂

Conceptual Framework

To have a better understanding to our model and its estimation, this study initially developed a framework. This study makes used of the following significant variables: hydro, wind and solar energy, bio-fuel, and waste energy, real per capita income, ecological footprint, and globalization. Our research asserts that globalization has the crossways with environmental quality.

The globalization integrates the world economies through trade and for-

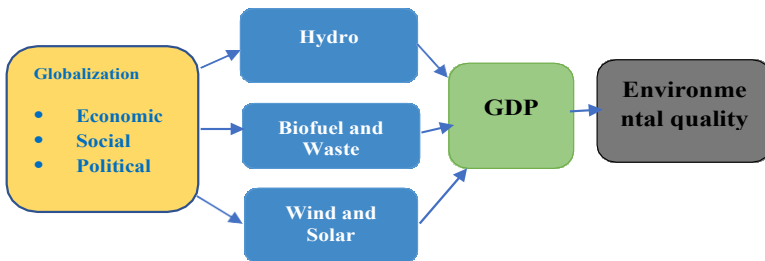

eign direct investment, and as every country is trying to reach the highest level of growth through investment in different activities, foreign trade, and industrialization through the expansion of energy usage adversely affect the environment (Khan et al., 2019a).

In the same vein, these production activities increase economic growth which will directly cause the environmental deterioration (Boamah et al., 2017). Although the effect of renewable on the environment through industrialization has been extensively investigated in the literature but there is no consensus among the researchers. However, there is a general plausibility that the reusables are helpful in cleaning the environment (Sarkodie et al., 2020b, Shafiei and Salim, 2014, Ulucak and Ozcan, 2020, Ibrahim and Ajide, 2021, Magazzino et al., 2021, Karasoy and Akçay, 2019).

Therefore, our research conceptualized that the consumption of renewable in production process, on one hand directly increases the growth of economy, and on the other hand mitigates damage in the environmental. This conceptual model is exhibited in figure 2.

Figure 2. Conceptual Framework of the Research

Source: Graphed by the authors

Research Methodology and Data

To scrutinize the dynamic impact of the renewable and globalization on environmental quality in Turkey, the current research utilizes data spanning 1990Q1-2017Q4 and SVAR approach. To solve the problem of sample size, we transformed the yearly data to quarterly data by following the technique

of the E-Views program. The data transformation has been much used in the literature since it effectively reduces adjustment by point-to-point and the discrepancies in seasonality.

Table 2. Definition of the Variables

Vars.	Definition	Measurement	Source
EFP	Ecological Footprint	Global Hectares	Global Footprint Networks
GLB	Globalization	KOF Globalization Index	KOF Swiss Economic Institute
GDP	Economic Growth	Per Capita Real Income	World Development Bank
HDR	Hydro Energy	Thousands kg of Oil Equivalent (ktoe)	International Energy Agency
WIS	Wind and Solar Energy	Thousands kg of Oil Equivalent (ktoe)	International Energy Agency
BIW	Bio-fuel and Waste Energy	Thousands kg of Oil Equivalent (ktoe)	International Energy Agency

Denote X an $n \times 1$ vector of the series of interest, we can specify our SVAR approach as follows:

$$AX_t = C + A_1X_{t-1} + \dots + A_pX_{t-p} + Be_t \quad (1)$$

Where C is an $n \times 1$ vector of constant parameter, A is an $n \times n$ matrix showing the contemporaneous correlations of the underlying variables, A_i for $i = 1, \dots, p$ is an $n \times n$ matrix of parameters; p is the order of the vector autoregression model; and e is an $n \times 1$ vector of structural shocks where $E(e) \sim (0, I_n)$. If we initially multiply equation (1) with A^{-1} and eliminating the constant parameter, we can obtain the reduced-form VAR of equation (1) as follows:

$$X_t = \Gamma_1X_{t-1} + \dots + \Gamma_pX_{t-p} + u_t \quad (2)$$

Where $\Gamma_i = A^{-1}A_i$ and is the reduced-form error parameters. Following equation (1) and (2) the link between the structural and reduced-form error terms or shocks can be written as follows:

$$u_t = A^{-1}Be_t \text{ or } Au_t = Be_t \tag{3}$$

Equation (3) is termed as the AB model. When testing the dynamic effect of structural shocks on the variables in X, we firstly estimate the reduced-form in equation (2) since the structural vector auto-regression SVAR as appears in equation (1) cannot be estimated directly due to existence of contemporaneous correlations between the structural error terms and values of the variables. The identification of structural shocks from reduced-form innovation is constructed by imposing identifying restrictions on matrix A and B since the reduced-form error terms are composites of structural shocks (Ibrahim and Sufian, 2014).

Generally, most of the studies that have utilized SVAR approach have adopted the traditional strategy of Sims’ (1980) recursive approach which have the foundation of Cholesky decomposition. However, this approach has a huge limitation in that it requires ordering specification of the variables as a prerequisite, and the outcomes may be sensitive to the way the variables are ordered. Therefore, in this study we follow an alternative approach by applying pertinent economic theories and empirical evidence to impose identifying restrictions on our matrices. As can be clearly seen in table 2, our main vector auto-regression system consists of six variables (see equation 4).

$$\begin{aligned} \ln EFP_t = & \alpha_0 + \alpha_1 \ln HDR_t + \alpha_2 \ln WIS_t + \alpha_3 \ln BIW_t + \ln GLB + \\ & \ln GDP + e_t \end{aligned} \tag{4}$$

Table 2 presents type and the definition of each variable, their sources, and measures. All the series are transformed to the natural logarithm to avoid the extreme values of the underlying variables. Based on equation (3), to identify the structural shocks the following restrictions on A and B matrices are imposed:

$$\begin{bmatrix} 1 - \alpha_{12} - \alpha_{13} - \alpha_{14} & \alpha_{15} - \alpha_{16} \\ 0 & 1 & \alpha_{23} & \alpha_{24} & \alpha_{25} & \alpha_{26} \\ 0 & 0 & 1 & \alpha_{34} & \alpha_{35} & \alpha_{36} \\ 0 & 0 & 0 & 1 & \alpha_{45} & \alpha_{46} \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & \alpha_{56} \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 \end{bmatrix} \begin{bmatrix} u_t^{\ln EFP} \\ u_t^{\ln HDR} \\ u_t^{\ln WIS} \\ u_t^{\ln BIW} \\ u_t^{\ln GLB} \\ u_t^{\ln GDP} \end{bmatrix} =$$

$$\begin{bmatrix} \beta_{11} & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & \beta_{22} & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & \beta_{33} & 0 & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & \beta_{44} & 0 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & \beta_{55} & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & \beta_{66} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} e_t^{LnEFP} \\ e_t^{LnHDR} \\ e_t^{LnWTS} \\ e_t^{LnBIW} \\ e_t^{LnGLB} \\ e_t^{LnGDP} \end{bmatrix} \quad (5)$$

The first row which will be the focus of the subsequent analysis, is drawn from the recent studies by Destek and Aslan, (2020), Liu et al., (2020), Sarkodie et al., (2020), Yurtkuran, (2021), Shahbaz et al., (2018), Khan et al., (2019). These studies have reached to the outcomes that the reusable's energy sources are helpful in cleaning the environment. The first row suggests that ecological footprint reacts contemporaneously to renewable (hydro energy, wind / solar energy, bio-fuels / waste energy), globalization, and economic growth. Therefore, the first row expects that ecological footprint responds negatively to renewable and positively to globalization. Based on the EKC argument, the ecological footprint is expected to respond negatively to growth (GDP). The EKC theory postulates that at the earliest stage of the economic growth environment deteriorates due to air pollution, deforestation, and many other pollutants, with an increase in per capita income economy starts to develop and environmental deterioration declines (Shahbaz et al., 2018). In row 2, 3 and 4, the renewable are also assumed to react contemporaneously to other series in the VAR system and expected to react positively to globalization and GDP (Boamah et al., 2017). Their specifications are in line with the general plausibility that countries are trying to reach the highest level of economic development through investment, foreign trade, and industrialization through the expansion of energy usage (Khan et al., 2019).

Rows 5 and 6 describe the reaction of the globalization and economic growth to the contemporaneous shocks in other variables in the system. These specifications are also based on the belief that energy consumption is vital to any trade or investment activities and production process. Though, they are expected to react positively to renewable and negatively to environmental quality (Ulucak and Ozcan, 2020, Ibrahim and Ajide, 2021, Magazzino et al., 2021, Karasoy and Akçay, 2019). But since we are not aiming at estimating the dynamic impact of renewable on the globalization or eco-

conomic growth, we assume that the globalization and economic growth respond to the other variables with the lag and the mostly regards the first row of equation (5). Considering the identification in equation (5) the impulse-response analysis can be considered as ground of inferences. It exposes the dynamic response of each endogenous variable in the VAR system to a shock in other variables. This dynamic process enables us to see the impact of a unit shock on one variable on present and future values of itself and the other variables. Meanwhile, the variance decompositions fractionate the forecast error variance of the underlying variable to variations of itself and other variables in the system.

Results and Discussion

In this part of the, the discussion to the empirical findings is presented: Firstly, the investigation of descriptive statistics that measures the dispersion and central tendency is evaluated. Table 3 indicates that economic growth mirrors the highest average, followed by bio-fuels and waste energy, hydro energy, wind and solar energy, globalization and ecological footprint. All series show negative Skewness except hydro, wind and solar energy and economic growth. The normal distribution that evaluated by Kurtosis indicator confirms that all underlying series demonstrate normal distribution.

Table 3. Descriptive Statistic Test

	LNEFP	LNHDR	LNWIS	LNBIW	LNGLB	LNGDP
Mean	0.475847	8.120867	7.307118	8.578285	4.160753	9.145360
Median	0.438488	8.127820	7.133488	8.623532	4.156727	9.076420
Maximum	0.786492	8.662332	9.227197	8.883363	4.278666	9.614143
Minimum	0.182544	7.575585	6.133398	8.016978	3.942117	8.811155
S. deviation	0.179683	0.281993	0.856982	0.285485	0.090921	0.239319
Skewness	-0.034241	0.087793	0.628615	-0.556751	-0.465584	0.368748
Kurtosis	1.704319	2.422870	2.401648	1.945090	2.348173	1.873360
Jarque-Bera	7.645795	1.652757	8.804715	10.68528	5.867621	8.235034
Probability	0.021864	0.437631	0.012248	0.004783	0.053194	0.016285
Sum	51.86728	885.1744	796.4759	935.0331	453.5221	996.8442
Sum Sq. D.	3.486899	8.588157	79.31710	8.802193	0.892805	6.185563
Observations	109	109	109	109	109	109

The Augmented Dickey-Fuller test was utilized to test the stationarity of our series. As can be observed the series are evaluated in their level as well as first-difference. The findings of ADF test in table 4 show that the all the variables are integrated at I(1).

Table 4. Stationary Tests

Variables	I(0)	I(1)	Summary
LNEFP	-0.311528	-3.059129**	I(1)
LNHDR	-2.098334	-3.315539**	I(1)
LNWIS	1.615939	-2.356988***	I(1)
LNBIW	1.450639	-3.273118***	I(1)
LNGLB	-1.992462	-3.723602*	I(1)
LNGDP	0.263951	-3.063538*	I(1)

1% 5% 10% level of significance are illustrated by *, ** and *** correspondingly

After presenting the stationary properties, the study moves to explore the cointegration relationship among the underlying variables. The concept of cointegration was firstly introduced by Engle and Granger (1987) to investigate the relationship between a set of variables within a dynamic framework in long-term.

Nkoro and Uko, (2016) claims that cointegration shows the existence of a long-run equilibrium among underlying economic time series that converges over time and provides a stronger statistical and economic foundation for empirical error correction model. Therefore, the cointegration test cannot be overlooked to confirm the long run meaningfulness of the model. If no meaningful relationship is found, then the model is spurious and will give misleading outcomes.

Table 5 portrays the cointegration test outcomes. The study makes use of Johansen cointegration method. It shows that the existence of the long-run relationship among our study series since the Trace and the Max-Eigen Statistic values are less than Critical Value (0.05).

After the identification of the possible existence of cointegration relationship by following the Johansen cointegration approach, the analysis then pro-

ceeds to estimate the structural vector auto-regression model (SVAR). Table 6 portrays the findings of SVAR model. We have estimated the reduced-form VAR with the lag order based on SC information criteria.

Based on estimated VAR equation (3) we imposed the restriction as seen in equation (5) to identify the structural shocks. These parameters' estimates are presented in table 7. It should be noted that as the estimated coefficients of matrix A are expressed on the same side of equation, the negative sign should be interpreted adversely.

Table 5. Cointegration Test

Trace				
No. of CE(s)	Eigen Value	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.335422	134.4504	103.8473	0.0001
At most 1 *	0.255370	91.13847	76.97277	0.0028
At most 2 *	0.181420	59.88254	54.07904	0.0139
At most 3 *	0.170893	38.66300	35.19275	0.0203
At most 4	0.122201	18.79792	20.26184	0.0785
At most 5	0.045914	4.982114	9.164546	0.2854
Trace demonstrates 4 coint. mode				
The sign * indicate rejection at the 0.05 level of significance				
Maximum Eigen Value				
Hypothesized		Max-Eigen	0.05	
No. of CE(s)	Eigen Value	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.335422	43.31190	40.95680	0.0267
At most 1	0.255370	31.25593	34.80587	0.1250
At most 2	0.181420	21.21955	28.58808	0.3246
At most 3	0.170893	19.86508	22.29962	0.1056
At most 4	0.122201	13.81581	15.89210	0.1031
At most 5	0.045914	4.982114	9.164546	0.2854
Max-Eigen Value shows 1 coin.				
The sign * indicate rejection at the 0.05 level of significance				

Since majority of estimated parameters demonstrate limited significance so that we can consider the structural impulse response analysis as the basis for inferences. But interestingly, some notable outcomes can be observed. Some signs of the contemporaneous coefficients are in line with our expectation and theories' predictions and consistent with our restriction specifications. For instance, the coefficient of hydro energy shocks in environmental quality equation is negative as expected, based on many empirical evidence the renewable energy use is expected to contribute positively in cleaning the environmental, this result is in line with (Destekand Aslan, 2020; Karasoy and Akçay, 2019; Sarkodie et al., 2020). Unsurprisingly, the contemporaneous economic growth shocks in pollution are positive, this result supports the evidence against EKC hypothesis which postulates that in long run the economic growth is expected to improve environmental pollution. This outcome agrees with many empirical results such as Alnour et al., 2021; Al-Mulali et al., 2015; Lacheheb et al., 2015; Sirag et al., 2018).

However, the puzzling outcome from the estimated matrix is the positive coefficients of solar, wind, bio-fuels and waste energy shocks and the negative sign of globalization shocks in environmental pollution although they are in line with some empirical evidence. But the plausibility is that renewable are expected to impact negatively on environmental pollution meaning that it might be effective in mitigating the deterioration in the environment. In addition, the globalization is expected to increase the degradation in the environment, see for instance (Magazzino et al., 2021, Karasoy and Akçay, 2019).

Table 6. Structural VAR Estimates

Model: $Ae = Bu$ where $E[uu'] = I$					
A =					
1	C(1)	C(2)	C(4)	C(7)	C(11)
0	1	C(3)	C(5)	C(8)	C(12)
0	0	1	C(6)	C(9)	C(13)
0	0	0	1	C(10)	C(14)
0	0	0	0	1	C(15)
0	0	0	0	0	1
B =					

C(16)	0	0	0	0	0
0	C(17)	0	0	0	0
0	0	C(18)	0	0	0
0	0	0	C(19)	0	0
0	0	0	0	C(20)	0
0	0	0	0	0	C(21)
	Coefficient	Std. Error	z-Statistic	Prob.	
C(1)	0.443334	1.033704	0.428879	0.6680	
C(2)	-4.937977	3.211054	-1.537806	0.1241	
C(3)	-0.430104	0.297410	-1.446164	0.1481	
C(4)	-0.265261	3.370402	-0.078703	0.9373	
C(5)	-1.108980	0.296413	-3.741333	0.0002	
C(6)	0.115124	0.095704	1.202916	0.2290	
C(7)	19.22908	4.964883	3.873017	0.0001	
C(8)	2.505146	0.396163	6.323530	0.0000	
C(9)	0.059668	0.128644	0.463825	0.6428	
C(10)	0.359192	0.125221	2.868461	0.0041	
C(11)	-50.49438	4.734524	-10.66514	0.0000	
C(12)	-2.305265	0.382608	-6.025143	0.0000	
C(13)	0.491643	0.114927	4.277882	0.0000	
C(14)	0.179071	0.114793	1.559955	0.1188	
C(15)	0.130493	0.087720	1.487605	0.1369	
C(16)	0.030487	0.002084	14.62874	0.0000	
C(17)	0.002851	0.000195	14.62874	0.0000	
C(18)	0.000927	6.34E-05	14.62874	0.0000	
C(19)	0.000936	6.40E-05	14.62874	0.0000	
C(20)	0.000723	4.94E-05	14.62874	0.0000	
C(21)	0.000797	5.44E-05	14.62874	0.0000	
L. likelihood	3120.351				
Estimated A matrix:					
1.000000	0.443334	-4.937977	-0.265261	19.22908	-50.49438
0.000000	1.000000	-0.430104	-1.108980	2.505146	-2.305265
0.000000	0.000000	1.000000	0.115124	0.059668	0.491643
0.000000	0.000000	0.000000	1.000000	0.359192	0.179071
0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	1.000000	0.130493
0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	1.000000
Estimated B matrix:					
0.030487	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
0.000000	0.002851	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
0.000000	0.000000	0.000927	0.000000	0.000000	0.000000
0.000000	0.000000	0.000000	0.000936	0.000000	0.000000

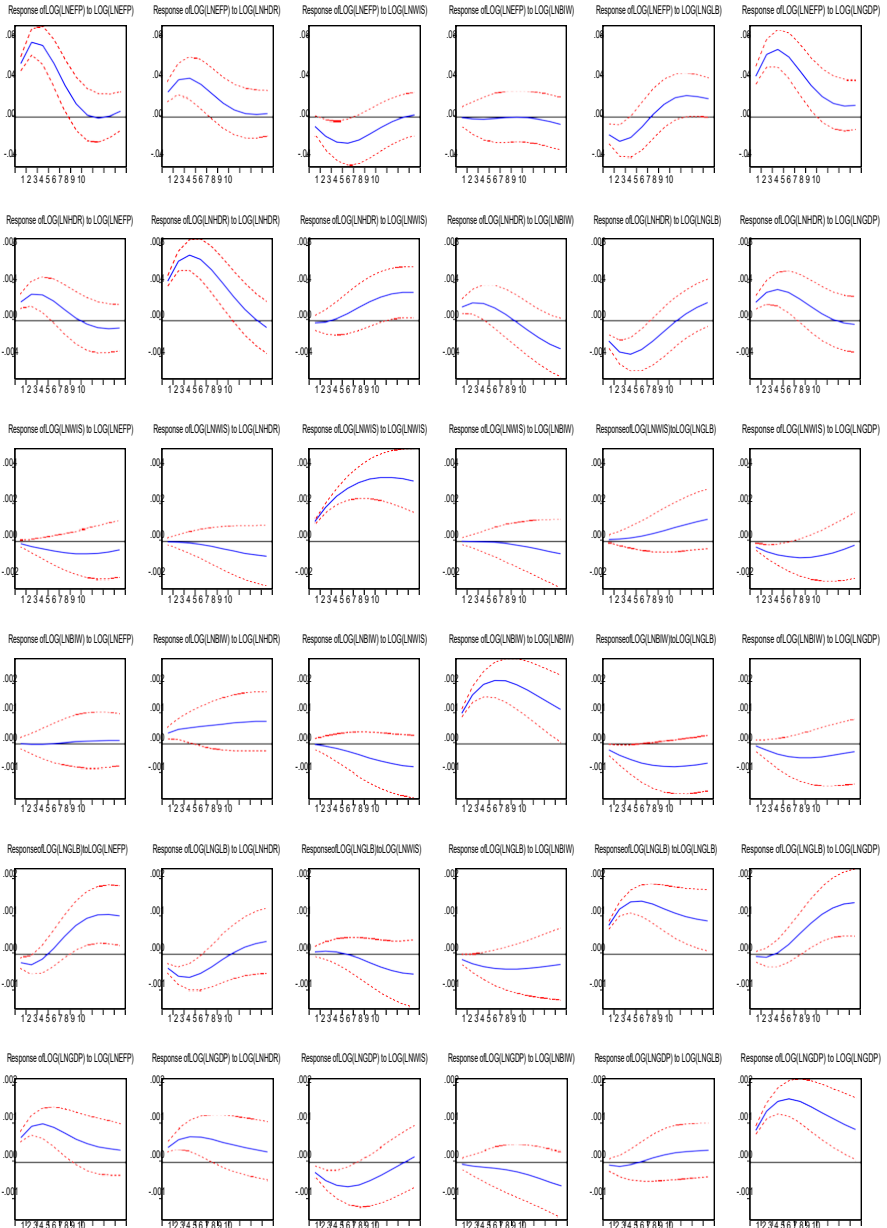
0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000723	0.000000
0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000797
Estimated S matrix:					
0.030487	-0.001264	0.004400	-0.000724	-0.013099	0.039540
0.000000	0.002851	0.000399	0.000992	-0.002104	0.001819
0.000000	0.000000	0.000927	-0.000108	-1.32E-05	-0.000373
0.000000	0.000000	0.000000	0.000936	-0.000260	-0.000105
0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000723	-0.000104
0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000797
Estimated F matrix:					
0.412599	0.295493	-0.737790	0.320858	-0.204429	0.213847
0.013423	0.038921	-0.037776	0.014676	-0.033276	-0.007988
0.099310	0.053902	-0.311874	0.162660	-0.234857	-0.176986
-0.027927	-0.013021	0.102954	-0.038979	0.074190	0.056446
0.020305	0.014434	-0.037743	0.016571	0.000365	0.004709
0.018325	0.013731	-0.072811	0.031532	-0.048002	-0.025068

Figure 3 presents the structural impulse response analysis. Directly focusing on ecological footprint (environmental quality) equation, which is the constitutes the main aim of current study. It can be observed that ecological footprint responds negatively to the structural innovation in hydro energy and negatively also to the shocks in wind and solar energy but up to period four then started to respond positively, the first result should be expected.

Meanwhile the structural shocks in the bio-fuels and waste do not seem to influence environment quality. Importantly, our results reaffirm the findings of some studies in literature that ecological footprint reacts positively to the structural shocks in globalization and negatively to economic growth. These results are as expected based on the relevant theories and empirical findings as well, see (Ulucak and Ozcan, 2020, Ibrahim and Ajide,2021).

Table 7 exhibits the variance decomposition; it assesses the relative contribution of the underlying series to the fluctuation in ecological footprint. This is done by variance decomposition. The generated variance decomposition namely after its own shocks, the economic growth is the most dominant factor, followed by wind and solar energy, globalization and finally bio-fuels and waste, this may reveal that production activities is the main source of the deterioration in the environment.

Figure 3. Impulse Response Analysis

Table 7. Variance Analysis

Variance analysis of LOG(LNEFP):							
Period	S. E.	(LNEFP)	(LNHDR)	(LNWIS)	(LNBIW)	(LNGLB)	(LNGDP)
1	0.051826	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.090350	98.97671	0.109369	0.392102	0.080206	0.062852	0.378758
3	0.116355	96.09992	0.377942	1.370212	0.232541	0.414306	1.505079
4	0.131292	91.38081	0.749656	2.750305	0.400516	1.354200	3.364512
5	0.139532	85.64007	1.111219	4.111698	0.540798	3.072298	5.523919
Variance Decomposition of LOG(LNHDR):							
Period	S.E.	(LNEFP)	(LNHDR)	(LNWIS)	(LNBIW)	(LNGLB)	(LNGDP)
1	0.004124	20.56456	79.43544	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.007560	19.02907	80.42449	0.113554	0.094788	0.001113	0.336988
3	0.010369	16.68206	81.42235	0.438373	0.384064	0.015223	1.057932
4	0.012453	14.12369	81.83920	1.062593	0.950015	0.066782	1.957721
5	0.013910	11.90809	81.10487	2.097210	1.893397	0.184183	2.812251
Variance Decomposition of LOG(LNWIS):							
Period	S.E.	(LNEFP)	(LNHDR)	(LNWIS)	(LNBIW)	(LNGLB)	(LNGDP)
1	0.001005	4.010224	0.001106	95.98867	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.002055	3.897769	0.025853	96.03503	0.004112	0.007910	0.029324
3	0.003159	3.967925	0.038967	95.79808	0.007412	0.042810	0.144806
4	0.004257	4.134053	0.026542	95.32606	0.007122	0.123844	0.382379
5	0.005314	4.316918	0.022888	94.62447	0.004788	0.268423	0.762512
Variance Decomposition of LOG(LNBIW):							
Period	S. E.	(LNEFP)	(LNHDR)	(LNWIS)	(LNBIW)	(LNGLB)	(LNGDP)
1	0.000977	0.080890	13.81777	0.422386	85.67896	0.000000	0.000000
2	0.001887	0.100503	11.49101	0.544802	87.47314	0.155132	0.235408
3	0.002740	0.084755	10.11714	0.790773	87.63983	0.489923	0.877579
4	0.003491	0.059492	9.413252	1.200200	86.51102	0.923143	1.892897
5	0.004125	0.042670	9.210894	1.809816	84.36797	1.380605	3.188041
Variance Decomposition of LOG(LNGLB):							
Period	S. E.	(LNEFP)	(LNHDR)	(LNWIS)	(LNBIW)	(LNGLB)	(LNGDP)
1	0.000730	12.87222	20.65862	0.117103	0.968513	65.38355	0.000000
2	0.001390	8.832161	21.14983	0.052974	0.919268	68.86531	0.180463
3	0.001991	5.034769	21.29534	0.028821	0.959581	72.18125	0.500239
4	0.002527	3.335965	20.63579	0.024301	1.064549	74.19696	0.742430
5	0.003019	4.488055	19.09546	0.054479	1.208896	74.38098	0.772122

Variance Decomposition of LOG(LNGDP):								
Period	S.E.	(LNEFP)	(LNHDR)	(LNWIS)	(LNBIW)	(LNGLB)	(LNGDP)	
1	0.000797	58.20798	1.139307	4.963541	2.294621	3.787332	29.60722	
2	0.001543	50.75511	1.388077	6.170266	2.423482	4.237594	35.02548	
3	0.002233	43.49320	1.613278	7.131494	2.629286	4.870350	40.26239	
4	0.002825	37.04960	1.799220	7.707213	2.935619	5.609805	44.89854	
5	0.003311	31.84391	1.937422	7.833331	3.388274	6.382496	48.61457	

Conclusion and Policy Recommendations

In the regards of vibrant development of renewable energy sources, this research tired to contribute to the global discussion of the possible dynamic effect of renewable energy and globalization on environmental quality. The study considered Turkish economy as model of for empirical analysis by utilizing the structural vector auto-regression (SVAR) model and disaggregated quarterly data spanning 1990Q1-2017Q4.

The striking result from the present study is the positive impact of wind and solar energy shocks in environmental pollution which clearly contradicts the general plausibility and empirical findings. Solar and wind energy systems do not produce air pollution or greenhouse gases. Using solar and wind energies can have positive effect on environment when these energies replace or reduce the use of fossil fuels which have larger effects on the environment. However, some toxic materials and chemicals are used to make the photovoltaic cells that convert sunlight into electricity. As a result, these materials can be harmful to the environment. Similarly, wind energy can have adverse environmental impacts, including the potential to reduce or degrade habitat for wildlife, fish, and plants.

Moreover, based on the impulse response analysis, there is also some evidence that bio-fuels and waste shocks seem to have no influence on environmental pollution. Based on the obtained findings, it is extremely important to draw some policy recommendations. First, although Turkey recently developed and implement a wide range of energy policies regarding the clean and reusable energy, there still some challenges with reusable energy technological advancement, its share in the total energy structure represents small size (not more than 17%). Therefore, future energy-environment policy

should enhance the development in renewable and create more competitive environment for investment in the renewable market.

Second, Turkey should also pay a huge attention to the main issues that might have thus far hampered the production of clean and reusable energy such as technological and natural issues. Third, like the most of other countries and within the scope of Paris agreement, Turkish government should continue maintaining its commitment to decreasing emissions of carbon into atmosphere. Lastly, since the economies of the world are becoming more integrated to each other, while discussing the interconnection between the renewable and deterioration of the environment and economic growth, the future research should investigate these issues among the countries by following the panel analysis such panel SVAR. This view may provide better understanding to the impact of renewable' shocks in one country to the environmental quality in other countries. This might help the policy makers to draw more effective policies to mitigating environmental problems based on the integration among the countries.

Özet: Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de yenilenebilir enerji tüketimi ve küreselleşmenin çevre kalitesi üzerindeki dinamik etkisini 1990-2017 dönemini kapsayan üçer aylık zaman serisi verilerini kullanarak analiz etmektir. ADF birim kök testi kullanılarak serilerin durağanlık sıralaması belirlendikten sonra bu çalışmada SVAR modeli kullanılmıştır. Bunun nedeni, SVAR'ın değişkenler arasında eş zamanlı ve geçmiş şokları test etmede güçlü bir yöntem olmasıdır. Ek olarak, SVAR, varyans ayrıştırmasında güçlüdür ve uzun vadeli tahminleri gözlemlenebilirliği olasıdır. Sonuçlar, çevresel kalitenin hidro-enerji ve ekonomik büyümedeki şoklara olumsuz tepki verdiğini, küreselleşmenin ise çevrenin bozulmasını olumlu etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, ilgili teoriler ve ampirik bulgularla tutarlıdır. Tek çarpıcı sonuç, biyo-yakıt ve atık enerjinin çevre üzerindeki olumlu etkisidir. Türkiye, yakın zamanda yenilenebilir enerjileri teşvik etmek için bir dizi enerji politikası uygulamış olsa da, bazı zorluklar hala mevcuttur, gelecekteki politika oluşturma, yenilenebilir enerjideki gelişmeyi artırmalı ve yenilenebilir enerji piyasasında yatırım için daha rekabetçi bir ortam yaratmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, SVAR, Küreselleşme, Yenilenebilir enerji ve Ekolojik Ayak İzi

REFERENCES

- Adebayo, T. S., & Kirikkaleli, D. (2021), “Impact of Renewable Energy Consumption, Globalization, and Technological Innovation on Environmental Degradation in Japan: Application of Wavelet Tools”, **Environment, Development and Sustainability**, 1-26.
- Adeyemi, A.O., & Awodumi, O.B. (2017), “Biomass Energy Consumption, Economic Growth and Carbon Emissions: Fresh Evidence from West Africa Using a Simultaneous Equation Model”, **Energy**, 119: 453-471.
- Ahmed, A., Uddin, G.S. & Sohag, K. (2016), “Biomass Energy, Technological Progress and the Environmental Kuznets Curve: Evidence from Selected European Countries”, **Biomass and Bioenergy**, 90: 202-208.
- AhAtil, A., Bouheni, F. B., Lahiani, A., & Shahbaz, M. (2019), Factors influencing CO2 emission in China: a nonlinear autoregressive distributed lags investigation.
- Al-Mulali, U., Saboori, B., & Ozturk, I. (2015), “Investigating the Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Vietnam”, **Energy Policy**, 76: 123-131
- Alnour, M., Abdalla, A., Khalil & Alzain, A. (2021), “Does Trade Openness Promote Economic Growth? The Case of Sudan”, **Sudanese Online Research Journal**, 2 (2): 123-132.
- Aslam, B., Hu, J., Hafeez, M., Ma, D., AlGarni, T. S., Saeed, M., & Hussain, S. (2021), “Applying Environmental Kuznets Curve Framework to Assess the Nexus of Industry, Globalization, And CO2 Emission”, **Environmental Technology & Innovation**, 21: 101-377.
- Bilgili, F., Koçak, E. & Bulut, Ü. (2016), “The Dynamic Impact of Renewable Energy Consumption on CO2 Emissions: A Revisited Environmental Kuznets Curve Approach”, **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, 54:838-845.
- Boamah, K. B., Du, J., Bediako, I. A., Boamah, A. J., Abdul-Rasheed, A. A., & Owusu, S. M. (2017), “Carbon Dioxide Emission and Economic Growth of China: The Role of International Trade”, **Environmental Science and Pollution Research**, 24 (14): 13049-13067.
- Destek, M. A., & Aslan, A. (2020), “Disaggregated Renewable Energy Consumption and Environmental Pollution Nexus in G-7 Countries”, **Renewable Energy**, 151: 1298-1306.
- Dickey, David. A. & Wayne Fuller. A. (1979), “Distribution of The Estimators for Autoregressive Time Series with A Unit Root”, **Journal of the American Statistical Association**, 74 (366): 427-431.
- Dreher, A. (2006), “Does Globalization Affect Growth? Evidence from a New Index of Globalization”, **Applied Economics**, 38 (10): 1091-1110.

Dreher, A., Gaston, N., & Martens, P. (2008), **Measuring Globalization - Gauging Its Consequences**, New York: Springer

Enders, W. (2015), **Applied Econometric Time Series**, Hoboken: John Wiley & Sons, (4th Edition).

Gao, J. & Zhang, L. (2021), “Does Biomass Energy Consumption Mitigate CO2 Emissions: The Role of Economic Growth and Urbanization: Evidence from Developing Asia”, **Journal of the Asia Pacific Economy**, 26: 96-115.

Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N., & Sturm, J. E. (2019), “The KOF Globalisation Index - Revisited”, **The Review of International Organizations**, 14 (3): 543-574.

Hassan, S. T., Baloch, M. A., & Tarar, Z. H. (2020), “Is Nuclear Energy a Better Alternative for Mitigating CO2 Emissions in BRICS Countries: An Empirical Analysis”, **Nuclear Engineering and Technology**, 52 (12): 2969-2974.

Haseeb, A., Xia, E., Baloch, M. A., & Abbas, K. (2018), “Financial Development, Globalization, And CO 2 Emission in The Presence Of EKC: Evidence from BRICS Countries”, **Environmental Science and Pollution Research**, 25 (31): 31283-96.

Ibrahim, R. L., & Ajide, K. B. (2021), “Non-renewable and Renewable Energy Consumption, Trade Openness, And Environmental Quality In G-7 Countries: The Conditional Role of Technological Progress”, **Environmental Science and Pollution Research**, 1-18.

Ibrahim, M. H., & Sufian, F. (2014), “A Structural VAR Analysis of Islamic Financing in Malaysia”, **Studies in Economics and Finance**.

Johansen, S. (1988), “Statistical Analysis of Cointegration Vectors”, **Journal of Economic Dynamics and Control**, 12 (2-3): 231-254.

Jun, W., Mughal, N., Zhao, J., Shabbir, M. S., Niedbala, G., Jain, V., & Anwar, A. (2021), “Does Globalization Matter for Environmental Degradation? Nexus among Energy Consumption, Economic Growth, and Carbon Dioxide Emission”, **Energy Policy**, 153: 112-230.

Kalayci, C. (2019), “The Impact of Economic Globalization on CO2 Emissions: The Case of NAFTA Countries”, **International Journal of Energy Economics and Policy**, 9 (1): 356.

Karasoy, A., & Akçay, S. (2019), “Effects of Renewable Energy Consumption and Trade on Environmental Pollution: The Turkish Case. Management of Environmental Quality”, **An International Journal**.

Khan, M. K., Teng, J. Z., Khan, M. I., & Khan, M. O. (2019a), “Impact of Globalization, Economic Factors and Energy Consumption on CO2 Emissions in Pakistan”, **Science of the Total Environment**, 688: 424-436.

Khan, M. W. A., Panigrahi, S. K., Almuniri, K. S. N., Soomro, M. I., Mirjat, N. H., & Alqaydi, E. S. (2019b), “Investigating the Dynamic Impact of CO2 Emis-

sions and Economic Growth on Renewable Energy Production: Evidence from FMOLS And DOLS Tests”, **Processes**, 7 (8): 496.

Lacheheb, M., Rahim, A. A., & Sirag, A. (2015), “Economic Growth and Carbon Dioxide Emissions: Investigating the Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Algeria”, **International Journal of Energy Economics and Policy**, 5 (4): 1125-32.

Liu, M., Ren, X., Cheng, C., & Wang, Z. (2020), “The Role of Globalization in CO₂ Emissions: A Semi-Parametric Panel Data Analysis for G7”, **Science of the Total Environment**, 718: 137379.

Magazzino, C., Mele, M., Schneider, N., & Shahbaz, M. (2021), “Can Biomass Energy Curtail Environmental Pollution? A Quantum Model Approach to Germany”, **Journal of Environmental Management**, 287: 112293.

Nguyen, T., & Le, Q. (2020), “Impact of Globalization on CO₂ Emissions in Vietnam: An Autoregressive Distributed Lag Approach”, **Decision Science Letters**, 9 (2): 257-270.

Nkoro, E., & Uko, A. K. (2016), “Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Cointegration Technique: Application and Interpretation”, **Journal of Statistical and Econometric Methods**, 5 (4): 63-91.

Obobisa, E. S., Chen, H., Boamah, K. B., Ayamba, E. C., Mensah, C. N., & Amowine, N. (2021), “Environmental Pollution of China to Foreign Investors: Detrimental or Beneficial”, **Environmental Science and Pollution Research**, 28 (11): 13133-13150.

Pata, U. K. (2021), “Renewable and Non-Renewable Energy Consumption, Economic Complexity, CO₂ Emissions, and Ecological Footprint in the USA: Testing the EKC Hypothesis with A Structural Break”, **Environmental Science and Pollution Research**, 28 (1): 846-861.

Pata, U. K. (2021), “Linking Renewable Energy, Globalization, Agriculture, CO₂ Emissions and Ecological Footprint in BRIC Countries: A Sustainability Perspective”, **Renewable Energy**, 173: 197-208.

Padhan, H., Padhang, P. C., Tiwari, A. K., Ahmed, R., & Hammoudeh, S. (2020), “Renewable Energy Consumption and Robust Globalization (S) In OECD Countries: Do Oil, Carbon Emissions and Economic Activity Matter”, **Energy Strategy Reviews**, 32: 100535.

Rahman, M. M., & Alam, K. (2021), “Clean Energy, Population Density, Urbanization, and Environmental Pollution Nexus: Evidence from Bangladesh”, **Renewable Energy**, 172: 1063-1072.

Sarkodie, S. A., Adams, S., & Leirvik, T. (2020a), “Foreign Direct Investment and Renewable Energy in Climate Change Mitigation: Does Governance Matter”, **Journal of Cleaner Production**, 263: 121262.

Sarkodie, S. A., Adams, S., Owusu, P. A., Leirvik, T., & Ozturk, I. (2020b), “Mitigating Degradation and Emissions in China: The Role of Environmental Sustainability, Human Capital and Renewable Energy”, **Science of the Total Environment**, 719: 137530.

Shahbaz, M., Balsalobre, D. & Shahzad, S.J.H. (2019), “The Influencing Factors of CO 2 Emissions and the Role of Biomass Energy Consumption: Statistical Experience from G-7 Countries”, **Environmental Modelling & Assessment**, 24: 143-161.

Shahbaz, M., Shahzad, S. J. H., & Mahalik, M. K. (2018), “Is Globalization Determinantal to CO 2 Emissions in Japan: New Threshold Analysis”, **Environmental Modelling & Assessment**, 23 (5): 557-568.

Shafiei, S., & Salim, R. A. (2014), “Non-Renewable and Renewable Energy Consumption and CO2 Emissions in OECD Countries: A Comparative Analysis”, **Energy Policy**, 66: 547-556.

Sirag, A., Matemilola, B. T., Law, S. H., & Bany-Ariffin, A. N. (2018), “Does Environmental Kuznets Curve Hypothesis Exist: Evidence from Dynamic Panel Threshold”, **Journal of Environmental Economics and Policy**, 7 (2): 145-165.

Sims, C. A. (1980), “Macroeconomics and Reality”, **Econometrica: Journal of the Econometric Society**, 1-48.

Solarin, S.A., Al-Mulali, U., Gan, G.G.G. & Shahbaz, M. (2018), “The Impact of Biomass Energy Consumption on Pollution: Evidence From 80 Developed and Developing Countries”, **Environmental Science and Pollution Research**, 25: 22641-22657.

Solarin, S. A., and Bello, M. O. (2018), “Persistence of Policy Shocks to An Environmental Degradation Index: The Case of Ecological Footprint in 128 Developed and Developing Countries”, **Ecological Indicators**, 89: 35-44.

Syed, A. A., Kamal, M. A., & Tripathi, R. (2021), “An Empirical Investigation of Nuclear Energy and Environmental Pollution Nexus in India: Fresh Evidence Using NARDL Approach”, **Environmental Science and Pollution Research**, 1-12.

Sulaiman, C., & Abdul-Rahim, A.S. (2020), “Can Clean Biomass Energy Use Lower CO 2 Emissions in African Economies: Empirical Evidence from Dynamic Long-Run Panel Framework”, **Environmental Science and Pollution Research**, 27: 37699-37708.

Uddin, G.A., Salahuddin, M., Alam, K. & Gow, J. (2017), “Ecological Footprint and Real Income: Panel Data Evidence from the 27 Highest Emitting Countries”, **Ecological Indicators**, 77: 166-175.

Ulucak, R., & Ozcan, B. (2020), “Relationship between Energy Consumption and Environmental Sustainability in OECD Countries: The Role of Natural Re-

sources Rents”, **Resources Policy**, 69: 101803.

Umar, M., Ji, X., Kirikkaleli, D. & Alola, A. A. (2021), “The Imperativeness of Environmental Quality in The United States Transportation Sector Amidst Biomass-Fossil Energy Consumption and Growth”, **Journal of Cleaner Production**, 285: 124863.

Van, D. T. B., & Bao, H. H. G. (2018), “The Role of Globalization on CO2 Emission in Vietnam Incorporating Industrialization, Urbanization, GDP Per Capita And Energy Use”, **International Journal of Energy Economics and Policy**, 8 (6): 275.

Wang, Z. (2019), “Does Biomass Energy Consumption Help to Control Environmental Pollution? Evidence from BRICS Countries”, **Science of the Total Environment**, 670: 1075-1083.

You, W., & Lv, Z. (2018), “Spill over Effects of Economic Globalization on CO2 Emissions: A Spatial Panel Approach”, **Energy Economics**, 73: 248-257.

Yurtkuran, S. (2021), “The Effect of Agriculture, Renewable Energy Production, and Globalization on CO2 Emissions in Turkey: A Bootstrap ARDL Approach”, **Renewable Energy**, 171: 1236-1245.

Zafar, M.W., Sinha, A., Ahmed, Z., Qin, Q. & Zaidi, S.A.H. (2021), “Effects of Biomass Energy Consumption on Environmental Quality: The Role of Education and Technology in Asia-Pacific Economic Cooperation Countries”, **Renewable and Sustainable Energy Reviews**, 142: 110868.

Zaidi, S. A. H., Zafar, M. W., Shahbaz, M., & Hou, F. (2019), “Dynamic Linkages between Globalization, Financial Development and Carbon Emissions: Evidence from Asia Pacific Economic Cooperation Countries”, **Journal of Cleaner Production**, 228: 533-543.

The Impact of Corruption on Nigerian Enterprises' Performance: An Empirical Study

Mohamed Zakaria **Fodol**¹

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Submitted: 14.02.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 22.03.2021

Yayın Tarihi / Online Publication: 30.11.2021

Abstract: This study aims to assess the effects of corruption on Nigerian enterprises performance using data from the World Bank's Enterprises Survey, (Panel Data) for the years 2007, 2009, 2014. The Pooled Regression Model was applied. The corruption measured by six indicators, namely electrical connection, water connection, phone connection, construction-related permit, total annual informal payment to public officials and give gifts to public officers to get things done. The performance measured by the sale and purchase of fixed assets. The results of the study somehow contrast, as the payment for the water connection is significant and positively affecting firms' performance. But construction-related permit has a negative impact on the performance but insignificant. Meanwhile, the level of firms expected to give gifts to public officers "to get things done" significant and positively affect the enterprises' performance. As for the total payments to the public officers is significant and has negative effects, which indicates the medium or long terms impacts. This may be explained by the fact that developing economies are characterized by formal institutional flaws such as ineffective public administration and weak rule of law. Unlike other studies, this study indicates that corruption represents an obstacle to Nigerian enterprises' performance. The public authorities should move away from increasing the costs of corruption by implementing standards of transparency. Entrepreneurs also must search for alternatives to avoid paying bribes, such as leasing financing and so on.

Keywords: Corruption, Performance, Enterprises, World Bank's Enterprise Surveys, Nigeria.

JEL Codes: G38, G30, D73

1. INTRODUCTION

Corruption is a global issue over time and widespread phenomenon in many countries around the world, but it is more prevalent in developing countries (Motta, 2017). In 2004, Transparency International's Global Corruption Barometer (GCB) revealed that one person in ten pays a bribe every year, and the 2009 Anti-Corruption Act found that among those who pay bribes, the amounts account for about 10 percent of their income. Besides, the World Bank (2009) identified corruption as one of the biggest obstacles to economic growth, social development, and poverty reduction. However few studies have examined the enterprises' sector closely to quantify the level of impact. These studies have mixed results, negative effects of corruption on the enterprises' performance and positive impacts. Empirical results, although insufficient, revealed evidence of corruption effects on firms, individuals, and society in general (Motta, 2017). Nevertheless, the persistence of corruption, which is virtually present in every form of public governance, suggests that its effects are difficult to uncover accurately.

Based on this importance, this study aims to assess the impact of corruption on enterprises performance in Nigeria. Although Nigeria is considered one of the African countries that enjoy great natural resources, it is classified among the countries whose people suffer from poverty due to the rampant corruption as well as other problems.

According to (Motta, 2017), in Nigeria corruption is a major and urgent issue at once and has taken a large part in the government's measures. President Muhammadu Buhari had a good reputation, and was known for his integrity throughout his career. For this he was elected by the people to fight the spoilers of his political opponents. Buhari launched an anti-corruption campaign after taking office in May 2015 that showed recent corruption scandals theft or embezzlement of large sums of money (Motta, 2017).

1.1. Motivation

The 2009 Anti-Corruption Act ²found that among those who pay bribes, it represents the amounts are about 10 percent of their income. The World

2. Lawson, L. (2009), "The Politics of Anti-corruption Reform in Africa", *The Journal of Modern African Studies*, 73-100.

Bank itself has identified corruption as one of the biggest obstacles to economic growth, social development, and poverty reduction. Although Nigeria is considered one of the African countries that enjoy great natural resources, it is classified among the countries whose people suffer from poverty due to rampant corruption in addition to other problems. Hence the importance of studying the level of corruption in the business sector.

1.2. Research Question

Does corruption affect the performance of enterprises operating in Nigeria in various sectors? Through the research question, the study main hypothesis can be formulated as corruption has negative impacts on Nigerian enterprises' performance in different sectors.

Depending on the nature of the available data, and to focus well on the study sample, this hypothesis can be reformulated based on the sub-indicators of the corruption variable as follows:

H1: The high percentage of firms expected to give gifts to get a water connection negatively impact Nigerian enterprises performance.

H2: A high level of firms expected to give gifts to public officials "to get things done" have negative effects on Nigerian enterprises performance.

H3: The total annual informal payment to public officials negatively impacts Nigerian enterprises performance.

H4: Firms' high expectation of giving gifts to get a phone connection has a negative impact on Nigerian enterprises performance.

H5: Firms' high expectation of giving gifts to get a construction permit has a negative effect on Nigerian enterprises performance.

H6: Identifying corruption as a major impediment to business activities has negative effects on Nigerian enterprises' performance.

H7: Average security costs as a percentage of total annual sales for all firms.

H8: Percentage of establishments that consider tax rates to be the Biggest Obstacle.

This study has been divided into the following parts: Part One Introduction, Part Two provides details about the literature review. While the third section highlights data and methodology; section four hosts the results and discussion. Section five concludes presents conclusion and recommendations followed by a list of references.

2. LITERATURE REVIEW

2.1. Corruption and Nigerian Enterprises

According to Transparency International, corruption is “the abuse of entrusted power for personal gain”. This means all forms of abuse of resources or power for an individual or enterprise’s gain. Empirical research discussed different types and level of corruption in the business sector, such as bribery, embezzlement, facilitation payment, fraud, collusion, extortion, patronage, clientelism and nepotism (Motta, 2017).

The results of empirical studies differed in determining the effects of corruption on the business sector. Some studies have emphasized the negative effects that corruption causes on the business performance of firms, which are represented by a lack of assets, curbing growth or reducing sales. Despite this, some studies have found a positive effect of corruption on firms’ growth and performance, and they explain this to the role of corruption in facilitating many procedures related to administrative red tape and the speed of completion of various transactions. For further clarification, the results of these studies will be presented briefly.

Many studies indicate that corruption has positive effects on enterprises performance (Williams et al., 2016, Chakravorty et al., 2016, Bologna & Ross, 2015, Ayaydin & Hayaloglu, 2014, Sahakyan & Stiegert, 2012, and Asiedu & Freeman, 2009). These effects are represented in the ease of obtaining investment opportunities, especially when the government is the contractor or submits contracting offers, the enterprise that pays the bribe to get the offer even without competence or legitimacy. Besides, customs clearance procedures or even tax payments, the bribing firm may get big discounts and sometimes exemptions. All these practices enhance the enterprises’ income and thus have positive effects on the enterprises’ performance. But these positive influences are not absolute; there are some negative influences of corruption also found.

In contrast, (Motta, 2017) and (Motta, 2017) indicate that corruption has negative effects on enterprises performance. These effects are represented in raising the operational cost, creating uncertainties, and weakening future expectations and predicting market fluctuations and the economic activities in general. Because the final cost of the product or activity includes the in-

clusion of all cash and opportunity costs, the marginal cost and hence the final cost will be increased. This reduces the enterprise's profits and squanders a competitive advantage.

As for the Nigerian evidence, we see many studies confirming that corruption has a great impact on the economic development level, and enterprises, in particular, (Motta, 2017). The potential causes and effects of corruption are seen to be rooted in the social-cultural practices, political and economic situation within the country. The results confirmed that there is a significant reduction in the level of corruption in the country through the introduction of government anti-corruption tools. These findings confirmed that the negative association between levels of corruption and economic growth, which made it difficult for Nigerian enterprises to develop rapidly.

2.1. Enterprises' Performance

Measuring business performance, especially enterprises of all sizes and activities, is essential and takes a lot of academic research work and practices. Performance is defined as the operational ability to satisfy the desires of the principal shareholders of the firm (Smith & Reece, 1999). Over time, scholars have examined the importance of performance appraisal and its practices for organizations and firms and identify factors affecting corporate and business performance in various sectors (Dess & Robinson, 1984; Sapienza et al., 1988; McGrath et al., 1995; Song et al., 2005).

Assets play an important role in firm performance, especially fixed assets. The growth of fixed assets and the increase in their value is a positive indication of firms' growth and gives them the ability to obtain appropriate financing to perform their activities (Aboody et al., 1999). Furthermore, asset revaluations are escalating dramatically in business. These assets are often measured in terms of cash from operations and operating income.

This indicates that the revaluations reflect changes in asset value related to annual returns. Indeed, the relationships between revaluations, future performance and prices are - often - weaker for enterprises with high debt-to-equity ratios. Accordingly, The World bank's Enterprise Surveys collected information about 5 indicators to measure the firm's performance, namely, real annual sales growth, annual employment growth, annual labor productivity growth, capacity utilization, and percent of firms buying fixed assets.

Crime is a major issue that negatively affects local development in developing countries, like burglary, robbery, vandalism and arson all increase the total average cost of doing business. Firms are forced to pay additional costs related to security and insurance for certain properties or rights, and this may reduce the efficiency of firms, especially in developing economies. (Motta, 2017) indicates that there is a negative relationship between criminal activity and corporate performance for small and medium businesses.

After this brief presentation of various research results that have been exposed to corruption and its effects on the performance of enterprises, this study seeks to ascertain the extent of the impact of corruption on the Nigerian business environment. The World Bank Enterprises Surveys is adopted. Table 1 summarizes the studies covered in the literature review part.

Table 1. Literature Summary

Author / Year	Data Source / Methodology	Key Findings
Bai et al., 2019	More than 10,000 Vietnamese companies surveyed	Firm growth reduces bribes as a share of revenues
Abudu, 2017	Firm-level data of 15 African countries by the World Bank between 2006-2015	Corruption negatively affects the performance of African enterprises, especially in larger and older companies more clearly than small and medium-sized companies and young companies.
Williams et al., 2016	World Bank Enterprise Survey data on 106,805 enterprises across 132 developing countries	Bribery boosts company performance. Means that companies stress that institutions like their companies must give gifts or payments to public officials to get things done so as not to be late.
Chakravorty et al., 2016	World Bank Enterprise Survey firm-level data across 132 countries	Paying bribe to corrupt public officials enhances firm performance.
Bologna & Ross, 2015	Data collected from random audits of municipal govern-	A decrease in the number of enterprises leads to high

	ments (Brazil)	levels of corruption, and this effect increases dramatically over time, indicating that corruption will be more harmful in the long run.
Ayaydin & Hayaloglu, 2014	Panel Data Methodology	In all cases, corruption has a positive effect on corporate growth, profitability, and financial pressure
Okolo & Raymond, 2014	Case Study	Political factors, social, and economic factors and the costs of corruption affect the performance of companies
Sahakyan & Stiegert, 2012	Survey data from over 400 Armenian businesses	Firms that do not face much competition and smaller companies have more corruption preferences.
Asiedu & Freeman, 2009	Firm-level data on investment	Enterprises in a region in transition, corruption negatively affects their investments, while companies operating in Latin America and Sub-Saharan Africa are often positively affected.
McArthur & Teal, 2002	Africa Competitiveness Report 2000/2001 (ACR)	Corruption negatively affects enterprises in two ways, locally production levels decrease by 20% and globally, efficiency levels decrease by 70%

Table 2. Size Distribution of Enterprise in Nigeria

Size of Enterprise	Frequency	Percentages
Micro < 5	184	7.32
Small > = 5 and < = 19	1.366	54.38
Medium > = 20 and < = 99	738	29.38
Large > = 100	224	8.92
Total	2.512	100

3. DATA AND METHODOLOGY

3.1. Data Source and Description

After examining the data provided by the World Bank on enterprises in almost all countries across the world; Two variables were chosen to assess the impact of corruption on enterprises performance in Nigeria Panel Data for the years 2007, 2009, 2014. The two variables are corruption (independent) and performance (dependent). The data for this research is adopted from the World Bank's Enterprise Surveys.³ The data covers 2,676 Nigerian enterprises Panel Data for the years 2007, 2009, 2014. The World Bank conducted this questionnaire with great care and accuracy, as it includes many enterprises in different sectors and different geographical areas within Nigeria. The survey covered enterprises by state or region. Each state contains more than 100 enterprises whose data has been collected.

Table 2 delivers some details regarding the enterprises' size participating in the survey. The small and medium-sized enterprises are 83.76 percent. While large enterprises represent only 8.92 percent. This could raise questions about the performance and growth of this sector in Nigeria.

3.2. Variable Description

For the purpose of this study, two classes of variables were used based on the available data. Nigerian enterprises performance and corruption. Performance in the survey is measured by 5 indicators, namely, real annual sales growth, annual employment growth, annual labor productivity growth, capacity utilization, percent of firms buying fixed assets as presented in table 3.

Due to the huge missing data of the study sample, this study has used *percent of firms buying fixed assets* as an indicator to measure the performance of enterprises in Nigeria. The survey focused on the percent of firms buying fixed assets such as machinery, equipment, land or buildings which could be a good measure of enterprises' performance. The indicators percentages are compared by Sub-Saharan Africa and all countries.

3. <https://login.enterprisesurveys.org/content/sites/financeandprivatesector/en/library/library-detail.html/content/dam/wbgassetshare/enterprisesurveys/economy/nigeria/Nigeria-2014-full-data.dta>

Table 3. Nigerian Firms' Performance Indicators

	(1)	(2)	(3)
Capacity Utilization (%) *	74.0	70.1	72.9
Real Annual Sales Growth (%)	-8.1	1.8	1.5
Annual Employment Growth (%)	9.9	6.7	4.7
Real annual Labor Productivity Growth (%)	-14.2	-3.8	-2.7
Firms Buying Fixed Assets (%)	29.8	40.5	40.9

(1) Nigeria. (2) Sub-Saharan Africa. (3) All Countries.

Source: Enterprise Surveys www.enterprisesurveys.org, The World Bank, 2014.

Table 4 shows the corruption indicators that measure corruption. The survey questions covered 13 indicators that measure different aspects of practices that are supposed to express any activity that leads to corruption. The indicators percentages are compared by Sub-Saharan Africa and all countries.

Table 4. Corruption Indicators

I n d i c a t o r s	(1)	(2)	(3)
Bribery incidence (percent of firms experiencing at least one bribe payment request)	28.9	21.8	16.3
Bribery depth (% of public transactions where a gift or informal payment was requested)	26.0	16.7	12.7
Percent of firms expected to give gifts in meetings with tax officials	25.9	16.6	12.2
Percent of firms expected to give gifts to secure a government contract	28.6	32.4	23.6
Value of gift expected to secure a government contract (% of contract value)	1.6	2.4	1.4
Percent of firms expected to give gifts to get an operating license	24.2	15.1	12.7
Percent of firms expected to give gifts to get an import license	40.7	14.6	12.4
Percent of firms expected to give gifts to get a construction permit	24.4	24.5	20.6
Percent of firms expected to give gifts to get	32.9	22.4	14.9

an electrical connection			
Percent of firms expected to give gifts to get a water connection	35.7	20.2	14.5
Percent of firms expected to give gifts to public officials “to get things done”	55.3	28.2	20.3
Percent of firms identifying corruption as a major constraint	44.8	40.9	32.8
Percent of firms identifying the courts’ system as a major constraint	4.0	17.8	15.7

(1) Nigeria. (2) Sub-Saharan Africa. (3) All Countries.

Source: Enterprise Surveys www.enterprisesurveys.org, The World Bank, 2014.

Table 5 shows the variables selected for this study. Performance (Firms Buying Fixed Assets) is the dependent and corruption is the independents variable. The corruption is divided into two groups, graft incidence and a perceived need to make bribe payments (Chakravorty et al., 2016). *Graft incidences* measures whether enterprises experienced at least one request for a bribe payment across five types of application, namely for (1) an electrical connection, (2) water connection, (3) phone connection, (4) construction-related permit and (5) total annual informal payment to public officials. While the *perceived need to make bribe payments* based on the answer to the following question: ‘(6) It is said that establishments are sometimes required to make gifts or informal payments to public officials to ‘get things done’ concerning customs, taxes, licenses, regulations, services, etc.

Table 5. Definition of Variables

V a r i a b l e s	D e s c r i p t i o n
Dependent Variable	
PERF	Firms Buying Fixed Assets
Independent Variables	
CORR1	Percent of firms expected to give gifts to get a water connection

CORR2	Percent of firms expected to give gifts to public officials “to get things done”
CORR3	Total annual informal payment to public officials
CORR4	Percent of firms expected to give gifts to get a phone connection
CORR5	Percent of firms expected to give gifts to get a construction permit
CORR6	Percent of firms identifying corruption as a major constraint

Control Variables

SCOST	Average security costs as a percentage of total annual sales for all firms
TAXEr	Percentage of establishments that consider tax rates to be the Biggest Obstacle.

Notes: PERF= Performance, CORR= Corruption, SCOST= Security Cost, TAXEr= Taxes rates

Table 6 shows the statistics description of all the variables of the study. One thing that could be noted that the variables have different observations, some variables have huge missing data. Accordingly, the final observations of the regression results might be low. Table 6 illustrates statistic description of the all variables.

Table 6. Statistic Description of the Variables

Variable	N	Mean	Std. Dev.
PERF	8196	1.321	1.615
CORR1	1032	1.599	1.051
CORR2	8177	1.773	6.911
CORR3	5586	4454438.9	90209911
CORR4	989	1.694	0.76
CORR5	729	1.339	1.484
CORR6	8196	1.75	1.637
SCOST	4218	1581810.9	33256658
TAXEr	8043	6.66	4.846

Table 7. Correlation Matrix of the Variables in the Regression

Variables	PERF	CORR1	CORR2	CORR3	CORR4	CORR5	CORR6	SCOST	TAXEr
PERF	1.000								
CORR1	0.052 (0.096)	1.000							
CORR2	0.116* (0.000)	-0.043 (0.168)	1.000						
CORR3	-0.049* (0.000)	0.014 (0.688)	0.102* (0.000)	1.000					
CORR4	-0.026 (0.420)	0.530* (0.000)	-0.130* (0.000)	-0.008 (0.802)	1.000				
CORR5	-0.015 (0.687)	0.772* (0.000)	0.051 (0.169)	0.025 (0.565)	0.529* (0.000)	1.000			
CORR6	0.068* (0.000)	-0.019 (0.539)	0.117* (0.000)	0.054* (0.000)	-0.063* (0.047)	-0.021 (0.580)	1.000		
SCOST	-0.027 (0.080)	0.016 (0.688)	0.045* (0.004)	0.350* (0.000)	0.036 (0.329)	0.031 (0.530)	0.043* (0.006)	1.000	
TAXEr	0.066* (0.000)	0.007 (0.815)	0.085* (0.000)	0.010 (0.447)	0.017 (0.596)	0.119* (0.001)	0.099* (0.000)	0.013 (0.401)	1.000

*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

3.3. Methodology

In this study, the pooled regression model is used to assess the impact of corruption on the performance of enterprises in Nigeria. Most of the empirical studies used multiple linear regression based on Ordinary Least Squares (OLS) to measure the effects of corruption on corporate performance or growth. The model is illustrated as follow:

$$y_{it} = \alpha + \beta_1 x_{it} + \beta_2 x_{it} + \dots + \beta_k x_{itk} + \varepsilon_i$$

y_{it} is dependent variable with i th enterprise in time t , α is the intercept, and β is the coefficient of the explanatory variables x_{it} in time t , whereas ε_i is the error term (Wooldridge 2007). However, it is assumed that there is no heterogeneity or individuality among Nigerian enterprises. Therefore, the pooled model for estimation is,

$$\text{PERF}_i = \alpha + \beta_1 \text{CORR1}_i + \beta_2 \text{CORR2}_i + \beta_3 \text{CORR3}_i + \beta_4 \text{CORR4}_i + \beta_5 \text{CORR5}_i + \beta_6 \text{CORR6}_i + \text{SCOST}_i + \text{TAXESr}_i + \varepsilon_i$$

where i denotes the firms, **PERF** is the dependent variable which refers to the enterprise's performance. α is the intercept. β_1 is the coefficient of the independent variables. **CORR1 to CORR6** are independent variables. **CORR6** is average security cost and **TAXEr** is percentage of taxes rates, while ε_i is the random error.

The results of inter-variable correlations in table 7 shows that most of

the indicators had a very low correlation rate, which is consider as a negligible correlation (0.00-0.30). There is only one exception, which is the percentage of firms expected to give gifts to obtain a water connection correlates with the percentage of firms expected to give gifts to obtain a building permit at a rate equal to 0.77. This link is originally expected; Because the water connection permit is closely related to the building permit as a result of the normal relationship between them. The rest of the correlations are significantly low. However, from the low correlation we cannot be certain that the regression model is safe from the multi-collinearity amongst independent variables.

Table 8. Linear Regression (Pooled)

Dependent Variable	I PERF	II PERF
CORR ₁	0.244 (1.91)	0.286** (2.18)
CORR ₂	0.0397*** (4.30)	0.0395*** (4.12)
CORR ₃	-3.89e-09** (2.82)	-3.63e-09** (-2.51)
CORR ₄	-0.390** (-3.27)	-0.449*** (-3.59)
CORR ₅	-0.0828 (-0.75)	-0.087 (-0.73)
CORR ₆	-0.0922** (-3.15)	-0.085*** (-2.76)
SCOST	--	-3.23 e-09 (-0.92)
TAXEr	--	0.02008* (1.79)
Constant	1.738*** (9.68)	1.621*** (7.94)
Observations	114	98
R-Squared	0.2679	0.321

t statistics are shown in parentheses, * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001

4. RESULTS AND DISCUSSION

Table 8 reports the results of Pooled Regression Model. Two types of regression were applied. The first regression (I) focused on evaluating the effect of the independent variables on the dependent variable, ignoring the impacts of other factors. The second regression (II) took into account the role of control variables that may control the dependent variable (Enterprises Performance).

When the regression analysis was performed, the analyzable sample size observations dramatically decrease ($n=114$), in regression I instead of ($n=2,676$), and ($n=98$) in regression II due to the missing data of some indicators (See table 6). The R^2 tends to be slightly small and demonstrated (27%) of the variations in the performance of enterprises in Nigeria is explained by the variation in corruption I and it improved a little bit in regression II (32.1%). This is an expected result since there are six independent indicators to measure this effect.

CORR₁: Payment to Get Water Connection.

The results of regression (I) illustrate the indicator $CORR_1$, bribe payments or gifts to get a water connection, as having a positive impact on firms' performance but insignificant with coefficient value (0.244). However, when control variables were added in regression II, the variable became statistically significant and had a positive effect on firms' performance by coefficient value 0.288. A positive value indicates that the marginal increase in one unit for bribe payments or gifts to get a water connection, let say one Nigerian naira, leads to an increase in the performance of enterprises by approximately 29 percent. This result is in line with the study of Ayaydin & Hayaloglu, (2014) which found that the impact of the level of corruption, profitability and financial pressure on the growth of enterprises is overwhelmingly positive in all cases.

CORR₂: Give Gift to Get Things Done

The process that firms expected to give gifts to public officials *to get things done* ($CORR_2$) found to be significant and have a positive impact on an enterprise's performance in both regressions I and II (0.0395). It could

be noticed that the parameter does not change much after adding the control variables to the model. The positive coefficient indicates that if a gift was given in one unit, it could be cash or an item, then the firms' performance would increase by approximately 3.95 percent. This point out that paying a bribe or give a gift to public officers may reduce the time waisting in clearing tasks or get things done related to the public officers. For instance, if the enterprise does not pay the bribe through gifts and courtship of these officers, the transaction will be delayed, and this reduces the enterprise's performance. This finding supported by studies of Williams et al., 2016 and Chakravorty et al., 2016.

CORR₃: Total Annual Informal Payment to Public Officers

Total annual informal payment to public officials is significant and slightly negative in regression I and II. Theoretically, informal payments to public officers are bribery, punishable by law, and unacceptable to common sense. Consequently, it will have negative effects on firms' performance. This indicates that the higher the value of the annual total of informal or bribes paid to public officers, the lower the performance. But the degree of influence is minimal, based on the coefficient value of regression II (-0.0000000363). The result is in line with the study of Abdu. D, 2007.

CORR₄: Payment to Get a Phone connection.

The bribe payments/gifts to get a phone connection also significant at 1 percent and have a very high negative impact on Nigerian firms' performance. It is noticed here, the regression coefficient when adjusted by the control variables increased from -39% to -49%, i.e., nearly -50 percent. This means, for one Nigerian naira bribe payments or gifts to get a phone connection, the performance of Nigerian firms' will be decreased by 49 percent. Ultimately, all these practices increase the overall enterprises' costs.

This result is fully consistent with the transaction cost theory (Ayaydin & Hayaloglu, 2014). Transaction costs are defined as the expenses incurred in buying or selling a good or service. Transaction costs include brokers' commissions and spreads, which are the differences between the price a dealer pays for a security or commodity and the price paid by the buyer. Bribe payments to public officers in the form of gifts or other forms are of-

ten included in the cost of the final product. When transaction costs increase, performance becomes less efficient, and less liquidity is released to goods and services production.

CORR₅: Payment to Get a Construction Permit

Bribe payments or gifts to get a construction permit has a negative impact on enterprises' performance but insignificant. This is simply explained by the fact that the enterprises sample are industrial, they do not deal with construction contracts directly or in a major way, they may need to build the first time when launching the business project only, and then the impact of these activities on performance or bribes that are paid is very little or inconsiderable.

CORR₆: Identifying Corruption as a Major constraint.

Regarding the *level of firms identifying corruption as a major constraint*, the result is significant and has a negative impact on enterprises performance. Hence, the Nigerian business' owners or managers emphasized that corruption is a major obstacle that faces their business's performance.

It is worth noting, after taking into account the importance of the controlling variables, the level of the significant dramatically increased (p-value less than 0.001), but the value of the regression coefficient slightly decreased from -9.22 percent to -8.5 percent. Indeed, this result confirms the sensitivity of this variable in the business sector to Nigerian firms. Perhaps if other variables are added as control variables, the result will be more accurate.

The results of the regression indicate that the performance of enterprises in Nigeria has been affected by different corrupt practices. However, these influences vary and sometimes differ. Studies show that firms' performance is influenced by factors other than corruption, such as crime and tax rates. The average values paid for the security measures will raise the total costs of the firm, and this leads to a decrease in its profits for a time and then a decrease in the level of performance. Also, high tax rates would lead to a decrease in the net profit of the firm, and a decrease in the final profits as a result, thus affect the performance of the firm.

To test these hypotheses, we will control the firms' performance variable. The standard scale for that are average security costs as a percentage of total annual sales and taxes rates.

SCOST: Average Security Costs and Taxes Rates

Average security costs as a percentage of total annual sales for all firms is insignificant and slightly negative. In terms of direction, the result is consistent with the hypothesis that higher costs lead to lower profits and hence poor performance, but still not important in our case.

In contrast to average security costs, tax rate (*TAXEr*) results indicate a positive impact and slightly significance (at 10 percent). These positive effects may explain that the vital public infrastructure is financed by governments with public revenues, including tax revenues, and then local firms operating in Nigeria benefit from these services in the performance of their business.

These results are entirely consistent with the study of Chauvet, Lisa, and Marin Ferry, 2020 which combined firm-level data from the World Bank Enterprise Surveys and tax data from the Government Revenue Dataset. Besides, Chauvet, Lisa, and Marin Ferry emphasized that this positive influence of the taxation rates often disappears when corruption is widespread in the country. Because it reduces government revenue related to taxes.

Although these two control variables are not directly related to the study model, and their results are not significantly influencing the Nigerian firms; However, they both contributed to improving the overall model fit, as the R^2 value increased from 26.8 percent to 32 percent. This means that whenever other variables are added (independent or controlling), the model will be more able to explain the impact of corruption on Nigerian enterprises.

The overall results show that the Nigerian enterprises' performance which measured by the percent of firms buying fixed assets is highly and negatively affected by corruption which is influenced by the practices of bribe payments that appear in many and varied forms. This may be explained by the fact that the buying and selling of fixed assets are linked to the corruption process. The enterprise may pay a bribe to expedite the sale, purchase, or customs clearance procedures, and these activities will reduce their efficiency (Aboody et al., 1999).

The empirical outputs are different from the study of Ayaydin & Hayaloglu, (2014). In term of impacts direction, Ayaydin & Hayaloglu found that the impact of the corruption, profitability, and financial leverage

on the growth of enterprises is remarkably positive in all cases and that there is a significant positive relationship between the growth of private enterprises and the level of corruption.

This could be explained by the fact that corruption can increase economic development. Perhaps the reason is that illegal practices and payments like “quick money” can bypass bureaucratic delays. Accepting bribes in government officers can act as an incentive and increase their efficiency and because corruption may be the price people are forced to pay because of market failure. However, the findings are confirmed by several studies such as (Bologna & Ross, 2015, McArthur and Francis Teal, 2002, Abudu, D. 2017)

Putting all together, the above results are based on the hypotheses that are anticipated to meet the study’s objectives. On this basis, Table 9 summarizes the hypotheses test results.

Table 9. Summary of the Main Hypothesis Test Results

#	Hypothesis	Direction	Result
H ₁	The high percentage of firms expected to give gifts to get a water connection negatively impact Nigerian enterprises performance.	Positive	Supported
H ₂	A high level of firms expected to give gifts to public officials “to get things done” has negative effects on Nigerian enterprises performance.	Positive	Supported
H ₃	The total annual informal payment to public officials negatively impacts Nigerian enterprises performance.	Negative	Supported
H ₄	Firms’ high expectation of giving gifts to get a phone connection has a negative impact on Nigerian enterprises performance.	Negative	Supported
H ₅	Firms’ high expectation of giving gifts to get a construction permit has a negative effect on Nigerian enterprises performance.	Negative	Not Supported
H ₆	Identifying corruption as a major impediment to business activities has negative effects on Nigerian enterprises’ performance.	Negative	Supported

5. CONCLUSION

This study assesses the impact of corruption on the performance of enterprises in Nigeria, based on Panel Data for the years 2007, 2009, 2014 obtained from the World Bank enterprises surveys. The previous studies were analyzed in a short and limited way to identify the variables and their results according to the different studies. After describing the data, a pooled regression was applied to determine the effect of corruption on Nigerian enterprises performance.

The study found that bribe payments or gifts to get a water connection has positive impacts on enterprises' performance and significant. However, the total annual informal payment / gifts to public officials, bribe payments or gifts to get a phone connection, and level of firms identifying corruption as a major constraint are significant and have a negative impact on Nigerian enterprises. This effect could be considered as a short-term effect.

On other hand, the indicators; bribe payments or gifts to get a water connection and bribe payments or gifts to get a construction permit are also statistically significant, which may indicate the medium or long terms effects. These results are supported by the theory of transaction cost, which says that it is necessary to reduce the costs associated with the production to the lowest possible level to raise the profit margin and then improve the firm's performance. Unlike other studies, this study indicates that corruption represents an obstacle to Nigerian enterprises' performance.

The argument is that public authorities should move away from increasing the costs of corruption by improving disclosure risks and penalties, and instead focus on the formal institutional flaws that lead to widespread corruption in the developing world.

Further recommendations are provided as follow:

- Nigerian industrial firms can look for other methods that may be more effective than buying or selling fixed assets, such as financial leasing, for instance, to reduce or avoid bribe payments to public officials.
- People should be educated about the dangers of excessive materialism and a "get-rich-quick" culture. There is also a need for more job creation with better pay.
- Promote the activities or programs of anti-corruption agencies in Nigeria

such as the Economic and Financial Crime Commission and other independent commissions in the country.

Finally, it must be mentioned that this study has some limitations. These restrictions are as follows:

- ✓ The survey variables were mainly focused on enterprise factors excluding other economic factors.
- ✓ The methodology used is pooling regression model to assess the impacts. Moreover, the study also mainly focuses on corruption variables and their indicators to measure Nigerian enterprises' performance. The performance is controlled by average security costs as a percentage of total annual sales for all firms and percentage of tax rates.

However, more in-depth research should be done by adding more variables including economics and environment variables as well as some Nigerian enterprises demographic factors.

YOLSUZLUKLARIN NİJERYA İŞLETMELERİNİN PERFORMANSINA ETKİSİ: AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

Özet: Bu çalışma, 2007, 2009, 2014 yıllarına ait Dünya Bankası'nın İşletmeler Araştırması'ndan (Panel Verileri) elde edilen verileri kullanarak yolsuzluğun Nijeryalı işletmelerin performansı üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Havuzlanmış Regresyon Modeli uygulanmıştır. Elektrik bağlantısı, su bağlantısı, telefon bağlantısı, inşaatla ilgili izin, kamu görevlilerine yıllık toplam gayri resmi ödeme ve işleri halletmek için kamu görevlilerine hediyeler vermek üzere altı gösterge ile ölçülen yolsuzluktur. Sabit kıymet alım satımı ile ölçülen performans. Su bağlantısı için yapılan ödeme önemli olduğundan ve firmaların performansını olumlu etkilediğinden, çalışmanın sonuçları bir şekilde zıttır. Ancak inşaatla ilgili izin, performans üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir, lakin önemsizdir. Bu arada, kamu görevlilerine “işleri halletmek için” hediye vermesi beklenen firma düzeyi önemli ve işletmelerin performansını olumlu yönde etkilemektedir. Kamu görevlilerine yapılan toplam ödemeler ise önemlidir ve orta veya uzun vadeli etkileri gösteren olumsuz etkileri vardır. Bu, gelişmekte olan ekonomilerin etkisiz kamu yönetimi ve zayıf hukukun üstünlüğü gibi resmi kurumsal kusurlarla nitelendirilmesiyle açıklanabilir. Diğer araştırmalardan farklı olarak, bu çalışma, yolsuzluğun Nijeryalı işletmelerin

performansına bir engel teşkil ettiğini göstermektedir. Kamu yetkilileri, şeffaflık standartlarını uygulayarak yolsuzluğun maliyetini artırmaktan uzaklaşmalıdır. Girişimciler ayrıca rüşvet ödemekten kaçınmak için leasing finansmanı vb. Gibi alternatifler aramalıdır.

Anahtar Kelimeler: Yolsuzluk, Performans, İşletmeler, Dünya Bankası'nın İşletme Araştırmaları, Nijerya.

JEL Kodları: G38, G30, D73

REFERENCES

Aboduy, D., Barth, M. E., & Kasznik, R. (1999), "Revaluations of Fixed Assets and Future Firm Performance: Evidence from the UK", **Journal of Accounting and Economics**, 26 (1-3): 149-178.

Abudu, D. (2017), **Corruption and Firm Performance in Africa**, Seminar Paper Presented at the School of Economics, University of Nottingham, United Kingdom.

Asiedu, E., & Freeman, J. (2009), "The Effect of Corruption on Investment Growth: Evidence from Firms in Latin America, Sub-Saharan Africa, and Transition Countries", **Review of Development Economics**, 13 (2): 200-214.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9361.2009.00507.x>

Ayaydin, H., Hayaloglu, P., Rocha-Menocal, A., Wps, C., Mcarthur, J., Teal, F., Mcarthur, J., Williams, C. C., Martinez-Perez, A., Kalyuzhnova, Y., Belitski, M., Sahakyan, N., Stiegert, K., Gaviria, A., Ola, A. S., Mohammed, A., Audi, M. S., Odi, N., Ani, M. K. al, & Bellemare, M. F. (2014), "Impact of Corruption on Economic Growth in Nigeria", **Mediterranean Journal of Social Sciences**, 3 (3): 41-46. <https://doi.org/10.5901/mjss.2014.v5n6p41>

Ayaydin, H., & Hayaloglu, P. (2014), "The Effect of Corruption on Firm Growth: Evidence from Firms in Turkey", **Asian Economic and Financial Review**, 4 (5): 607-624.

Bai, J., Jayachandran, S., Malesky, E. J., & Olken, B. A. (2019), "Firm Growth and Corruption: Empirical Evidence from Vietnam", **The Economic Journal**, 129 (618): 651-677.

Bologna, J., & Ross, A. (2015), "Corruption and Entrepreneurship: Evidence from Brazilian Municipalities", **Public Choice**, 165 (1-2): 59-77.
<https://doi.org/10.1007/s11127-015-0292-5>

Chakravorty, N. N. T., Williams, C. C., & Martinez-Perez, A. (2016), "Evaluating the Impacts of Corruption on Firm Performance in Developing Economies: An Institutional Perspective", **International Journal of Business and Globalisa-**

tion, 16 (4): 401-422.

Chauvet, Lisa, and Marin Ferry (2020), "Taxation, Infrastructure, and Firm Performance in Developing Countries", *Public Choice* (2020): 1-26.

Dess, G. G., & Robinson Jr, R. B. (1984), "Measuring Organizational Performance in the Absence of Objective Measures: the Case of the Privately- held Firm and Conglomerate Business Unit", *Strategic Management Journal*, 5 (3): 265-273.

Gezikol, B., & Tunahan, H. (2018), "The Econometric Analysis of the Relationship Between Perceived Corruption, Foreign Trade and Foreign Direct Investment in the Context of International Indices", *Alphanumeric Journal*, 6 (1): 117-132.

Mawdsley, E. (2015), "DFID, the Private Sector and the re-centring of an Economic Growth Agenda in International Development", *Global Society*, 29 (3): 339-358.

McArthur, J., & Teal, F. (2002), *Corruption and Firm Performance in Africa*, Oxford: University of Oxford

McGrath, R. G., MacMillan, I. C., & Venkataraman, S. (1995), "Defining and Developing Competence: A Strategic Process Paradigm", *Strategic Management Journal*, 16 (4): 251-275.

Motta, V. (2017), "The Impact of Crime on the Performance of Small and Medium-Sized Enterprises: Evidence from the Service and Hospitality Sectors in Latin America", *Tourism Economics*, 23 (5): 993-1010.

Neal, D. T., Wood, W., & Quinn, J. M. (2006), "Habits: A Repeat Performance", *Current Directions in Psychological Science*, 15 (4): 198-202.

Okolo, P. O., & Raymond, A. O. (2014), "Corruption in Nigeria: The Possible Way Out", *Global Journal of Human Social Science for Political Science*, 14 (7): 30-38.

Ola, A., Mohammed, A., & Audi, M. S. (2014), "Effects of Corruption on Economic Development in Nigeria", *Global Journal of Interdisciplinary Social Science*, 3: 209-215.

Sahakyan, N., & Stiegert, K. W. (2012), "Corruption and Firm Performance", *Eastern European Economics*, 50 (6): 5-27.

Sapienza, H. J., Smith, K. G., & Gannon, M. J. (1988), "Using Subjective Evaluations of Organizational Performance in Small Business Research", *American Journal of Small Business*, 12 (3): 45-54.

Smith, T. M., & Reece, J. S. (1999), "The Relationship of Strategy, Fit, Productivity, and Business Performance in a Services Setting", *Journal of Operations Management*, 17 (2): 145-161.

Song, M., Droge, C., Hanvanich, S., & Calantone, R. (2005), "Marketing and Technology Resource Complementarity: An Analysis of their Interaction Effect in

Two Environmental Contexts”, **Strategic Management Journal**, 26 (3): 259-276.

Williams, C. C., Martinez-Perez, A., & Kedir, A. (2016), “Does Bribery Have A Negative Impact on Firm Performance: A Firm-Level Analysis across 132 Developing Countries”, **International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research**, 22 (3): 398-415. <https://doi.org/10.1108/IJEER-01-2016-0002>.

A Business Perspective on Social Innovativeness: The Influence on Corporate Reputation and the Relationship with Product Innovativeness

Ayşe Mine Yurdagel¹

A. Müge Yalçın²

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Submitted: 31.07.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 11.11.2021

Yayın Tarihi / Online Publication: 30.11.2021

Abstract: When companies collaborate at a social innovation project, benefits accrue both for the project and the company. The project gets increased sustainability and scalability, whereas the company enjoys bottom line achievements. The study investigates one of the company achievements through social innovation initiatives, namely corporate reputation enhancement. For this purpose, a new scale is developed to measure the social innovativeness of a company. Measuring a company's social innovativeness primarily contributed to investigate its impact on corporate reputation. This impact is then compared to the one created by product innovativeness. In addition, the correlation between social innovativeness and product innovativeness is examined to understand the dynamics between these two types of innovation. In order to evaluate the positioning of companies within social innovation arena, the study used the perspective of customers, who are the main revenue generators for a company. Figuring out the viewpoint of customers can help a company to envisage resource utilization and target setting, in other words how to contribute and what to expect, when taking place at a social innovation project. The results show that social innovativeness of a company will positively influence corporate reputation, and this effect may even surpass the impact created by product innovativeness on reputation. Customers also correlate social and product innovativeness, and consider socially innovative companies as being also innovative in developing new products.

Keywords: Social Innovation, Corporate Reputation, Social Innovativeness Scale, Product Innovativeness

1. Doktora Öğrencisi, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, mineyurdagel@gmail.com

2. Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F., Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı, myalcin@marmara.edu.tr

INTRODUCTION

Social innovation relates to searching new, innovative and value creating solutions with the aim of improving the life of socially disadvantaged people (Phills et al., 2008: 36-39). These problems, either not answered until then or newly emerging, include not only universally shared societal issues, such as aging populations, but also aspects transmitted between societies, like social integration problems due to migration. If these challenges are not addressed carefully, they can result in differences accessing resources among different nations, genders, age groups etc., which could lead to social tensions, even to a political extremism (Grimm et al., 2013: 437).

Social innovativeness is gaining in importance. Although social innovations have been realized in different forms for centuries by governments, by social movements, by individuals or even by religion, within the last two centuries many social innovations achieved to reach the mainstream (Mulgan et al., 2007: 11-12). The reasons of this development could be considered as the inclination of service economies (Mulgan et al., 2007: 11-12), the diminishing social governments (Phills et al., 2008: 39-40) or the deficiency of nation states in solving inequalities (Halme and Laurila, 2009:325).

Formation, acceptance and transmission of social innovations showed that each historical era had her own mechanisms, whereas the contemporary period demonstrates a growing expectancy from the private sector to take action (Phills et al., 2008: 39-40). Bottom of the Pyramid researchers state that business served mainly high income markets in the world but should have innovatively worked for low income markets as well (Prahalad and Hammond, 2002: 48). Respectively, this study aims to provide insights in two aspects regarding the role of companies within social innovation.

First, the study stresses a business perspective in social innovation, and aims to highlight the standing point of companies as a major player within this ecosystem together with the public sector, social sector, and people (Murray et al., 2010: 144). The belief, that the main duty of companies towards society are to offer jobs, pay salaries and provide profits, is getting outdated and companies, who aim to be enduring, more and more act as an intrinsic pillar of society (Kanter, 2011: 68; Phills et al., 2008: 40). In parallel, as being bottom line oriented, companies also search for direct or indirect

benefits through these social actions (Halme and Laurila, 2009: 325). Otherwise, social initiatives could be considered as inevitable costs, which are difficult to realize without compromising from corporate goals (Herrera, 2015: 1468) or too expensive for replication (Mulgan et al., 2007: 31) or needed as a “reservoir of goodwill” for crisis cases (Bhattacharya and Sen, 2004: 19). However these benefits of social action are not easy for a company to achieve, since customers can get skeptical about intent and sincerity, consider these acts as a tax-off path or get irritated by the way they are communicated (Bhattacharya and Sen, 2004: 14; Öberseder et al., 2011: 456).

Hence companies get confused how to proceed in social initiatives. But the solution can be provided by social innovation. In a social innovation project, companies can add great benefits to social value, definitely much more than providing financial resources only, and at the same time experience bottom line benefits without irritating their customers.

Through social innovation, companies can create social value by providing economies of scale, extensive global network and human resources power, positively influencing the success of the project (Kanter, 2008: 48-50; Sakarya et al., 2012: 1718). Also scaling up an initiative is important, and according to Mulgan et al. abilities of creating an innovation and scaling it up differ (2007: 25).

Companies can also experience benefits by social innovativeness. Elkington proposes that companies can realize win-win strategies in protecting the environment and get a major role in sustainability (1994: 91). Kanter contributes to the win-win business strategy, stating that companies can create change by corporate social innovations, i.e. by assessing social needs as a source to find new technologies, to serve new markets or to solve business problems (1999: 124). This path is observed at the multinational giants considering both social and business value simultaneously (Kanter, 2008: 48). Porter and Kramer name this direction of win-win as “shared value” (2015: 65). Companies can produce shared value by providing social impact and by improving business at the same time (Porter and Kramer, 2011: 68; Porter et al., 2011: 3).

When corporations provide social innovations with a business sense, they can expect enrichments in knowledge/expertise/networks, engagement with new opportunities, improvements in finance and technology, and de-

creases in environmental effects, which all end up by an increased competitive power (Murphy et al., 2015: 147-148; Murray et al., 2010: 180). Additionally, through linking social impact to business opportunities, investors can be influenced as well (Porter et al., 2011: 4).

With the help of social innovations, companies can also leverage customer feedback met at Corporate Social Responsibility (CSR) activities. Compared to a sheer donation within a CSR frame, social innovativeness of a company shall face a more positive customer evaluation, because it would indicate clues of intent, effort and sincerity (Öberseder et al., 2011: 456; Pelozo and Shang, 2011: 129).

Accordingly, the first contribution of the study is analyzing how social innovativeness can enhance customer evaluations for a company.

As a second insight, the study delivers an empirical perspective on social innovation. In business and marketing literature, the social role of a company is considered with a rich stream of studies in terms of CSR, philanthropy, cause marketing or societal marketing (e.g. Bhattacharya and Sen, 2004; Dahlsrud, 2008; Herrera, 2015; Hoeffler and Keller, 2002; Luo and Bhattacharya, 2006; Pelozo and Shang, 2011; Porter and Kramer, 1999; Porter and Kramer, 2002; Sirgy and Lee, 2008; Sotorrio and Sanchez, 2008). However regarding social innovation, the literature mostly holds conceptual and case studies (e.g. Elliott, 2013; Kanter, 1999; Le Ber and Branzei, 2010; Murphy et al., 2012; Porter and Kramer 2002; Sakarya et al., 2012).

It is theoretically and practically important to study the companies' position within the social innovation scheme and understand business point of view. For this purpose, first a theoretical framework and the constructs of the model, i.e. social innovativeness, product innovativeness, and corporate reputation are discussed. In following, the relations of social innovativeness and product innovativeness to corporate reputation, and to each other are presented through a quantitative study in Turkey within the mobile communication sector.

LITERATURE REVIEW

Theoretical Framework

Building up corporate reputation can be based on the signaling theory (Walker, 2010: 376). According to the signaling theory, a company's repu-

tation is developed by its initiatives informing actual and potential stakeholders about the strategy, missions, and visions of the company and letting them to form a general evaluation and a future projection of success (Basdeo et al., 2006: 1206).

Signals radiated by companies can be grouped into those that demonstrate success in the market, like financial results or product quality, those that demonstrate strategy, like differentiation or diversification, and those that demonstrate legitimacy, like institutionalized ownership, media visibility or social conformity (Fombrun and Shanley, 1990: 233). The higher the number of actions and the more they have a variety that is having a complex structure, the greater is the positive effect on corporate reputation (Basdeo et al., 2006: 1215). Within the study, two of these signals will be discussed within a combination: social acts and innovativeness.

Signaling theory is especially focused on the role of social acts (Walker, 2010: 377) and social conformity is one of the signals showing legitimacy (Fombrun and Shanley, 1990: 233).

Innovativeness lies at the core of entrepreneurship for a company and is a key factor for success (Drucker, 1984: 67; Hult et al., 2004: 429; Sandvik and Sandvik, 2003: 35). Rubera and Kirca mention that innovativeness can affect firm value through the impacts on market position and financial situation, as innovativeness gives investors clues regarding the future (2012: 131, 142). In emerging markets and in cultures where customers are not ready or willing to take risks, innovativeness of a company plays a much more important role for an enhanced reputation (Falkenreck and Wagner, 2011: 234, 235).

CONSTRUCTS

Social Innovativeness

The European Union defined social innovation in a very simplistic way, namely as “new ideas, services and models to better address social issues by inviting input from public and private actors” (2016). This simple definition highlights three dimensions for a social innovation, namely offering novelty, targeting social issues, and building up collaboration between different stakeholders.

In the literature, researchers describe main features of a social innovation

and define recurring patterns in different case studies (e.g. Elliott, 2013; Le Ber and Branzei, 2010; Murphy et al., 2012; Sakarya et al., 2012). These characteristics deliver the meaning behind the terms “social” and “innovation”, and are in parallel with the three dimensions pointed out in the EU definition. One aspect is being “social”, i.e. to offer social value (Phills et al., 2008: 38) or to be initiated by a social purpose entity (Mulgan et al., 2007: 10) or both (Murray et al., 2010: 3). In other words, a social innovation has social purposes and offers value for society.

Another dimension again emphasizes the word “social” but it depends on the creation of a social network by bringing several stakeholders together for collaboration (Mulgan et al., 2007: 8; Murray et al., 2010: 3). Social innovations create a new combined economy, called the social economy, which includes different stakeholders and has a dense network of partnerships (Murray et al., 2010: 142).

Last aspect is related to “innovation”, focusing on the end result or on the process (Caulier-Grice et al., 2010: 18; Phills et al., 2008: 36-39). These innovations could be socially transformative, product based or process based (Shier and Handy, 2015: 2592-2597). Mulgan et al. state that innovations do need not to be completely new, but could be a new combination of existing elements (2007: 34); so any novelty that carries an incremental step or an improvement can also play important social roles (Phills et al., 2008: 36-39).

Accordingly, different definitions of the concept or listed characteristics share the traits of three dimensions of a social innovation as social value, social network, novelty (e.g. EU, 2016; Mulgan et al., 2007; Phills et al., 2008).

Therefore, social innovativeness of a company can be associated with its capability to deliver social value thanks to the novelties developed in collaboration with different stakeholders.

Product Innovativeness

Product innovativeness is defined by Henard and Dacin as “a firm’s track record of product innovations, degree of creativity, and potential for continued innovative activity in the future” (2010: 321).

Product innovativeness can act as a strategic weapon in creating new customers, keeping existing ones, replying customer needs, increasing de-

mand, and gaining competitive advantage, all of which contribute to building up an entry barrier against competitors (Kunz et al., 2011: 816; Olson et al., 1995: 48; Sandvik and Sandvik, 2003: 357; Szymanski et al., 2007: 37-38). Especially products, which are unique and new to the market, make a difference (Sandvik and Sandvik, 2003: 370). Due to the impacts of globalization, the pace of change has increased and surprising competitive attacks can be faced anywhere, therefore innovativeness gains importance and companies need to rely on innovation (Kanter, 2011: 69).

Corporate Reputation

Gotsi and Wilson define corporate reputation as an “overall evaluation of a company over time” (2001: 29).

Corporate reputation is built with the perception of all stakeholders, both internal and external (Walker, 2010: 367). This perception of stakeholders can depend on a combination of signals either given by the company or shared by the external actors and adds value to the company (Fombrun and Shanley, 1990: 233-258; Sarstedt et al., 2013: 329; Schwaiger, 2004: 47; Walker, 2010: 377). Reputation shows a connection with shareholders’ investment intentions, suppliers’ partnership intentions, and job seekers’ employment intentions (Eccles et al., 2007: 104; Ponzi et al., 2011: 27; Roberts and Dowling, 2002: 1079).

Customer view of reputation is specifically important, as they build up the main source of revenue for a company, however the literature does not show many studies for this important stakeholder group (Walsh et al., 2009: 187, 189). In regard of customers, corporate reputation impacts satisfaction, loyalty, trust, increased wallet share, and enhanced lifetime value (Eccles et al., 2007: 104; Ou et al., 2012: 779; Walsh and Beatty, 2007: 140; Walsh et. al, 2009: 197-198). Reputation can also play an umbrella role under a threat situation (Mandelli and Mari, 2012: 460), which can arise very quick and can reach to impressive results within the contemporary digital world (Gaines-Ross, 2010: 70).

Trends in the competitive environment such as media fragmentation and increasing product commoditization specifically escalate the importance of reputation in creating sustainable advantages (Gardberg and Fombrun, 2002: 303; Neville et al., 2005: 1192; Schwaiger, 2004: 46).

HYPOTHESES

H1: Social Innovativeness has a positive impact on Corporate Reputation

Social performances of a company affect corporate reputation (Abdullah and Abdul Aziz, 2013: 357) especially if there is a fit of these acts with stakeholder expectations (Brammer and Pavelin, 2006: 451). This impact can be explained by social initiatives providing information regarding the company's missions (Neville et al., 2005: 1190) and contributing to a stronger trust in the brand (Kim et al., 2015: 3690). In terms of social innovation specifically, the company will invest in time and human resources, use its expertise and R&D capability, and show her commitment, and hence a positive feedback is expected (Öberseder et al., 2011: 456; Pelozo and Shang, 2011: 129).

In addition to the social value created, the collaboration aspect of social innovativeness shall impact corporate reputation as well. In projects, where the collaboration of different partners is essential, stakeholders circle enhances and stakeholder appraisal increases (Murphy et al., 2015: 147; Sakarya et al., 2012: 1716).

Finally, the innovativeness dimension of social innovativeness shall impact corporate reputation as innovativeness is related with success (Drucker, 1984: 67; Hult et al., 2004: 429; Sandvik and Sandvik, 2003: 35) and moderates how customers evaluate social acts (Luo and Bhattacharya, 2006: 15).

H2: Product Innovativeness has a positive impact on Corporate Reputation

Product innovativeness is linked to corporate reputation (Henard and Dacin, 2010: 322; Kunz et al., 2011: 816). Customer perception of innovativeness leads the company to be evaluated as being modern, R&D enhanced, having high capabilities, and offering the most up-to-date products, therefore it is a major competitive tool (Keller, 2013: 411). Product innovativeness builds up an intangible asset for the company, so that the company image is enriched and the tolerance against failures is increased (Henard and Dacin, 2010: 330).

Product innovativeness positively impacts company reputation also as

being a financial success factor (Fombrun and Shanley, 1990: 233). New products increase market share, sales, and profitability especially if they concern a unique offer (Lee et al., 2014: 92; Sandvik and Sandvik, 2003: 370). Firms get the chance to charge a price premium and still attract a large number of customers; thus both the price and quantity of the product sold increase (Sandvik and Sandvik, 2003: 370). By enhancing the product portfolio and by expanding the customer reach, companies enjoy a bigger share from the customer spending (Hult et al., 2004: 436).

H3: Social Innovativeness and Product Innovativeness are interlinked

Social innovativeness and product innovativeness share common points. First, both can serve well within difficult markets. Product innovativeness offers competitive advantages, where demand is fluctuating, customer criteria is changing, and high technological progress is experienced (Zhou et al., 2005: 54). Kunz et al. gave the example of Apple, where the company creates the perception of being creative, dynamic, and innovative in culture and drives a whole market (2011: 818). Similarly social initiatives provide particular success in customer relationships in challenging competitive markets (Bhattacharya and Sen, 2004: 18, 23).

Second, both help to build up a valuable resource for the future. A series of ongoing product innovations would benefit a company by creating a positive expectancy regarding the future (Rubera and Kirca, 2012: 131). Also social actions realized by the company develop an intangible asset for future (Hawn and Ioannou, 2016: 2569; Liu et al., 2021: 3).

Third, both depend on the same resource within a company, namely the capability to innovate. Nourishing innovativeness in the company considers a dedication and a long time investment as the related mind set shall be rooted and planted within the organization (Menguc and Auh, 2006: 66). Innovativeness of a company asks for human resources with talent, knowledge, and concentration (Drucker, 1984: 67, 72). Additionally, a supporting organizational culture shall be framed, developed, nurtured and encouraged (Herrera, 2015: 1471-1473; Hult et al., 2004: 437). In other words innovativeness shall be within “the social fabric” of the company (Menguc and Auh, 2006: 66). But if this capability does exist, it can be used both for social and product innovations. The set out processes, company mentality, and established teams

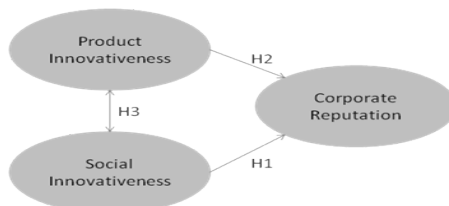
can serve both purposes.

The two innovations, social and product oriented ones, can serve each other as well. For example, product innovativeness feeds social innovativeness, when a product already developed for the main business is enhanced or modified for a social purpose (Padgett and Galan, 2010: 415). Fu et al. describe this relationship as a “synergistic opportunity” and state the example of Huawei where the AI centered advances of the company are used for several social purposes (2020: 13). When companies let their product innovativeness leverage the social projects, they are creating a value for the total business (MacGregor and Fontrodona, 2008: 20).

On the other hand, social innovativeness can help product innovativeness to prosper. Social innovativeness helps companies and their teams to think out of the box, consider different needs, and achieve targets with less resource, all of which can increase team creativity. Additionally, thanks to a realized social innovation project, a company can increase its knowledge about a new product. Such a project will demonstrate a tried experience of that product, and new knowledge gained can be brought to mainstream markets by a reverse innovation (Murphy et al., 2012: 1705-1706; Porter and Kramer, 2011: 68; Porter et al., 2011: 3).

Also from the perspective of the customer, social innovativeness and product innovativeness are in a relationship. The closer a social innovation and the company's core business are to each other, the more benefits are achieved (Halme and Laurila, 2009: 336), and these benefits include increased brand awareness, enhanced customer relations, and boosted consumer loyalty (Henard and Dacin, 2010: 330; Murphy et al., 2015: 147-148).

Figure 1. Research Model

METHODOLOGY

The main objective of the study is to assess social innovativeness of a company, and to further investigate how customers evaluate this social innovativeness in regard to product innovativeness and corporate reputation. Revealing the relationship between social and product innovativeness and comparing their impact on corporate reputation shall provide a clear view of the establishing social innovativeness concept in the business world.

The realized research studies the mobile communication providing companies in Turkey. As these companies are in services, they depend much on intangible assets like innovations, social acts and reputation (Rindova et al., 2005: 1035; Walsh et al., 2009: 188). Being in a high-tech industry, fighting at a tough environment with a few competitors but constantly developing market, and experiencing a dynamic consumer demand, social acts and innovativeness are expected to be valuable sources for success (Bhattacharya and Sen, 2004: 18, 23; Kaya and Seyrek, 2005: 70; Meral and Baş, 2013: 6; Rubera and Kirca, 2012: 131, 142).

Measurements

Social Innovativeness Measurement

The literature provides measures for the characteristics of the individuals creating social innovation (Halaç et al., 2014: 183), the means utilized by the service non profits to realize social innovation (Shier and Handy, 2015: 2591), the effect of being a family firm in social benefit innovation (Wagner, 2010: 589), and shared value (Porter et al., 2011: 3).

In evaluating the results of a social innovation, a tool mainly offered to social funds and social enterprises is SROI, Social Return on Investment, which searches answers to the questions such as who benefits the initiative, how important is the created value, and how much of this value shall be due to the initiative (Social Value UK, 2016). Mulgan, criticized the SROI and developed a tool for the National Health Services UK, however specifically noting that this tool had clear goals and a well defined subject matter, hence it has a simplifying applicability factor (2010: 42). Within the scope of the “Theoretical, Empirical and Policy Foundations for Building Social Inno-

vation in Europe” (TEPSIE) initiative, two different perspectives have been utilized, one at the macro level, focusing on the social innovativeness of nations, and the other one at the micro level, focusing on the specific social innovation initiatives. For the micro level, an appraisal template has been prepared to assess a social innovation (Modikos and Kennard, 2014: 3).

The scale developed by Modikos and Kennard follows the definition of the social innovation concept (2014: 4) and is taken as the basis for this study. Enhanced by an item pool, it is adapted to assess the company social innovativeness. An item pool, representing the framed domain, can be generated by the existing information within the literature and additional studies (MacKenzie et al., 2011: 304). The prepared item pool combined the characteristics provided within the definitions, and the recurring patterns at the case studies. A preliminary scale was developed, which was then studied through the interviews with 12 people to understand whether there are concerns in regard of wording or phrasing (Sekaran, 2003: 249). The sample for these interviews was collected according to a convenience sampling; different gender, age, education and professional groups were included into the sample to ensure diversity.

Product Innovativeness Measurement

Several researchers measured innovation, innovativeness and entrepreneurship by surveying the managers and employees, i.e. they used the perspective of companies (Calantone et al., 2006: 414; Fang, 2008: 94; Hult et al., 2004: 433; McNally et al., 2010: 998; Menguc and Auh, 2006: 67; Theoharakis and Hooley, 2008: 73; Zhou et al., 2005: 48).

However, firm innovativeness shall depend on a broader judgment (Hult et al., 2004: 429; Kunz et al., 2011: 816; Rubera and Kirca, 2012: 131). Kunz et al. state that it should be the end customer who gives the final decision whether or not an innovation is successful (2011: 816). Henard and Dacin agree that consumer perception is essential and stress that also the continuity of innovations shall be taken into consideration in measurement (2010: 321). They study innovativeness as containing a flow of several successful innovations, pioneering the sector, providing creativity and progress, and showing signs of future innovations (Henard and Dacin, 2010: 321). Within the study, the scale of Henard and Dacin (2010: 335) is utilized.

Corporate Reputation Measurement

One of the most popular reputation measurement scales is Reputation Quotient, which was developed by scanning the most visible corporate reputation lists, academic studies, and practitioner writings (Gardberg and Fombrun, 2002: 305-306; Sarstedt et al., 2013: 331). The original Reputation Quotient scale had 32 items, which then evolved to a 20 item scale (Ponzi et al., 2011: 18). One step further, the need of a more simplified and shorter version brought RepTrack™ Pulse, a scale assessing antecedents separately from main construct measurement (Ponzi et al., 2011: 15-16).

Reputation measurement loads into two groups, emotional factors and cognitive factors, and The RepTrak™ Pulse measures the emotional part (Ponzi et al., 2011: 18, 23). RepTrak™ Pulse is validated in 17 countries at six different studies as a simple tool, that is easy to replicate, budget friendly for both large and small scale applications, valid for different type of stakeholders and different cultures, and applicable at online and traditional polls (Ponzi et al., 2011: 30). Within the study RepTrack™ Pulse is used.

Results

The research is realized with 328 respondents collected on a convenience base. Convenience sampling is used for the advantages of accessibility and cooperativeness (Malhotra, 2010). The sample consists of 59.1% female and 40.9% males. Age groups change between 16 and 77 with a mean of 29.8. In terms of occupation, the highest group is built by students 47.6%, followed by private sector employees 27.4%, public sector employees 5.8% and others 19.2%.

The sample size with an observations-to-variable ratio higher than 10:1 is accepted as suitable for an exploratory factor analysis and further studies (Hair et al., 2014). Missing values are less than 0.5%, hence disregarded. Outliers are neglected as all standard deviations remain below the threshold of 2.5 (Hair et al., 2014).

As the first step of the study, the new scale of social innovativeness is checked with exploratory and confirmatory factor analyses. The exploratory factor analysis, realized with a Varimax rotation, first collected all items into a single factor. However, since the explanation of the data remained at

62%, and since the aim is to have a better understanding of the construct, the analysis is rerun with three factors, following the three characteristics of social innovativeness specified within the literature.

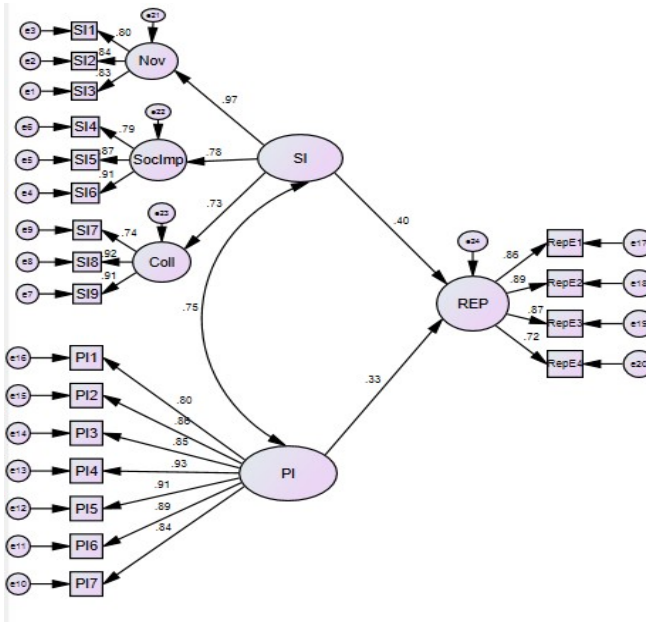
The factor analysis of social innovativeness scale with three factors explained 81% of the data (KMO=.882; $p=.000$). KMO value, being higher than 0.800, shows a perfect fit of the data for the exploratory factor analysis (Durmuş et al., 2013: 80). The three factors are considered as Social Impact, Collaboration, and Novelty, corresponding to social value, social network and innovation aspects suggested at the literature.

The construct reliabilities are checked by the Cronbach coefficient alpha; results are .889 for Social Impact, .887 for Collaboration, and .860 for Novelty. All factors are reliable being above the 0.70 threshold (Durmuş et al., 2013: 89). Convergent validity of the scale is secured by factor loadings (all are significant and have medium to high values), by construct reliabilities, and by the Average Variance Extracted values. AVE values are .734 for Social Impact, .740 for Collaboration, and .677 for Novelty, whereas the threshold limit is stated as .50 (Hair et al., 2014). Discriminant validity is first assessed by the comparisons with alternative models. A two factorial design remained unidentified, whereas a model with only one factor, provided a poorer fit (Chi-square=489.061; $p=.000$; $df=27$; GFI=.737, CFI=.782, and RMSEA=.229). In addition, as the AVE estimate of each factor is greater than the squared correlation of that factor with the others, a more conservative assessment of discriminant validity is also assured (Hair et al., 2014).

Then, the social innovativeness scale is studied by a confirmatory factor analysis through Structural Equation Modeling (SEM) by AMOS 20.0. With the sample size greater than 250 and variable size of 20, the data provide an acceptable fit in terms of Chi-square=98.008; $p=.000$; $df=24$; GFI=.937, CFI=.965, but created a question mark on RMSEA=.097 (Hair et al, 2014). The reason could rely on the sample including different age and occupational groups, who can have a diverse understanding of the emerging social innovativeness concept. A check with a sub sample including only students provided a better results in all terms (N=156; Chi-square=44.321; $p=.007$; $df=24$; GFI=.940, CFI=.971; RMSEA=.074). Still, the whole data is used for the further study.

Figure 2. Total Model

As the second step of the study, the relations of social innovativeness and product innovativeness to corporate reputation and to each other are configured in a total model by Structural Equation Modeling (SEM) using AMOS 20.0. The data provides an acceptable fit to the model with Chi-square =515.655; $p=.000$; $df=164$; $GFI=.865$, $CFI=.940$, and $RMSEA=.081$. The highest relation is observed within the correlation between social innovativeness and product innovativeness, supporting H3 ($r=.746$; $p=.000$). H1 and H2 are also supported as there is a significant and positive impact of social innovativeness and product innovativeness on corporate reputation with $r=.396$ and $r=.327$ ($p=.000$), respectively. The total model is presented at Figure 2.

DISCUSSION

Social innovation is a new concept and the role of companies within the scheme remains debatable (e.g. Borzaga and Bordini, 2014; Mulgan et al., 2007; Payaud, 2014; Pol and Ville, 2009). This study presents a clear business perspective for social innovativeness. It investigates how social inno-

vativeness can impact customer feedback, in this case corporate reputation, and compares this impact with the one created through product innovativeness. To enhance the understanding, the relationship between a company's social innovativeness and product innovativeness is questioned as well.

The first contribution of the study is in offering a measurement tool regarding the social innovativeness of a company. Enhancing the study of Modikos and Kennard (2014: 3) with items shared in different definitions and case studies of the literature, a valid and reliable scale is developed. The arising three factorial design reflects the literature stated emerging dimensions of the concept (e.g. EU, 2016; Mulgan et al., 2007; Phills et al., 2008).

Second, the study confirmed that customers assess social innovativeness and product innovativeness of a company as correlated ($r=0.746$; $p=0.000$). Literature states that innovativeness is within the culture of a company with a reinforcing mentality, supporting operational structures and an encouraging atmosphere (Herrera, 2015: 1471-1473; Hult et al., 2004: 437; Kanter, 2008). In other words, if there is an innovativeness capability at a company, it can show itself both in social and product terms. The study confirms that customers recognize this capability and consider the reciprocal effects between social and product innovativeness.

Third, the study questioned the effect of social and product innovativeness on corporate reputation. The findings confirmed that both have a statistically significant positive impact on corporate reputation. The impact of social innovativeness on corporate reputation is $r=.396$ whereas the impact of product innovativeness on corporate reputation is $r=.327$. This finding is in line with the literature as enhanced reputation is a result of social (Murphy et al., 2015: 147) and product innovativeness (Henard and Dacin, 2010: 322; Kunz et al., 2011: 816).

Finally, the impacts of the two types of innovativeness on corporate reputation are compared. The results demonstrate that social innovativeness has a higher effect on corporate reputation than product innovativeness. This finding is consistent with the literature stating that compared to purely product oriented ones, innovations with social advantages have a higher impact on corporate reputation, because they exhibit a higher potential to be noticed and appraised (Padgett and Moura-Leite, 2012: 230). Both social innovativeness and product innovativeness point out to the capability of

creativity and finding novel solutions. However in social innovativeness, the issue of novelty is enhanced with social impact and collaboration aspects, which help out for appraisal. Similarly, the CSR literature reports that social initiations have a higher effect on company reputation than innovations, as the social acts impact reputation both directly and indirectly (Gallardo-Vázquez et al., 2019: 16). The same pattern is observed when comparing the effects of CSR and innovation in creating market value; again, CSR has a higher impact on market value than innovation (Rodgers et al., 2013: 615).

CONCLUSION

The study searched the customer point of view regarding the company social innovations. It is shown that a company's social innovativeness positively affects corporate reputation. Being more specific, this effect of social innovativeness can even surpass the effect created by product innovativeness on corporate reputation. Thus, if the focus is corporate reputation, companies could benefit more from social innovativeness than product innovativeness.

In addition, customers correlate social innovativeness with product innovativeness; therefore a company's ability to develop socially innovative projects will create the image that the company is also innovative in developing new products or services.

IMPLICATIONS

In terms of the academic implications, the study presents an empirical analysis of customer evaluations regarding companies' social innovativeness, compares it to product innovativeness and explains gains at corporate reputation. It also offers a scale in measuring the perception of company social innovativeness.

Regarding the business implications, the study shows that companies will benefit by being more active within socially innovative projects. Depending on the research, several suggestions arise for companies. First, companies should foster an innovative culture within their organization to benefit both from social and product innovativeness. Second, social innovations shall be considered as a well-designed alternative to philanthropic so-

cial initiatives, as they signal to customers both social capability and success of the company and could benefit the company at the same time. Finally, companies should be in a close cooperation with different stakeholders like universities or Non Governmental Organizations (NGOs) to stimulate an innovative culture and take a place in the social innovation ecosystem.

LIMITATIONS AND FUTURE RESEARCH

The chosen sector for the study does not have a long history, but has already experienced a lot of changes in terms of technology, rules and regulations, and company backgrounds. Further research could show the applicability of the social innovativeness scale and the relationship between social innovativeness, product innovativeness, and corporate reputation in different contexts such as other industries and countries, or in a comparison with other social initiatives of companies, like philanthropy.

The study had focused on the customer point of view whereas further studies could explore the viewpoint of other stakeholders, especially employees, for example regarding the benefits reached by volunteering.

İş Dünyası Açısından Sosyal Yenilikçilik; Kurumsal İtibar Üzerindeki Etkisi ve Ürün Yenilikçiliği ile İlişkisi

Özet: Firmalar bir sosyal inovasyon projesinde işbirliği yaptığında, hem proje hem de şirket adına fayda sağlanır. Bir yandan projenin sürdürülebilirliği ve ölçeklenebilirliği artarken, diğer yandan şirket de temel kazanımlar elde eder. Çalışmada, bu kazanımlardan biri olan kurumsal itibarın artırılması araştırılmıştır. Bu doğrultuda, öncelikle firma sosyal yenilikçiliğini ölçmek için yeni bir ölçek geliştirilmiştir. Firmanın sosyal yenilikçiliğinin ölçülmesi kurumsal itibar üzerindeki etkisinin araştırılmasını ve bu etkinin ürün yenilikçiliğinin kurumsal itibar üzerindeki etkisi ile karşılaştırılmasını sağlamıştır. Ayrıca sosyal ve ürün yenilikçiliği arasındaki dinamiği anlamak için iki inovasyonun ilişkisi de analiz edilmiştir. Çalışmada firmaların sosyal yenilik alanındaki yerini değerlendirme doğrultusunda, bir firma için ana gelir kaynağını oluşturan müşterilerin bakış açısı kullanılmıştır. Müşteri perspektifini anlamak sosyal yenilik projelerinde kaynak kullanımı ve hedef koyma adımlarında, diğer bir deyişle nasıl bir katkıda bulunulacağı ve ne elde edileceğini öngörmeye firmaya yardımcı olacaktır. Sonuçlara göre, sosyal yenilikçilik firma kurumsal itibarını olumlu yönde etkilemekte, hatta bu etki ürün yenilikçiliğinden daha yüksek oranda gerçekleşmektedir. Müşteriler aynı zamanda sosyal yenilikçiliği ürün

yenilikçiliği ile ilişkilendirmekte ve sosyal yenilikçi firmaların yeni ürün geliştirmede de yenilikçi olduğunu düşünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Yenilik, Kurumsal İtibar, Sosyal Yenilikçilik, Ölçek, Ürün Yenilikçiliği

Appendix

Social Innovativeness Scale - developed based on Modikos and Kennard, 2014: 4)

1. ... puts emphasis on innovativeness (Novelty)
2. ... provides radical and disruptive innovations (Novelty)
3. ... develops unconventional solution methods (Novelty)
4. ... meets social needs of society better than existing situation (Social Impact)
5. ... meets the unsolved needs of disadvantaged social groups (like disabled or low income or unemployed) (Social Impact)
6. ... improves quality of life both for whole society and for disadvantaged social groups (Social Impact)
7. ... develops projects in collaboration with Non Governmental Organizations, governmental institutions, universities etc. (Collaboration)
8. ... is open to any kind of information sharing and cooperation within collaborative projects (Collaboration)
9. ... brings in prevalence and sustainability to collaborative projects (Collaboration)

Product Innovativeness Scale (Henard and Dacin, 2010: 335)

1. ... successfully provides new products and services
2. ... is a pioneer
3. ... is a leader in launching new products and services
4. ... is an innovative company
5. ... is a progressive company
6. ... is a creative company
7. ... is expected to introduce innovative products and services in the future

Reputation Scale - RepTrack™ Pulse (Ponzi et al., 2011: 22)

1. ... forms a good feeling at me
2. ... generates trust

3. ... creates admiration and respect
4. ... has a good overall reputation

REFERENCES

Journal Articles

- ABDULLAH, Z., ABDUL AZIZ. Y. (2013). Institutionalizing corporate social responsibility: effects on corporate reputation, culture, and legitimacy in Malaysia. *Social Responsibility Journal*. 9(3), 344-361.
- BASDEO, D. K., SMITH, K. G., GRIMM, C. M., RINDOVA, V. P., DERFUS, P. J. (2006). The Impact of Market Actions on Firm Reputation. *Strategic Management Journal*. 27(12), 1205-1219.
- BHATTACHARYA, C. B., SEN, S. (2004). Doing Better at Doing Good: When, Why, and How Consumers Respond to Corporate Social Initiatives. *California Management Review*. 47(1), 9-24.
- BORZAGA, C., BODINI, R. (2014). What to Make of Social Innovation? Towards a Framework for Policy Development. *Social Policy and Society*. 13(3), 411-421.
- BRAMMER, S. J., PAVELIN S. (2006). Corporate Reputation and Social Performance: The Importance of Fit. *Journal of Management Studies*. 43(3), 435-455.
- CALANTONE, R. J., CHAN, K., CUI, A. S. (2006). Decomposing Product Innovativeness and Its Effects on New Product Success. *Journal of Product Innovation Management*. 23(5), 408-421.
- DAHLSTRUD, A. (2008). How Corporate Social Responsibility is Defined: an analysis of 37 definitions. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. 15(1), 1-13.
- DRUCKER, P. F. 1984. The Discipline of Innovation. *Harvard Business Review*. 63(3), 67-72.
- ECCLES, R. G., NEWQUIST, S.C., SCHATZ, R. (2007). Reputation and Its Risks. *Harvard Business Review*. 85(2), 104-14.
- ELKINGTON, J. (1994). Towards the Sustainable Corporation: Win-Win-Win Business Strategies for Sustainable Development. *California Management Review*. 36(2), 90-100 .
- ELLIOTT, G. (2013). Character and Impact of Social Innovation in Higher Education. *International Journal of Continuing Education and Lifelong Learning*. 5(2), 71-84.
- FALKENRECK, C., WAGNER, R. (2011). The Impact of Perceived Innova-

tiveness on Maintaining a Buyer–Seller Relationship in Health Care Markets: A Cross-Cultural Study. *Journal of Marketing Management*. 27(3-4), 225-242.

FANG, E. (2008). Customer Participation and the Trade-Off Between New Product Innovativeness and Speed to Market. *Journal of Marketing*. 72(4), 90-104.

FOMBRUN, C. J., SHANLEY, M. (1990) What's In A Name? Reputation Building And Corporate Strategy. *Academy of Management Journal*. 33(2), 233-258.

FU, L., BOEHE, D., & ORLITZKY, M. (2020). Are R&D-Intensive firms also corporate social responsibility specialists? A multicountry study. *Research Policy*, 49(8), 104082.

GAINES-ROSS, L. (2010). Reputation Warfare. *Harvard Business Review*. 88(12), 70-76.

GALLARDO-VAZQUEZ, D., VALDEZ-JUAREZ, L. E., CASTUERA-DIAZ, Á. M. (2019). Corporate social responsibility as an antecedent of innovation, reputation, performance, and competitive success: A multiple mediation analysis. *Sustainability*. 11(20), 5614.

GARDBERG, N. A., FOMBRUN, C. J. (2002). The Global Reputation Quotient Project: First Steps towards a Cross-Nationally Valid Measure of Corporate Reputation. *Corporate Reputation Review*. 4(4), 303-307.

GOTSI, M., WILSON, A. M. (2001). Corporate reputation: seeking a definition. *Corporate Communications: An International Journal*. 6(1), 24-30.

GRIMM, R., FOX, C., BAINES, S., ALBERTSON, K.. (2013). Social innovation, an answer to contemporary societal challenges? Locating the concept in theory and practice. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 26(4), 436-455.

HALAÇ, D. S., EREN, H., BULUT, Ç. (2014). Sosyal Yenilikçilik: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması. *H. U. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 32(1), 165-190.

HALME, M., LAURILA, J. (2009). Philanthropy, Integration or Innovation? Exploring the Financial and Societal Outcomes of Different Types of Corporate Responsibility. *Journal of Business Ethics*. 84(3), 325-339.

HAWN, O., & IOANNOU, I. (2016). Mind the gap: The interplay between external and internal actions in the case of corporate social responsibility. *Strategic Management Journal*. 37(13), 2569-2588.

HENARD, D. H., DACIN, P. A. (2010). Reputation for Product Innovation: Its Impact on Consumers. *Journal of Product Innovation Management*. 27(3), 321-335.

HERRERA, M. E. B. (2015). Creating competitive advantage by institutionalizing corporate social innovation. *Journal of Business Research*. 68(7), 1468-1474.

HOEFFLER, S., KELLER, K. L. (2002). Building Brand Equity Through Cor-

porate Societal Marketing. *Journal of Public Policy & Marketing*. 21(1), 78-89.

HULT, G. T. M., HURLEY, R. F., KNIGHT, G. A. (2004). Innovativeness: Its antecedents and impact on business performance. *Industrial Marketing Management*. 33(5), 429-438.

KANTER, R.M. (1999). From Spare Change To Real Change. *Harvard Business Review*. 77(3), 122-132.

KANTER, R.M. (2008). Transforming Giants. *Harvard Business Review*. 86(1), 43-52.

KANTER, R. M. (2011). How Great Companies Think Differently. *Harvard Business Review*. 89(11), 66-78.

KAYA, N., SEYREK, I. H. (2005). Performance Impacts of Strategic Orientations: Evidence from Turkish Manufacturing Firms. *Journal of American Academy of Business*. 6(1), 68-71.

KIM, H., HUR, W. M., YEO, J. (2015). Corporate Brand Trust as a Mediator in the Relationship between Consumer Perception of CSR, Corporate Hypocrisy, and Corporate Reputation. *Sustainability*. 7(4), 3683-3694.

KUNZ, W., SCHMITT, B., MEYER, A. (2011). How does perceived firm innovativeness affect the consumer?. *Journal of Business Research*. 64(8), 816-822.

LE BER, M. J., BRANZEI, O. (2010). (Re)Forming Strategic Cross-Sector Partnerships. *Relational Processes of Social Innovation. Business and Society*. 49(1), 140-172.

LEE, D. H., CHOI, S. B., KWAK, W. J. (2014). The Effects of Four Dimensions of Strategic Orientation on Firm Innovativeness and Performance in Emerging Market Small-and Medium-Size Enterprises. *Emerging Markets Finance and Trade*. 50(5), 78-96.

LIU, M., MARSHALL, A., MCCOLGAN, P. (2021). Foreign direct investments: The role of corporate social responsibility. *Journal of Multinational Financial Management*. 59, 100663.

LUO, X., BHATTACHARYA, C.B.(2006). Corporate Social Responsibility, Customer Satisfaction, and Market Value. *Journal of Marketing*. 70(4), 1-18.

MACGREGOR, S. P., FONTRODONA, J. (2008). Exploring the fit between CSR and innovation. (No. 759). *IESE Business School Working Paper*.

MACKENZIE, S. B., PODSAKOFF, P. M., & PODSAKOFF, N. P. (2011) Construct measurement and validation procedures in MIS and behavioral research: Integrating new and existing techniques. *MIS Quarterly*. 35(2), 293-334.

MANDELLI, A., MARI, A. (2012). The Relationship Between Social Media Conversations and Reputation During a Crisis: The Toyota Case. *International Journal of Management Cases*. 14(1), 456-489.

MCNALLY, R. C., ÇAVUŞGİL, E., CALANTONE, R. J. (2010). Product Innovativeness Dimensions and Their Relationships with Product Advantage, Product Financial Performance, and Project Protocol. *Journal of Product Innovation Management*. 27(7), 991-1006.

MENGÜÇ, B., AUH, S. (2006). Creating a Firm-Level Dynamic Capability through Capitalizing on Market Orientation and Innovativeness. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 34(1), 63-73.

MERAL, A. B., BAŞ, M. (2013). Türkiye'de Faaliyet Gösteren GSM Operatörlerinin Hizmet Kalitesi Bakımından Karşılaştırılması ve Uygulanan Rekabet Stratejileri. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 15(2), 41-70.

MULGAN, G. (2010). Measuring Social Value. *Stanford Social Innovation Review*. 8(3), 38-43.

MULGAN, G., TUCKER, S., RUSHANARA, A., SANDERS, B. (2007). Social Innovation: What it is, why it matters and how it can be accelerated. *Saïd Business School University of Oxford. Skoll Centre for Social Entrepreneurship Working Paper*.

MURPHY, M., ARENAS, D., BATISTA J. M. (2015). Value Creation in Cross-Sector Collaborations: The Roles of Experience and Alignment. *Journal of Business Ethics*. 130(1), 145-162.

MURPHY, M., PERROT, F., RIVERA-SANTOS. M. (2012). New perspectives on learning and innovation in cross-sector collaborations. *Journal of Business Research*. 65(12), 1700-1709.

NEVILLE, B. A., BELL, S. J., MENGÜÇ, B. (2005). Corporate reputation, stakeholders and the social performance-financial performance relationship. *European Journal of Marketing*. 39(9-10), 1184-1198.

OLSON, E. M., WALKER JR O. C., RUEKERT, R. W. (1995). Organizing for Effective New Product Development: The Moderating Role of Product Innovativeness. *Journal of Marketing*. 59(1), 48-62.

OU, W. M., SHIH, C. M., CHEN, C. Y., TSENG, C. W. (2012). Effects of ethical sales behaviour, expertise, corporate reputation, and performance on relationship quality and loyalty. *The Service Industries Journal*. 32(5),: 773-787.

ÖBERSEDER, M., SCHLEGELMILCH, B. B., GRUBER, V. (2011). Why Don't Consumers Care About CSR?: A Qualitative Study Exploring the Role of CSR in Consumption Decisions. *Journal of Business Ethics*. 104(4), 449-460.

PADGETT, R. C., GALAN, J. I. (2010). The effect of R&D intensity on corporate social responsibility. *Journal of Business Ethic*. 93(3), 407-418.

PADGETT, R. C., MOURA-LEITE, R. C. (2012). The impact of R&D intensity

on corporate reputation: Interaction effect of innovation with high social benefit. *Intangible Capital*. 8(2), 216-238.

PAYAUD, M. A. 2014. Marketing Strategies at the Bottom of the Pyramid: Examples from Nestlé, Danone, and Procter and Gamble. *Global Business and Organizational Excellence*. 33(2), 51-63.

PELOZA, J., SHANG, J. (2011). How Can Corporate Social Responsibility Activities Create Value for Stakeholders? A Systematic Review. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 39(1), 117-135.

PHILLS, J. A., DEIGLMEIER, K., MILLER, D. T. 2008. Rediscovering Social Innovation. *Stanford Social Innovation Review*. 6(4), 34-43.

POL, E., VILLE, S. (2009). Social innovation : Buzz word or enduring term. *The Journal of Socio-Economics*. 38(6), 878-885.

PONZI, L. J., FOMBRUN, C. J., GARDBERG, N. A. (2011). RepTrak™ Pulse: Conceptualizing and Validating a Short-Form Measure of Corporate Reputation. *Corporate Reputation Review*. 14(1), 15-35.

PORTER, M. E., HILLS, G., PATSCHEKE, S., HAWKINS, E. (2011). Measuring Shared Value: How to Unlock Value by Linking Social and Business Results. FSG, 1-15.

PORTER, M. E., KRAMER, M. R. (1999). Philanthropy's New Agenda: Creating Value. *Harvard Business Review*. 77(6), 121-130.

PORTER, M. E., KRAMER, M. R. (2002). The Competitive Advantage of Corporate Philanthropy. *Harvard Business Review*. 80(12), 56-69.

PORTER, M. E., KRAMER, M.R.. (2011). Creating Shared Value. *Harvard Business Review*. 89(1-2), 62-77.

PORTER, M. E., KRAMER, M. R. (2015). Profiting the Planet. *Fortune*. 172(3), 64-65.

PRAHALAD, C. K., HAMMOND, A. (2002). Serving the World's Poor, Profitably. *Harvard Business Review*. 80(9), 48-59.

RINDOVA, V. P., WILLIAMSON, I. O., PETKOVA, A. P., SEVER, J. M. (2005). Being Good or Being Known: An Empirical Examination of the Dimensions, Antecedents, and Consequences of Organizational Reputation. *Academy of Management Journal*. 48(6), 1033-1049.

RODGERS, W., CHOY, H. L., GUIRAL, A. (2013). Do investors value a firm's commitment to social activities?. *Journal of Business Ethics*. 114(4), 607-623.

ROBERTS, P. W., DOWLING, G. R. (2002). Corporate Reputation and Sustained Superior Financial Performance. *Strategic Management Journal*. 23(12), 1077-1093.

RUBERA, G., KIRCA, A. H. (2012). Firm Innovativeness and Its Performance

Outcomes: A Meta-Analytic Review and Theoretical Integration. *Journal of Marketing*. 76(3), 130-147.

SAKARYA, S., BODUR, M., YILDIRIM-ÖKTEM, O., SELEKLER-GÖKSEN, N.(2012). Social alliances: Business and social enterprise collaboration for social transformation. *Journal of Business Research*. 65(12), 1710-1720.

SANDVIK, I. L., SANDVIK, K.(2003). The impact of market orientation on product innovativeness and business performance. *International Journal of Research in Marketing*. 20(4), 355-376.

SARSTEDT, M., WILCZYNSKI, P., MELEWAR, T. C. (2013). Measuring reputation in global markets-A comparison of reputation measures' convergent and criterion validities. *Journal of World Business*. 48(3), 329-339.

SCHWAIGER, M. (2004). Components and Parameters of Corporate Reputation - an Empirical Study. *Schmalenbach Business Review*. 56(1), 46-71

SHIER, M.L., HANDY, F., (2015). From Advocacy to Social Innovation: A Typology of Social Change Efforts by Nonprofits. *VOLUNTAS: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*. 26(6), 2581-2603.

SIRGY, M. J., LEE, D. J. (2008). Well-Being Marketing: An Ethical Business Philosophy for Consumer Goods Firms. *Journal of Business Ethics*. 77(4), 377-403.

SOTORRIO, L. L., SANCHEZ, J. L. F. (2008). Corporate Social Responsibility of the Most Highly Reputed European and North American Firms. *Journal of Business Ethics*. 82(2), 379-390.

SZYMANSKI, D. M., KROFF, M. W., TROY, L. C. (2007). Innovativeness and new product success: insights from the cumulative evidence. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 35(1), 35-52.

THEOHARAKIS, V., HOOLEY, G. (2008). Customer orientation and innovativeness: Differing roles in New and Old Europe. *International Journal of Research in Marketing*. 25(1), 69-79.

WAGNER, M. (2010). Corporate Social Performance and Innovation with High Social Benefits: A Quantitative Analysis. *Journal of Business Ethics*. 94(4), 581-594.

WALKER, K. (2010). A Systematic Review of the Corporate Reputation Literature: Definition, Measurement, and Theory. *Corporate Reputation Review*. 12(4), 357-387.

WALSH, G., BEATTY, S. E. (2007). Customer-based corporate reputation of a service firm: scale development and validation. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 35(1), 127-143.

WALSH, G., MITCHELL, V. W., JACKSON, P. R., BEATTY, S. E. (2009). Examining the Antecedents and Consequences of Corporate Reputation: A Customer Perspective. *British Journal of Management*. 20(2), 187-203.

ZHOU, K. Z., YIM, C. K., TSE, D. K. (2005). The Effects of Strategic Orientations on Technology-and Market-Based Breakthrough Innovations. *Journal of Marketing*. 69(2), 42-60.

Books

DURMUŞ, B., YURTKORU, E. S., ÇİNKO, M. (2013). *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*. Beta Basım Yayım.

HAIR, J. F., ANDERSON, R. E., BABIN, B. J., BLACK, W. C. (2014). *Multivariate data analysis Pearson New International Edition*. Pearson.

KELLER, K.L. (2013). *Strategic Brand Management Building, Measuring, and Managing Brand Equity*. Pearson.

MALHOTRA, N. K. (2010) *Marketing Research: An Applied Orientation* Pearson Education India.

MURRAY, R., CAULIER-GRICE, J., MULGAN, G. (2010). *The Open Book of Social Innovation*. The Young Foundation and The National Endowment for Science, Technology and the Arts.

SEKARAN, U. (2003). *Research Methods for Business: A Skill Building Approach*. John Wiley and Sons.

Websites

CAULIER-GRICE, J., KAHN, L., MULGAN, G., PULFORD, L., VASCONCELOS, D. (2010). *Studying Social Innovation*. 28.7.2021 tarihinde <https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/10/Study-on-Social-Innovation-for-the-Bureau-of-European-Policy-Advisors-March-2010.pdf> adresinden alındı

EUROPEAN UNION (2016) 28.7.2021 tarihinde https://ec.europa.eu/growth/industry/policy/innovation/social_en adresinden alındı

MODIKOS, K., KENNARD, C. (2014). *Appraisal Template for Social Innovation Programmes/Projects*. A deliverable of the project: The theoretical, empirical and policy foundations for building social innovation in Europe TEPSIE, European Commission - 7th Framework Programme.

SOCIAL VALUE UK. 2016. *Starting Out on Social Return on Investment*. 28.7.2021 tarihinde <https://socialvalueuk.org/wp-content/uploads/2016/03/Starting%20Out%20Guide.pdf> adresinden alındı

Türkiye’de Çevresel Kuznets Hipotezinin Geçerliliği Bağlamında Karbon Emisyonu (CO2) ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Hatemi-J ve Zamanla Değişen Nedensellik*

Ömer Fazıl Emek¹

Oğuzhan Özçelebi²

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi / Submitted: 17.09.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 11.11.2021

Yayın Tarihi / Online Publication: 30.11.2021

Özet: Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de 1960-2015 yılları arası çevresel kirlenme ile ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi çevresel Kuznets eğrisi (ÇKE) hipotezi bağlamında incelemek, aralarında simetrik ve asimetrik ilişkisinin olup olmadığını tespit etmektir. Bunun için çevresel kirlenmeyi temsilen kişi başına düşen karbon emisyon miktarı (CO₂), ekonomik büyümeyi temsilen kişi başına düşen GSYH, ayrıca kontrol değişken için literatürde ağırlıklı olarak kullanılan kişi başına düşen enerji tüketimi değişkenleri kullanılmıştır. ARDL sınır testi yaklaşımı ile uzun ve kısa dönem ilişkisine ait elde edilen bulgulara göre Türkiye’nin uzun dönemde ekonomik büyüme ve çevresel kirlenme arasında çevresel Kuznets tarafından iddia edilen *ters-U* şeklindeki bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Ancak CO₂ ile kişi başına düşen GSYH değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Kişi başına düşen GSYH’da meydana gelecek yüzde 1’lik artış CO₂’yi yüzde 0.000154 azaltmaktadır. Ayrıca CO₂ ile kişi başına düşen enerji tüketimi ilişkisi de anlamlı ve pozitif işaretlidir. Kişi başına düşen enerji miktarında meydana

* Bu çalışma, 27-28 Mayıs 2021 tarihleri arası Kapadokya Üniversitesi tarafından düzenlenen I. Ulusal Çevreci Beşeri Bilimler Konferansı, “Karbon Emisyonu (CO₂) İle Ekonomik Büyüme İlişkisi. Çevresel Kuznets Hipotezinin Türkiye İçin Geçerliliği” isimli özet metin sunumunun genişletilmiş halidir.

1. Dr. Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Nusaybin Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Programı, omerfazilemek@artuklu.edu.tr, ofemek@gmail.com

2. Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, ogozc@istanbul.edu.tr

gelecek yüzde 1’lik artış CO2’yi yüzde 0.003887 artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Çevresel Kirlenme, Çevresel Kuznets Hipotezi

JEL Sınıflaması: B22, C22, O40

1. GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde dünya nüfusu, kişi başına düşen gelirler ve dünya gayri safi yurtiçi hâsılası, 1800 ile 1990’lı yıllar arasında daha önceki dönemlere karşın kıyaslanamayacak bir gelişim göstermiştir. Örneğin dünya nüfusu, 1500, 1820 ve 1992 yıllarında sırasıyla, 425 milyon, 1 milyar 68 milyon ve 5 milyar 441 milyon; kişi başına düşen GSYH, 565, 651 ve 5.145 dolar; dünya GSYH’sı, 240 milyar, 695 milyar ve 27 trilyon 995 milyar dolar olmuştur. Bu doğrultuda 1500-1820 yılları arasında dünya nüfusu, kişi başına düşen GSYH ve dünya GSYH’daki artışlar sırasıyla, 0,29, 0,04 ve 0,33 iken 1820-1992 yılları arasında bu artışlar, 0,95, 1,21 ve 2,17’dir. Sanayi devrimi ve sonrasındaki dönem itibariyle ekonomik büyümenin, ülke veya ülke ekonomileri için öncelikli amaç haline geldiği tartışmasız kabul gören bir gerçektir. Tüm dünya çeşitli bölgelere ayrıldığında da benzeri bir tabloyla karşılaşmaktadır. Batı Avrupa, Japonya, Latin Amerika, Doğu Avrupa, Asya ve Afrika, artan ekonomik büyüme trendine eşgüdümlü bir eğilim göstermişlerdir. 1820-1992 yılları arasında bu bölgelerdeki büyüme artışları ise sırasıyla, 2,13, 2,75, 3,05, 1,92, 1,84 ve 1,99’dur. İktisat tarihçisi Angus Maddison’un 1820 yılından itibaren 56 ülkeyi kapsayan büyüme, kişi başına düşen gelirler ve nüfusla ilgili yapmış olduğu kapsamlı çalışmasından elde edilen bu istatistiki verilere göre sanayi devriminin nüfus artışı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin muazzam boyutlarda olduğu rahatlıkla görülmektedir (Yeldan, 2011).

Bu bilgiler ışığında ekonomik büyümenin, tüm ülkelerin sorunlarına çözüm sağlayan temel bir reçete olarak düşünüldüğünü söylemek yanlış bir değerlendirme olmayacaktır. Ülkelerin, artan nüfuslarına kaynak aktarması, vatandaşlarına belirli bir refah seviyesi sunması, teknolojik gelişmeyi yakalayabilmesi adına ekonomik büyümeyi mutlaka ön plana alması gerekiyordu. Ancak zaman içerisinde ekonomik büyüme yanlısı ana akım iktisadi görüşe karşıt olarak farklı ekonomi-politik görüşler ortaya çıkmaya başladı. Ekono-

mik büyüme ilacının yan etkiler gösterdiği fikrini temel alan bu muhalif görüşlerin öne sürdüğü savlara göre ekonomik büyüme, sermayenin belirli sınıflarda yoğunlaşmasından dolayı sınıfsal gelir farklılıkları oluşturmakta, kaynakların hunharca tahrip edilmesinden kaynaklı çevresel problemler doğurmaktaydı. Teorik olarak bu iki karşı akımın ekonomik büyüme ve çevre yanlısı görüşleri, iktisadın ele aldığı temel sorunsallarındandır.

Bu bağlamda yüksek bir ekonomik büyüme ile daha fazla çevresel tahribat mı? Düşük ekonomik büyüme ile daha az çevre kirliliği mi? Yoksa başka bir alternatif olabilir mi? soruları anlam kazanmaktadır. Literatürde ele alınan bu sorulara getirilen yaklaşımlardan en dikkat çekenini ise 1955 yılında “*Economic Growth and Income Inequality*” (Ekonomik Büyüme ve Gelir Eşitsizliği) isimli çalışma ile literatüre “*Kuznets hipotezini*” kazandıran Simon Kuznets olmuştur. Bu hipotez, ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin “*ters-U*” şeklinde bir seyir izlediğini iddia etmektedir. Ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği önce birlikte artış gösterir daha sonra eşik seviye olarak belirlenen bir noktadan sonra bu iki değişkenden ekonomik büyüme artmaya devam ederken gelir eşitsizliği düşmeye başlar. Değişkenler arasında böyle bir ilişkinin nedenini Kuznets (1955), sanayileşmenin ilk aşamalarında sermayenin yüksek gelir gruplarında toplanarak eşitsizliği artıracığını, daha sonraki aşamalarda ise sanayileşmenin ileri bir kalkınmaya yol açacağını ve bu olumlu etkiden diğer gelir gruplarının da pay alarak eşitsizliğin tersine döneceğini belirtmiştir. Ancak son dönemlerde eşitsizlik üzerine yapmış olduğu çalışmalarla tanınan Thomas Piketty (2015), Kuznets’in ekonomik büyüme hakkında gerçekçi olmayan spekülasyonlar öne sürdüğü gerekçesiyle kendisine ağır eleştirilerde bulunmuştur. Piketty (2015), çan eğrisi diye tabir ettiği bu eğriyi, ana akım ekonomik büyüme taraftarı olan Kuznets’in soğuk savaş dönemi politik bir icadı olarak görmüştür. Kuznets’e göre her şeyin düzelmesi için biraz beklenmesi gerektiği düşüncesi Piketty (2015) tarafından kabul görmemiştir.

Her ne kadar S. Kuznets yoğun eleştirilere maruz kalsa da yapmış olduğu öncü çalışmasında belirtilen “*ters-U*” eğrisinin geçerliliği literatürde hala tartışılmakta ve popülerliğini korumaktadır. Grossman ve Krueger (1995), Kuznets tarafından iddia edilen ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasında “*ters-U*” şeklinde olan eğrinin çevresel kirlenme ile ekonomik büyüme ilişkisinde de geçerli olabileceği varsayımından yola çıkarak litera-

türde tartışma konusu açmıştır. Yaklaşık 30 yıldır tartışılan bu konuda Dasgupta v.d., (2002), kalkınmanın ilk aşamalarında yoğun sanayileşmenin hızla kirlenmeye neden olduğunu, bu dönemlerde insanların temiz hava ve sudan ziyade daha çok iş ve gelirle ilgilendiğini, çevresel politikaların uygulanmasının maliyetinden dolayı ekonomik büyüme öncelikli ancak çevresel kirlenmenin arttığı bir dönem yaşandığını belirtmiştir. Ancak kişi başına düşen gelirler arttıkça iki değişken arasındaki seyir değişmektedir. Kalkınma ilerledikçe, insanlar çevreye daha fazla değer vermeye başlamakta, önde gelen endüstriyel sektörler daha temiz ve düzenleyici kurumlar daha etkin hale gelmektedir (Dasgupta v.d., 2002). Teorik olarak geliştirilen bu yaklaşım literatürde çevresel Kuznets eğrisi olarak ifade edilmektedir.

Çevresel Kuznets eğrisinin geçerliliği ve bu konudaki ampirik kanıtlar çevre kirliliği, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ekseninde yoğun araştırmalara konu olmuştur. Apergis ve Ozturk (2015), elde edilen ampirik kanıtların tartışmalı olduğunu ve ülkeler arasında uygulanacak politika önerileri için net fikir vermediğini belirtmişlerdir. Ayrıca genel anlamda enerji tüketimi ve ekonomik büyüme, çevresel kirlenme ve ekonomik büyüme, çevresel kirlenme ve enerji tüketimi ilişkilerinin üç farklı şekilde ele alındığı, çalışmalarda çevresel kirlenme ve ekonomik büyüme ilişkisini test eden çevresel Kuznets hipotezine ağırlıklı olarak odaklanılması ve bu alanda daha çok çalışmalar yapılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Çevresel Kuznets hipotezinin geçerliliğini sınav alan çalışmalarda çevresel kirlenmeyi ölçen temel değişkenin genellikle karbon emisyon miktarı (CO₂) olduğu görülmektedir. Küresel sıcaklıkların 2100 yılına kadar ortalama 1,4 ila 5,8 °C arasında artabileceği tahmin edilmekte ve sera gazı emisyonlarının yüzde 75’ini oluşturan karbon emisyonları (CO₂) küresel ısınmada başrol oynamaktadır. Karbon emisyonlarını (CO₂) azaltmak için son dönemlerde yapılan Kyoto protokolü ve Paris antlaşmaları gibi uluslararası antlaşmalar devreye girmiş olsa da ekonomik büyümeden vazgeçmek istemeyen ülkeler fosil kaynaklı yakıtların kullanımını yoğun bir şekilde devam ettirmektedirler (Churchill v.d., 2018).

Türkiye’de küresel ısınmayla mücadeleyi amaçlayan ve bu anlamda emisyon miktarını belirli bir seviyenin altında tutmayı taahhüt eden Kyoto protokolüne üye ülkeler arasındadır. Türkiye, artan nüfusu ve geleceğe yönelik yatırımları itibarıyla henüz gelişmekte olan ülkeler arasında yer al-

maktadır. Fosil kaynaklı yakıtların kullanımı ekonomik büyümeyi sağlamak için gerekli olsa da Kyoto protokolü çerçevesinde verilen taahhütler, Türkiye'nin -gelişmekte olan ülkeler kategorisindeki konumu itibariyle-ekonomik büyümeden bir miktar vazgeçmesine neden olur mu? sorusunu gündeme getirmektedir. Bu yönüyle Türkiye'de çevresel kirlenme ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki var mıdır? Varsa bu ilişkinin yönü nedir? Türkiye'de çevresel Kuznets eğrisi geçerli midir?

Yapılan bu çalışmanın amacı, literatürde tartışılan bu sorulara cevap getirebilmektir. Bunun için Türkiye'de 1960-2015 yılları arası çevresel kirlenme ile ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi çevresel Kuznets eğrisi hipotezi bağlamında incelemek, aralarında simetrik ve asimetrik ilişkisinin olup olmadığını tespit etmektir. Bu doğrultuda çevresel kirlenme ile ekonomik büyüme arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Eşbütünleşme ilişkisini tespit etmek için değişkenler arasında kısa ve uzun dönem ilişkisinde değişkenlerin aynı seviyede durağan olma şartını aramayan ARDL sınır testi; nedenselliğin var olup olmadığını belirlemek için ise Toda-Yomamoto simetrik nedensellik, Hatemi-J ve zamanla değişen asimetrik nedensellik testleri uygulanmıştır. Bu çalışmanın şimdiye kadarki yapılan çalışmalardan ayırt edici özelliği, kullanılan geleneksel yöntemlerin yanında Hatemi-J ve zamanla değişen asimetrik nedensellik testleri gibi alternatif yöntemlerin kullanılmış olmasıdır. Çalışmada bu yöntemlerden elde edilen bulguların geleneksel yöntemlerden elde edilen bulguları destekleyip desteklemediğinin açıklamasına da imkan sağlanmış olacaktır.

Bu çalışmanın giriş bölümünde araştırmanın önemi, amacı ve teorisi hakkında bilgi verilmiş, daha sonraki aşamalarında ise temin edilen verilerden oluşturulan modelin, kullanılan yöntemler dahilinde analizi yapılmıştır. Sonuç bölümünde ise analiz kısmından elde edilen bulgular iktisadi bağlamda işlenerek tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

2.1. Türkiye Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar

Çevresel Kuznets hipotezinin geçerliliğine yönelik Türkiye üzerine yapılan ampirik çalışmaların literatürde azımsanmayacak sayıda yer edindiği,

özellikle de son yıllarda yoğunlaşmaya başladığı gözlemlenmektedir. İktisadi yazına göre geleneksel ekonomik büyüme şeklinin bir süre çevreyi tahrip ettiği ancak belirli bir eşik seviyeden sonra bunun düzelmeye başlayacağını ileri süren çevresel Kuznets eğrisi için bazı koşulların oluşması gerekmektedir. Öncelikle bu koşullardan biri, çevresel kirlenmeye neden olan sanayileşme evresine girilme sürecinin başlamasıdır. Bu da kuşkusuz belirli bir zaman aralığı içinde gerçekleşmektedir. Çevresel Kuznets hipotezinin geçerliliğinin test edilebilmesi böyle bir zaman diliminin meydana gelmesine bağlıdır ve doğru bir veri seçimi için de önemlidir. Uzun yıllardır belirli bir gelişme düzeyini yakalamaya çalışan Türkiye’de de çevresel Kuznets hipotezinin geçerli olup olmadığı çeşitli araştırmalara konu olmuş ve bu çalışmalarda ele alınan dönem aralıklarının genellikle 1950, 1960, 1970 ve 1980’li yıllardan başladığı görülmüştür.

Yapılan bu çalışmalarda kullanılan karbondioksit emisyon (CO₂) değerleri, kurulan modellerin temel değişkenlerinden biri olmuştur. Hipotezin sınanması için ekonomik büyümeyi temsilen GSYH veya kişi başına düşen GSYH verileri bu değişkenlerden bir diğeridir. Ayrıca hipotezin formüle edilebilmesi için ekonomik büyümeyi temsilen alınan değişkenin karesinin hesaplanarak modele dahil edilmesi gerekmektedir. Son dönemlerde değişkenin küpünün de hesaplanarak modele katılması ilişkiler arasında “N” şeklinde bir seyir izleyip izlemediğinin tespiti için önemli bir soru olmuştur. Bu temel değişkenlerin yanında kişi başına düşen enerji tüketimi, dışa açıklık oranı, finansal gelişme gibi kontrol değişkenlerin de kullanıldığı görülmüştür. Ağırlıklı olarak geleneksel yöntemler içerisinde kısa ve uzun dönem ilişkisini tespit etmek için ARDL sınır testi yaklaşımı, yine aralarında herhangi bir nedenselliğin var olup olmadığını belirlemek için ise Granger nedensellik yöntemi kullanılmıştır. Bunların yanında yine klasik yöntemlerden sayılabilecek Johansen eşbütünlük testi, klasik regresyon analizi, dinamik en küçük kareler yöntemi (DOLS), hata düzeltme modeli (ECM), vektör hata düzeltme modeli (VECM), Toda-Yamamoto nedensellik analizi gibi yöntemler denenmiştir. Ayrıca yapılan araştırmaları farklı kılan Kejriwal eşbütünlük testi, Gregory ve Hansen, Hatemi- J eşbütünlük testleri, STIRPAT çevre modeli gibi yöntemlerin de ele alındığı görülmektedir.

Tüm bu dönem aralığı, yöntem ve değişkenlerden elde edilen bulgular, Türkiye’de çevresel Kuznets eğrisinin geçerli olduğu yönünde net bir fikir

vermemektedir. Ancak bu hipotezin geçerliliği yönünde çoğunluklu bir kanaatin ortaya çıktığı da belirtilmelidir. Halicioğlu (2009), Saatçi ve Dumrul (2011), Shahbaz v.d., (2013), Yavuz (2014), Albayrak ve Gökçe (2015), Lebe (2016), Çağlar ve Mert (2017), Destek (2018), Güney (2018), Katircioğlu ve Katircioğlu (2018), Çetin ve Seyidova (2019), Öztürk ve Gülen (2019), Yurtkuran (2020), çevresel Kuznets hipotezinin Türkiye’de geçerli olduğunu; Başar ve Temurlenk (2007), Ozturk ve Acaravci (2010), Dam, Karakaya ve Bulut (2013), Erdoğan, Türköz ve Görüş (2015), Koçak (2014) geçerli olmadığını; farklı olarak Başar ve Temurlenk (2007), Dam, Karakaya ve Bulut (2013) ve Yavuz (2014) ise “ters-N” şeklinde bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinde de belirgin bir görüş şekillenmemiştir. Halicioğlu (2009), Shahbaz v.d., (2013), Lebe (2016) bu ilişkinin çift yönlü; Erdoğan, Türköz ve Görüş (2015), Destek (2018), Çetin ve Seyidova (2019) ekonomik büyümeden çevre kirliliğine doğru tek yönlü nedenselliğin olduğunu; Ozturk ve Acaravci (2010) ise değişkenler arasında herhangi bir nedenselliğin olmadığını saptamışlardır. Bulgulardaki farklılıkların temel nedeninin, kullanılan dönem aralıkları, yöntemler ve modele alınan değişkenlerden kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca yapısal kırılmayı dikkate alan Yavuz (2014)’un çalışmasında 1979, Çağlar ve Mert (2017)’in çalışmasında ise 1994 ve 2001 ekonomik krizlerinin etkili olduğu belirlenmiştir.

Çevresel Kuznets hipotezinin geçerliliğini yabancı ülke ve ülke grupları üzerinde sınavan çalışmalarda ele alınan dönem aralıkları çok farklı yıllarda başlamakta, hatta 1870 ve 1929 yıllarını başlangıç alan çalışmalara da rastlanmaktadır. Kişi başına düşen karbondioksit (CO₂) emisyonu, kişi başına düşen GSYH gibi temel değişkenlerin yanında, kişi başına düşen enerji tüketimi, ticari açıklık, finansal gelişme gibi değişkenlerin yanında son yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarından elektrik üretimi ve tüketimi de kontrol değişkenler arasında dikkat çekmektedir. Ülke bazında yapılan çalışmalarda geleneksel yöntemler arasında yine ARDL sınır testi yaklaşımı; ülke grupları üzerinde yapılan çalışmalarda ise panel sabit ve tesadüfi etkiler, dinamik panel, panel ARDL ve çeşitli panel eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Bu çalışmalarda çevresel Kuznets hipotezinin geçerliliği yönünde oldukça farklı sonuçlar elde edilmiştir. Kullanılan dönem aralıkları, yöntemler ve modele alınan değişkenler, ülke ve ülke gruplarına göre fark-

lılık arz etmektedir. Yapılan bu çalışmalar arasında List ve Gallet (1999), Jalil ve Feridun (2011), Jayanthakumaran, Verma ve Liu (2012), Shahbaz, Lean ve Shabbir (2012), Chow ve Li (2014), Erataş ve Uysal (2014), Erataş ve Uysal (2014), Apergis ve Ozturk (2015), Sugiawan ve Managi (2016), Yurtkuran ve Terzi (2018), Manga ve Cengiz (2020), Sarkodie ve Ozturk (2020) çevresel Kuznets hipotezini doğrulamışlardır. He ve Richard (2010), Güriş ve Tuna (2011), Saboori ve Sulaiman (2013), Al-Mulali, Saboori ve Ozturk (2015), Shahbaz, Haouas ve Hoang (2019) ise çevresel Kuznets hipotezini desteklemeyen çalışmalardır. Suki v.d., (2020) kısa dönemde hipotezi doğrulamazken uzun dönemde doğrulamıştır. Aytun (2014), Churchill v.d., (2018) çevresel kirlenme ile ekonomik büyüme arasında doğrusal olmayan (“N” ve “ters-N”) ilişki; Stern v.d., (1998), Işık, Engeloğlu ve Kılınç (2015), Örnek ve Türkmen (2019) ülke gruplarına ayırdığında birbirinden farklı sonuçlar elde etmişlerdir.

3. VERİ, DATA VE METODOLOJİ

Bu çalışmada çevresel kirlenmeyi temsilen kişi başına düşen karbon emisyon miktarı (CO₂), ekonomik büyümeyi temsilen kişi başına düşen GSYH, ayrıca kontrol değişken için literatürde ağırlıklı olarak kullanılan kişi başına düşen enerji tüketimi değişkenlerine ait veriler, Dünya Bankasının veri tabanından temin edilmiştir. Bu durumda karbon emisyon miktarı (CO₂) bağımlı; kişi başına düşen GSYH, kişi başına düşen GSYH² ve kişi başına düşen enerji tüketiminden oluşan bağımsız değişkenlerden aşağıdaki model kurulmuştur.

$$CO2_t = a_{10} + a_{11}PerGDP_t + a_{12}PerGDP_t^2 + a_{13}perENERGY_t + \mu_{1t}$$

3.1. Birim Kök Testleri: ADF ve PP

Ekonometrik modellerde serilerin durağan olup olmadıklarının tespiti doğru bir tahmin yapabilmek adına oldukça önemlidir. Aksi takdirde sahte regresyon hatasından kaynaklanan yanlış saptamaların ortaya çıkması muhtemeldir. Her bir serinin durağanlık seviyesinin belirlenmesi ayrıca buna uygun tahmincilerle modelin tahmin edilmesine imkân tanımaktadır. Bu doğrultuda serilerin durağanlıklarının tespiti için yaygın olarak kullanılan birim kök testlerinden Dickey, Fuller (1981) ve Phillips, Perron (1988) ta-

rafından geliştirilen DF ve ADF geleneksel birim kök testleri, modeldeki serilere uygulanmış ve bu sonuçlar tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Birim Kök Test Sonuçları

		ADF	Prob.	PP t	Prob.	Δ ADF	Prob.	Δ PP t	Prob.
		t ist.		ist.		t ist.		ist.	
Sabitli	CO2	0.68	0.99	0.64	0.98	-8.0*	0.00	-6.9*	0.00
	perGDP	2.59	1.00	3.60	1.00	-6.8*	0.00	-6.1*	0.00
	perGDP ²	0.32	0.97	0.28	0.97	-6.4*	0.00	-6.7*	0.00
	perENR	0.76	0.99	2.22	0.99	-7.3*	0.00	-7.8*	0.00
		ADF		PP		Δ ADF		Δ PP	
S.&T	CO2	-1.43	0.84	-1.47	0.82	-7.9*	0.00	-7.1*	0.00
	perGDP	0.28	0.99	0.34	0.99	-7.1*	0.00	-6.7*	0.00
	perGDP ²	-1.19	0.90	-1.21	0.89	-7.2*	0.00	-6.9*	0.00
	perENE	-2.33	0.40	-2.30	0.90	-7.4*	0.00	-9.0*	0.00

Gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Δ sembolü birinci fark anlamında kullanılmıştır.***, **, * sırasıyla%10, %5, %1 anlamlılık düzeylerine karşılık gelmektedir.

Tablo 3'ten elden edilen ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre hem sabitli hem de sabit ve trendli modellerde karbon emisyon miktarı (CO2), kişi başına düşen GSYH, kişi başına düşen GSYH² ve kişi başına düşen enerji tüketimi serilerinin birim kök içerdikleri yani düzeyde durağan olmadıkları belirlenmiştir. Tablo 3'teki serilerin tamamının düzeyde durağan olmadıkları, ilk farklarının alınarak durağan hale gelmeleri gerekmektedir. Bu durumda I(1) serilerin I(2) olmaları dışındaki tüm durağanlık seviyelerine sahip değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem eşbütünleşme analizi yapılmasına imkân tanıyan ARDL sınır testi analizinin yapılması uygun bir seçim olacaktır.

3.2. ARDL Sınır Testi

Zaman serileri için kullanılan eşbütünleşme yöntemlerinde tüm serilerin ilk farklarının alınması I(1) koşulunun sağlanması gerekmektedir. Ancak bu ortak özelliğin karşılanması durumunda eşbütünleşme ilişkisi sınanabilmektedir. Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme analizleri bu temel mantığa göre işlemektedir. Ancak Pesaran, Shin ve Smith (2001), serilerin düzeyde

durağan I(0) veya ilk farkları I(1) alınarak durağan hale gelme durumlarında da eşbütünleşme ilişkisinin test edilebileceğini ve güvenilir sonuçlar alınabileceğini belirterek otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) yöntemini geliştirmişlerdir. (Mert ve Çağlar, 2019, s.279). Bu yönüyle ARDL sınır testi yaklaşımında serilerin durağan olma şartını aramadığından Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme yöntemlerine göre bu yöntemin daha avantajlı olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda çalışmada ele alınan değişkenlerin eşbütünleşme ilişkisini incelemek için oluşturulan model aşağıdaki gibidir:

$$\Delta CO2_t = \alpha_{10} + \sum_{j=1}^m \alpha_{1j} \Delta CO2_{t-j} + \sum_{j=0}^n \beta_{1j} \Delta perGDP_{t-j} + \sum_{j=0}^k \alpha_{1j} \Delta perGDP^2_{t-j} + \sum_{j=0}^p \delta_{1j} \Delta perENERGY_{t-j} + \gamma_{11} CO2_{t-1} + \gamma_{12} perGDP_{t-1} + \gamma_{13} perGDP^2_{t-1} + \gamma_{14} perENERGY_{t-1} + \mu_{1t}$$

Değişkenler arasında bir eşbütünleşme olduğunun belirlenmesi için serilerin düzeyde durağan I(0) ve ilk farkları I(1) için elde edilen kritik değerler, analiz sonucunda çıkan F istatistiki değerden küçük olmaları gerekmektedir. Diğer bir deyişle F değeri, I(0) ve I(1) değerlerinden yüksek olması durumunda modelde bir eşbütünleşik ilişkinin varlığından söz edilebilir. Bu doğrultuda tablo 4’te ARDL sınır testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 4. ARDL Sınır Testi Sonuçları

Test İstatistiği	Değer	Anlamlılık Düzeyi	I(0)	I(1)
F istatistiği	5.103050	%10	2.37	3.2
k	3	%5	2.79	3.67
		%2.5	3.15	4.08
		%1	3.65	4.66

Tablo 4’ten elde edilen ARDL sınır testi sonuçlarına göre 5.10 olan F istatistik değeri 4.66 I(1) kritik değerinden büyük olduğundan değişkenler arasında yüzde 1 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme ilişkisinin olduğu belirlenmiştir. Elde edilen ARDL uzun dönem katsayı sonuçları tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. ARDL Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t İstatistiği	Prob.
perGDP	-0.000154	8.67E-05	-1.772033	0.0838***
perGDP ²	3.65E-09	3.88E-09	0.940776	0.3523
perENERGY	0.003887	0.000336	11.58187	0.0000***
C	-0.706314	0.134387	-5.255810	0.0000***

***,**, * sırasıyla %10, %5, %1 düzeylerine karşılık gelmektedir.

Tablo 5’te görüleceği üzere ARDL uzun dönem katsayı bulgularına göre bağımlı değişken karbon emisyon miktarı (CO₂) ile temel bağımsız değişken olan kişi başına düşen GSYH arasındaki ilişkinin yüzde 10 anlamlılık düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Kişi başına düşen GSYH’da meydana gelecek yüzde 1’lik artış karbon emisyon miktarını (CO₂) yüzde 0.000154 azaltacaktır. Ancak aralarındaki ilişkinin katsayı değeri oldukça düşüktür. Teorik olarak kişi başına düşen gelirlerdeki artışın uzun dönemde çevresel kirlenmeyi az da olsa azalttığı söylenebilir. Çevresel Kuznets hipotezinde belirtilen “ters-U” şeklinde bir seyir olduğunun sınıması için kişi başına düşen GSYH²’nin de modele dâhil edilmesi ve bu değişkenin anlamlı olması gerekirdi. Kişi başına düşen GSYH² değişkeni anlamlı çıkmadığından çevresel Kuznets hipotezinin Türkiye için geçerli olmadığı tespit edilmiştir. Kontrol değişken olarak alınan kişi başına düşen enerji miktarı değişkeninin ise yüzde 1 anlamlılık düzeyinde olduğu görülmüştür. Kişi başına düşen enerji miktarında meydana gelecek yüzde 1’lik artış karbon emisyon miktarını (CO₂) yüzde 0.003887 artıracaktır. Yani kişi başına düşen enerji tüketimindeki artış düşük bir miktarda çevresel kirlenmeye neden olmaktadır. Uzun dönem katsayıları tahmin edildikten sonra kısa dönemde meydana gelen sapmaların kaç dönemde dengeye geldiğini hesaplayabilmek için ARDL kısa dönem katsayı sonuçları tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6’da görüleceği üzere “CointEq” olarak ifade edilen hata düzeltme katsayısının işleyebilmesi için bu katsayının istatistiki olarak anlamlı, negatif işaretli ve 1’den küçük olması gerekmektedir. Hata düzeltme katsayısı, yüzde 1 anlamlılık düzeyinde ve katsayı değeri -0.346 olduğundan belirti-

len tüm koşulları sağlamaktadır. Bu nedenle kısa dönemde modelde oluşacak sapmalar belirli bir süre sonra dengeye gelecektir. Tablo 6’daki ARDL sınır testi kısa dönem katsayı sonuçlarına göre kısa dönemdeki 1 birimlik sapma sonraki dönemde yaklaşık yüzde 35 oranında düzelecek, 2 yıl 9 ay sonra ise tamamen dengeye gelecektir. Oluşturulan modelin kalıntılarında otokorelasyon, normallik testi ve değişen varyans olup olmadığını belirlemek için tablo 7’de diognastik test sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 6. ARDL (2,0,4,1) Sınır Testi Kısa Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-Statistic	Prob.
D(CO2(-1))	-0.226810	0.048271	-4.698668	0.0000*
D(perGDP ²)	3.90E-9	7.68E-10	5.082870	0.0000*
D(perGDP ² (-1))	5.60E-9	7.90E-10	7.080618	0.0000*
D(perGDP ² (-2))	1.52E-9	8.54E-10	1.783212	0.0820***
D(perGDP ² (-3))	1.82E-9	7.56E-10	2.406932	0.0207**
D(perENERGY(-1))	0.003246	0.000154	21.03341	0.0000*
CointEq(-1))	-0.345790	0.065343	-5.291932	0.0000*

***,**, * sırasıyla%10, %5, %1 düzeylerine karşılık gelmektedir.

Tablo 7. Diognastik Test Sonuçları

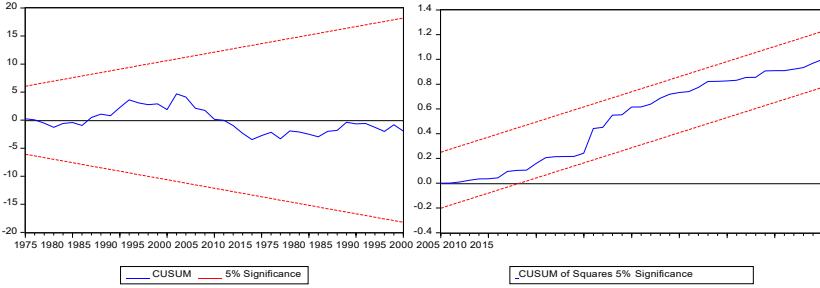
Test	İstatistik Değeri	Prob.
Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM Testi	2.134855	0.0769
Breusch-Pagan-Godfrey Heterokedasite/Değişen Varyans Testi	0.448181	0.9372
Jargue-Bera Normallik Testi	0.974271	0.614384
Ramsey RESET Testi	0.9663	0.9613

Tablo 7’de görüleceği üzere Breusch-Godfrey Otokorelasyon LM, Breusch-Pagan-Godfrey Heterokedasite/Değişen Varyans, Jargue-Bera Normallik ve Ramsey RESET testlerinden elde edilen bulgulara göre otokorelasyon ve değişen varyans probleminin olmadığı, hata terimlerinin normal da-

ğıldığı ve spesifikasyon/model kurma hatasının olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca modelde yapısal bir kırılmanın olup olmadığını belirlemek için de şekil 1’de sunulan CUSUM ve CUSUM² testleri uygulanmaktadır.

Şekil 1. Spesifikasyon Test Sonuçları

Şekil 1’deki kırmızı kesik çizgiler yüzde 95 güven aralığını ve mavi çizgi ise parametre tahminlerini ifade etmektedir. Her iki testte de parametre tahminleri güven aralıkları içerisinde olduğundan bu tahminler kararlı ve istikrarlıdır. Parametre tahminleri güven aralıkları dışında kalmadığından modelde yapısal bir kırılmanın varlığından söz edilememektedir.

3.3. Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Analizleri

3.3.1. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Geleneksel simetrik nedensellik testleri içerisinde yer alan Granger (1969) nedensellik analizi, birim kök testleri ile elde edilen bulgular neticesinde serilerin ilk farkta durağan olma koşulunu zorunlu kılmaktadır. Toda-Yamamoto (1995) tarafından geliştirilmiş Toda-Yamamoto testi ise serilerin ilk farkta durağan olma koşulunu aramadan nedensellik analizi yapabileme gibi özel bir avantaja sahiptir. Modeldeki seriler içerisinde yer alan karbon emisyon miktarının (CO₂) sabitli ve trendli modelde yüzde 10 anlamlılık düzeyinde düzeyde durağan olduğu düşünülerek simetrik nedensellik testleri içerisinde Toda-Yamamoto testi uygulanmış olup aşağıdaki sonuçlarda gösterilmiştir.

Tablo 8. Toda-Yamamoto Nedensellik Sonuçları

Bağımlı Değişken: CO2			
Bağımsız Değişken	Chi-sq	df	Prob.
perGDP	2.939003	1	0.0865
perENERGY	0.866485	1	0.3519
All	3.296191	2	0.1924

Tablo 8’den elde edilen bulgulara göre kişi başına düşen GSYH’dan karbon emisyon miktarına (CO₂), yüzde 10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir. Simetrik nedensellik analizi olan T.Y. testinden sonra bu değişkenler arasında asimetrik nedensellik ilişkisinin olup olmadığı da incelenecektir.

3.3.2. Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Analizi

Granger ve Yoon (2002), serilerin pozitif ve negatif bileşenlerine ayrılması fikrini ilk olarak ortaya çıkarmışlar ve değişkenler arasında gizli bir eşbütünlüşme ilişkisinin olabileceğini belirtmişlerdir. Bu fikri temellerden yola çıkan Hatemi-J (2012) ise değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenlerine ayrılmış halinin asimetrik etkilerine yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilmiş olan Hatemi-J asimetrik nedensellik testi bulguları tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Hatemi-J Asimetrik Nedensellik Sonuçları

Nedensellik İlişkisi	Test İstatistiği	Bootstrap	Bootstrap	Bootstrap
		Kritik Değer (%1)	Kritik Değer (%5)	Kritik Değer (%10)
(+)perGDP>(+)CO2	0.258	7.787	4.010	2.790
(+)perGDP>(-)CO2	1.508	7.393	3.832	2.693
(-)perGDP>(-)CO2	0.149	12.065	4.422	2.420
(-)perGDP>(+)CO2	1.710	7.219	4.111	2.954

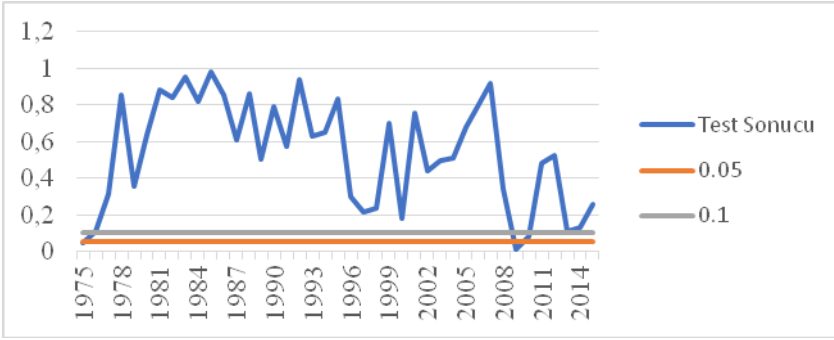
Tablo 9’dan elde edilen bulgulara göre kişi karbon emisyon miktarına (CO₂) ve kişi başına düşen GSYH değişkenleri pozitif ve negatif bileşenle-

rine ayrılarak kişi başına düşen GSYH'daki artışın karbon emisyon miktarındaki (CO₂) artışın, kişi başına düşen GSYH'daki artışın karbon emisyon miktarındaki (CO₂) azalışın, kişi başına düşen GSYH'daki azalışın karbon emisyon miktarındaki (CO₂) azalışın ve kişi başına düşen GSYH'daki azalışın karbon emisyon miktarındaki (CO₂) artışın nedeni olmadığı yani bu değişkenlerin birbirini açıklayamadığı görülmüştür. Bu sonuçlar, değişkenler arasında asimetrik nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermektedir. Araştırmanın son aşamasında ise bir başka asimetrik nedensellik analizi olan zamanla değişen nedensellik testi uygulanmıştır.

3.3.3. Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi

Geleneksel nedensellik testlerinde nedenselliğin sabit olmaması, ekonometrik uygulamaların yanında teorik ve politik analizlerde de bazı kaygılar uyandırmaktadır. Para politikasında gerçekleşen değişiklikler, ekonomide yaşanan büyük şoklar gibi çeşitli ekonomik ve politik etkenlerden dolayı nedensellik ilişkileri zamana bağımlı olarak değişebilir (Arslanturk, Balcılar ve Ozdemir, 2011) Zamanla değişen nedensellik testi, ortaya çıkan böyle bir durumun istikrarlılığını test etme özelliğine sahiptir. Bu testin analiz edilmesi için öncelikle alt örnek boyutlarına karar verilme-lidir. Zamanla değişen asimetrik nedensellik testinin temel mantığına göre çalışmada 56 gözlem boyutu bulunmakta olup ilk gözlemden 56. gözleme kadar Hatemi-J asimetrik nedensellik testi uygulanır. Diğer aşamada ilk gözlem düşürülerek 56+1=57. gözleme kadar devam eder. Yani bu süreç, ilk gözlem atılıp her aşamada diğer gözleme bir gözlem eklenerek son aşamaya kadar sürer. Her bir gözlem aralığında elde edilen test istatistiği bootstrap kritik değer ile normalleştirilir. Burada yalnızca test istatistikleri değil aynı zamanda bootstrap kritik değerleri de zamana bağlı olarak değişmektedir (Yılancı ve Bozoklu, 2014).

Bu doğrultuda zamanla değişen asimetrik nedensellik testi bulguları şekil 2'de gösterilmiştir. Bu çerçevede, örneklem büyüklüğü $T = 56$ olduğundan zamanla değişen nedensellik testini uygulamak için $(ss = [T(0.01 + 1.8/\sqrt{T})])$ formülleri kullanarak alt örnek boyutu 55 olarak tespit edilmiştir (Yılancı ve Kilci, 2021).

Şekil 2. Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Sonuçları

Şekil 2’den elde edilen bulgulara göre 1960-2015 yılları arası yüzde 10 anlamlılık düzeyinde kişi başına düşen GSYH’dan kişi karbon emisyon miktarına (CO₂) doğru zamanla değişen asimetrik nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir.

4. SONUÇ

Ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasında “*ters-U*” şeklinde bir ilişkinin olduğuna yönelik öne sürülen “*Kuznets hipotezinden*” yola çıkılarak ekonomik büyüme ile çevresel kirlenme arasında da böyle bir ilişkinin olduğu iddiası literatürde “*çevresel Kuznets hipotezi (ÇKE)*” olarak belirtilmektedir. Kuznets hipotezine göre kalkınmanın ilk aşamalarında ekonomik büyüme-gelir eşitsizliği birlikte artarken; sanayileşmenin gelişip ileri bir kalkınma aşamasına geçmesi ile ekonomik büyüme-gelir eşitsizliği arasında bu kez ters yönlü bir ilişki başlamaktadır. Çevresel Kuznets hipotezine göre de sanayileşmenin ilk ve sonraki dönemlerinde benzeri bir ilişki gözlemlenmektedir. İlk aşamalarda ekonomik büyümeyi artırmak adına beraberinde oluşan çevre kirlenmelerindeki artış göz ardı edilmekte ve böyle bir durum her iki değişkenin de yükselmesine neden olmaktadır. Ancak ileri bir kalkınma aşamasında sanayileşmenin oluşturduğu çevresel bozulmadan rahatsızlık duyulmakta ve buna yönelik uygulanan politikalar çevresel kirlenmelerde azalmalara yol açmaktadır. Bu teorik bilgiye göre sanayileşmiş ve sanayileşmekte olan ülkelerdeki kalkınma aşamaları, ekonomik büyüme ile çevresel kirlenme ilişkisinin seyrini farklılaştırmaktadır.

Çevresel Kuznets hipotezinin geçerliliğinin incelenmesi, günümüzde yaşanan çevresel problemlerinin iddia edildiği gibi ülkelerin ileri bir kalkınma aşamasında azalıp azalmadığının bilinmesi açısından önemlidir. Bu doğrultuda konu hakkında çeşitli çalışmalar yapılmış ve çevresel Kuznets hipotezinin geçerliliği sınanmıştır. Bu çalışmada da Türkiye için çevresel Kuznets eğrisinin geçerli olup olmadığı araştırılmıştır. Öncelikle, çevresel Kuznets eğrisi hipotezinin sınanması için kişi başına düşen karbon emisyon miktarı (CO₂) bağımlı; kişi başına düşen GSYH, kişi başına düşen GSYH² ve kişi başına düşen enerji tüketiminden oluşan bağımsız değişkenlerden oluşan bir model kurulmuştur. 1960-2015 yılları arası bu değişkenlere ait elde edilen verilerden ARDL sınır testi yaklaşımı ile uzun ve kısa dönem ilişkisine ait bulgular elde edilmiştir. Elde edilen bu bulgulara göre Türkiye’nin uzun dönemde ekonomik büyüme ve çevresel kirlenme arasında Kuznets tarafından iddia edilen “*ters-U*” şeklindeki bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgu, Türkiye üzerine yapılan Halicioğlu (2009), Saatçi ve Dumrul (2011), Shahbaz v.d., (2013), Yavuz (2014), Albayrak ve Gökçe (2015), Lebe (2016), Çağlar ve Mert (2017), Destek (2018), Güney (2018), Katircioğlu ve Katircioğlu (2018), Çetin ve Seyidova (2019), Öztürk ve Gülen (2019), Yurtkuran (2020)’in çalışmalarını doğrulamazken; Başar ve Temurlenk (2007), Ozturk ve Acaravci (2010), Dam, Karakaya ve Bulut (2013), Erdoğan, Türköz ve Görüş (2015), Koçak (2014)’ın çalışmalarını desteklemektedir. Yabancı çalışmalar içerisinde ise List ve Gallet (1999), Jalil ve Feridun (2011), Jayanthakumaran, Verma ve Liu (2012), Shahbaz, Lean ve Shabbir (2012), Chow ve Li (2014), Erataş ve Uysal (2014), Erataş ve Uysal (2014), Apergis ve Ozturk (2015), Sugiawan ve Managi (2016), Yurtkuran ve Terzi (2018), Manga ve Cengiz (2020), Sarkodie ve Ozturk (2020)’ün çalışmalarını doğrulamazken; He ve Richard (2010), Güriş ve Tuna (2011), Saboori ve Sulaiman (2013), Al-Mulali, Saboori ve Ozturk (2015), Shahbaz, Haouas ve Hoang (2019)’un çalışmalarını desteklemektedir.

Fakat kişi başına düşen karbon emisyon miktarı (CO₂) ile kişi başına düşen GSYH değişkenleri arasında anlamlı ve negatif bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Bu ilişkiye göre karbon emisyon miktarı (CO₂) ile kişi başına düşen GSYH değişkenlerinin işaretleri ters yönlüdür. Kişi başına düşen GSYH’da meydana gelecek yüzde 1’lik artış karbon emisyon miktarını (CO₂) yüzde 0.000154 azaltmaktadır. Her ne kadar anlamlı ve ters yönlü bir

ilişki olsa da bu azalmanın dikkate değer bir miktarda olmadığı görülmektedir. İktisadi olarak bu sonuçtan, Türkiye’de ekonomik büyümenin çevresel kirlenmede az da olsa bir düşüşe yol açtığı anlamı çıkmaktadır. Ekonomik büyüme ile birlikte çevresel politikalara ağırlık verilmesi bu azalmanın miktarını artıracak beklentisini doğurabilir. Elde edilen diğer bir bulgu ise karbon emisyon miktarı (CO₂) ile kişi başına düşen enerji tüketimi ilişkisinin anlamlı ve pozitif işaretli olmasıdır. Kişi başına düşen enerji miktarında meydana gelecek yüzde 1’lik artış karbon emisyon miktarını (CO₂) yüzde 0.003887 artırmaktadır. Literatürdeki beklentiye göre kişi başına düşen enerji tüketimindeki artış bir miktar çevresel kirlenmeye neden olmaktadır.

Konu hakkında yapılan diğer bir araştırma ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi üzerine olmuştur. İlk olarak Toda-Yamamoto simetrik nedensellik daha sonra Hatemi-J ve zamanla değişen asimetrik nedensellik ilişkileri incelenmiştir. Toda-Yamamoto simetrik ve zamanla değişen asimetrik nedensellik analizlerine göre kişi başı GSYH’dan karbon emisyon miktarına (CO₂) doğru nedenselliğin varlığı tespit edilirken Hatemi-J asimetrik nedensellik analizine göre ise böyle bir nedenselliğin olmadığı görülmüştür. Genel olarak tüm sonuçlardan ekonomik büyümedeki artışların çevresel kirlenmeyi düşük bir miktar azalttığı; ekonomik büyümenin çevresel kirlenmedeki azalmanın bir nedeni olabileceği çıkarımı yapılabilir. Yapılan bu araştırmadan elde edilen bulgular, büyüme odaklı politikaların geliştirilmesi konusundaki çabanın devam edilmesi gerektiğini göstermektedir.

Investigation of the Relationship between Carbon Emission (CO₂) and Economic Growth in the Context of the Validity of the Environmental Kuznets Hypothesis in Turkey: Hatemi-J and Time Varying Causality

Abstract: The aim of this study is to examine the short- and long-term relationship between environmental pollution and economic growth between the years 1960-2015 in Turkey in the context of the environmental Kuznets curve (ÇKE) hypothesis and to determine whether there is a symmetrical or asymmetrical relationship between them. For this, carbon emission amount per capita (CO₂) representing environmental pollution, GDP per capita representing economic growth, and also energy consumption per capita variables,

which are mainly used in the literature, were used for the control variable. According to the findings of the ARDL bounds test approach and the long- and short-term relationship, it has been determined that there is no “inverted-U” shaped relationship claimed by environmental Kuznets between economic growth and environmental pollution in Turkey in the long run. However, it was determined that there is a significant relationship between CO₂ and GDP per capita variables. A 1 percent increase in GDP per capita reduces CO₂ by 0.000154 percent. In addition, the relationship between CO₂ and energy consumption per capita is also significant and positive. A 1 percent increase in the amount of energy per capita increases CO₂ by 0.003887 percent.

Keywords: Economic Growth, Environmental Pollution, Environmental Kuznets Hypothesis

JEL Classification: B22, C22, O40

Kaynaklar

Albayrak, E. N., & Atilla Gökçe (2015). Ekonomik Büyüme ve Çevresel Kirlilik İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisi ve Türkiye İlişkisi. *Social Sciences Research Journal*, 4(2), 279-301.

Al-Mulali, U., Saboori, B., & Ozturk, İ. (2015). Investigating the Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Vietnam. *Energy Policy*, 76, 123-131.

Apergis, N., & Ozturk, İ. (2015). Testing Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Asian Countries. *Ecological Indicators*, 52, 16–22.

Arslanturk, Y., Balcilar, M., & Ozdemir, Z. A. (2011). Time-Varying Linkages Between Tourism Receipts and Economic Growth in a Small. *Economic Modelling*, 28, 664-671.

Aytun, C. (2014). Çevresel Kuznets Hipotezi: Panel Veri Analizi. *Akademik Bakış Dergisi*(44).

Başar, S., & Temurlenk, M. S. (2007). Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 1-12.

Chow, G. C., & Li, J. (2014). Environmental Kuznets Curve: Conclusive Econometric Evidence for CO₂. *Pacific Economic Review*, 19(1), 1-7.

Churchill, S. A., Inekwe, J., Ivanovski, K., & Smyth, R. (2018). The Environmental Kuznets Curve in the OECD: 1870–2014. *Energy Economics*, 75, 389-399.

Çağlar, A. E., & Mert, M. (2017). Türkiye'de Çevresel Kuznets Hipotezi ve

Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Karbon Salımı Üzerine Etkisi: Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi*, 24(1), 21-38.

Çetin, A., & Seyidova, N. (2019). Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Çevreye Etkisinin Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi ile Ekonometrik Açından İncelenmesi. *Maliye ve Finans Yazıları*(112), 57-76.

Dam, M. M., Karakaya, E., & Bulut, Ş. (2013). Çevresel Kuznets Eğrisi ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(EYİ 2013 Özel Sayısı), 85-96.

Dasgupta, S., Laplante, B., Wang, H., & Wheeler, D. (2002). Confronting the Environmental Kuznets Curve. *Journal of Economic Perspectives*, 16(1), 147–168.

Destek, M. A. (2018). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Türkiye İçin İncelenmesi: Sturpat Modelinden Bulgular. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 268-283.

Dickey, D. A., & Wayne, A. F. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057-1072.

Erataş, F., & Uysal, D. (2014). Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımının “BRİCT” Ülkeleri Kapsamında Değerlendirilmesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 64(1), 1-25.

Erdoğan, İ., Türköz, K., & Görüş, M. Ş. (2015). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Türkiye Ekonomisi İçin Geçerliliği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(44), 113-123.

Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.

Granger, C. W., & Yoon, G. (2002). *Hidden Cointegration*. San Diego: Department of Economics Working Paper. University of California.

Grossman, G. M., & Krueger, A. (1995). Economic Growth and the Environment. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(2), 353-377.

Güney, A. (2018). Genişletilmiş Çevresel Kuznets Eğrisinin Türkiye İçin Yeniden Değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(3), 745-761.

Gürüş, S., & Tuna, E. (2011). Çevresel Kuznets Eğrisi'nin Geçerliliğinin Panel Veri Modelleriyle Analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 173-190.

Halicioğlu, F. (2009). An Econometric Study of CO2 Emissions, Energy Consumption, Income and Foreign Trade in Turkey. *Energy Policy*, 37, 1156–1164.

Hatemi-J, A. (2012). Asymmetric Causality Tests with an Application. *Empirical Economics*, 43, 447–456.

He, J., & Richard, P. (2010). Environmental Kuznets Curve for CO2 in Canada. *Ecological Economics*, 69, 1083–1093.

İşık, N., Engeloğlu, Ö., & Kılınç, E. C. (2015). Kişi Başına Gelir İle Çevre Kirliliği Arasındaki İlişki: Gelir Seviyesine Göre Ülke Grupları İçin Çevresel Kuznets Eğrisi Uygulaması. *AKÜ İİBF Dergisi*, 17(2), 107-125.

Jalil, A., & Feridun, M. (2011). The Impact of Growth, Energy and Financial Development on the Environment in China: A Cointegration Analysis. *Energy Economics*, 33(2), 284-291.

Jayanthakumaran, K., Verma, R., & Liu, Y. (2012). CO2 Emissions, Energy Consumption, Trade and Income: A Comparative Analysis of China and India. *Energy Policy*, 42, 450-460.

Katircioğlu, S., & Katircioğlu, S. (2018). Testing the Role of Urban Development in the Conventional Environmental Kuznets Curve: Evidence from Turkey. *Applied Economics Letters*, 25(11), 741-746.

Koçak, E. (2014). Türkiye’de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2(3), 62-73.

Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.

Lebe, F. (2016). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi: Türkiye İçin Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17(2), 177-194.

List, J. A., & Gallet, C. A. (1999). The Environmental Kuznets Curve: Does One Size Fit All? *Ecological Economics*, 31, 409–423.

Manga, M., & Cengiz, O. (2020). Çevresel Kuznets Hipotezine Küreselleşme Endeksli Yaklaşım: Türki Cumhuriyetler Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(52), 738-752.

Mert, M., & Çağlar, A. E. (2019). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Ozturk, I., & Acaravci, A. (2010). CO2 Emissions, Energy Consumption and Economic Growth in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 14(9), 3220-3225.

Örnek, İ., & Türkmen, S. (2019). Gelişmiş ve Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi'nin Analizi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3), 109-129.

Öztürk, S., & Gülen, M. İ. (2019). Çevresel Kuznets Hipotezinin Türkiye İçin Geçerliliğinin Ampirik Analizi: 1960-2014 Dönemi ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 219–227.

Pesaran, M. H., & Smith, R. (1995). Estimating Long-Run Relationships from Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 68(1), 79-113.

Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.

Piketty, T. (2015). *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Saatçi, M., & Dumrul, Y. (2011). Çevre Kirliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisinin Türk Ekonomisi İçin Yapısal Kırılmalı Eş-Bütünleşme Yöntemiyle Tahmini. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(37), 65-86.

Saboori, B., & Sulaiman, J. (2013). Environmental Degradation, Economic Growth and Energy Consumption: Evidence of the Environmental Kuznets Curve in Malaysia. *Energy*, 60, 892-905.

Sarkodie, S. A., & Ozturk, I. (2020). Investigating the Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Kenya: A Multivariate Analysis. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*(117), 1-12.

Shahbaz, M., Haouas, I., & Hoang, T. H. (2019). Economic Growth and Environmental Degradation in Vietnam: Is the Environmental Kuznets Curve a Complete Picture? *Emerging Markets Review*, 38, 197-218.

Shahbaz, M., Lean, H. H., & Shab, M. S. (2012). Environmental Kuznets Curve Hypothesis in Pakistan: Cointegration and Granger Causality. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 16(5), 2947-2953.

Shahbaz, M., Ozturk, I., Afza, T., & Ali, A. (2013). Revisiting the Environmental Kuznets Curve in a Global Economy. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 25, 594-502.

Stern, D. I., Auld, T., Common, M. S., & Sanyal, K. K. (1998). *Is There an Environmental Kuznets Curve for Sulfur?* Canberra : Centre for Resource and Environmental Studies, The Australian National University.

Sugiawan, Y., & Managi, S. (2016). The Environmental Kuznets Curve in Indonesia: Exploring the Potential of Renewable Energy. *Energy Policy*, 98, 187-198.

Suki, N. M., Sharif, A., Afshan, S., & Suki, N. M. (2020). Revisiting the Environmental Kuznets Curve in Malaysia: The Role of Globalization in Sustainable Environment. *Journal of Cleaner Production*, 264, 1-10.

Y.Toda, H., & Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.

Yavuz, N. Ç. (2014). CO2 Emission, Energy Consumption, and Economic Growth for Turkey: Evidence from a Cointegration Test With a Structural Break. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 9(3), 229-235.

Yeldan, E. (2011). *İktisadi büyüme ve Bölüşüm Teorileri*. Ankara: Efil Yayınevi.

Yılandı, V., & Bozoklu, Ş. (2014). Türk Sermaye Piyasasında Fiyat ve İşlem Hacmi İlişkisi: Zamanla Değişen Asimetrik Nedensellik Analizi. *Ege Akademik Bakış*, 14(2), 211-220.

Yılandı, V., & Kilci, E. N. (2021). The Role of Economic Policy Uncertainty and Geopolitical Risk in Predicting Risk in Predicting prices of precious metals: Evidence From a Time-Varying Bootstrap Causality Test. *Resources Policy*, 72, 1-9.

Yurtkuran, S. (2020). Türkiye’de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi’nin Testi: Temiz Enerji Tüketimi’nin Rolü. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 570-589.

Yurtkuran, S., & Terzi, H. (2018). Çevresel Kuznets Eğrisinin Ampirik Olarak Analizi: Meksika Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*(20), 267-284.

Akışkan Modern Toplum, Saf İlişki ve İnsani Birlikteliklerin Geçici Hale Gelişi

Mustafa Solmaz¹

Ersoy Özmen Alkan²

Makale Türü: Derleme

Geliş Tarihi / Submitted: 18.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 04.11.2021

Yayın Tarihi / Online Publication: 30.11.2021

Özet: Çalışmanın amacı, insani birlikteliklerin geçici hale gelişini, Bauman'ın ve Giddens'in sosyal teorilerinden hareketle izah etmektir. Söz konusu amacı gerçekleştirebilmek için nitel bir çalışma yapılmıştır ve literatür taramasına müracaat edilmiştir. Çalışmanın sonucunda ileri kapitalizm koşullarında yaşayan bizlerin daha fazla nesne tüketmemiz için üretim sistemi tarafından ayartıldığımız ve sürekli olarak bir metadan diğerine koştuğumuz ve bu durumun da insani birliktelikleri geçici hale getirdiği anlaşılmıştır. Nesne çevriminin hızlanmasının, insani birlikteliklerde geçici ilişkilerin ağırlık kazanmasına yol açtığı tespit edilmiştir. Bireyler uzun süreli birliktelikleri ve sıkı bağlıkları hareket serbestliklerini kısıtlayan, yeni fırsatları engelleyen, korkutucu ve kaçınılması gereken bir durum olarak görmüşlerdir. Böylece Bauman'ın "akışkan aşk", Giddens'in ise "saf ilişki" diye kavramsallaştırdığı geçici birlikteliklere yönelmişlerdir. İnsani birlikteliklerin geçici hale gelmesi ise aile kurumunun değişimine ve onun yerini daha geçici "esnek" veya "yarı zamanlı çiftlerin" almasına yol açmıştır. Öte yandan kimi araştırmalarda bu yeni tarz birlikteliklerin "çok sığ", "sağlıksız" ve "tatmin edici olmadıkları" da dile getirilmiştir. Dolayısıyla hem geçici birlikteliklerin risklerinden korunmak hem de toplumda önemli işlevleri yerine getiren aile kurumunun yapıbozumuna uğramasını engellemek için bireylerin aşka ve sevgiye dayalı birlikteliklere yönelmeleri ve aşırı bağlıklardan kaçınmaları gerektiğini sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Akışkan Modernite, Akışkan Aşk, Saf İlişki.

1. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, mustafa.solmaz@inonu.edu.tr

2. Arş. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, ersoy_ozmen@ktu.edu.tr

1. Giriş

Kapitalizmin daha önceki evreleri dayanıklı meta üretimine dayanırken ve bunu da metaların tüketim sürelerinde, onların üretimi için gerekli olan ömür boyu iş garantilerinde vb. görmekteyken bugün bambaşka bir dünya ile karşı karşıyayız. Artık dayanıklı malların yerini kullan at türünden mallar almıştır ve günümüzde kapitalizm, üretilen metaların hızlıca tüketilip atılmalarına ve onların yerini yenilerinin almasına bağımlıdır. Bauman atalarımızın ömrünün çalışmakla geçtiğini, bir üretim birinden diğerine koşturduğunu; bizimkisinin ise üretim değil, tüketimle geçtiğini ve bir tüketim nesnesinden diğerine koşturduğumuzu, her türlü ayartıcılığa ve cazibeye kendimizi kaptırdığımızı söyler. Ona göre kapitalist sistemin ayakta kalabilmesi için bireylerdeki bu isteme ve arzu ateşinin söndürülmemesi gereklidir (Bauman, 1999a: 43; Bauman, 2012a: 87-88). Ancak bu şekilde üretim yapan veya hizmet sunan şirketler ayakta kalabilirler.

Metaların hızlıca kullanılıp atılmalarına ve onların yerini sürekli olarak yeni malların almasına kapitalizm ihtiyaç duymaktadır. Fakat varlığını bundan başka şekilde sürdüremeyecek hale gelen kapitalizmin neden olduğu durum yalnızca meta ile insan arasındaki geçici bir araya gelişlere yol açmamıştır. Kapitalizm insanlar arasındaki uzun süreli bağlanmaları, birliktelikleri de değiştirmiş ve onları geçici ilişkilere dönüştürmüştür.

İnsani birliktelikler uzun süreli bağlanmaya dayalı olmaktan çıkmış, daha geçici hale gelmişler ve ilişkinin merkezi de “sadakat” yerine “uygun anı değerlendirmek” olmuştur. Baumancı terminolojiyle bugün tıpkı hisse senetlerinde olduğu gibi ilişkilerimizde de önemli olan şey, uygun anı, ele geçen fırsatı değerlendirme olmuştur (Göka, 2013: 195). Artık “ölüm bizi ayırana dek” anlayışı etkisini kaybetmekte ve onun yerini daha geçici birliktelikler almaya başlamaktadır.

Uzun süreli birlikteliklerin, “iyi günde-kötü günde bir arada olunacağına” dair sözlerin verildiği bağlanma tarzları bugün önemli oranda değişmekle de kalmamakta bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bugün insanlar arasındaki en büyük sorunlardan birisi de uzun süreli bağlanmadır, bunun doğuracağı riskler ve tehlikelerden insanlar kaçınmakta ve olumsuzlukları minimize etmeye çalışmaktadır. Uzun süreli birlikteliklerin koruyucu yanlarının yanında neden oldukları olumsuzlukları da gören bireyler artık böy-

lesi ilişkilerden uzak durmakta ve daha kısa süreli ilişkilere yönelmektedirler. Yaptıkları şey, uzun süreli birlikteliklerin taşıdığı belirsizliklerden ve risklerden korumak mıdır? Yoksa bu belirsizliklerden ve risklerden kaçınmaktan ziyade isteklerinin ve arzularının peşinden giderek dur durak bilmeden bir ilişkiden diğerine geçmek midir? Bu soruların yanıtlarını Bauman'ın sosyal teorisinden hareketle ortaya koymak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bunun için Giddens'in kullandığı "romantik aşk" ile "saf ilişki" kavramlarından da yararlanılacak ve daha sonra geçici bir araya gelmelerin dijitalleşmesine değinilecektir. Dijital dünya insanlara birçok avantaj sunmakla birlikte onların arasındaki ilişkileri nasıl yüzeysel ve geçici hale getirdiği de gösterilmeye çalışılacaktır.

2. Akışkan Modernlik ve Kırılğan İlişkiler

Bütün sosyal teorisine sinmiş olan modernlik evresini "katı modernlik" ve "akışkan modernlik" şeklinde iki ana doğrultuda izah etmeye çalışan Bauman'da bu evrelerden ilki, her şeyin düzenlendiği, katı formların egemen olduğu bir zaman dilimini ifade eder. Katı modernlik kurumsal perspektiflerin, daha sabit formların belirgin olduğu bir dünyayı ifade ederken; akışkan modernlik her türlü sosyal formun, rutinin, sabit davranış kalıplarının gücünü yitirmesini niteler (Başer, 2013: 126). Katı modernlik belirsizliğin en korkulu rüya olduğu bundan dolayı da epistemolojiden ahlaka, siyasete ve bürokrasiye kadar bütün muğlaklıkların izinin silinmeye çalışıldığı bir evreyi ifade ederken; akışkan modernlik belirsizliğin, süreksizliğin artması anlamına gelir. Belirlilik ve düzenliliklerin yerine geçici karşılaşmaların, süreksiz ilişkilerin geçmesini niteler.

Modernliğin katı evresinde geleceği kontrol etmek ve düzenlemek başlıca kaygıyken, akışkan evrendeki temel ilgi uzun vadeli yatırımlardan ve geleceğe yönelik öngörülerden kaçınmaktır (Başer, 2013: 125). Akışkan dünyada bağlar veya bağlanmalar ardıl karşılaşmalardır, kimlikler art arda giyilen maskelerdir, yaşam hikâyeleri ise uçucu anıların bir araya gelmelerinden başka bir şey değildir (Bauman, 2000: 39). İçinden geçmekte olduğumuz gerçeklik dinamik bir şekilde akmakta ve o tıpkı sıvılar gibi durağan kalamamakta, şeklini koruyamamaktadır. İlgilendiğimiz konular ve genel olarak hayallerimiz, korkularımız, imrendiklerimiz, tiksindiklerimiz, ümitlerimiz, endişelerimiz genel olarak tüm bunlar sürekli olarak değişmektedir (Bauman,

2011a: 7). Başka bir ifadeyle “akışkan modernlik” bireylerin davranışlarını, alışkanlıklara ve rutinlere dönüştürme fırsatı dahi bulamadan değiştiren bir toplumdur (Bauman, 2018: 7).

Her şeyin değiştiğini ve kalıcı olanın ortadan kalktığını ifade etmek için Bauman’ın kullanmış olduğu “akışkan modernlik” kavramı, Jacobsen’in ve Marshman’ın da belirttikleri gibi (Jacobsen-Marshman, 2008: 26) Berman’ın “katı olan her şey buharlaşıyor”una benzemektedir. Bauman’dan çok daha öncesinde özellikle Marx ve Engels’in Manifesto’sundan yararlanan Berman katı olanın erime tasavvuru ve diyalektik, yenileyici özyıkım, bağdaşamayan insan, değerlerin başkalaşımı, kaybedilen hale vb. gibi süreçlerle buharlaştığını belirtir. Ona göre içinden geçmekte olduğumuz gerçeklik, “Geçmişten öylesine koparılmış ve öylesine baş döndürücü bir hızla koşturuyor ki, kök salamıyor; bir günden ertesine ayakta kalabilmekle yetiniyor: Başlangıcına dönemiyor ve böylelikle yenilenme gücünü bulamıyor” (Berman, 2004: 57). Bauman, Berman’dan daha da ileriye gider ve katı olan her şeyin buharlaşmasının modernitenin başlangıçlarında söz konusu olan bir şey olduğunu belirtir. Onun bununla kastettiği şey temelde *Manifesto*’daki değinilmiş olan burjuva dinamizmiyle ilişkilidir. Burjuva düzeninin ürünü olan modern dünyanın, geleneksel kalıpları eritmesi ve onların yerine daha yenilerinin geçmesidir.³ Fakat Bauman’a göre akışkan evrende söz konusu olan şey katı modernlikte olduğu gibi değişen bir kalıbın ya da yapının yerine bir başkasının geçmesi değildir. Geçmişteki çözülmüş olan formlar veya yapıların yerini başka katı formlar ya da yapıların almamasıdır (Bauman, 2011b: 11-12). Akışkan modernlik evresinde bireylerin seçimlerini belirleyen yapılardan, rutinlerden ve kabul edilebilir davranış kalıplarından güvence alan kurumlardan oluşan sosyal formlar artık biçimlerini ve varlıklarını uzun süre koruyamazlar. Daha tasarlanmadan çözümler ve hızlıca erirler (Bauman, 2008: 1).

3. “Burjuvazi, tarihte, son derece devrimci bir rol oynadı. Burjuvazi, üstünlüğü ele geçirdiği her yerde, bütün feodal, ataerkil, pastoral ilişkilere son verdi. İnsanı ‘doğal efendilerine’ bağlayan çok çeşitli feodal bağları acımasızca kopardı ve insan ile insan arasında, çıplak çıkardan, katı ‘nakit ödemeden’ başka hiçbir bağ bırakmadı. Dinsel tutkuların, şövalyece coşkunun, dar kafalı duygusallığın kutsal titreyişlerini, bencil hesapların buzlu sularında boğdu. Kişisel değeri, değişim-değerine dönüştürdü ve sayısız yok edilemez ayrıcalıklı özgürlüklerin yerine, o biricik insafsız özgürlüğü, ticaret özgürlüğünü koydu. Tek sözcükle, dinsel ve siyasal yanılısamlarla maskelenmiş sömürünün yerine, açık, utanmaz, dolaysız, kaba sömürüyü koydu.” (Marx-Engels, 2011: 119).

Bireylerin davranışlarını belirleyen şey artık kurumlar, normlar veya yapılar değildir, bunların yerini “ayartma” almıştır. Bugün kültür yasaklamalardan, normlardan oluşmamaktadır. Kùltürlerimiz baştan çıkarmalarla, cazibelerle, ayartmalarla vb. şeylerle işlemektedir. Kùltürlerimizin fonksiyonu artık var olan ihtiyaçları tatmin etmek değildir aksine yenilerini üretmektir (Bauman, 2011b: 13, 17). Kapitalizmin koşulları altında bulunan kùltürler ancak bu şekilde varlıklarını sürdürebilirler. Sürekli olarak ayartmak zorundadırlar çünkü sistemin işleyişi buna bağlıdır.

2. Akışkan İlişkilerin Ekonomi-Politiği

Akışkan evre temelde insan arzularının potansiyel sınırsızlığıyla ilişkilidir ve onun amacı bunları arttırmaya yöneliktir. Arzuların tatmin edilmesine veya arzuların, seçimlerin daraltılmasına değil, onların daha başka arzulara yöneltilmesine ve çoğaltılmasına uğraşır (Bauman, 2011b: 36). Katı modernlikte hâkim olan şey ise çalışmak ve üretmektir. Bu dönemde çalışmak ve üretmek hem ekonomik hem de ahlaki bir görevdir (Bauman, 1999a: 20). Modernitenin bu ilk evresi çalışma etiğinin önemli olduğu dönemdir. Sıkı ve sürekli çalışma içerisinde olmak hem erdemli bir hayatın reçetesi hem de toplumsal düzenin temel kuralı olarak görülmüştür (Bauman, 2012a: 112).

Bizden daha önce yaşamış olanlar ömürlerini üretim bandının birbirinin tıpkısı olan devirleri arasında geçirirken; bizler bugün macera ve değişiklik peşinde giderek çekici bir şeyden ötekine, bir ayartmadan diğere, küçük bir yiyecek kııntısından bir başkasına, bir yemi yutmaktan diğere yutmaya koşturup durmaktayız. Her bir ayartma, çekicilik, kııntı ve yem, bir öncekinden daha yeni, farklı ve daha dikkat çekicidir (Bauman, 2012a:87-88). Üretim ve tüketim çarkını işler tutmak için, satın alma hevesinin sönmesine asla izin verilmemelidir (Bauman, 1999b: 228). Günümüzde alışveriş merkezleri dileklerin uyanma ve sönme sùratını dikkate alarak tasarlanmaktadır yoksa arzuların uzun ve can sıkıcı büyüme süresini öne alarak değil. Bir alışveriş merkezini dolaşırken akla gelebilecek tek arzu, “kendini bırakmak”la, anı tekrar tekrar yaşamakla ve dileklerin ipleri ellerine almalarıyla ilişkilidir. Dileklerin en önemli özelliği ise oldukça kısa ömürlü olmalarıdır (Bauman, 2012b: 29).

Tüketim toplumunda bütün bağlar müşteri ile satın alınan metalar arasındaki ilişki modelini takip eder. Metaların haddinden fazla kalıp tadını

kaçırması beklenmez ve yaşamı güzelleştirmek yerine alt-üst etmeye başladıklarında, terk edilmeleri gerekir. Müşteriler de evlerine aldıkları şeylere ebedi bir bağlılık yemini etmezler ve onlara orada sürekli oturma hakkı vermezler (Bauman, 2011c: 29). Her tür bağlılık yemini veya uzun soluklu taahhüt, hareket serbestliğini kısıtlayan ve yeni fırsatlara engel olan bir şey demektir. Dahası ömür boyu tek bir zorlu işe ya da ilişkiye bağlı kalma ihtimali itici ve korkutucudur (Bauman, 2011a: 97-98). Çünkü dünyayı tüm canlı ve cansız parçalarıyla tüketim nesnelere dönüştüren akışkan modern toplumda, sadakat gurur değil utanç kaynağıdır (Bauman, 2018: 17).

Ekonomik anlamda karşılaştığımız bu arzuların kısıktırılması veya sürekli olarak arzuların peşinden koşulması insan ilişkilerinde de yansımaları bulmakta ve en önemli sonucu “bağlanma”nın ortadan kalkması şeklinde olmaktadır. Bugünün insanların belki de en önemli korkusu herhangi bir şeye veya kimseye bağlanmak, onunla uzun süreli ilişki kurmaktır. “Yakalanmayın! Sıkı sıkı sarılmayın. Unutmayın ki bağlılıklarınız ve vaatleriniz ne kadar derin ve yoğun olursa riskler de o denli büyük olacaktır. Bütün bu yumurtaları tek bir sepete koymanın, budalalığın dik alası olduğunu ise hiç unutmayın!” (Bauman, 2012b: 80). Karşı karşıya olduğumuz şey bağlanma korkusunun yükselişidir ve risklere maruz kalmayı asgariye indiren bağlılık vaadi artık önemini kaybetmektedir (Bauman, 2011c: 29).

Bağlanmanın bir sorun olarak algılanmaya başlanmasıyla birlikte insani ilişkiler özellikle de kadınlarla erkekler arasındaki münasebetler de önemli oranda değişmektedir. Artık geçmişte olduğu gibi uzun süreli birlikteliklerin, ömür boyu ve iyi günde kötü günde bir olunacağına dair evlilik sözlerinin, daha birçok şeyin yapıbozumuna şahit olmaktayız. Günümüzde diğer tüketim malları gibi partnerlik de anında tüketilmektedir ve tek kullanımlıktır yani kullan at şeklindedir (Bauman, 2012b: 30). Çünkü akışkan modern toplumda “evrensel kullan-at ilkesinden muaf kalabilecek hiçbir şey yoktur ve hiçbir şey onun kollarından kurtulamaz” (Bauman, 2018: 9-10). Dolayısıyla partnerlerimiz de partnerlerimizle olan ilişkilerimiz de ve son tahlilde bağlılıklarımız da bu ilkedan etkilenmiştir.

3. Saf İlişki ve Postmodern Erotizm

Giddens, “romantik aşk” ve “saf ilişki” şeklinde ikili bir ayrım yapar ve ikincisini daha çok demokratikleşme adına kadın ve erkek yanında bütün

gay, lezbiyen vb. ilişkilerini de içerecek şekilde kullanır. Biz Bauman'ın yaptığı gibi bu saf ilişkiyi kadın ve erkek arasındaki ilişkilerle sınırlandıracağız ve onun romantik aşka göre farklılaşma biçimlerini ele alacağız.

Giddens, modern öncesi Avrupa'da evliliklerin çoğunlukla cinsel amaçlı değil de ekonomik şartlar temelinde yapıldığını öne sürer. Bu dönemde yoksullar ve genel olarak da halk arasındaki evlilikler tarımsal işgücünü düzenlemenin bir aracıydı ve sürekli olarak ağır çalışmayla geçen bir hayatın cinsel tutkuya uygun bir zemin yaratması da beklenemezdi. Buna aykırı iki durum söz konusuydu. Bunlardan ilki erkeklerin sahip oldukları avantajlardan kaynaklanan evlilik dışı ilişkileriydi, ikincisi ise yüksek statüye sahip ve genel anlamıyla aristokrat kesim içerisinde yer alan kadınların evlilik dışı haz yaşamlarıydı. Yalnızca aristokrat gruplara mensup “saygın” kadınlara bu cinsel serbestlik tanınıyordu. Cinsel özgürlük iktidarın bir ifadesiydi ve yalnızca aristokratik tabakalarda belirli zamanlarda, belirli yerlerde kadınlar üreme ve rutin çalışma zorunluluklarından kurtuldukları için bağımsız bir biçimde cinsel zevklerin peşine düşebiliyorlardı (Giddens, 2010: 40-41).

Halk kesimlerinde karşılaştığımız ve cinsel çekime dayanmayan ama üretimi sürdürebilmenin bir koşulu olarak ortaya çıkan evlilikler ise genelde aile üyelerinin oldukça fazla sayıda olmasına yol açıyordu. Daha geniş aile tiplerinin egemen olmasını gerektiriyordu. Fakat zamanla bu durum değişmiştir, aile bu geniş birliktelik biçimlerinden kopmuş ve daha küçük, özerk bir birim haline gelmiştir.

Dışsal bağlarından uzaklaşmış olan bu ailede babanın otoritesi hala hâkim olsa da bunda bir yumuşama yaşanmıştır. Çünkü birinci olarak ev ile iş birbirinden ayrılmış ve aile daha özel duygusal bağların geçerli olduğu bir yere dönüşmüştür. İkinci olarak çocukların incinebilir ve uzun vadeli duygusal eğitim ihtiyacında olan varlıklar olarak görülmeye başlanmasıyla kadınların çocuk yetiştirme üzerindeki kontrolü artmış ve evin merkezi “babanın otoritesinden annenin sevgisine” kaymıştır. Böylelikle üçüncü olarak kadının konumu, eş olmakla birlikte annelikle birleşmiştir (Giddens, 2010: 44-45).

Karşılaşmış olduğumuz bu romantik aşkın önemli özelliği kadını özel alana hapsetmesi ve onu kamusal alandan uzaklaştırmasıdır. Fakat tam da kadının kamusal alanda, çalışma yaşamında görünmesiyle birlikte aşk ilişkileri de dönüşecektir. Kadın toplumsal hayata katıldıkça cinsel bakımdan özgürleşecek, eski zamanların romantik aşk biçimleri ortadan kalkacak ve onların ye-

rini “saf ilişki”ye dayanan aşk biçimleri alacaktır (Göka, 2013: 200-201).

Romantik aşta kadın erkeğe tabi hale gelmiş ve özel alanın içerisinde konumlanmışken, saf ilişkide kadın daha çok önem kazanacak ve ilişkide müzakerenin diğer tarafını temsil eder hale gelecektir. Salt bir tabi olmaktan duygu ve düşüncelerini açıkça ifade edebilir, müzakere edebilir konuma yükselecektir. Romantik aşta *ars erotica* (erotik sanat) parantez içerisine alınmışken başka deyişle erotizm ve cinsellik geri planda yer alırken veya üstü örtülmüşken saf ilişkide bunlar ilişkinin merkezine yerleşeceklerdir. Romantik aşta partnerler genelde tekil iken, saf ilişkide sayı değişebilmektedir ve bu noktada belirleyici olan “ikinci bir uyarıcıya kadar” olmaktır. Partnerler belirli tatminler ve hazlar almak için ilişkiye geçerler ve bu durum sona erdiğinde bir başkasına yönelirler (Giddens, 2010: 62-63).

Saf ilişki, romantikte olduğu gibi ömür boyu sadakat duygusuna dayanmaz, günümüzün geçici birlikteliklerini ifade eder. Romantik aşta iki şey söz konusuydu. Bunlardan ilki bir diğer insana bağlanma ve onu idealleştirme, ikincisi ise geleceğe yönelik planlar tasarlamaydı. Bunlardan ikincisi de en az birincisi kadar önemliydi ve hatta onun nedeniydi (Giddens, 2010: 47). Fakat esasında ikisinin de ifade ettiği şey uzun süreli bir bağlanmaydı (Bauman, 2011a: 98). Partnerler arasındaki ilişkilerin geleceğe yönelik uzun süreli bir tasarımı içermesiydi. Oysa saf ilişkiyle birlikte artık böylesi uzun süreli birliktelikler ortadan kalkmaktadır. Gençler beğendikleri bir şey ya da kimse konusunda “çok kıyak!” (it is cool) derler ve bu deyim aslında gayet iyi seçilmiştir. Çünkü ilişkinin ısınmasına ve sıcak kalmasına müsaade edilmez. Amaç bir ilişkiden diğerine geçmek ve böylelikle devamlı olarak bir yerde kalmanın doğuracağı sıcaklıktan korunup serinliğe geçmektir. Saf ilişkide partnere güçlü duygular beslemek ve bağlılık yemini etmek büyük bir riske girmektir. Bu sizi partnerinize bağımlı kılmaktadır (Bauman, 2012b: 128) ki bu büyük bir tehlikedir. Çünkü sizin bağımlılığınız karşılıklı olmayabilir, karşınızdaki sizi bırakıp gidebilir ve partneriniz çekip gitmekte de özgürdür.

Saf ilişkinin egemen olması, “esnek çiftler”in, “yarı zamanlı çift”lerin ortaya çıkmasına neden olur. Bu çiftler evi ve ev işlerini paylaşma zorunluluğundan nefret ederler. Ayrı konutları, ayrı hesap defterleri ve ayrı arkadaş çevreleri olmasını tercih ederler ve arzu ettiklerinde zamanı-mekânı paylaşırlar, arzu duymadıklarında ise bundan uzak dururlar. Nasıl ki eski tarz çalışma esnek zamanlardan, çeşitli işlerden ve kısa vadeli projelerden oluşan

bir şeye dönüşmüşse ve geleneksel konut satın alma ya da kiralama yerini devre mülklere ve paket tatil turlarına bırakmışsa aynı şekilde “ölüm bizi ayırana kadar” şeklindeki evlilikler de yerlerini “bakalım yolunda gidecek mi” tarzındaki geçici birlikteliklere bırakır (Bauman, 2012b: 60). Esnek olan bu bir araya gelmelerde, elde edilebileceği umulan şeyler için ilişkiye girilir ve partnerler karşılıklı olarak ilişkilerini sürdürme arzusu duyabilmeleri için birbirlerini yeterince tatmin ettiklerini düşünüyor olmaları gerekir (Giddens, 2010: 58; Bauman, 2012b: 127).

Romantik aşta her şey öncelikle duygusal olarak başlar ve daha sonra da evlilik yoluyla aşk, cinsel birlikteliğe dönüşür. Saf ilişkide ise tersi söz konusudur ve evlilik ya da başka bir şey için değil bizatihi ilişkinin kendisi için, kendisinden dolayı seks istenir. Başka deyişle saf ilişkide öncelikle önemli olan şey, seks ve orgazmdir.

Saf ilişkinin karşılıklı geldiği şey, postmodern cinselliktir. Bu dönemde cinsellik olarak yaşanan an, geçmişteki ve gelecekteki sonuçlarından mümkün olduğunca koparılır ve zamanın şimdisinde yoğun bir şekilde yaşanılır (Bauman, 2005: 278). Zamanın önceki ve sonraki sonuçları ise yaşanan eylemi, sonuçları itibariyle değerlendirmeyi ifade eder. Bu açıdan geçmişte kalmış olan bir bakış açısıdır ve cinselliği kendisinden başka amaçlar için olması kaydıyla meşru olarak görür. Cinselliğe ve sekse ancak çocuk üretimi için uygun oldukları ölçüde meşruluk addeder. İşte postmodernite cinselliği ve seks bu üreme işlevine bağımlı olmaktan kurtarmayı, onlara başlı başına bir değer atfetmeyi niteler.

Modern çağ boyunca cinsellik iki strateji dâhilinde belirlenmiştir. Bunlardan ilki cinselliğin üreme işlevlerinin, erotizmden daha çok vurgulanması; ikincisi ise erotizmi sekse tutturmanın bağların kesilmesidir. Birinci stratejide erotizm cinsel üremeyi sağlaması bakımından hoş karşılanmış ve üçüncü bir unsur olan aşk ile haklı çıkarılmış veya üstü örtülmüştür. Aşk dolayısıyla meşrulaştırılmıştır. İkinci stratejide ise aşk yegâne meşrulaştırıcı güç olarak görülmüş ve erotizm de onun hizmetkârı olarak değerlendirilmiştir fakat erotizm hiçbir şekilde cinsellekle bir arada değerlendirilmemiştir (Bauman, 2005: 269-270). Modernden postmoderne geçiş de erotizmin ön plana yerleşmesiyle olmuştur. Modern dönemde aşkla meşrulaştırılan ya da onun hizmetkârı olarak görülen erotizm araçsal konumundan uzaklaşmış, başlı başına bir değer kazanmıştır. Bunu da cinsellekle birleşerek yapmıştır. “Bu-

günlerde erotizm daha önce asla kendi omuzları üzerinde taşıyamadığı bir öz, ama aynı zamanda asla iştirilmemiş bir hafiflik ve uçuculuk edinmiştir. ‘Hiçbir bağla tutturulmamış’, bağısız, dizginsiz, serbest bırakılmış bir erotizm olan postmodern erotizm, uygun gördüğü her ilişkiye girmekte ve çıkmakta özgürdür; ama aynı zamanda, onun ayartıcı güçlerini sömürmek için sabırsızlanan güçler için kolay bir avdır” (Bauman, 2005: 271).

Postmodern cinsel etkinlik dar sınırlar içerisinde orgazm üzerine odaklanmıştır. Bu bakımdan postmodern seks bütün pratik niyetleri ve amaçları bakımından orgazm ile ilişkilidir. Onun en güçlü görevi sınırsız şekilde değişen, yeni ve benzersiz deneyimler sağlamaktır (Bauman, 2005: 276).

Sürekli olarak bu değişen deneyimlere yalnızca gerçek dünyada rastlanmaz. Dijital dünyada da sınırsız olarak değişen deneyimlere yönelik bir ilgi gelişmiştir. İşte bu durum da cinselliğin, seksin ve aşkın dijitalleşmesine, dijital ortamda yaşanılır hale gelmelerine yol açmıştır. Dijital dünyanın sunduğu olanaklar, geçici hale gelen birlikteliklerin daha da kolay yaşanmasına fırsat sağlamış ve onları çevrimiçi dünyanın egemen ilişkilerine dönüştürmüştür.

4. Dijitalleşen Geçici Aşklar

İnsanların dijital ilişkilere yönelmesinin en temel nedeni dışsal dünyadaki eksikliklerden kaynaklanır. Dışsal dünyada, gerçek ilişkilerde başarılı olamayan insanlar hiçbir zorluk ve risk taşımayan çevrimiçi ilişkilere gereksinim duyarlar. Dışsal dünyada başarılı olamadıkları için dijital dünyadaki birlikteliklere yönelirler.

Dışsal dünyadaki başarısızlıkların neden olduğu yalnızlıklardan insanları kurtaracağını vaat eden ilk araçlar “Walkman”lar olmuştur. Walkmanlar istenilen her yerde ve her zaman yalnızlıktan uzaklaşmaya dünyayı dinleyebilmeye yarayan ilk aygıtlardandır. Onları icat edip satışı sunanlar, “Bir daha asla yalnız kalmayacaksınız”ı vaat etmişlerdir. Çünkü onları üretenler insanların yalnızlık çektiklerini ve kendi yalnızlıklarından nefret ettiklerini bilmektedirler. Onlara göre bu insanlar yalnızca arkadaşlardan yoksun değildiler aynı zamanda arkadaşsızlıktan da kahrolmaktadırlar (Bauman, 2011a:12). Zamanla insanları yalnızlıktan kurtaran başka araçlar ve uygulamalar da gelişmiştir ki bunların başında sosyal medya ve arkadaşlık siteleri gelmektedir. İnternetin yaygınlaşması ve Facebook, Myspace gibi sos-

yal medya uygulamalarının gelişimiyle birlikte insanlar çevrim içi olmanın sağladığı dijital bağlantıları avantaj olarak görürler. Bundan dolayı çevrim içi hayata dâhil olurlar ve çok kısa bir süre içerisinde de onlara bağımlı hale gelirler. Bu noktada Zimmerman'dan oldukça etkilenmiş olan Bauman, internetteki sohbet odalarının vb. yerlerin yeni potansiyel uyuşturucular olduklarını düşünür. Tıpkı diğer uyuşturuculardaki yoksunluk durumlarının büyük olumsuzluklara yol açması gibi ebeveynleri tarafından internet bağlantıları bloke edilen veya cep telefonları bozulan bu insanların da büyük ıstıraplar çektiklerini söyler (Bauman, 2011a: 11-12).

İnsanları kendilerine bağımlı hale getiren çevrim içi ağların etkili olmasının ilk nedeni her an yani günün yirmi dört saati veya haftanın yedi günü onlara, diğer yalnız arkadaşlarına kolaylıkla ulaşma imkânı sunmalarıdır. Öyle ki bu arkadaşlardan birisi uykuya dalsa bile, onun geçici olmamaklığı kısa süre içerisinde telafi edilebilir. İkinci nedeni, çevrim içi ağlarda olası bir olumsuzluk durumunun kolaylıkla atlatılabilir olmasıdır. Çünkü sohbetin istenmeyen, nahoş muhabbetlere gitmesi durumunda bir tıkla bağlantı koparılabilir. Riski ve acısı olmayan tek bir parmak dokunuşuyla bu durumun üstesinden gelinebilir. Üçüncü nedeni ise çevrim içi araçların partner bulmayı daha kolaylaştırmasıdır. Bireyler çevrim içi flört ajanları sayesinde istedikleri renk tenini, saç rengini, kiloyu, boy uzunluğunu vb. taşıyan bireylerle bir araya gelirler ve onlarla ana babalarının, büyük anne ve büyük babalarının bütün ömürleri boyunca flört edebileceklerinden çok daha fazlasını tek bir gecede, elektronik ortamda yapabilirler (Bauman, 2011a: 29).

Dışsal dünyadaki herhangi bir topluluğa ait olmak kısıtlama ve yükümlülük talep eder ve bunun için de üyeleri sürekli olarak gözetler. Onların davranışlarını takip eder ve olası herhangi bir sapmaya izin vermez. Oysa dijital topluluklara giriş bu tür yükümlülükler içermez. Onlara dâhil olma veya ayrılma herhangi bir sorumluluk içermez. Gerçek ilişkilerin tersine sanal ilişkiye girmek ve bu ilişkiden çıkmak kolaydır. Çünkü “delete” tuşuna basmak her zaman için mümkündür (Bauman, 2012b: 13-14; Bauman-Lyon, 2016: 52-53). Çevrim içi alanın sunduğu bu kolaylıklar, bir “delete”lik aşkların ve ilişkilerin yaygınlaşmasına neden olur.

Gençler için sanal dünyanın asıl cazibesi çevrimdışı hayatı saran çelişkilere ve karışıklıklardan muaf olmasından kaynaklanır. Sorumluluğun daha az olduğu dijital dünya bireylerin kolaylıkla çeşitli birlikteliklere yönelme-

lerine neden olur. Çok kısa süre içerisinde azımsanmayacak derece deneyimlerde bulunmalarını sağlar. Bu birlikteliklerin istenmeyen yerlere varması durumunda da onlara bu ilişkileri kolaylıkla sonlandırma imkânı verir.

Gerçek dünya karşısında ondan daha fazla olanak vaat eden dijital dünya gençler için vazgeçilmez hale gelmiştir. Bugün gençlerin büyük kısmında akıllı telefon vardır ve onların adeta bir uzvu gibi ayrılmaz parçaları olmuştur. Yaşamlarının büyük kısmını çevrimiçi hayatla ve oradaki arkadaşlıklarla geçirmektedir.

Nihayetinde nesnelere ekonomi politikasında yaşanan değişimler aynı şekilde insan ilişkilerine de yansımıştır. Katı moderniteden, akışkan moderniteye geçiş insan ilişkilerinin bağlılığını, kalıcılığını değiştirmiş akışkan hale getirmiştir. Özellikle “Cinsel Devrimle” beraber insanlar uzun süreli bağlılıktan kaçınmaya, dijital aşka veya saf ilişkiye yönelmeye başlamıştır. Sadakat, uzun süreli bağlılık ve ömür boyu süreceği vaat edilen evlilikler korkulan ve riskli bulunan durumlar olarak görülmüştür. Bireyler artık daha esnek, geçici ve haz odaklı ilişkilere yönelmiştir. Bu tarz ilişkilerin daha risksiz olduğu düşünülmüştür. Fakat yapılan kimi çalışmalarda bireylerin bu tarz ilişkilerden de memnun kalmadığı, çelişkiye düştüğü görülmektedir. Nitekim Shere Hite, kadın cinselliği üzerine yapmış olduğu çalışmalarla bu durumu da değinmiştir. Hite anketinin raporlarına göre bireylerin dörtte üçü böylesi geçici aşkların, birlikteliklerin sağlıksız olduğundan, tatmin edici ve güven verici olmadığından şikâyet etmektedirler. Örneğin çalışmaya katılanlardan biri: “Her zaman beni gerçekten sevip sevmediğini veya onu daha fazla sevip sevmediğimi sorguluyorum”; ‘Bazen sevdiğimi bazen de ihmal edildiğimi hissediyorum. Tatmin oluyor muyum? Hayır’; ‘Kendimi ona, onun bana olduğunu düşündüğümde daha muhtaç hissediyorum. Sevdiğimi hissediyorum ama biraz güvensizim.’ “ diyerek bir uyarıdan diğer bir uyarılmaya kadar süren ilişkilerin tatmin edici bulmadıklarını dile getirmektedir. Böylesi ilişkilerde herhangi bir güvenin oluşmadığını belirtmektedir. Fakat diğer yandan “Beni daha fazla istemesini istiyorum. Yine de, bana çok fazla bağlı olsaydı veya beni tüketseydi memnun olmazdım” da diyerek bağlanmadan kaçındığını, partnerinin kendisine bağlanmasını istemediğini ifade etmektedir (Giddens, 2010: 128). Benzer ifadeler diğer katılımcılar tarafından da dile getirilmiştir: “Seksi çok severim. Ancak onu sadece sıcak, sevecen, karşılıklı saygı duyan, tam bir kişilik ilişkisi tamamlayabilir. Bu [geçici cinsel ilişki] bir ilişki ola-

maz. Aşkı kanıtlayamaz. Hiçbir şeyi kanıtlayamaz. Gerçekten sevmediğim insanlarla ya da emin olmadığım kişilerle ya da iyi tanıdığımı hissetmediğim insanlarla, seks yapmayı çok sık, rahatsız ve fiziksel olarak tatminsiz buldum. ‘Aşık’ olmak ve ‘ölüm bizi ayırana kadar’ evli olmak zorunda olduğunuza inanmıyorum. Fakat zihin ve beden tek bir organizmadır ve hepsi birbirine bağlıdır ve çok yakın (cinsel) ilişki kurmuş insanlar birbirlerinden gerçekten hoşlanmadıkça o fiziksel olarak bile eğlenceli değildir!” (Hite, 1981: 478-479). Aynı şekilde diğer bir katılımcı: “Cinsel devrimin çok fazla acıya neden olduğunu düşünüyorum. İnsanlar onu bağlılıktan kaçınmak için kullanırlar; bir ilişkide çabalamaı reddederler, ‘mükemmel’ aşkı aramayı tercih ederler. İlişkilerde kendi yollarına fanteziler kuruyorlar, her zaman mükemmelliği arıyorlar, iki insanı bir arada tutmak için çabalamanın gerekli olduğunun ilk işaretlerinde korkarak kaçıyorlar. ... Eski usul daha iyiydi demiyorum ama nasıl bir hayatı dört gözle bekleyeceğimden korkuyorum. Evli değilim ama evlensem bile evliliğimin hayatta kalma şansı çok az. Ve açıkçası bu tarzın avantajlarını göremiyorum.” demiştir (Hite, 1981: 479-480). Son olarak başka bir katılımcı: “Bundan pek memnun değilim. İnsanlar daha fazla insanla daha sık seks yapıyor, ancak çoğu insanın sahip olduğu seks türü hala sağlıklı” (Hite, 1981: 454) diyerek bu tarz ilişkilere yönelik memnuniyetsizliğini dile getirmiştir. Öte yandan bahsi geçen katılımcıların söylemlerinden, “ölüm bizi ayırıcaya” kadar devam eden, “eski usul” uzun süreli ilişkilere ve sıkı bağlılıklara da mesafeli oldukları görülmektedir.

5. Sonuç

Kapitalizm her ne kadar belirli dönemlerde dayanıklı mal üretiminde bulunsa da zamanla nesnelerin tüketim çevriminin daha hızlı gerçekleşmesinin kendisinin çıkarına olacağını anlamıştır. Çünkü bu durum daha fazla malın tüketilmesi ve daha fazla kâr demektir. Bundan dolayı kapitalizm nesne çevrimini hızlandıracak şekilde kısa ömürlü, dayanıksız metaları üretmeye başlamıştır. Fakat nesnelerin çevriminin hızlanması sadece metalarla sınırlı kalmamış, insani birlikteliklerin de değişmesine neden olmuştur. Uzun süreli birliktelikler ve bağlılıklar kaçınılması gereken ilişki biçimlerine dönüşmüştür. Böylelikle daha geçici, esnek birliktelikler hâkim olmaya başlamıştır.

Fiziksel dünyanın engellerini ve risklerini azaltma yönünde birçok avantaj sunan dijital dünya insan birlikteliklerinin geçiciliğini daha çok arttır-

miştir. Yeni ilişkiler kurmak ve kısa süre içerisinde atalarımızın bir ömür boyu yaşayamadıkları denli yoğun şeyler paylaşmak mümkün olmuştur. Aynı şekilde ilişkilerin istenilmeyen yerlere varması durumunda da bunlara son vermek oldukça kolay hale gelmiştir. Geçiciliği daha çok arttırmış olan dijital dünyanın oldukça etkili olmasının örneklerini gençlerin trafiğın yoğun olduğu yerlerde, alışveriş merkezlerinde, ev içerisinde telefonlardan başlarını kaldıramamalarında vb. şeylerde görürüz. Bahsedilen durum ne yazık ki yalnızca gençler için geçerli değildir, yetişkinler de gerçek arkadaşlık, dostluk, akrabalık bağlarından uzaklaşmaktadırlar. Artık misafirlikler gibi yoğun sosyallik içeren ortamlarda bir araya gelen insanlar bile birbirleriyle etkili iletişimde bulunmamaktalar, bir süre sohbet ettikten sonra ellerindeki telefonlarla internette gezinmekteler. Yapılan paylaşımları, beğenileri ve yorumları takip etmektedirler. Bu durum ise onların arasındaki sözlü konuşmaların, bir şeyler paylaşmanın ve genel olarak sosyal alışverişin azalmasına neden olmaktadır.

Dijital aşta geçerli olan ama aslında onun temelinde yer alan ve uzun süreli bağlanmaların yerine geçen, daha geçici ilişkiler ise toplumsal açıdan birçok belirsizlik doğurmaktadır. Toplum önemli bir kurumunun, “aile”nin yitimiyle mi karşı karşıya kalmaktadır? Uzun süreli bağlanmayı gerektiren aile gibi kurumlar artık ciddi sorunlarla mı karşı karşıyadır? Yoksa onların yerini esnek ilişkiler veya yarı zamanlı çiftler mi almaktadır? Uzun süreli bağlanmalar acaba baskıcı görünmekte ve olumsuz bir kimliğe mi bürünmektedir? Durum şayet böyleyse, bunların neler olduklarını tespit edip onarmak mı iyidir yoksa onları bütünüyle ortadan kaldıracak yeni ilişki biçimleri mi egemen olmalıdır? Geçici ilişkilerin yaygınlık kazanmasıyla birlikte toplum nasıl ayakta kalabilecektir? Daha temelde sadece geçiciliğe dayalı bir ilişki var olabilecek midir? Geçiciliğin kendisi acaba zamanla ilişkinin kendisini ortadan kaldırma potansiyeline mi sahiptir?

Yukarıdaki sorulara kesin kes cevap vermek oldukça zordur. Çünkü bu sorulara cevap verebilmek için çok daha geniş kapsamlı uygulamalı bir çalışma yapmak gerekir. Hatta sonraki araştırmacılara böyle bir çalışmanın yapılması önerilir. Fakat tüm bu soruları Bauman’ın “akışkan aşk” ve Giddens’in “saf ilişki” kavramları çerçevesinde değerlendirip tek bir soruya indirgeyebiliriz. Başka bir deyişle ilişkilerin geçiciliğinin doğurduğu güvensizlik ve tatminsizlik ile bağlanmadan kaçınma arasında ortak bir nokta bulamayız mı acaba?

Öyle tahmin ediyoruz ki bunun bir bağlantı noktası var, o da “çok fazla bağlanmadan kaçınma”dır. Nitekim Hite raporlarından yorumlarına yer verdiğimiz kişiler de bu noktaya vurgu yapmaktadır. Bir yandan geçici ilişkilerin sağlıklı, tatminsiz ve güvensizliklerine değinirken diğer taraftan katı ve sıkı bağılıklardan kaçındıklarını dile getirmektedir. Dolayısıyla sorun oluşturan nokta, çok fazla bağlanmadır. Her şeyde aşırı bağlanmanın doğurduğu hastalık ve saplantıdan bireylerin kendilerini korumaları gerektiği gibi, sevgiye ve aşka dayalı birlikteliklerinde de çok fazla bağlanmanın risklerinden ve tehlikelerinden kendilerini uzaklaştırabilmelidirler. İlişkilerin doğurduğu güvensizlik ve tatminsizlikten kurtulmaları için bireylerin sevgiye ve aşka dayalı birbirlerine bağlanmaları gereklidir. Fakat diğer taraftan hastalıklı olan aşırı veya çok fazla bağlanmadan da uzak durmaları lazımdır. Ancak bu şekilde bir yandan kendi aralarındaki ilişkilerden haz alırlar bir yandan da toplumun ve onun kurumlarının devamını sağlayabilirler.

LIQUID MODERN SOCIETY, PURE RELATIONSHIP, AND THE BECOMING TRANSIENT STATE OF HUMAN PARTNERSHIPS

Abstract: The aim of the study is to explain the becoming transient of human partnerships based on the social theories of Bauman and Giddens. In order to achieve the purpose in question, a qualitative study was conducted and the literature review was applied to. As a result of the study, it has been understood that we, who live under advanced capitalism, are tempted by the production system to consume more objects and constantly run from one commodity to another and this situation makes human partnerships transient state. It has been determined that the acceleration of the object cycle causes transient relationships to gain weight in human partnerships. It has been determined that the acceleration of the object cycle causes transient relationships to gain weight in human partnerships. Individuals have seen long-term partnerships and close attachments as a situation that restricts their freedom of movement, prevents new opportunities, is frightening and should be avoided. Thus, they oriented towards transient partnerships, which Bauman conceptualized as “liquid love” and Giddens as “pure relationship”. The transience of human associations has led to the change of the family institution and its replacement by more transient “flexible” or “part-time couples”. On the other hand, in some studies, it has been stated that these new types of partnerships

are “too shallow”, “unhealthy” and “not satisfactory”. Therefore, it has been concluded that individuals should turn to partnerships based on love and affection and avoid excessive attachments in order to protect themselves from the risks of transient partnerships and to prevent the deconstruction of the family institution, which performs important functions in society.

Keywords: Capitalism, Liquid Modernity, Liquid Love, Pure Relationship.

Kaynaklar

Başer, Doğa (2013), “Dayatılan Düzenlerden Deneyimlenen Belirsizliklere: Ajanlar ve Araçlar” [(der.) Zülküf Kara (2013), **Bauman Sosyolojisi**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları] *içinde*: 111-138.

Bauman, Zygmunt (1999a), **Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar** (Çeviri: Ümit Öktem), İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Bauman, Zygmunt (1999b), **Sosyolojik Düşünmek** (Çeviri: Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2000), **Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları** (Çeviri: İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2005), **Bireyselleşmiş Toplum** (Çeviri: Yavuz Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2008), **Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty**, Cambridge and Malden: Polity Press.

Bauman, Zygmunt (2011a), **Akışkan Modern Dünyadan 44 Mektup** (Çeviri: Pelin Sıral), İstanbul: Habitus Yayıncılık.

Bauman, Zygmunt (2011b), **Culture in a Liquid World**, UK and USA: Polity Press.

Bauman, Zygmunt (2011c), **Yaşam Sanatı** (Çeviri: Akın Sarı), İstanbul: Versus Kitap.

Bauman, Zygmunt (2012a), **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları** (Çeviri: Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2012b), **Akışkan Aşk** (Çeviri: Işık Ergüden), İstanbul: Versus Kitap.

Bauman, Zygmunt ve David Lyon (2016), **Akışkan Gözetim** (Çeviri: Elçin Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Zygmunt (2018), **Akışkan Hayat** (Çeviri: Akın Emre Pilgir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Berman, Marshall (2004), **Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor** (Çeviri: Ümit

Altuğu ve Bülent Peker), İstanbul: İletişim Yayınları.

Giddens, Anthony (2010), **Mahremiyetin Dönüşümü: Modern Toplumlarda Cinsellik, Aşk ve Erotizm** (Çeviri: İdris Şahin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Göka, Erol (2013), “Akışkan Sınırlar: Bir Modern İlişki Eleştirmeni Olarak Bauman” [(der.) Zülküf Kara (2013), **Bauman Sosyolojisi**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları] *içinde*: 189-206.

Hite, Shere (1981) *The Hite Report A Nationwide Study of Female Sexuality*, New York: Dell Publishing.

Jacobsen, Michael Hviid and Sophia **Marshman** (2008), “Bauman on Metaphors: A Harbinger of Humanistic Hybrid Sociology”, *in* [(eds.) Michael Hviid Jacobsen and Poul Poder (2008), **The Sociology of Zygmunt Bauman: Challenges and Critiques**, Ashgate, England: Hamshire, USA: Burlington] pp. 19-39.

Marx, Karl ve F. **Engels** (2011), **Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri** (Çeviri: Muzaffer Erdost), Ankara: Sol Yayınları.

Neoliberal Challenges and the Demise of Keynesian- Weberian State

Aziz Tuncer¹

Makale Türü: Derleme

Geliş Tarihi / Submitted: 22.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 21.11.2021

Yayın Tarihi / Online Publication: 30.11.2021

Abstract: Following the II. World War, there was huge devastation, and without state intervention, it was not probable to reconstruct infrastructure and rejuvenate the industry. Under these conditions to reinvigorate the economy and overcome the destruction of the war, state intervention was welcomed by large parts of society. Accordingly, the state became a vital actor in the economic sphere, and Keynesian-Weberian structures were associated with development. However, after the mid-1970s, centrally planned economic policies were pointed out as the source of operational inefficiency, poor performance, and financial deficit. The proposals to rehabilitate the illnesses of the interventionist state were based upon neo-liberal principles and called New Public Management which became vogue in Europe and suggested limiting the boundary of state activities. One of its concrete outcomes is huge transfers of state-owned assets and public services to the private sector and limited the state's regulatory power. This article aims to contribute to understanding the nature and arguments of Keynesian interventionist and deregulatory neo-liberal approaches upon the state's role in the economic domain.

Keywords: Keynesian-Weberian State, Public Ownership, Neoliberalism, Privatization, Market

1. Introduction

Following the World War II, the state became a prominent actor to reconstruct damaged infrastructure and reinvigorate the poor industry. Upon a centrally planned development approach, many states achieve incomparably encouraging outcomes, and state intervention was welcomed by many

social groups. In this period state became the sole actor providing many basic services, which demanded the state to play an active role in the process of planning and implementation. Moreover, public ownership enabled the state to carry out interventionist policies in the economic domain. However, by the 1974 oil crisis, many policies of Keynesian-Weberian state started to be criticized as the source of existing failures such as poor economic performance and financial deficit. Accordingly, new proposals came to the agenda, which strictly opposed to Keynesian interventionism and offered market values as a cure.

In the first part, the nature and tenets of Keynesian- Weberian state will be explained in the historical context. The second part will focus on how the successful interventionist applications and public ownership started to be conceived as weaknesses and failures in the mid-1970s. The last part will focus on the neo-liberal critics of centrally planned development and Keynesian interventionism, and the principles that they offered alternatively.

2. The Rise of Keynesian-Weberian State and the Prominence of Interventionist Policies

The huge devastation caused by the II. World War could not be overcome by the private sector. Reconstruction of infrastructure and rejuvenation of industry were not probable without state intervention. So the state was conceived as the natural actor to reinvigorate the economy and overcome the destruction of the war. Under the influence of Keynesian understanding of “*top-down growth*” (Edmund S. Phelps, 2010: 93), regulation extended into the domain of economy in a highly interventionist manner (Christensen and Laegreid, 2007: 499). It was accepted that more government direct involvement in the economy would result in less unemployment and less income inequality (Stack, 1978: 883; Eatwell and Milgate 2011: 561-562). So, Keynesian understanding helped to create a platform for a huge domain of public ownership which paved the way of development and provided increasing employment facilities.

When bureaucratic support for development was endorsed by the Keynesian economic entrepreneurship characteristic, state bureaucracies played a leading role in achieving incomparably encouraging outcomes and the years between 1945 to mid-1970 were called as the golden age of plan-

ning (Pollitt and Bouckaert, 2011: 9). The centrally planned development enabled to create prosperity in many countries and allocated it to large groups of people on the basis of welfare policies (Drechsler, 2005: 97). In this period state had intensive economic functions and, as in Beveridge's phrase state was in the life of people from the cradle to the grave (The Beveridge Report, 1942). The state provided a wide range of services, including health, education, basic daily utilities as electricity, gas, railway, and communication (Schick, 1996: 12).

In KWS, the state was the principal source of administration. The public sector is a relatively self-sufficient actor; it determined its own goals on the basis of publicly employed experts' decisions and used public resources to achieve those goals (Stewart and Walsh, 1992: 509). In another expression, the state could easily impose its decisions over other actors (Painter and Pierre, 2005: 11). In the Keynesian era, a valid policy implementation manner was integration (Aucoin, 1997: 296), and in this direction, the state could not make the distinction between regulation and intervention, purchase and provision, policy-making, and implementation (Scott, 2004: 148).

For the successful fulfilment of integrated policies, the hierarchical type of mechanisms seems the most convenient one. Through formalized bureaucratic procedures, the smooth functioning of the centrally set policies could be easily achieved. Authority and law were the primary instruments (Christensen, Goerdel, and Nicholson-Crotty, 2011: 125) as they ensure direct, top-down control of services (Rhodes, 1994: 151). In sum, hierarchical mechanisms provide a fertile ground to attain the centrally determined goals and implement them in an effective manner (Thompson, 1991: 10 2010: 22-23)).

During KWS the protection of public interest functioned as a leverage to create a huge platform for the state to determine labour and production policies. In this context, public ownership is a significant tool to provide a public good (Ogus, 2004: 265) and created a vast ground for the state to intervene, invest and manufacture. The state executed those functions as a direct actor of implementation. For more influential implementation, hierarchical types of mechanisms are more useful than markets and networks (Peters, 2003: 4). For the smooth functioning of hierarchy-type mechanisms, the state needs high legitimacy, huge budget, and a strong coordination capacity. Hierarchy-

type mechanisms emphasize “*objective setting, rulemaking, the allocation of tasks and responsibilities*” and strict control (Verhoest and Bouckaert, 2005: 96). KWS highly benefited from the hierarchy-oriented instruments to bring about a set of outcomes, and this understanding gives central units a set of transformative powers during policy planning, design, and implementation processes. Hierarchical instruments were installed as the basic coordination and control mechanism, and public ownership functioned as the extension of the same system in the sphere of economy. In a nutshell, the KWS’s policy capacity is strongly tied to its “*transformative capacity*” (Weiss, 1998: 15) in the domain of economy, which requires the establishment of hierarchy as the central pattern of implementation (Thompson, 1991: 10).

Regulatory functions of the state can be classified under three groups: 1- income redistribution, 2- macroeconomic stabilization 3- market regulation (Majone, 1997: 140-141). During KWS state gave priority to income redistribution and macroeconomic stabilization (Eatwell and Milgate, 2011: 564-565). Financial supports for the disadvantaged groups, standard services on education, health, and social security were the governmental activities on the axis of redistribution. The provision of welfare services to all citizens was one of the basic responsibilities of the government (Christensen, 2011:96).

A government aimed at the redistributive function had plausible reasons to intervene (Rhodes, 1994: 151). In the Keynesian period, by means of public ownership, the state got the opportunity to intervene and lead the course of action in the domain of the economy. So the state was an eminent economic actor in addition to being significant policy planner, the most dominant decision-maker, and also the prominent actor who was responsible for implementation.

In KWS the state executed regulatory functions in an integrated manner in which all stages and elements are closely connected or even intertwined (Christensen, Goerdel and Nicholson-Crotty, 2008:17). Keynesian interventionism generally appeared in the form of integration, during the implementation, “*several elements or units are united into a whole*” (Hoogerwerf 1982 quoted from Verhoest and Bouckaert, 2005: 95). In the Keynesian era, integrated policy implementation prevailed. In this direction, state had an enormous capacity to fulfill the functions as integration required to take part or lead all stages pertinent to particular service delivery. On the ground of inte-

grated policy, bureaucratic administration carried out a wide range of activities. Regulation and intervention purchase and provision, policy-making, and implementation were conceived different aspects of the same activity (Scott, 2004: 148). Such an approach allocates the state a central position that is vital to perform operational functions and is closely associated with the developmentalist nature of KWS.

In KWS governing was primarily an activity of government itself, the state in a variety of sectors provided public service within hierarchical mechanism, and minor roles can be allocated to private sector only when it was unavoidable (Tuncer and Köseoğlu, 2015: 86). The state is the main actor of coordination to achieve a defined goal. Following the clarification of the goals, the state had the expertise to determine the methods to attain these goals, had the administrative capacity to trigger the process, and was equipped with mechanisms to achieve the goals (Thompson, 2010: 23). The initiating mechanism is triggered by a central unit that functions as a core, ensuring other units to adjust their activities in line with the centrally planned goal. The state focuses on creating essential coherence for the accomplishment of policies (Peters, 2011: 9), by means of overcoming redundancy, gaps, and incompatibilities among public actors or in the coordination of public and private players during policy implementation processes (Peters 1998).

3. The Crisis of Keynesian-Weberian State

All solutions carry the seeds of problems in themselves. As Herbert Simon pointed out, the administration is rationalized by a number of mutually contradictory pairs, and whenever one side of a pair of solutions is selected; there will not be much time until the need is felt to try the other side (1946: 53). Each new solution breeds the next generation of problems, and the KWS is not an exception.

As of mid-1970, the Keynesian Weberian state was on the agenda not because of its success but because of failures. Glorious days passed, and large parts of society gave up sticking up for the auspicious consequences of government intervention (Rhodes, 1994:140). The troubles pointed out as financial deficiency and inefficient use of financial resources, over employment in the public sector (Drucker, 1980: 104; Schick, 1996: 11), lack of competition in the public sector, and high cost of service provision

(Hood, 1974: 4). The prestige of governments was declining in the eyes of the public and KWS experienced hard times (Hood and Wright 1981).

The government was overloaded with responsibilities and had apparent difficulty in meeting them satisfactorily. And the financial deficit was demonstrated as evidence of the unnecessarily vast responsibilities of government (Tuncer and Köseoğlu, 2015: 87). The initial suggestion was to cut back governmental expenditures, and it was formulated by Levine as “cut-back management”. The most important demand of the new proposal is to enhance the public resources and to limit the number of administrative service areas by activating “cutback management” (Levine 1978). In other words, the solution to cope with governmental over expenditure based upon government withdrawing, or “load shedding” (Handler, 1996: 78; Pollitt and Bouckaert, 2011: 115).

The dissents of the KWS proposed that governments were suffering from poor performance, and there was an insurmountable decline in an administrative capacity, which was connected to huge size of bureaucracy and the state’s extreme intervention to market. The problems could not be remedied through traditional administrative methods. For them, it was impossible to attain goals only by cosmetic measures through Weberian mechanisms. 1974 oil crisis with its devastating consequences created a fertile platform for the opponents of KWS to suggest that beyond cutback precautions, more deeply-rooted reforms were necessary to deal with the administrative problems. In 1980 there was a broad consensus that the ills of Keynesian-Weberian state cannot be cured within the existing administrative system, and essential reforms were inevitable. In spite of metaphors as bankruptcy and death of omnipotent Keynesian-Weberian state, the common metaphor was illness. Around 200 illnesses of bureaucratic administration were diagnosed (Caiden, 1991: 492), and Keynesian interventionist policies were pointed out as the root problem.

Especially stemming from interventionist policies on the market and the ever-expanding nature of bureaucratic mechanisms (Lynn, 2001: 145), there was an apparent problem of governability, and for the relief of overloaded bureaucratic mechanisms (Skelcher, 2000: 4), new proposals came to agenda. The main theme of these arguments was that the existing administrative structures were not sustainable, and a new paradigm was inevita-

ble. Main proposals focused on the idea that the bureaucratic interventionist way of governing was ill-suited to tackle with apparent ills of administration and then a substantial “*shift from bureaucracy and hierarchy to market*” (Olsen, 2005: 6) was unavoidable.

In time, the tendency of replacing bureaucratic mechanisms with market values gained prominence (Schick, 1996: 1). One of the main pillars of the market-based approach was to emphasize neo-liberal deregulation policy, which was accepted as vital to enhance competitiveness and to increase performance. So, the traditional hierarchical/ interventionist understanding was under pressure to change into market-oriented structures (Dunleavy et al, 2005: 467). The purpose is to break the administrative monopoly of the state by means of privatization and decrease, if possible, to nullify Keynesian interventionist regulatory practices of the state. Market like structures continue to replace centralized bureaucratic mechanisms and market mechanisms disseminated increasingly (Levy, 2010: 236).

New Public Management objected to conventional views about the extent of public sector activities and proposed a profound reduction in the scope of the public sector (Rhodes, 1994:139; Eliassen and Sitter, 2008: 57). In another way, the reforms required the installation of market mechanisms and the dismantling of hierarchical institutional arrangements. For the attainment of this purpose, their key argument to convince the people based upon the proposal that government provided services in a monolithic, inefficient, and insusceptible manner, whereas, if governmental monopoly could be broken, private sector’s provision in a competitive environment could be more responsive and consumer-oriented (Thompson, 1991: 9; Handler, 1996: 79). The consumer would become the core around which public services could be arranged (Vidler and Clarke, 2005: 20). A transition from hierarchy, regulation, and public ownership to market, deregulation, and private enterprise was the essence of the promoted change.

Huge financial deficit and inefficient structures of bureaucracy created a fertile ground for NPM’s promoters to easily convince people and to gain prominence over KWS. Their demands emphasized the government’s retreat from the market as a direct economic actor and reform of bureaucratic organization in line with market structures (Pierre, 1995: 56). The concrete outcome of these demands was extensive privatization.

4. The Rise of Neoliberalism and Initiation of Privatization

Neoliberal-oriented NPM proposed that intervention and the strict regulatory policies of the state eroded market flexibility, hindered sustainable economic development, and incapacitated the creation of new opportunities for employment. Abandonment of the interventionist regulatory policies, which did not base upon the realities of the market, was urgent. The introduction of market mechanisms would be followed by endorsement of the competition (Thompson (1991), (2010:24)). In sum, the strict bureaucratic mechanisms should be replaced by flexible marketlike structures and the understanding of a “*self-serving state*” (Caiden, 1991: 489) should be given up.

Neo-liberals put forth that the intervention of the state to the market is an obstacle to true competition. Interventions in the context of centrally planned development eroded the flexible nature of the market. The dynamics of the market were tried to be shaped by the plans which were prepared on the bureaus rather than built upon the necessities of the market. NPM claimed that the state as an actor interrupts the natural cycle of the market, “*hamper initiative (Merton 1952) and exert a depressive influence on creative minds*” (Schumpeter, 1996: 207 quoted from Olsen, 2005: 11). As a consequence, market lost its dynamic nature. So to reduce the influence of the state and diminish the corrupted domains of administration and decrease the need for regulatory capacity of the state were conceived inevitable for the reinvigoration of the creative capacity of enterprise and alteration of principles in line with market values (Bumgarner and Newswander, 2012: 547). State ownership should be given up, and by means of huge privatization, the barriers in front of market forces were to be dismantled.

According to the NPM reformers, flexible mechanisms of the market are supposed to create many more positive outcomes than the centrally planned development. Yet the creation of a domain fertile for deregulation is a demanding work as there was a well-established Keynesian mechanism that had an ever-expanding nature since 1945. The sectors related to the basic needs of many people, such as education, health, communication, and rail transportation, and basic utilities as electricity, gas, water, telephony up to that time were provided chiefly by the state. Therefore, having perennial improvement for deregulation necessitated to dismantle the deeply rooted

Keynesian-Weberian mechanisms. The adjustment of this unravelling mainly based upon the neo-liberal principle that private sector organizations are more capable than governmental organizations to deliver these services (Moe, 1999: 453).

Consequently, the manner of public service provision started to be altered, and business organizations took part in the delivery of public services. On the side of the state, the first stage of the devolution of public ownership -as a midway- was a public-private partnership which was an important indicator that the state was eager for the creation of a larger sphere for the private sector and gave a greater role to the market actors. However, this move did not make a considerable change in the course of provision as the state continued to play a prominent role that did not satisfy the demands of the private sector. The state was still significant actor in the domain of economy (Schick, 1996: 15), and this is a far distant point to meet the expectation of promoters of neoliberal deregulation. A deregulatory approach that targets to decline the state intervention to the market as much as possible (Lan and Rosenbloom, 1992: 535) should be put into practice. The economy must be liberalized, and the state retreat from the domains of investment and manufacture as much as possible (Clark, 2002: 772). The government was supposed to be much smaller; service provision was supposed to be left to the play of the market and that market forces are expected to take on the prime role in providing public services (Skelcher, 2000: 7). In order to strengthen market-like structures, the state had to give up its dominant role; otherwise, to put into deregulatory policies practice were nearly impossible. Without considerable privatization, the state could have maintained its influential role in the market. The guiding principle of privatization was a strong trust in competitive markets, a hope for “*the final demise of central planning*” (Camdessus 1999 quoted from Olsen, 2005: 7). So vast privatization was a critical step on the way of deregulation.

For smooth deregulation, traditional public services must be transferred totally to the private sector (Eliassen and Sitter, 2008: 60). The full transition of public services to private enterprise is based upon the assumption of the *weakness of the state and the strength of the market* (Thynne, 2006: 386). The public sector equated with “*major operational inefficiencies*” (OECD, 2009: 20) so any governmental service such as electricity, gas, and water

could be run more efficiently by business (Moe, 1999: 453; Thynne, 2006: 387; Dunn and Miller, 2007: 347). Moreover, the same services and goods can be provided by the private sector at less cost than the government. Another reason for the justifications of privatization is founded upon the argument of client autonomy. The public sector is not responsive to consumers' particular demands. The public services were provided in a monolithic way, and the service receivers had no choice rather than receiving and appreciating the services they got. The private sector, in contrast, had to compete to fulfill the expectations of consumers. The market was sensitive to people's satisfaction as efficiency depends upon satisfied clients (Thompson, 1991: 8; Vidler and Clarke, 2005: 21; Thompson, 2010: 25). Therefore, privatization, by relinquishing the public monopoly, diversifying providers, and consolidating competition, could easily boost consumer autonomy (Handler, 1996: 78) and satisfy the essential demand that the public sector was not able to meet. Privatization and the introduction of competition would serve to eliminate the arbitrariness of the public in the delivery of services.

Another objection to the role of the state in the market was based upon the claim that the state carried out two contradictory functions as an actor in the market and umpire for market conflicts. Privatization had significance in order to strengthen the position of business against the state. Constraining the role of the state in the market as an actor should be followed by deregulation which was important for diminishing the interventionist regulator and umpire role of the state. The insistent demand of NPM upon giving up the active role of the state in the provision of public utilities and quitting interventionist regulation finally resulted in privatization which came into vogue in the 1980s (Drechsler 2010) and quickly spread around the world. Under guiding neo-liberal principles, various state-owned properties were privatized (Gormley, 1996: 243). The huge privatization pointed to a fundamental break from Keynesian interventionist regulation mechanisms and the initial stage for the emergence of deregulatory practices, which meant a substantial shift in the style of regulation.

During KWS, the regulatory function of the state was mainly redistribution and stability in macroeconomic spheres (Jahan, Mahmud, and Papa-georgiou, 2014: 53) that a government aimed at redistributive functions had plausible reasons to intervene (Rhodes, 1994:151). For the redistributive

functions, interventionist policies are useful. Following privatization, interventionist policies by means of public ownership to stabilize macroeconomic subjects were abandoned to a considerable extent.

Following the extensive privatization, ownership as the defining feature of demarcation between public and private was changed dramatically. In another saying, the distinction based upon what was in the hands of the state and what was in the hands of private owners lost its validity to a great amount. Ownership lost its key significance to demarcate the boundary between markets and the state (Vibert, 2007: 26).

One of the main pillars of the NPM is to give a greater role to the market actors, so subsequent to extensive privatization, market values became more and more pervasive. This process eroded the boundary between public and private. Neo-liberal deregulation challenges the governmental nature of regulation. And the state's monopoly on administration was to be broken.

NPM's expectation to limit the boundaries of state actions in the domain of the economy by means of privatization of public properties was achieved in a considerable amount. Consequently, the aim of dismantling Keynesian interventionist mechanisms and installing market values was accomplished to a certain degree and a considerable shift toward market dominance was witnessed.

5. Conclusion

After World War II state entered into the economic domain as an actor as the private sector lacked the capacity to reinvigorate the industry. In the following years, through the provision of basic services and public ownership state started to carry out many economic activities and got the opportunity to intervene in the domain of the economy. In other words, public ownership created a vast ground for the state to intervene, invest and manufacture. On the ground of such intensive economic functions state became an eminent economic actor in addition to being a significant policy planner and a central figure of implementation. Nevertheless, in the mid-1970s, Keynesian- Weberian state was pointed out as the source of financial deficit, poor economic performance, and inefficient administrative structures. The common metaphor that was used to depict the KWS was an illness, and neo-liberals suggested that the disease could not be remedied without giving up intervention-

ist policies. For neo-liberals, the intervention of the state to the market is a hindrance for true competition. Interventions in the context of centrally planned development eroded the flexible nature of the market. Neo-liberals claimed that the state as an actor interrupts the natural cycle of the market; because the dynamics of the market were tried to be shaped by the plans which were prepared on the bureaus rather than built upon the necessities of the market, and finally market lost its dynamic nature.

Another argument of the opponents of public ownership was that services were provided in a monolithic, inefficient and insusceptible manner by the state, whereas the private sector could provide the same services in a competitive environment, which means services would likely become consumer-oriented. In other words, service provision would be more responsive to the preferences of the customer, and the consumer would become the node around which public services could be aligned. As the neo-liberal approach gained prominence, marketlike structures started to replace centralized bureaucratic mechanisms, and state ownership was given up by means of huge privatization. As a consequence, in the mid-1980s, the barriers in front of market forces were dismantled, and market mechanisms disseminated considerably.

Neoliberal Meydan Okuma ve Keynesyen-Weberyan Devlet Anlayışının Düşüşü

Özet: II. Dünya Savaşı büyük bir yıkıma sebep oldu ve devlet müdahalesi olmadan altyapıyı yeniden inşa etmek ve sanayiye canlandırmak mümkün değildi. Bu koşullar altında devletin müdahalesi toplumun geniş kesimleri tarafından memnuniyetle karşılandı. Devlet zamanla ekonomik alanda hayati bir aktör haline geldi ve Keynesyen-Weberci yapılar ile kalkınmanın vazgeçilmez bir unsuru olarak değerlendirildi. Ancak, 1970'lerin ortalarından sonra, merkezi planlamacı ekonomi politikaları, idari verimsizliğin, ekonomik düşük performansın ve mali açığın kaynağı olarak görülmeye başlandı. Müdahaleci devlet uygulamaları sonucu ortaya çıkan hastalıkları iyileştirme önerileri neoliberal ilkelere dayanıyordu. Avrupa'da moda haline gelen ve devlet faaliyetlerinin sınırlarının sınırlandırılmasını öneren bu yaklaşım Yeni Kamu İşletmeciliği olarak adlandırıldı. Bu alternatif yaklaşımın somut sonuçlarından biri, devlete ait varlıkların ve kamu hizmetlerinin özel sektöre devredil-

mesi ve devletin düzenleyici gücünün sınırlanmasıdır. Bu makale, devletin ekonomik alandaki rolüne ilişkin Keynesyen müdahaleci ve neoliberal deregülasyon yaklaşımlarının doğasını ve argümanlarını anlamaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Keynesyen-Weberyen Devlet, Kamu Mülkiyeti, Neo-liberalizm, Özelleştirme, Piyasa

REFERENCES

Aucoin, Peter (1997), “The Design of Public Organizations for the 21st Century: Why Bureaucracy Will Survive in Public Management”, **Canadian Public Administration**, 40 (2): 290-306.

Bumgarner, John, and Chad B. **Newswander** (2012), “Governing Alone and with Partners: Presidential Governance in a Post-NPM Environment”, **Administration and Society**, 44 (5): 546-570.

Caiden, Gerald E. (1991), “What Really Is Public Maladministration”, **Public Administration Review**, 51 (6): 486-493.

Christensen, Grönnegard Jörgen (2011), “Competing Theories of Regulatory Governance: Reconsidering Public Interest Theory of Regulation”, in (eds.) David Levi-Faur (2011), **Handbook on the Politics of Regulation**, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, pp. 96-111.

Christensen, Robert K., Holly T. **Goerdel** and Sean **Nicholson-Crotty** (2011), “Management, Law, and the Pursuit of the Public Good in Public Administration”, **Journal of Public Administration Research and Theory** (21): i125-i140. <http://dx.doi.org/10.1093/jopart/muq065>

Christensen, Tom and Per **Laegreid** (2007), “Regulatory Agencies-The Challenges of Balancing Agency Autonomy and Political Control”, **Governance**, 20 (3): 499-521. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2007.00368.x>

Clark, David (2002), “Neoliberalism and Public Service Reform: Canada in Comparative Perspective”, **Canadian Journal of Political Science**, 35 (4): 771-793.

Drechsler, Wolfgang (2010), “Public Administration in Times of Crisis”, *NIS-PACee Conference*. Section I. Main Theme: Public Administration and Crisis, Pp. 15-25

Drechsler, Wolfgang (2005), “The Re-Emergence of ‘Weberian’ Public Administration after the fall of New Public Management: The Central and Eastern European Perspective”, **Halduskultuur**, (6): 94-108.

Drucker, Peter F. (1980), “The Deadly Sins in Public Administration”, **Public Administration Review**, 40 (2): 103-106.

Dunleavy, Patrick, Helen **Margetts**, Simon **Bastow** and Jane **Tinkler** (2005), “New Public Management Is Dead: Long Live Digital-Era”, **Governance. Journal of Public Administration Research and Theory** (16): 467–494.

<https://doi.org/10.1093/jopart/mui057>

Dunn, William N. and David Y. **Miller** (2007), “A Critique of the New Public Management and the Neo-Weberian State: Advancing a Critical Theory of Administrative Reform”, **Public Organization Review** (7): 345–358.

<https://doi.org/10.1007/s11115-0007-0042-3>

Eatwell, John and Murray **Milgate** (2011), **The Fall and Rise of Keynesian Economics**, Oxford: Oxford University Press.

Eliassen, Kjell A., and Nick **Sitter** (2008), **Understanding Public Management**, Sage Publications.

Gormley, William T. (1996), “Regulatory Privatization: A Case Study”, **Journal of Public Administration Research and Theory**, 6 (2): 243-260.

Handler, Joel F. (1996), **Down from Bureaucracy The Ambiguity of Privatization and Empowerment**, New Jersey: Princeton University Press.

Hood, Christopher (1974), “Administrative Diseases: Some Types of Dysfunctionality in Administration”, **Public Administration**, 52: 439-454.

Hood, Christopher and Maurice **Wright** (1981), **Big Government in Hard Times**, Oxford: Robertson.

Jahan, Sarwat, Ahmed Saber **Mahmud**, and Chris **Papageorgiou** (2014), “What Is Keynesian Economics”, **Finance and Development**, 51 (3): 53-54.

Lan, Zhiyong, and David H. **Rosenbloom** (1992), “Editorial: Public Administration in Transition”, **Public Administration Review**, 52 (6): 535-537.

Levine, Charles H. (1978), “Organizational Decline and Cutback Management”, **Public Administration Review**, 38 (4): 316-325.

Levy, Roger (2010), “New Public Management End of an Era”, **Public Policy and Administration**, 25 (2): 234-240.

Lynn, Laurence E. (2001), “The Myth of the Bureaucratic Paradigm: What Traditional Public Administration Really Stood for”, **Public Administration Review**, 61 (2): 144-160.

Majone, Giandomenico (1997), “From the Positive to the Regulatory State: Causes and Consequences of Changes in the Mode of Governance”, **Journal of Public Policy**, 17 (2): 139-167

Ogus, Anthony (2004), **Regulation: Legal Form and Economic Theory**, Oxford: Hart Publishing.

Olsen, Johan P. (2005), “Maybe It Is Time to Rediscover Bureaucracy”, **Journal of Public Administration Research and Theory**, 16 (1): 1-24.

<https://doi.org/10.1093/jopart/mui027>

Painter, Martin, and Jon **Pierre** (2005), “Unpacking Policy Capacity: Issues and Themes”, in (eds.) Martin Painter and Jon Pierre (2005), **Challenges to State Policy Capacity Global Trends and Comparative Perspectives**, New York: Palgrave Macmillan, pp.1-18.

Peters, B. Guy (1998), “Managing Horizontal Government: The Politics of Co-Ordination”, **Public Administration**, 76: 295-311. <https://doi.org/10.1111/1467-9299.00102>

Peters, B. Guy (2003), “The Capacity to Govern: Moving Back to the Center”, VIII Congreso Internacional del CLAD sobre la Reforma del Estado y de la Administración Pública, Panamá, 28-31 Oct. 2003

<http://old.clad.org/congresos/congresos-antiores/viii-panama-2003/peters.pdf>

Peters, B. Guy (2011). “Steering, Rowing, Drifting, or sinking? Changing Patterns of Governance.” *Urban Research & Practice*, 4 (1): 5-12.

Peters, B. Guy (1993), “Managing the Hollow State”, in (eds.) Kjell A. Eliassen, K. and Jan Kooiman (1993), **Managing Public Organisations: Lessons for Contemporary European Experience**, London: Sage Publication (2nd Edition).

Peters, B. Guy (1997), “Shouldn’t Row, Can’t Steer: What’s a Government to Do”, **Public Policy and Administration**, 12 (2): 51-61.

<https://doi.org/10.1177/095207679701200205>

Phelps, S. Edmund (2010), “Corporatism and Keynes: His Views on Growth”, in (eds.) Robert W. Dimand, Robert A. Mundelland and Alessandro Vercelli (2010), **Keynes’s General Theory After Seventy Years**, Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp.91-100.

Pollitt, Christopher and Geert **Bouckaert** (2011), **Public Management Reform. A Comparative Analysis. New Public Management, Governance, and the Neo-Weberian State**, Oxford: Oxford University Press (3rd Edition).

Rhodes, R.A.W (1994), “The Hollowing out of the State: The Changing Nature of the Public Service in Britain” **The Political Quarterly**, 65 (2): 38-51

Schick, Allen (1996), **The Spirit of Reform: Managing the New Zealand State Sector in a Time of Change**,

http://www.ssc.govt.nz/upload/downloadable_files/spirit_of_reform_all.pdf

Scott, Colin (2004), Regulation in the Age of Governance: The Rise of Post-Regulatory State. In **Jordana**,

Jacint, and Levi-Faur, **David** (XXXX), **The Politics of Regulation Institutions and Regulatory Reforms for the Age of Governance**, Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Skelcher, Chris (2000), “Changing Images of The State: Overloaded, Hol-

lowed-out, Congested”, **Public Policy and Administration**, 15 (3): 1-16.

Stewart, John and **Kieron Walsh** (1992), “Change in the Management of Public Services”, **Public Administration**, 70 (4): 499-518.

Thompson, Grahame, **Jennifer Frances**, **Rosalind Levacic**, **Jeremy Mitchell** (1991), **Markets, Hierarchies and Networks. The Coordination of Social Life**, London: Sage Publications.

Thompson, Grahame (2010), **Between Hierarchies and Markets: The Logic and Limits of Network Forms of Organization**, Oxford: Oxford University Press.

Thynne, Ian (2006), “Privatisation by Divestment”, *in* (eds.) Guy B. Peters and Jon Pierre (2006), **Handbook of Public Policy**, London: Sage Publication, pp.379-393.

The Beveridge Report, (1942). Sir William Beveridge: Social and Allied Services. <http://sourcebooks.fordham.edu/halsall/mod/1942beveridge.html>

Tuncer, Aziz and **Özer Köseoğlu** (2015), “Düzenlemenin Üç Hali: Refah Devletinden Düzenleyici Devlete Düzenleme Faaliyetinin Vazgeçilemezliği”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 20 (1): 85-100.

Vibert, Frank (2007), **The Rise of the Unelected: Democracy and the New Separation of Powers**, Cambridge University Press.

Vidler, Elisabeth and **John Clarke** (2005), “Creating Citizen-Consumers: New Labour and the Remaking of Public Services”, **Public Policy and Administration**, 20 (2): 19-37.

Verhoest, Koen, and **Geert Bouckaert** (2005), “Machinery of Government and Policy Capacity: The Effects of Specialization and Coordination”, *in* (eds.) Martin Painter and Jon Pierre (2005), **Challenges to State Policy Capacity: Global Trends and Comparative Perspectives**, New York: Palgrave Macmillan, pp. 92-111.

Weiss, Linda (1998), **The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era**, Oxford: Polity Press.

Diplomatik Anlaşmazlıklar Bağlamında Angela Merkel Dönemi Almanya'nın Çin Politikasına Sosyal İnşacı Yaklaşım

Ahmet Ziya Akın¹

Makale Türü: Derleme

Geliş Tarihi / Submitted: 26.03.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 14.11.2021

Yayın Tarihi / Online Publication: 30.11.2021

Özet: Soğuk Savaş döneminde Federal Almanya'nın dış politika ekseninde Batı, özelde ise transatlantik ilişkilerine paralel biçimde yürütülmüş, bu durum Almanya-Çin ilişkileri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmuştur. 1990 yılında Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi sonrasında Almanya Federal Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olarak uluslararası siyaset sahnesinde yerini alması, Almanya'nın dış politikadaki kimlik, ulusal çıkar ve güvenlik stratejilerinin yeniden tanımlanması konusundaki tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar Sosyal İnşacılık kuramı perspektifinden incelendiğinde, Almanya'nın Çin'e yönelik dış politikasında Angela Merkel döneminde (2005-2021) dış politika çizgisinin “norm ve değerler temelinde” şekillendiği iddia edilebilir. Bu çalışma, Merkel dönemi Almanya-Çin ilişkilerindeki büyük diplomatik krizleri merkeze alarak Sosyal İnşacı kuram çerçevesinde bir değerlendirme sunmaktadır. Bu değerlendirmeler Merkel-Dalai Lama görüşmesi, Güney Çin Denizi sorunu ve 2014 Hong Kong protestoları olmak üzere üç örnek olay üzerinden incelenmiştir. Bu doğrultuda Merkel dönemi Almanya'sının Çin politikasında gerilimlerin arttığı dönemlerde kimlik, çıkar ve değer kavramlarındaki süreklilik ve değişim ile dış politika tercihlerine etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Almanya, Çin, Stratejik Ortaklık, Kimlik, Sosyal İnşacılık

1. Giriş

Almanya Federal Cumhuriyeti, günümüzde uluslararası siyaset arenasında siyasi ve ekonomik gücü ile ön plana çıkan, Avrupa Birliği'nin (AB) lo-

komotif devletlerinden ve kıtanın önemli aktörlerinden birisidir. Bununla birlikte Almanya, AB gibi ulus-üstü veya Birleşmiş Milletler (BM), NATO, AGİT gibi uluslararası örgütler içerisinde aktif bir şekilde yer alarak uluslararası diyalogun geliştirilmesine katkıda bulunan önemli bir devlet konumdadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Almanya'nın dış politikasında süreklilik ve değişim tartışmalarının² gündeme gelmesiyle Almanya'nın yeni dış politika stratejilerinin nasıl şekilleneceğine dair farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu görüşler doğrultusunda Almanya'nın dış politikada karar alma süreçlerinin Soğuk Savaş döneminde Batı bloğu içerisindeki kararlardan farklılaşp farklılaşmadığına yönelik tartışmalar yaşanmıştır.

Alman siyaset bilimci Andersen ve Woyke Soğuk Savaş sonrasındaki on yıllık süreçte en kazançlı çıkan devletin Almanya olduğunu belirtmiştir. Yazarlara göre tam egemen bir devlet haline gelen Almanya hem nüfus gücü hem de artan ekonomik gücü ile çevresinde Avrupalı müttefiklerinin yer aldığı güvenli bir merkez haline gelmiştir (Andersen ve Woyke, 2013: 25-31). Soğuk Savaş döneminde Batı bloğu içerisinde yer alan Batı Almanya, diğer devletler ile olan diplomatik ilişkilerini Batı değerleri ve normları çerçevesinde sınırlı bir biçimde kurabilmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise Almanya'nın Avrupa'nın göbeğinde potansiyel bir merkezi güç haline geldiği görülmektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde meydana gelen 11 Eylül saldırıları ve akabinde 2003 Irak müdahalesi, Doğu Avrupa ülkelerinin AB'ye dâhil edilerek bir genişleme süreci yürütülmesi gibi gelişmeler Almanya'nın uluslararası konjonktürün gerektirdiği şekilde ulusal çıkarlarını ve güvenlik politikalarını yeniden şekillendirmesine neden olmuştur.

Almanya'nın Çin'le Soğuk Savaş döneminde sınırlı bir diplomatik ilişkiye sahip olduğu, yumuşama dönemi (1970-1990) ile kademeli ve sınırlı bir biçimde gelişen ilişkilerin Soğuk Savaş sonrası dönemde giderek ivme kazandığı görülmektedir. Uluslararası ilişkiler yazınında Almanya'nın Çin'e dönük dış politikasının farklı yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir. İkili ilişkilere ilişkin çalışmalar yoğunlukla Neo-realizm, Neo-liberal Kurumsalcılık ve Sosyal İnşacılık kuramları çevresinde kaleme alınmıştır.

2. Almanya dış politikasındaki süreklilik ve değişim tartışmalarında farklı perspektiflerin ele alındığı çalışma için bkz. Kemal İnat (2009) "Birleşme Sonrasında Almanya'nın Dış Politikası: "Normalleşme'nin Son Adımları", Bilgi Dergisi Cilt:11 Sayı.1 s.3-4

Sosyal İnşacılık kuramı çerçevesinde, Almanya dış politikasındaki kimlik ve norm kavramlarına yer verilen öncü çalışmaların Hanns Maull tarafından (Maull, 1990; Maull, 1992) kaleme alındığı gözlemlenmektedir. Bununla birlikte Almanya'nın birleşme sonrası dış politikasında sivil güç kimliğinin ön plana çıkması ve bu durumun rol teorisi çerçevesinde ele alındığı (Knut Kirste ve Maull, 1996; Harnisch ve Maull, 2001; Wolff, 2013) çalışmaları, bir aktör olarak Almanya'nın kimliğini oluşturan önemli bir parametre olarak tarihsel belleğin yeri ve işlevinin incelendiği (Banchoff, 1996; Dalgaard-Nielsen, 2005) çalışmalar takip etmiştir. Almanya dış politikasında Soğuk Savaş döneminden 1995 yılına kadar geçen süredeki kurumsal ve siyasi transformasyonu ortaya koyan (Banchoff, 1996a), AB entegrasyon sürecinde Alman kimliğinin ön plana çıkan noktaların ele alındığı (Banchoff, 1999; Liebert, 2010) çalışmalar da mevcuttur. Peter Katzenstein (1997) ise Almanya'nın bir aktör olarak içselleştirmiş olduğu değerlerin, Avrupa siyasetinde “ehlileşen bir güç” haline geldiğini ifade etmiştir. Bunlara ek olarak, “politik kültür” kavramı üzerinden Almanya dış politikasına Neo-realist perspektiften getirilen analizlere Duffield (1998) tarafından bazı eleştiriler sunulmuştur. Almanya dış politikası analizlerinde birleşme sonrası döneme dış politika stratejilerinin normlar doğrultusunda irdelendiği (Wagner, Boekle ve Rittberger, 1999), Bu kapsamda normatif yapıların dâhil edildiği (Bosold ve Achraimer, 2011), Merkel döneminde Almanya dış politikasının normatif bir dönüşüm çerçevesinde geçirdiği değişimi ortaya koyan (Schnellbach ve Man, 2015) çalışmalar kaleme alınmıştır. Bununla birlikte Gaskhart ve Oppermann (2019) tarafından Almanya dış politikasında değer ve çıkarların çatıştığı iddiasının ele alındığı güncel çalışmalar da mevcuttur.

Daha özeldir Almanya-Çin ilişkilerini irdeleyen yazın incelendiğinde diplomatik araçların önemli bir inşa aracı olarak ele alındığı (Levy, 2010, 2014) ve Almanya-Çin ilişkilerindeki değer çatışmalarının konu edinildiği (Heberer ve Senz, 2011) görülmektedir. Kundnani ve Parello-Plesner (2012) tarafından Almanya ve Çin arasındaki ilişkilerin “özel bir ilişkiye” evrilme süreci ele alınmıştır. Almanya-Çin ilişkilerinde değer ve çıkar dengesini ve değerlerin maddi çıkarları destekleyici fonksiyonu ise Huang (2019) tarafından incelenmiştir. Almanya'nın Çin politikasında kültürel ilişkilerin diplomatik bir araç olarak değerlendirildiği (Bauersachs, 2019) ve dış kültür politikasında değerlerin konumu ve işlevine yönelik çalışma

da (Maaß, 2013) mevcuttur. Almanya-Çin ilişkileri üzerine Türkçe literatürde güncel ve önemli bir katkı olarak Özlem Zerrin Keyvan (2019: 261-286) tarafından kaleme alınan kitap bölümünde kapsamlı stratejik ortaklık konsepti irdelenmiş ve ekonomik ilişkilerin diğer siyasi ve kültürel ilişkilerin derinleşmesine katkı bulunduğu vurgusu yapılmaktadır.

Sözü edilen bu çalışmaların temel ortak noktası, pozitivizm etkisindeki Uluslararası İlişkiler teorilerinin dış politika analizlerine dâhil etmediği veya dışladığı kimlik, kültür, norm ve değerler gibi kavramların dış politika analizlerine dâhil edildiği çalışmalar olmasıdır. Bu çalışmada ise sosyal unsurların ve düşünsel yapıların Merkel döneminde dış politika içerisindeki belirleyici rolü irdelenmekte, bu amaçla Merkel dönemi Çin politikası ele alınmaktadır. Çalışma bu yönüyle hem Almanya dış politikası araştırmalarına Sosyal İnşacı kuram perspektifinden bir katkı sunmakta hem de Almanya-Çin ilişkilerindeki mevcut sosyal yapıların işlevini ön plana çıkarmaktadır.

Almanya dış politikasına Sosyal İnşacı perspektiften bir inceleme getirilecek ise bu kavramların Almanya dış politikasındaki yeri ve etkisi ortaya konmalıdır. Bu amaca ulaşabilmek adına nedensel açıklamaya dayalı çalışmanın temel araştırma sorusu “Merkel döneminde Almanya ve Çin arasındaki diplomatik anlaşmazlıklarda norm ve değer temelli bir dış politika çizgisinin hâkim olduğu söylenebilir mi?” olarak belirlenmiştir. Çalışmanın ikinci araştırma sorusu ise “Sosyal ve düşünsel yapıların Merkel dönemi Almanya-Çin ilişkilerindeki siyasal anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmasındaki rolü nedir?” şeklindedir. Çalışma “Merkel dönemi Almanya’nın Çin politikasında meydana gelen diplomatik anlaşmazlıklarda sosyal ve düşünsel yapılar iki ülke arasındaki maddi çıkarları destekleyici bir niteliğe sahip olduğunu” iddia etmektedir.

Makale üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Sosyal İnşacılık kuramının kimlik, kültür ve çıkar kavramlarına olan yaklaşımı ve bu kavramsalara dış politika yapım süreci içerisindeki yeri ve işlevi hakkında teorik bir çerçeve sunulmaktadır. İkinci bölümde ise Almanya’nın kimliğini, kültürünü ve değerlerini şekillendiren sosyal ve düşünsel yapılar odaklanılmaktadır. Merkel liderliğinin önemli karar alıcı olarak dış politikanın şekillenmesindeki rolü üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde ise Merkel dönemi Almanya’nın Çin politikası Sosyal İnşacı kuram çerçevesinde ele alınmakta ve iki ülke arasındaki diplomatik anlaşmazlıkların öz-

neler-arası ilişkilere ve Almanya'nın Çin politikasındaki yönlendirici etkisine odaklanılmaktadır. Bu amaçla incelenmek üzere üç örnek olay belirlenmiştir. Bu örnek olaylar sırasıyla Merkel Dalai-Lama görüşmesi, Güney Çin Denizi Sorunu ve 2014 Hong Kong protestoları olarak seçilmiştir. Söz konusu örnek olaylar Almanya ve Çin arasındaki kimlik farklılıkları ve değer çatışmaları ekseninde yaşanan düşünce özgürlüğü, insan hakları ve hukukun üstünlüğü meselelerine dair görüş ayrılıklarını net bir şekilde inceleme fırsatı vermektedir.

2. Sosyal İnşacılık Kuramında Kimlik Kavramı ve Dış Politika ile İlişkisi

Uluslararası İlişkiler içerisinde meydana gelen değişimlerin, hâkim teoriler tarafından anlama ve açıklamada yeterli olmadığı ortaya çıkınca disiplin içerisindeki epistemolojik ve ontolojik tartışmalar ivme kazanmış, bunun sonucunda yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Yeni yaklaşımlar geleneksel kuram ve teorilerden farklılaşacak biçimde, pozitivist epistemolojinin ve maddi kapasitelerin dış politikayı açıklama konusunda yetersiz kaldığını iddia etmekte ve sosyal unsurların dış politika analizlerine dâhil edilmesinin gerekliliğini vurgulamışlardır (Arı, 2013: 499). Bu kapsamda 1980'li yıllarda ortaya çıkan önemli yaklaşımlardan birisi de Sosyal İnşacılık kuramıdır. Esasında bir Uluslararası İlişkiler disiplini teorisi olmayan İnşacılık, ilk defa Uluslararası İlişkiler disiplini ile Nicholas Onuf tarafından 1989 yılında kaleme alınan *World of Our Making* eseri ile kazandırılmıştır (Ateş, 2008: 215). Onuf'un Uluslararası İlişkiler disiplinine taşıdığı Sosyal İnşacılık kuramı en temel tanımıyla uluslararası ilişkiler dünyasında meydana gelen olayların “insanların ve toplumların birbirini inşa etmesi ya da oluşturması” sürecidir (Onuf, 2013: 36).

Nicholas Onuf'un öncülük ettiği bu yeni yaklaşım Alexander Wendt tarafından daha derin çözümlenmeler yapılarak Uluslararası İlişkiler disiplini içerisine entegre edilmiştir. Wendt'in 1999 yılında *Social Theory of International Politics* başlıklı çalışması ile literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Wendt Sosyal İnşacılık kuramı ile ilgili temel kavramları detaylı bir biçimde ele almıştır. Yazar uluslararası siyasetin anlamlandırılabilmesi için aktörlerin sahip olduğu kimlikler ile tanımladıkları çıkarlar arasında öznel-arası bir bağlılığın mevcut olduğunu, bahsi geçen kimlik-çıkarcı yapısının

uluslararası sistem içerisindeki değişen koşullar ile karşılıklı bir inşa süreci içerisinde yer aldığı iddia etmektedir (Wendt, 1992: 422).

Kimlik kavramı, Sosyal İnşacılık kuramının temelini oluşturmakla beraber uluslararası sistemin temel aktörleri kabul edilen devletlerin eylemlerini doğrudan şekillendiren bir niteliğe sahiptir. Sosyal İnşacılık kuramının kimlik yorumlamasıyla birlikte devletlerin eylemlerini güç ve maddi çıkarılara indirgeyen Neo-realist ve Neoliberal görüşlere karşı bir eleştiri niteliği kazanmıştır. Wendt'e göre kimlik kavramını oluşturan iki tür düşünce mevcuttur. Bu düşünceler "benliğe" ve "ötekiye" ait iki farklı özne etrafında inşa edilmektedir. Diğer bir deyişle, Sosyal İnşacılık kuramı açısından kimlikler hem iç politika hem de dış politika yapılarının bir ürünü olarak yorumlanmaktadır (Wendt, 2012: 279).

Sosyal İnşacılık kuramı içerisinde kimlik ve çıkarlar arasında doğrudan bir ilişki mevcuttur. Her şeyden önce, aktörlerin kimlikleri dünyayı yorumlayış biçimindeki ortak anlamlar, varsayımlar ve yorumlar aracılığıyla meydana gelen yapılarıdır (Adler, 1997: 324). Rasyonalist teoriler, kimlik ve çıkar kavramı da dâhil içsel faktörleri göz ardı ederek, başta sistemin yapısı olmak üzere dışsal olarak nitelendirilen faktörlerin aktör davranışları üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır (Wendt, 1994: 384; Ruggie, 1998: 879). Ancak Sosyal İnşacılara göre kimlik kavramı karşılıklı etkileşim sonucunda oluşan bir yapıyı ifade etmektedir. Bu etkileşim Sosyal İnşacılık kuramı içerisinde sosyalleşme olarak adlandırılan bir süreci ifade etmektedir. Kimlik ve çıkarların şekillenmesinde sosyalleşme süreci sürekli ve değişken bir etkileşim süreci anlamına gelmektedir. Örnek olarak, birbirlerini düşman olarak nitelendiren iki devletin, tarihsel süreç içerisinde sürekli ve değişken olan sosyalleşme eyleminin içerisinde yer alması sonucunda ortak anlayışlar geliştirebildiği takdirde bu ilişkilerin niteliğinin dostça bir ilişkiye evrilebilmesi mümkündür (Collins, 2017: 91). Ancak bu durum tam tersi şeklinde de gelişebilir. Bu açıdan sosyalleşme süreci, "ben" in kimlik ve çıkarlarının sürekli ve değişken biçimde "ötekinin" eylem ve anlayışlarına göre inşa edildiği önemli bir kavram olarak Sosyal İnşacılık kuramı içerisinde yerini almaktadır.

Kimlikler aktörlerin sahip olduğu basit bir davranış kalıbından ibaret değildir. Wendt'e göre temel olarak kimliğin, aktörlerin sahip olduğu kurumsal ve sosyal olmak üzere iki farklı türü mevcuttur. Kurumsal kimlikler aktörlerin içsel olarak kendi özünde bulunan, diğer aktörler ile ilişkiler kur-

madan önce sahip olduğu tek bir kimliği ifade etmektedir. Sosyal kimlikler ise aktörün ötekini perspektifini merkeze alarak kendisini konumlandığı, aktörün kurumsal kimlikten farklı olarak birden fazla sahip olabildiği kimlik türünü ifade etmektedir (Wendt, 1994: 385). Bu noktada ana aktörlerin devletler olduğu göz önüne alındığında, devletlerin yapı içerisindeki çıkar ve eylemlerini bir araya getiren dış politika stratejilerini yalnızca kendi yorum ve değerleri üzerinden değil, diğer aktörlerin perspektiflerinin de yorumlanarak ürettiği söylenebilir.

Dış politika stratejilerinin şekillenmesi sürecinde dünyaya dair gerçeklik algısının inançlar üzerinden de inşa edildiği görülmektedir. Frederking'in (2003: 364) ifade ettiği üzere inançlar temel olarak “dünya ile ilgili varsayımlarımızı meydana getiren sosyal unsurlardır”. İnançlar, kimliklerden farklı olarak aktörlerin dünyanın yorumlanması noktasındaki ortak veya paylaşılan düşünceleri ifade etmektedir. Aktörlerin sahip olduğu ortak anlamlar ve paylaşılan bilgilerin, aktörlerin eylemleri üzerindeki etkisi dünyanın “nasıl anlaşıldığı” ve dünyaya karşı “nasıl tepki verildiği” açısından önem arz etmektedir (Collins, 2017: 93). Bu anlama ve tepki verme süreci, aktörün içselleştirdiği değerlerle şekillenen kurumsal kimliği üzerinde doğrudan ve belirleyici bir etkiye sahiptir.

Sosyal İnşacıların inanç ve paylaşılan değerlere ek olarak üzerinde durduğu bir diğer kavram da kültür kavramıdır. Bunun sebebi her şeyden önce uluslararası yapının aktörlerin çıkar ve eylemleri üzerindeki etkisinin verili bir biçimde ele alındığı rasyonalist teorilerin aksine, kültür ve kültürün oluşum süreçlerinin aktörün kimlik, çıkar ve eylemleri ile bağdaştırılarak neden-sonuç ilişkisinin anlamlı bir biçimde kurulabildiği iddiasıdır. Bu doğrultuda Katzenstein'in (1996: 6) tanımladığı biçimiyle kültür “bir sistemde mevcut olan sosyal aktörlerin kimler olduğu, hangi işlevlerde bulunduğu ve birbirleriyle nasıl bir ilişki içerisinde bulduklarını tanımlayan hem değerlendirme standartları hem de bilişsel standartlar” şeklinde tanımlanmaktadır.

Kültürün dış politika üzerindeki etkisine ilişkin yapılmış önemli bir çalışma olarak Peter Katzenstein'in editörlüğünde literatüre kazandırılan “National Security Culture” başlıklı kitabında öne sürüldüğü üzere, aktörlerin sahip olduğu ulusal kültürün dış politikada çıkarların ve güvenlik tehditlerinin tanımlanması noktasındaki önemli rolüdür. Bu kitabın içerisinde yer alan Thomas Berger'in (1996) makalesinde Almanya ve Japonya örnekleri

üzerinden bu iki ülkede 1945 öncesinde izlenen revizyonist ve askeri güce dayalı politikaların 1945 sonrası dönemde izlenen pasif ve barışçıl politikalara evrilme süreci ele alınmaktadır. Berger'e göre söz konusu iki devletin İkinci Dünya Savaşı'nda almış olduğu yenilgiler, savaş sonrası dönemde güç kullanımını kısıtlayan bir dış politika anlayışının hakim olmasına kapı araladığını ortaya koymaktadır

Wendt Hobbes'un felsefi görüşlerinden etkilenerek şekillendirdiği kültürü tanımlarken, "ben" ve "öteki" kimliklerinin ontolojik varlığını tehdit eden ya da saldırgan niyet içeren düşünceleri ve bir şiddet düzeyi beklentisini barındırdığını vurgulamaktadır (Wendt, 2012: 322). Bu kültür aynı zamanda realizmin devletleri ve uluslararası sistemi hangi varsayımlar ve ön kabuller üzerinden yorumladığını da ortaya koyması açısından önemlidir. Sosyal İnşacılar göre kolektif kimlik, belli bir grubun sahip olduğu ve diğer aktörlerden farklılaştığı bir aidiyet duygusu üzerinden inşa edilmektedir. Nitekim ortak değerlerin "biz" kavramını oluşturarak, diğer aktörlerin "öteki" veya "onlar" olarak tanımlanması ile gruplar arasındaki kültürel farklılaşmalara yoğunlaşarak "öteki" kimliğinin inşa edildiği bir süreç yaşanmaktadır (Pamuk, 2014: 44). Böylece grup içerisindeki aktörlerin yapıya dair paylaştığı ortak düşünceler ve fikirlerin, kolektif eyleme yön veren önemli unsurlardan birisi olduğu ortaya çıkmaktadır.

3. Almanya'nın Dış Politikasında Sosyal Unsurlar

Sosyal İnşacılık kuramının diğer rasyonalist yaklaşımlardan ayrıldığı önemli nokta, dış politika yapım sürecinin açıklanmasında güç kavramı ve güç dengesini yok saymadan, bir aktör olarak devletlerin bireysel ve kolektif kimliklerinin dış politika yapım sürecindeki önemine dikkat çekilmesidir. Ancak sosyal normların dış politika içerisindeki yerini vurgularken, özellikle rasyonalist yaklaşımlar ile ortak biçimde kabul edilen ve her aktörün korumayı hedeflediği bazı temel çıkarların varlığı da göz ardı edilmemelidir. Bu çıkarlar Wendt (1999: 235-237) tarafından realist ve Neo-realist yaklaşımlar içerisinde de sıklıkla vurgulanan fiziksel güvenliği korumak, özerkliği korumak, ekonomik refahı sağlamak ve kolektif benliği korumak olarak sıralanmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan iki devletli bir Almanya'nın varlığı, 1990 yılındaki birleşmeye kadar Almanya kimliğini şekillendiren

önemli bir periyottur. Günümüz Almanya dış politikasına hakim olan değer ve inançların temelleri Soğuk Savaş yıllarında dönemin ruhuna uygun olarak Batı ile entegre bir dış politika çizgisi üzerinden temellendirilmiştir.

Uluslararası sistem içerisinde Almanya'nın kimliğini şekillendiren önemli unsurlardan ilki ulusal tarihtir. Sosyal İnşacılık kuramı açısından ulusal tarih, kimliğinin önemli bileşenlerinden birisi olarak kültürel ve siyasi bağlamları nedeniyle önem arz etmektedir (Hopf, 1998: 165). Almanya'nın Nazi iktidarı dönemindeki yayılmacı ve saldırgan dış politikası sonrasında Almanya dış politikasına güç kullanımına karşı şüpheci bir refleks oluşmasına ve “sivil güç” konseptinin benimsenmesine neden olmuştur. Özellikle 1990 sonrası dönemden itibaren Almanya dış politikasında önemli kavramlardan birisi haline gelen sivil güç konsepti ilk defa François Duchêne (1973: 19) tarafından 1970'lerin başında kavramsallaştırılmış³, Almanya dış politikasında sivil güç konseptine ilişkin öncü çalışmalar ise Alman siyaset bilimci Hanns Maull tarafından kaleme alınmıştır. Maull (2000: 14), Duchêne'in kavramsallaştırmasına ek olarak, sivil güç konseptinin bir devletin dış politikasında kurumsallaşana kadar geçen sürede karar alıcıların nasıl davranacaklarına yönelik karmaşık yapıdaki normlar, inançlar, tutumlar ve algılar bütünü ile ilişkilerine eğilmiştir. Özetlenecek olursa, Soğuk Savaş döneminden itibaren Almanya, geçmişteki revizyonist pratiğin aksine güç kullanımını kısıtlayan, liberal değerlerin ve ekonomik entegrasyonun ön plana çıkarıldığı bir dış politika çizgisi takip etmiştir.

Almanya'nın kimliğini şekillendiren önemli unsurlardan bir diğeri ise “ticaret devleti” karakteristiğidir. Soğuk Savaş döneminde Batı bloğu içerisinde 1952 yılında Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun kurulmasıyla başlayan süreçte güçlü bir bölgesel ekonomik entegrasyon içerisine dahil edilen, Almanya'nın zaman içerisinde bir “ticaret devleti” niteliği kazanmıştır. Almanya'nın birleşme sonrası dönemde AB içerisinde artan siyasi ve ekonomik ağırlığına paralel olarak askeri gücün yerine yumuşak güce önem veren, tica-

3. François Duchêne tarafından kavramsallaştırılan sivil güç kavramı 1973 yılında yayınlanan makalesinde Avrupa Birliği'nin genişlemesi ve dış politikasında askeri unsurlar yerine ekonomik unsurların ön plana çıkması üzerinden ele alınmış, sivil güç konsepti çerçevesinde Avrupa Birliği'nin dünyadaki konumu üzerine bazı çıkarımlarda bulunulmuştur (Duchêne F. (1973) *The European Community and the Uncertainties of Interdependence*. In: Kohnstamm M., Hager W. (eds) *A Nation Writ Large?*. Palgrave Macmillan, London.)

retin ve ekonomik bağların bir dış politika enstürmanı olarak değerlendirildiği “ticaret devlet” kavramı, Almanya’nın çıkarları için dış politika stratejilerinin sivil güç unsurları ile örülü olduğu bir kimliği ifade etmektedir (Staac, 2000: 19). Özellikle ticari ilişkilerin dış politikada önemli bir konumda yer alması ve sıkı ticari ilişkiler sonucunda karşılıklı bağımlılığın ortaya çıkması, etkili bir entegrasyon ve işbirliği aracı olarak uluslararası ticaretin ve ticari ilişkilerin etkili rolünü ön plana çıkarmaktadır (Staac, 2007: 87).

Almanya dış politikasına Sosyal İnşacılık kuramı çerçevesinde dikkat çeken diğer unsurların sosyal unsurlar, olarak nitelendirilen dış politika kültürü, normlar ve değerlerdir. Bu doğrultuda, günümüzde Almanya’nın dış politika stratejilerinin belirlenmesi sürecinde ön plana çıkan değerlerin “Batılı değerler” olarak ifade edilen, “demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü, laiklik, sivil toplum” dörtgeninde şekillenmektedir (Tibi, 2002: 154). Almanya’nın Soğuk Savaş dönemi boyunca Batı bloğu içerisinde içselleştirmeye başladığı Batılı ve liberal değerlerin, günümüzde Almanya’nın sivil güç kimliği üzerinden inşa ettiği “güvenilir aktör” imajına katkı yaptığı da ifade edilmektedir (Marcussen vd., 2001:109). Nitekim, Buzan’ın (1990: 15) vurguladığı üzere Soğuk Savaş sonrası dönemde Almanya’nın Avrupa’da ortaya çıkan güç boşluğunu doldurabilecek potansiyel bir aktör olarak değerlendirilmesi, liberal değerleri benimseyen sivil bir güç olarak uluslararası toplum içerisinde diğer aktörler ile olan sosyal ilişkilerin geliştirilmesiyle mümkün olmuş ve avantajlı bir konuma yükselmiştir.

4. Diplomatik Anlaşmazlıklar Bağlamında Angela Merkel Dönemi Almanya’nın Çin Politikasına Sosyal İnşacı Yaklaşım

Soğuk Savaş döneminin henüz başlangıcında Almanya ve Çin bölünmüş iki devlet olarak dünya siyasetinde yerini almıştır. Batı Almanya ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkiler 1972 yılında başlamıştır. Bu tarihten önce ideolojik olarak zıt iki kampın etkisi altında şekillendirilen dış politikalar, Batı Almanya ve Çin arasındaki diplomatik ilişkilerin başlatılmasını da geciktirmiştir. 1955 yılında Federal Almanya Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Walter Hallstein tarafından ortaya atılan Hallstein doktrini, kendisini Almanya’nın tek egemen temsilcisi olarak gören Batı Almanya’nın Doğu Almanya’yı tanıyan devletler ile diplomatik ilişkilerini kesmesini öngören bir dış politika ilkesiydi (Küsters, 2018). Bu sert dış politika doktrini nedeniyle

Almanya ve Çin arasındaki diplomatik ilişkilerin başlaması gecikmiş, kısmi yumuşamaya rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler sınırlı düzeyde kalmış, Almanya'nın Çin politikasında Batı bloğunun etkisi egemen olmuştur.

Almanya'nın 1990 yılında birleşerek tek ve egemen bir devlet olarak uluslararası sistem içerisinde yer alması Almanya dış politikası açısından önemli bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Öyle ki birleşme Almanya'nın uluslararası siyaset içerisinde birçok yönden kazançlı bir devlet olduğu, dış politika gündem ve öncelikleri bakımından Batı Almanya'dan farklılaşacağı şeklinde yorumlanmıştır (Woyke, 2000: 24-30). Hatta Almanya'nın dış politika stratejilerini uygulayabilmesi açısından elverişli yeni bir ortamın oluştuğu ifade edilmiştir (Hacke, 2004: 387). Böylece Almanya'nın maddi kapasitelerinin Avrupa ve dünya siyasetine nasıl yansıtacağı merak konusu olmuştur. Maddi kapasiteler ile bağlamında yapılan bu analizlere sosyal yapıların da dahil edilmesi ile Almanya'nın Çin politikası Sosyal İnşacı kuram bağlamında değerlendirilmeye başlamıştır.

Tarihsel süreçte, Merkel öncesi döneme bakıldığında Schröder ve Kohl iktidarlarının takip ettiği Çin politikasının iki temel ortak noktaya sahip olduğu görülmektedir. Bu ortak noktalardan ilki Çin'in önemli bir ticari partner ve pazar niteliğinde bir ülke olarak değerlendirilmesi; ikincisi ise Çin'in dünya siyaseti içerisinde giderek artan ağırlığından hem faydalanmak hem de bu ağırlığı dengelemek arzudur. Birleşme sonrasında Almanya'nın Çin politikasında ekonomik ilişkilerin siyasi atmosferi belirleyici etkisi olduğu ve Çin'in "hem bir partner hem de bir rakip olarak" değerlendirildiği görülmektedir (Heberer ve Senz, 2011: 674). Bununla birlikte 1989 yılında Çin hükümetinin Tiananmen Protestoları esnasında göstericilere yönelik sert tutumu, Almanya ve AB'nin tepkisini çekmiştir. Çin'in bu tutumu Cooper Ramo'nun (2007:12) ifade ettiği şekilde aktarılacak olursa "Çin'in en büyük stratejik tehdidinin ulusal imajı olduğunu" destekler niteliktedir.

Merkel'in 2005 yılında iktidara gelmesi ile başlayan dönemde, dış politikada maddi kapasitelere ek olarak sosyal yapıların rolünün arttığı ve bu nedenle kendisinden önceki dönemlerden belirgin bir biçimde farklılaştığı söylenebilir. Bu süreç içerisinde Almanya'nın Çin ile olan ilişkilerindeki eylem ve söylemler "ben ve öteki" kimliğinin karşılıklı olarak inşa edilmesindeki en etkili yapıları ifade etmektedir.

Sosyal İnşacı kuram perspektifinden Almanya ve Çin arasındaki ilişkile-

re ve ilişkilerde meydana gelen diplomatik anlaşmazlıklar üç örnek olay üzerinden irdelenmektedir. Meydana gelen bu olayların ikili ilişkilere olan etkisi ve analiz birimleri birbirinden farklıdır. Ele alınacak ilk anlaşmazlık olan 2007 yılındaki Merkel-Dalai Lama görüşmesi ikili ilişkiler düzeyinde bir anlaşmazlık olmakla birlikte Almanya'nın Çin'e aktarmak istediği düşünsel yapıların ve değerlerin, kimlik boyutunu ortaya çıkaracak bir çatışma (biz ve öteki) noktasına işaret etmektedir. Ele alınan ikinci anlaşmazlık ise bölgesel bir sorun niteliğinde olan Güney Çin Denizi anlaşmazlığına odaklanmakla beraber Batılı liberal değerlerin temsilcisi olan Almanya'nın bakışını ve Çin'in bu duruma olan tepkisini ele almaktadır. Son anlaşmazlık ise Çin'in özel yönetim bölgesi olarak ifade edilen Hong Kong'da yasalaştırmak istediği bir dizi güvenlik önlemine karşı Çin'in bu hamlesine nasıl yaklaştığı ve Çin hükümetinin bu yaklaşımlara olan şüphecî bakışı değerlendirilecektir. Bu üç sorun Merkel döneminde cereyan etmiş ve araştırma kapsamına uygun şekilde insan hakları ve demokratikleşme, farklı düşüncelere saygı ve hukukun üstünlüğü gibi kimliksel boyutu ve normatif değerleri içerisinde barındırmaktadır.

4.1. Merkel-Dalai Lama Görüşmesi

Merkel iktidarının ilk döneminde Çin ile ilişkilerin zedelenmesine yol açan ilk diplomatik anlaşmazlık Merkel-Dalai Lama görüşmesi olmuştur. İki ülkenin bu anlaşmazlığa yönelik verdiği tepkiler Almanya-Çin ilişkilerindeki “değerler çatışmasını” özetler bir niteliktedir. 23 Ekim 2007 tarihinde Merkel, Tibet'in ruhani lideri olan Dalai Lama'yı resmi bir resepsiyon düzenleyerek kabul etmesi Tibet'in özerklik taleplerine sıcak bakmayan Çin hükümeti tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Merkel hükümeti ziyaretin resmi bir nitelikte olmadığını, buna karşın Dalai Lama-Merkel görüşmesinin demokrasi ve hukukun üstünlüğü prensibi doğrultusunda ve düşünce özgürlüğü çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Pekin hükümeti bu açıklamaları yetersiz bulmakla birlikte Pekin'de Alman heyetinin ağırılanacağı resepsiyonu iptal ederek karşılık vermiştir (Deutsche Welle, 2007). Dönemin Dışişleri Bakanı Frank-Walter Steinmeier Çin hükümetine gönderdiği mektupta Almanya'nın Tibet bölgesini Çin topraklarının bir parçası olarak kabul ettiği vurgulanmıştır (Kundnani, 2015: 81). Bu anlaşmazlığa ek olarak, 2008 yılında Çin'de meydana gelen Tibet pro-

testolarının sert bir şekilde bastırılması Almanya tarafından eleştirilmiş ve tepki olarak 2008 yılında Pekin’de gerçekleştirilen Olimpiyat Oyunları’na katılmama kararı alınmıştır (Berliner Morgenpost, 2008). Yine 2008 yılında Merkel’in Dalai-Lama görüşmesi ile ilgili kendisine yöneltilen soruyu “Her şeyden önce, Dalai Lama ile görüşmem ve Çin ile olan ilişkiler iki farklı şeyi ifade ediyor. Fakat her ikisi de insan haklarının gözetilip gözetilmediği ya da göz ardı edilip edilmediği ile yakından ilgilidir. Almanya’nın bu konudaki pozisyonu açıktır, Dalai Lama’nın kabulü de bu prensiplerin bir parçasıdır” (Spiegel, 2008) şeklinde cevaplamıştır. Bu açıklamaların Çin hükümeti ile kurulan ikili ilişkileri zedeleme tehlikesine karşın bu yönde bir açıklama yapmayı tercih eden Merkel, Volker Rittberger’in ifadesiyle “norm-temelli dış politika” anlayışının hakim olduğu ve Sosyal İnşacılık kuramı açısından “sonuç mantığından ziyade uygunluk mantığının ağır bastığı” şeklinde yorumlanabilmektedir (Rittberger, 2001: 105; aktaran Kurnasenko, 2010: 33). Merkel döneminde insan hakları, düşünce özgürlüğü gibi liberal değerlerin “öteki” olan Çin’e benimsetilmek veya kabul ettirilmek istendiği göze çarpmaktadır. Bu anlamda Almanya’nın büyük bir güç olarak Çin’e “rol verme” çabasının bir dış politika stratejisi olarak tezahür ettiği görülmektedir. Fakat Çin’in Avrupalı ve liberal olarak adlandırılan değerler üzerinden dönüşme veya verilen rolü kabul etme doğrultusunda bir pratik geliştirmedeği görülmektedir. Merkel ve Dalai Lama görüşmesi ve Çin’in buna vermiş olduğu tepkiye benzer bir gelişme de yakın bir zamanda yaşanmıştır. 2019 yılında Almanya Dışişleri Bakanı Heiko Maas’ın Hong Kong protestolarına denk gelen süreçte Hong Kong’lu aktivist Joshua Wong ile görüşmesi Çinli yetkililer tarafından “Almanya ve Çin ilişkilerine zarar veren bir görüşme” olarak yorumlanmıştır (Reuters, 2019). Merkel’in Çin’in siyasi bir sürgün olarak nitelendirdiği Dalai Lama ile resmi düzeyde görüşen ilk Şansölye olması Merkel hükümeti açısından önemli bir adım iken Çin’den gelen tepkiler sonrasında gergin hale gelen ilişkiler Merkel hükümeti daha ihtiyatlı adımlar atmak durumunda kalmıştır. Almanya’nın 2007 yılında hem G-8 zirvesine ev sahipliği yapması hem de AB Konseyi başkanlığı görevini üstlenmesi bu temkinli yaklaşımın arka planında etkili olmuştur (Keyvan, 2020: 279).

Almanya dış politikasında insan hakları ve düşünce özgürlüğünün taviz verilmemesi gereken bir değer olarak içselleştirilmesi ve bu değerlerin hem

iç hem de dış politikada bir prensip haline getirilmesi hem de uluslararası anlamda silinmesi için gerekli bir refleks olarak görülmüştür. Merkel iktidarının ilk döneminde Çin ile maddi kapasiteler üzerinden ve özellikle sıkı ekonomik ilişkiler önemli kalmakla birlikte değerler, inançlar ve normların da ağırlık kazanmaya başladığı bir Çin politikası kurgulanmıştır.

4.2. Güney Çin Denizi Sorunu

Merkel iktidarının ikinci ve üçüncü dönemine tekabül eden 2009-2017 yılları arasında ikili ilişkilerin atmosferinin küresel çaptaki gelişmelerden etkilendiği görülmektedir. 2008 finansal krizinin AB ekonomileri üzerinde yarattığı negatif etki, birliğin lokomotif üyelerinden olan Almanya'nın sorumluluğunu artıran ve birlik içerisindeki lider konumunu sınavan zorlu bir sınava dönüştürmüştür. Bu dönemde Merkel hükümetinin Çin politikasında ekonomik boyutun önem kazandığı, bir büyük pazar ve kreditor ülke konumundaki Çin ve onun dev ekonomisinin finansal krizin etkilerinin azaltılmasındaki etkisi ön plana çıkmıştır. Merkel hükümeti krizin hem AB üzerindeki hem de Almanya ekonomisi üzerindeki negatif etkilerinin Çin'e yapılan yoğun ihracat faaliyetleri ile azaltılmasını hedeflemiştir (Crawford ve Czuczka, 2013:117). Yine bu dönemde iki ülke arasındaki işbirliği hedeflerinin gerçekleştirilmesi adına 2014 yılında Sino-Alman Ekonomik Danışma Komitesi kurulmuş ve 2015 yılı "Sino-Alman İnovasyon Yılı" olarak ilan edilmiştir (Larres,2015: 43). Kriz yıllarında ticari ve ekonomik partnerliğinin derinleştiği; buna karşın norm ve değerlerin geri plana atıldığı, düşünsel yapılara ve inançlara yapılan atıfların azaldığı görülmektedir.

Bu dönemde Almanya'nın Çin politikasında düşünsel yapıların dış politika stratejileri üzerindeki etkisinin kesintiye uğramasındaki bir diğer önemli mesele de Güney Çin Denizi sorunudur. Güney Çin Denizi bölgesinde hak iddiasında bulunan bölge devletlerinin yanı sıra Çin'in bölgede artan faaliyetleri ve bu faaliyetlerin askeri kapasiteler ile desteklenmesi başta bölge ülkeleri olmak üzere uluslararası siyasette güç dengesini korumak isteyen ABD ve AB gibi aktörler tarafından endişe ile karşılanmaktadır. Bu kapsamda Batılı müttefikleri ile aynı çizgide bulunan Merkel hükümeti, bölgede gerginliğin arttığı zamanlarda uluslararası hukuk, sorunların diplomatik çözümü ve bölgede barışın tesis edilmesi yönündeki çağrılarını yinelemektedir (Huang, 2019: 217-218). Öyle ki 2016 yılında Alman-Çin yetkililer arasında gerçek-

leştirilen hükümetler-arası diyalog sonrasında yayımlanan bildiride, Güney Çin Denizi bölgesindeki ihtilafların giderilmesinde ikili ilişkilerin ve uluslararası antlaşmaların temel alınması gerektiği konusunda mutabakata varıldığını belirtilmiştir (Die Bundesregierung 2016). Almanya Güney Çin Denizi sorununa Batılı müttefikleri ile aynı perspektifte yaklaşmakta ve Çin'in dengelenmesi gereken bir güç olduğu görüşünü paylaşmaktadır. Bununla birlikte Almanya ve Çin arasındaki ilişkilerde kimi zaman ABD'nin Çin'e karşı sert uyarılarından etkilenmemesi adına yumuşatılmak istenmektedir. Bu doğrultuda Merkel hükümeti tarafından Almanya-Çin ilişkilerinin özelliğine ve önemine yapılan vurgular dikkat çekmektedir. Çin ile ABD arasındaki gerilimlerin, Avrupa'nın ve Almanya'nın çıkarlarını tehlikeye atmaması ve büyük bir güç rekabetine sürüklenmemesi konusunda temkinli bir duruş sergilemektedir (Heilmann, 2015). Ek olarak, Çin hükümeti Güney Çin Denizi meselesi hakkında özellikle Batı'dan gelen eleştirileri ve çağrılarını kendi iç işlerine müdahale olarak telakki etmekte ve görmezden gelmektedir. Bu kapsamda Çin, bölgedeki faaliyetlerini kendi egemenlik ve iç politika meselesi olarak görüp Tibet meselesinde olduğu gibi Güney Çin Denizi sorununu da kırmızı çizgi telakki etmektedir.

4.3. Hong Kong Protestoları

Merkel iktidarının ilk döneminden itibaren Almanya'nın Çin politikasının hem bazı açılardan devamlılık sağladığı hem de kendinden önceki iktidarlardan belli noktalarda farklılaştığı söylenebilmektedir. Almanya ve Çin arasındaki ekonomik ilişkilerin istikrarlı bir biçimde artan niteliğinin sürdürülme isteğinin varlığı açısından bir devamlılık mevcutken aynı zamanda strateji belgelerinde değer ve inançlara sıklıkla vurgu yapıldığı görülmektedir. Bu durumun en somut örneği Merkel iktidarının henüz bir erken döneminde yayınlanan 2007 tarihli Asya Strateji Belgesi gösterilebilir. Bu strateji belgesinin kendinden önce yayınlanmış olan 1993 ve 2002 tarihli "Asya Konsepti" olarak adlandırılan strateji belgelerinden en önemli farklılığı; iki ülke arasında maddi kapasitelerin işbirliği içerisinde artırılması hedefine ek olarak paylaşılan değerler ve inançlar kapsamında insan hakları ve demokrasi kavramlarına sıklıkla ve belirgin bir biçimde vurgu yapılması olarak tezahür etmektedir (CDU/CSU, 2007: 3). İlerleyen zamanlarda Merkel hükümetinde görev yapan üst düzey bürokratlar tarafından da bu strateji bel-

gesinde yer alan ifadeleri destekleyecek biçimde Almanya'nın Çin politikasında değer ve inançların "Almanya dış politikasının köşe taşı niteliğinde olduğu" (Dempsey, 2007), bununla beraber Almanya dış politikasında "değer ve çıkarlar arasında çatışacak nitelikte bir ayırımın var olmadığı" (Kleaden, 2008) şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Merkel hükümetinin ilk döneminde ortaya atılan bu Asya stratejisinin değer, inanç ve normların hukuki bir düzlemde ele alınmasını sağlayan ve Schröder hükümetinden miras kalan hukuki diyalogun sürdürülmesini amaçlayan bir diğer önemli dış politika enstrümanı da "Hukukun Üstünlüğü Diyalogu" adıyla bilinen sempozyum ve çalışma toplantıları bütünüdür. Bu diyalogun temel amacı Almanya açısından Çin'deki yasal normların geliştirilerek Çin'in hem bir hukuk devleti hem de güvenli bir pazar haline gelmesine katkıda bulunmaktır (Schulte-Kukmann, 2005: 5).

Hong Kong, Çin'in "bir ülke iki sistem" modeli ile idare edilen bir özel yönetim bölgesi olarak ifade edilmektedir. Günümüzde adı sıklıkla Çin hükümeti karşıtı eylemlerle anılan bir bölge haline gelen Hong Kong, aynı zamanda Çin Halk Cumhuriyeti ile Avrupa'da özellikle teknoloji alanındaki 120'den fazla yatırımın sahibidir (Schibotto, 2015: 2). Bu anlamda Hong Kong bölgesi hem Almanya hem de Avrupa Birliği açısından ticari ilişkiler anlamında önemli bir bölge konumundadır. Ancak Çin ve Almanya hükümetleri arasında kurulmuş olan güçlü ticari ilişkileri gölgeleyecek bazı sorunlar da mevcuttur. Bu sorunlar arasında yakın bir zamanda meydana gelmiş olan toplumsal hareketlerden birisi olarak Hong Kong protestoları göze çarpmaktadır. 2019 yılında Çin'in Hong Kong'da yürürlüğe geçirmek istediği "Ulusal Güvenlik Yasası" kapsamında bu karara karşı çıkan Hong Kong vatandaşlarının bir araya geldiği barışçıl protestolarda Çin hükümetinin protestoları sert bir şekilde bastırması kısa zamanda dünya kamuoyunda tepki ile karşılanmıştır. Protestoların meydana gelmesinden kısa bir süre önce Çin ile 11 farklı alanda kapsamlı bir ticaret anlaşması imzalayan Merkel protestolar ile ilgili 1997 yılında Hong Kong Temel Yasası içerisinde yer alan ve daha önce uzlaşılan hak ve özgürlüklerin korunması gerektiğine vurgu yapmış ve sert müdahaleler konusunda Çin hükümetini eleştirmiştir (Sputniknews, 2019). Diğer yandan 2020 yılına gelindiğinde Merkel hükümetinin Ekonomi ve Enerji Bakanı Peter Altmaier Almanya'nın Hong Kong protestolarına ve Çin hükümetinin sert tutumu konusunda Merkel'in duruşunun Almanya için

halen geçerli olduğunu vurgulamakla birlikte Almanya ve Çin ilişkilerinin bu meseleden etkilenmeyeceği, Çin ile kurulan ticari bağların muhafaza edileceği konusunda bir açıklamada bulunmuştur (Deutsche Welle, 2020). Bu açıklamalar doğrultusunda Almanya'nın birer norm unsuru haline getirdiği demokrasi ve insan hakları prensiplerinin Almanya-Çin ilişkilerinde ekonomik çıkarlar karşısında etkisini yitirmekte olduğu, Birleşmiş Milletler gibi uluslararası örgütler düzeyinde bir yaptırım kararı alınmadığı sürece maddi kapasitelerin ağırlıkta olduğu ikili ilişkilere zarar verici söylemlerden kaçınıldığı göze çarpmaktadır.

Yukarıdaki bölümde bahsedilen her üç diplomatik anlaşmazlığın temel ortak noktası Almanya ve Çin'in uluslararası sistemin önemli birer aktörü olarak içselleştirdikleri düşünce, değer ve normların bir düşünsel çatışma noktasına zemin hazırlamasıdır. Merkel'in iktidarının ilk dönemlerinden itibaren değer ve normların ağırlığının kendinden önceki iktidarlar ile karşılaştırıldığında görece daha fazla olduğu, bu nedenle gerek işbirliğinin sürdürüldüğü gerekse diplomatik anlaşmazlıkların ortaya çıktığı dönemlerde bu dış politika çizgisinin sıklıkla vurgulandığı söylenebilmektedir. Ele alınan üç siyasal anlaşmazlıktan da anlaşıldığı üzere Merkel hükümeti tarafından Çin'e yönelik söylemlerin genel anlamda demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü, fikir ve düşünce özgürlüğü, barışın kolektif bir biçimde korunması gibi temalara sahip olduğu gözlemlenmektedir. Bir lider olarak Merkel, Soğuk Savaş dönemi boyunca şekillenen düşünsel arka planını hem ikili ilişkiler düzeyinde hem de uluslararası krizlerin meydana geldiği dönemlerde dış politikasına yansıtmakla beraber, sivil güç unsurları ve sürekli olarak vurguladığı temalar üzerinden kurmayı hedeflediği düşünsel yapılar aracılığıyla kriz ve anlaşmazlıkların çözümüne katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, Soğuk Savaş'ın yumuşama evresinden günümüze kadar geçen sürede Çin ile birçok alana yayılan işbirliğinin bir sonucu olarak maddi çıkarlar ve kazan-kazan ilişkisi Almanya dış politikasının öncelikleri arasında yer almaktadır. Diplomatik anlaşmazlıkların meydana geldiği dönemlerde Merkel hükümetinin Almanya'nın içselleştirmiş olduğu düşünce ve değerlerin Çin'e kabul ettirilmek istenen belli bir normatif yapıda sunulduğu gözlemlenmektedir. Yine de söz konusu değerlerin kabul ettirilmesi uğruna diplomatik anlaşmazlıkların tırmandırılmasından kaçınıldığı, normatif ve düşünsel yapıları maddi çıkarların önüne geçirilmesi yeri-

ne değerler ve maddi kapasiteler arasında bir dengenin kurulmak hedeflenmektedir. Son olarak Merkel dönemi dış politikasında sosyal ve düşünsel yapıların önceki iktidarlara göre ağırlığının fazla olduğu, bununla birlikte bu yapıların dış politikada bir alternatif çizgiden ziyade destekleyici bir sütun işlevi gördüğü göze çarpmaktadır.

5. Sonuç

1970'lerden günümüze kadar geçen süre içerisinde Almanya'nın Çin ile olan ilişkilerine genel bir perspektiften bakılacak olursa, diplomatik ilişkilerde ticari boyutu önemli bir sütun görevi görmektedir. Meydana gelen küresel dönüşümler dönemin ruhunu doğrudan etkilemiş, bu etkiler ikili ilişkilere de yansımıştır. Almanya-Çin ilişkilerine odaklanan akademik çalışmalara bakıldığında, ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkiler üzerindeki belirleyici etkisine ağırlık verilmiş, 1990'lı yıllardan itibaren ivme kazanan Sosyal İnşacılık kuramı ile Almanya-Çin arasındaki ilişkilerin maddi varlığı göz ardı edilmeksizin norm, değer ve inançlar temelinde ele alındığı çalışmalar da ortaya çıkmıştır. Aktörlerin içselleştirdikleri düşünsel ve sosyal unsurlar ile sosyalleşme eylemi aracılığıyla dünyaya ait gerçekliğin inşa edildiği düşüncesi çerçevesinde Merkel dönemi Almanya'nın Çin politikası incelenmiş olup, ikili ilişkilerde değer ve normlar üzerinden yaşanan çatışma durumlarının ele alındığı üç ana diplomatik anlaşmazlık üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. İncelenen üç anlaşmazlığın da ortak noktası Almanya'nın bir aktör olarak içselleştirmiş olduğu insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasi gibi "liberal" olarak ifade edilen değerler üzerinden Wendt'in ifadesiyle "rol verme" çabası içerisinde olduğu, fakat bu dönüştürme çabasının ikili ilişkilerde ağır basan ekonomik ilişkiler nedeniyle ekonomik güç olan Çin karşısında beklenen sonucu vermediği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte Çin Almanya'yı Avrupa'ya açılan bir kapı ve AB'nin gayri resmi sözcüsü olarak görmekte, ancak Çin hükümetinin bu anlaşmazlıklarda kendi iç meselelerine müdahale edildiği gerekçesiyle taviz vermekten kaçınan bir yapıda olduğu görülmektedir. Yine de Merkel dönemi Almanya'sının Çin politikasına Sosyal İnşacı kuram perspektifinden bakıldığında, maddi kapasitelere ek olarak düşünsel yapıların da dış politika stratejilerine dahil edildiği, bu yönden Merkel döneminin kendinden önceki iktidarlardan farklılaştığı görülmektedir. Merkel'in Çin ile ilişkilerde bir lider olarak liberal değerlere yapmış ol-

duğu vurguların önceki Schröder ve Kohl iktidarlarına göre görece fazla olduğu ancak Almanya'nın içselleştirdiği değerleri radikal biçimde kabul ettirme çabasına girişmediği de ortaya çıkmaktadır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, “Merkel döneminde Almanya ve Çin arasındaki diplomatik anlaşmazlıklarda norm ve değer temelli bir dış politika çizgisinin hakim olduğu söylenebilir mi?” şeklinde belirlenen ilk araştırma sorusuna Merkel döneminde Almanya ve Çin arasındaki diplomatik anlaşmazlıklarda norm ve değer temelli bir dış politika çizgisinin hakim olduğu yorumu yapılabilir. Önceki hükümetlere kıyasla Çin'e yönelik dış politikada Merkel döneminde daha normatif ve değer odaklı bir söylem geliştirilmiştir. Değer ve norm odaklı bu yaklaşım, Dalai Lama-Merkel görüşmesi ve Hong-Kong protestolarında fikir ve düşünce özgürlüğü, demokrasi ve insan hakları temelinde göze çarparken, Güney Çin Denizi sorununda uluslararası hukukun üstünlüğü ve barışın kolektif biçimde korunmasını vurgulayan söylemler de tezahür etmiştir. Dolayısıyla uluslararası nitelikteki diplomatik anlaşmazlıklarda Almanya'nın içselleştirmiş olduğu değer ve düşüncüler doğrultusunda söylemlerini yinelediği, buna karşın sert söylemlerden ve maddi çıkarları zedeleyecek kararlardan kaçındığı gözlemlenmektedir. Ancak Merkel kimi zaman Çin'in “iç işleri” olarak ifade ettiği konulara müdahale etmekten de geri kalmamıştır. Öyle ki bu durum kimi zaman kurulan karşılıklı diyalogun Çin tarafından sonlandırılması ve diplomatik görüşmelerin iptali üzerinden tepkiyle karşılanmıştır.

Çalışmada ikinci araştırma sorusu olarak belirlenen “Sosyal ve düşünsel yapıların Merkel dönemi Almanya-Çin ilişkilerindeki siyasal anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmasındaki rolü nedir?” sorusu da yanıtlanabilmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda Merkel dönemi Almanyası'nın Çin politikasındaki sosyal ve düşünsel yapıların siyasal anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulmasındaki rolünün normal zamanlarda maddi çıkarları destekleyici bir nitelikte, diplomatik anlaşmazlıklar döneminde ise anlaşmazlıkların giderilmesi ve gergin siyasi atmosferin yatıştırılması şeklinde olduğudur.

Soğuk Savaş'ın yumuşama evresinden günümüze kadar geçen süre içerisinde maddi çıkarların, özellikle ekonomik ilişkilerin, Çin ile olan ikili ilişkileri yönlendirdiği gözlemlenmektedir. Avrupa'nın güçlü ekonomilerinden birisi olarak Almanya, özellikle küresel ekonomik kriz dönemlerinde maddi çıkarları ve ekonomik ilişkileri öncülleştirmekte ve “ticaret devleti”

kimliğini düşünsel yapıların önünde konumlandırmaktadır. Bu durum devlet kimliğinin değişkenliğini ortaya koymakla birlikte, bu değişkenliği Almanya'nın Çin politikasında değerler ve çıkarlar arasında bir çatışma olduğu şeklinde yorumlamak yanlış olacaktır. Merkel döneminde dış politikanın maddi çıkarlara ek olarak norm ve değer temelli bir strateji odağı ile desteklendiği göze çarpmaktadır. Her ne kadar destekleyici nitelikte olsa da, söz konusu değer ve normlar doğrultusunda Çin'e bir çeşit "rol verme" arzusunun ortaya çıkan diplomatik anlaşmazlıkların da temel çatışma noktasını oluşturduğu gözlemlenmektedir. Bir karar alıcı olarak Merkel, kendi düşünsel arka planını şekillendiren demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi değerleri dış politikasına yansıtma istemekle birlikte Çin'e bu değerler kapsamında bir "rol verme" çabası ile uluslararası siyasetin yükselen gücünü dizginlemekte ya da kontrol etmekte yeteri kadar başarılı olamamıştır. Yine de, hem AB'nin lokomotif gücü hem de Avrupa siyasetinin önemli aktörü olan Almanya'nın Merkel iktidarı döneminde Çin'in küresel siyasette artan etkisini normatif ve değer odaklı bir dış politika çizgisi ile dengeleme çabası ile önceki iktidarlardan farklılaştığı göze çarpmaktadır.

Social Constructivist Approach to Germany's Foreign Policy towards China in the Angela Merkel Era within the Context of Diplomatic Disputes

Abstract: During the Cold War period, the foreign policy axis of the Federal Republic of Germany was conducted within its Western orientation and transatlantic relations had a determinative effect on Germany-China relations. After the unification of East and West Germany, the Federal Republic of Germany re-emerged as an independent state in the international political scene, brought along discussions on the redefinition of Germany's identity, national interest, and security strategies in foreign policy. It is possible to argue that Germany's foreign policy towards China was framed in accordance with "norms and values" during Merkel's period, making reference to related transformations from a Social Constructivism perspective. This study aims to present an evaluation by focusing on the major political crises between Germany and China during the Merkel period within the framework of the Social Constructivist theory. These evaluations examined through three case studies: Merkel-Dalai Lama meet, South China Sea dispute and 2014 Hong Kong

protests. Accordingly, the alterations of concepts such as identity, interest, and values, including their impacts on foreign policy preferences are evaluated for the times when the tension increased in Germany-China relations.

Keywords: Germany, China, Strategic Partnership, Identity, Social Constructivism.

Kaynaklar

Adler, Emmanuel. (1997). Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics. *European Journal of International Relations*, 3(3), 319-363.

<https://doi.org/10.1177/1354066197003003003>

Andersen, Uwe. ve Woyke, Wichard. (2013). *Handwörterbuch des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland* (7. bs). VS Verlag für Sozialwissenschaften. <https://www.springer.com/de/book/9783531184883>

Ateş, Davut (2008). “Uluslararası İlişkilerde Konstruktivizm: Ortayol Yaklaşımının Epistemolojik Çerçevesi”. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 213-235.

Banchoff, Thomas F. (1996) “Historical Memory and German Foreign Policy: The Cases of Adenauer and Brandt”, *German Politics and Society*. 14(2): 36–53.

Banchoff, Thomas (1999b). “German Identity and European Integration”. *European Journal of International Relations*. 5(3). 259-289.

Bauersachs, Hannah (2019). *Wandlungsprozesse in der deutschen Auswärtigen Kulturpolitik: Eine mehrdimensionale Analyse am Beispiel der Deutschlandjahre*. Springer Fachmedien Wiesbaden. <https://doi.org/10.1007/978-3-658-25698-2>

Berger, Thomas U. (1996) “Norms, Identity, and National Security in Germany and Japan”. *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics*. Ed. Peter J. Katzenstein, New York: Columbia University Press, 317–356

Bosold, David ve Achraimer, Christian (2011). “Die Normativen Grundlagen deutscher Außenpolitik”. *Deutsche Außenpolitik: Sicherheit, Wohlfahrt, Institutionen und Normen*. Ed. Thomas Jäger, Alexander Höse, Kai Oppermann. Wiesbaden: VS Verlag. 445-467.

Buzan, Barry (1990). *The European security order recast: Scenarios for the post-cold war era*. Pinter Publishers.

CDU/CSU. (2007). *Asien als strategische Herausforderung und Chance für Deutschland und Europa: Asienstrategie CDU/CSU Fraktion*. Berlin.

https://www.cducsu.de/sites/default/files/asienstrategie_web.pdf. Erişim tarihi: 10 Ocak 2021

Collins, Alan (2017). *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları* (3. baskı). Uluslararası İliş-

kiler Kütüphanesi.

Crawford, Alan, ve Czuczka, Tony (2013). *Angela Merkel: A Chancellorship Forged in Crisis*. Cornwall: John Wiley & Sons

Dalgaard-Nielsen, Anja (2005). *The Test of Strategic Culture: Germany, Pacifism and Pre-emptive Strikes*. *Security Dialogue*, 36(3), 339-359.

<https://doi.org/10.1177/0967010605057020>

Dempsey, Judy (2019) "Germany looks to Asia, at China's expense". *New York Times*. <https://www.nytimes.com/2007/11/19/world/europe/19iht-germany.4.8394711.html>. Erişim Tarihi: 26 Aralık.2020

Deutsche Welle (2007) "Dalay Lama Almanya'yı Fethetti" (24 Ekim 2007). <https://www.dw.com/tr/dalay-lama-almanyayi-fethetti/a-2794296>. Deutsche Welle, Erişim Tarihi: 26 Aralık 2020

Deutsche Welle (2020) "Hong Kong: German Minister defends China Ties" Erişim Adresi: <https://www.dw.com/en/hong-kong-german-minister-defends-china-ties/a-54139198> Erişim tarihi: 10 Ocak 2021

Die Bundesregierung (2016b). *Gemeinsame Erklärung anlässlich der 4. Deutsch-Chinesischen Regierungskonsultationen*, Presse und Informationsamt der Bundesregierung. Pekin. Erişim Adresi: <https://www.bundesregierung.de/Content/DE/Pressemitteilungen/BPA/2016/06/20-16-06-13-regierungskonsultationen.html>. Erişim Tarihi: 27 Aralık 2020

Duffield, John. S. (1998). *World power forsaken: Political culture, international institutions, and German Security Policy after Unification*. Stanford University Press.

Berliner Morgenpost (2008) "EU-Außenkommissarin droht mit Olympia-Boykott". (29 Mart 2008). Erişim Adresi: <https://www.morgenpost.de/politik/article103161694/EU-Aussenkommissarin-droht-mit-Olympia-Boykott.html> Erişim Tarihi: 6 Kasım 2020

Duchene, Francois (1972). 'Europe's Role in World Peace'. Richard Mayne. *Europe Tomorrow: Sixteen Europeans Look Ahead*. London: Fontana.

Duchene, Francois (1973). 'The European Community and the Uncertainties of Interdependence'. Max Kohnstamm and Wolfgang Hager. *A Nation Writ Large? Foreign Policy Problems before the European Community*. London: Macmillan.

Frederking, Brian (2003). *Constructing Post-Cold War Collective Security*. *The American Political Science Review*, 97(3), 363-378. JSTOR.

Gaskarth, Jamie ve Oppermann, Kai (2019). *Clashing Traditions: German Foreign Policy in a New Era*. *International Studies Perspectives*, Vol.0 Erişim Adresi: <https://doi.org/10.1093/isp/ekz017>

Hacke, Christian (2004). *Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland*:

Von Konrad Adenauer bis Gerhard Schröder (2. Baskı) Ullstein.

Harnisch, Sebastian ve Maull, Hans W. (2001). *Germany as a Civilian Power?: The Foreign Policy of the Berlin Republic*. Manchester University Press.

Heberer, Thomas ve Senz, Anja. (2011). *Die deutsche Chinapolitik*. İçinde T. Jäger, A. Höse, ve K. Oppermann (Ed.), *Deutsche Außenpolitik: Sicherheit, Wohlfahrt, Institutionen und Normen* (ss. 673-692). VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-531-93023-7_28

Hopf, Ted (1998). *The Promise of Constructivism in International Relations Theory*. *International Security*, 23(1), s.171-200.
<https://doi.org/10.1162/isec.23.1.171>

Huang, Ying (2019). *Die Chinapolitik der Bundesrepublik Deutschland nach der Wiedervereinigung: Ein Balanceakt zwischen Werten und Interessen*. Springer VS, Springer Fachmedien Wiesbaden.

Huang, Ying (2019). *Die Chinapolitik der Bundesrepublik Deutschland nach der Wiedervereinigung: Ein Balanceakt zwischen Werten und Interessen*. Wiesbaden: Springer Verlag

Katzenstein, Peter J. (1996). *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. Columbia Univ. Press.

Katzenstein, Peter J. (1997). *Tamed power: Germany in Europe*. Cornell University Press.

Keyvan, Özlem Zerrin (2020) “Çin ve Almanya:21.yy’da Kapsamlı Stratejik Ortaklık” içinde *Dünya Siyasetinde Almanya-I* (ed.Hüseyin Bağcı, İsmail Ermağan, Burak Gümüş) Nobel Akademik Yayıncılık s.261-286

Kleaden, Eckart von (2008). *Werte und Interessen*. CDU/CSU Fraktion in der Deutschen Bundestag. Erişim Adresi: <https://www.cducsu.de/presse/texte-und-interviews/werte-und-interessen>. Erişim Tarihi: 31 Ekim 2020

Knut Kirste, ve Maull, Hans W. (1996). *Zivilmacht und Rollentheorie*. *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*, 3(2), s.283–312.

Kundnani, Hans, ve Parello-Plesner, J. (2012). “China and Germany: Why The Emerging Special Relationships Matters For Europe” *European Council On Foreign Relations*. Mayıs 2012.

Kundnani, Hans (2015). *The Paradox of German Power*. Oxford University Press

Kurnesenko Ekaterina (2010) "China, the Dalai Lama and the Question of Soft Power" *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Central European University. Budepeşte, Macaristan

Küstern, Hanns Jürgen (2018), “Hallstein Doktrin”, KAS, Erişim Adresi: <https://www.konradadenauer.de/stichworte/aussenpolitik/hallstein-doktrin> Erişim

Tarihi: 7 Eylül 2021

Larres, Klaus (2015). "Angela Merkel and China: Trade, the U.S., the South-China Sea, and the Continuation of 'Ostpolitik' ". CPG Online Magazine, Sayı 6, Kasım 2015. 42-51. Erişim Adresi: <http://www.cpg-online.de/wp-content/uploads/2016/11/CPG-Online-Magazine-06-2015.pdf>. Erişim Tarihi: 28 Aralık 2020

Levy, Katja (2010). Der deutsch-chinesische Rechtsstaatsdialog: Die konstruktivistische Untersuchung eines außenpolitischen Instruments (1. Baki. Nomos Verl.-Ges.

Levy, Katja (2014). Fünfzehn Jahre Deutsch-Chinesischer Rechtsstaatsdialog – Zeit für eine Positionsbestimmung. içinde China und Europa (Ed. W. Pape, S. Preuschoff, Y. Wei, ve J. Zhao). DE GRUYTER. <https://doi.org/10.1515/9783110313246.273>

Liebert, Ulrike. (2010). "Two Projects of European Identity". içinde Collective Identity and Democracy. The Impact of EU Enlargement, (Ed. M. Góra ve Z. Mach,) ss. 29-61).

Maaß, Kurt-Jürgen. (2013). Werbung, Werte, Wettbewerb – wohin steuert die Auswärtige Kulturpolitik? IFA Edition Kultur und Außenpolitik.

Marcussen, Martin, Risse, Thomas, Engelmann-Martin, Daniella Knopf, Hans J, ve Roscher, Klaus (2001). "Constructing Europe? The Evolution of Nation-State Identities". içinde The Social Construction of Europe (ss. 101-120). SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781446221105.n7>

Maull, Hans W. (1992). Zivilmacht Bundesrepublik Deutschland: Vierzehn Thesen für eine neue deutsche Aussenpolitik. Europa-Archiv, 47.

Maull, Hanns W. (1990). Germany and Japan: The New Civilian Powers. Foreign Affairs, 69(5), 91. <https://doi.org/10.2307/20044603>

Maull, Hanns W. (2000). German foreign policy, Post- Kosovo: Still a 'civilian power?' German Politics, 9(2), 1-24. <https://doi.org/10.1080/09644000008404589>

Onuf, Nicholas G. (2013). World of Our Making: Rules and Rule In Social Theory and International Relations. Routledge.

Pamuk, Akif (2014). Kimlik ve Tarih Kimliğinin İnşasında Tarihin Kullanımı. Yeni İnsan Yayınevi.

Ramo, Joshua C. (2007). Brand China. Foreign Policy Center. Erişim Adresi: <https://www.peacepalacelibrary.nl/ebooks/files/370659406.pdf>. Erişim Tarihi: 10 Ocak 2021

Reuters (2019) "China envoy raps Germany over meeting with Hong Kong activist". Reuters. 11 Eylül 2019. Erişim Adresi: <https://www.reuters.com/article/us-hongkong-protests-germany-china->

idUSKCN1VW1WI Erişim Tarihi:30 Aralık 2020

Ruggie, John G. (1998). What Makes the World Hang Together? Neo-utilitarianism and the Social Constructivist Challenge. *International Organization*, 52(4), 855-885. <https://doi.org/10.1162/002081898550770>

Schibotto, Emanuele (2014) "Germany and China Have an Emerging 'special relationship' which has the potential to go far beyond trade," *European Politics and Policy* (blog), London School of Economics.

Schnellbach, Christoph ve Man, Joyce (2015). *Germany and China: Embracing a Different Kind of Partnership?* CAP Working Paper.

Schulte-Kukmann, Nicole (2005). "The German-Chinese 'Rule of Law Dialogue': Substantial Interaction or Political Delusion?", (Ed. Sebastian Heilmann). *China Analysis*. Sayı 47/2015.

http://www.chinapolitik.org/files/no_47.pdf

Sebastian Heilmann (2015), "Niche Diplomacy at Work," *Berlin Policy Journal* (27 Nisan 2015). Erişim Adresi: <http://berlinpolicyjournal.com/niche-diplomacy-at-work/>. Erişim Tarihi:9 Ocak 2021

Spiegel, "Merkel Defies China, Says She Would Meet Dalai Lama Again" *Spiegel Online International*, 12 Mart 2008, <https://www.spiegel.de/consent-a-?targetUrl=https%3A%2F%2Fwww.spiegel.de%2Finternational%2Fgermany%2Ftibet-dispute-merkel-defies-china-says-she-would-meet-dalai-lama-again-a-547029.html&ref=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>

Sputnik News (2019). "Çin'e ticari çıkarma yapan Merkel: Hong Kong'da yasay-la garanti edilen hak ve özgürlükler korunsun" Erişim Adresi:

<https://tr.sputniknews.com/avrupa/201909061040109438-cine-ticari-cikarma-yapan-merkel-hong-kongda-yasayla-garanti-edilen-hak-ve-ozgurlukler-korunsun/> Erişim Tarihi:10 Ocak 2021

Staack, Michael (2000). *Handelsstaat Deutschland: Deutsche Aussenpolitik in einem neuen internationalen System*. F. Schöningh.

Staack, Michael (2007). "Deutschland als Wirtschaftsmacht". içinde (Ed. S. Schmidt, G. Hellmann, ve R. Wolf), *Handbuch zur deutschen Außenpolitik* (ss. 85-97). VS Verlag für Sozialwissenschaften. https://doi.org/10.1007/978-3-531-90250-0_5

Tibi, Bassam (2002). *Europa ohne Identität? Leitkultur oder Wertebelibigkeit* (3. Baskı, aktualisierte Taschenbuchausg). Siedler.

Wagner, Wolfgang, Boekle, Henning ve Rittberger, Volker (1999). *Normen und Außenpolitik: Konstruktivistische Außenpolitiktheorie*. <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/47198>

Wendt, Alexander (1992). *Anarchy is What States Make of it: The Social*

Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.

Wendt, Alexander (1994). Collective Identity Formation and the International State. *American Political Science Review*, 88(2), 384-396.

<https://doi.org/10.2307/2944711>

Wendt, Alexander (1999). *Social Theory of International Politics* (1. baskı). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511612183>

Wendt, Alexander (2012). Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (Birinci basım : Eylül 2012, C. 4). Küre Yayınları.

Wolff, Jonas (2013). Democracy Promotion and Civilian Power: The Example of Germany's 'Value-Oriented' Foreign Policy. *German Politics*, 22(4), 477-493. <https://doi.org/10.1080/09644008.2013.853043>

Woyke, Wichard (2000). Außenpolitik. İçinde U. Andersen & W. Woyke (Ed.), *Handwörterbuch des politischen Systems der Bundesrepublik Deutschland* (4., völlig überarb. und aktualisierte Aufl., Lizenzausg). Bundeszentrale für Politische Bildung.

Bir Dönüşüm Süreci Olarak Strateji: Mintzberg'in Perspektifinden Bütüncül Bir Yaklaşım

İbrahim Taha Dursun¹

Makale Türü: Derleme

Geliş Tarihi / Submitted: 11.11.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 18.11.2021

Yayın Tarihi / Online Publication: 30.11.2021

Özet: Bu çalışma İşletme alanının önde gelen isimleri arasında sayılan Henry Mintzberg'in stratejik yönetim düşüncesi alanına katkı sağladığı biçimleşme okulu (*configuration school*) anlayışının değerlendirilmesini amaç edinmektedir. Çalışmanın temel iddiası şu şekilde ifade edilebilir: Mintzberg'in biçimleşme yaklaşımı örgütlerin değişen dış koşullar karşısında iç ve dış imkânlarını seferber ederek adapte olmasını öngören kapsamlı bir bakış açısı sunmaktadır. Böylece, örgütler beklenmedik durumlarla başa çıkabilecek yeteneklerini geliştirebilirler. On stratejik okul anlayışı içerisinde kapsamlı bir özelliğe sahip olan biçimleşme, örgütlerin dönüşüm sürecine bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Bu çerçevede, öncelikle biçimleşme okulunun tarihsel gelişimi ve temel özellikleri incelenecek. Sonrasında, örgütlerde güç ve yapının farklı biçimleşme modelleri ve dönüşüm kavramının kapsamı ele alınacaktır. Son olarak, çalışma biçimleşme okuluna yönelik eleştirileri ve katkılarını tartışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Henry Mintzberg, Biçimleşme Okulu, On Strateji Okulu, Stratejik Düşünce.

1. GİRİŞ

Stratejik yönetim son 70 yıldır başta işletmeleri olmak üzere birçok alanı etkisi altına alan bir düşünceyi oluşturmaktadır. Bu durumun oluşmasında teknolojik gelişmeler, rekabetin iş dünyası için anlamı, işletmelerin belirsiz ve risklerin arttığı ortamda iş yapmaları gibi hususlar öne çıkmaktadır. Bu çerçeveden hareketle de, stratejik yönetim alanında farklı görüşler de ilgili

yazında yerini almıştır ve almaya da devam etmektedir. Bu çalışma stratejik yönetim düşüncesi içerisinde Mintzberg'in tanımlamalarından biri olan biçimleşme okulunun temel düşüncelerini, varsayımlarını ele almaktadır. Çalışma literatür taramasından hareketle biçimleşme okulunun ana konularını ele almayı ve okulun temel argümanlarını tartışmayı amaçlamaktadır.

Stratejik yönetim düşüncesine önemli katkıları bulunan Henry Mintzberg tarafından geliştirilen on strateji okulu (*Ten strategic school*) strateji oluşturma sürecinin karmaşık yapısına ışık tutan bir çerçeve sunmaktadır. Strateji oluşturmada karşılaşılan engeller ve bu engeller karşısında çözüm üretme açısından aşamalı bir bakış açısı sunan Mintzberg, strateji süreçlerinde sistematik bir katkı sağlamaktadır. Bu on strateji okulu içerisinde özellikle bir okul üzerinde daha fazla durmak anlamlı olacaktır. Biçimleşme okulu olarak bilinen bu okul diğer dokuz strateji okulunun strateji oluşturma sürecine katkılarını bütünleştirmekte ve bu yönüyle sürecin başarısı üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, biçimleşme okulunun strateji geliştirme açısından ne ifade ettiği konusunda detaylı bir analiz ortaya koymak bir bütün olarak on strateji okulunun örgütlerin yeni koşullara adapte olması noktasındaki potansiyel katkılarını kavrama imkânı sunacaktır.

2. BİÇİMLEŞME OKULU VE TARİHSEL GELİŞİM

Henry Mintzberg stratejik yönetim alanında önemli isimlerin başında gelmektedir. Mintzberg strateji oluşturmada on okulun (Mintzberg diğerleri, 1998) geliştirilmesinde öncü bir rol oynamıştır. Bu on okul ile Mintzberg stratejik yönetim düşüncesindeki farklı anlayışları, argümanları belli başlıklar altında toplamıştır. On okul aynı zamanda stratejik yönetim düşüncesinin farklı anlayışlarını da göstermektedir. Bu okullardan kimisi strateji oluşturmaya kavram süreci olarak ele alırken, kimi okul da strateji oluşturmaya eğitim süreci olarak ele almaktadır. Tablo 1'de on strateji okulunun strateji oluşturmada öne çıkan düşüncelerine verilmiştir. Bu on okulu Mintzberg üç grupta toplamıştır.

Mintzberg ilk üç okulu öngörücü (prescriptive) olarak tanımlamıştır. Tasarım, planlama ve pozisyon okulları strateji oluşturmada öngörücü bir yaklaşım olarak stratejilerin nasıl oluştuklarından ziyade nasıl formüle edilmesi gerektiğine odaklanmaktadır (Mintzberg ve diğerleri, 1998: 5). Diğer altı

okul (Girişimcilik, bilişsel, öğrenme, güç, kültürel ve çevre) da betimleyici nitelikler taşımaktadır. Altı okul stratejinin reçetelerinden daha çok stratejilerin gerçekte nasıl yapıldığını açıklamaya çalışmıştır (Mintzberg ve diğerleri, 1998: 6). Son okul olan biçimleşme okulu da hem öngörücü hem de betimleyici nitelikler gösteren dokuz okulu birleştiren bir özelliğe sahiptir. Bu okula biçimleşme okulu ismini veren Mintzberg, strateji oluşturma süreci, stratejilerin içeriği örgütsel yapı gibi unsurları bu okulun düşüncesini oluşturan hususlar olarak ifade etmektedir.

Tablo 1. Mintzberg'in On Stratejik Okulu

	Okullar	Temel Düşüncesi
1.	Tasarım Okulu	Bir anlayış süreci olarak strateji oluşturma
2.	Planlama Okulu	Resmi bir süreç olarak strateji oluşturma
3.	Pozisyon Okulu	Analitik bir süreç olarak strateji oluşturma
4.	Girişimcilik Okulu	Vizyoner bir süreç olarak strateji oluşturma
5.	Bilişsel Okul	Zihinsel bir süreç olarak strateji oluşturma
6.	Öğrenme Okulu	Ortaya çıkan bir süreç olarak strateji oluşturma
7.	Güç Okulu	Bir müzakere süreci olarak strateji oluşturma
8.	Kültürel Okul	Kolektif bir süreç olarak strateji oluşturma
9.	Çevre Okulu	Tepkili bir süreç olarak strateji oluşturma
10.	Biçimleşme Okulu	Bir dönüşüm süreci olarak strateji oluşturma

Kaynak: Mintzberg, 1998: 5.

Biçimleşme okulunun ilk izleri Kanada'daki McGill Üniversitesi'ndeki çalışmalarda görülmektedir. 1970'lerde Hindistan'lı Pradip Khandwalla'nın (1970) doktora tezinden hareketle Mintzberg örgütleri yayınladığı iki kitap ile sınıflandırmıştır. Bu kitaplar (Mintzberg, 1979 ve 1983) organizasyonları yapıları ve güç ilişkileri açısından ele alarak biçimleşme okulunun temel düşüncelerini oluşturan eserleri oluşturmaktadır. Mintzberg yapıları ve güç ilişkileri bakımından organizasyonları girişimci, makine, profesyonel, adhokrasi, çeşitlendirilmiş, politik ve misyoner şeklinde tarif etmiştir.

Stratejik yönetimin temel düşünürleri arasında yer alan Alfred Chand-

ler'in 1962 yılında yayınlanan Strateji ve Yapı adlı eseri Mintzberg'in Biçimleşme Okulu'nun fikirlerinin oluşmasına önemli katkılar sunmuştur. Chandler eserinde işletmelerin yapılarına karar vermeden önce stratejilerini belirlemeleri gerektiği üzerinde durmuş ve strateji ve yapı arasındaki ilişkinin dinamik olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede Chandler "Strateji ve Yapı" eserinde büyük Amerikan endüstriyel girişiminin gelişimini ele almaktadır. Amerikan işletmelerinin gelişim seyirlerini incelerken dört dönem teşhis etmiştir. Bu dönemleri kaynakların temin edilmesi, kaynakların verimli bir şekilde kullanımı, yeni bir büyüme dönemi ve son olarak yeni büyüme ile birlikte bölümlere ayrılmış bir yapının kurulması şeklinde ifade edilmektedir. Kaynakların tedariki gerek tesis, araç-gereç gerekse de insan ve çalışanları ifade etmektedir. Sonrasında organizasyondaki yöneticiler çıktılarını oluşturmak için üretim, satış, muhasebe gibi departmanların kurulması ile kaynakların verimli kullanımını sağlamaya çalışmaktadırlar. Organizasyonlar bu dönemin sonrasında yeni pazarlar veya yeni pazarlarla ilgili yeni iş kollarında çeşitlendirmeye gitmeye başlamaktadırlar (Mintzberg ve diğerleri, 1998: 318). Dördüncü dönemi Chandler incelediği Dupont firmasından hareketle yapıda bir değişikliği ifade eden bölümlere ayrılmış yapı ismini vermiştir. Chandler incelediği firmalardan hareketle organizasyonun yapısının stratejiyi takip etmesini çıkarmıştır. Bunu da yapı stratejiyi takip eder olarak ifade etmiştir (Keskin, 2020: 543).

Biçimleşme okulu organizasyonların stratejilerini oluşturmada stratejiyi dönüşüm olarak görmektedir. Dönüşüm "olduğundan başka bir biçime girme, başka bir durum alma, şekil değiştirme, transformasyon" (TDK, 2021) anlamlarına gelmektedir. Dolayısıyla biçimleşme okulu stratejiyi transformasyon olarak görmekte ve organizasyonun belli bir durumu benimsediğinde strateji oluşturmanın da bir durumdan başka bir duruma geçmesi süreci olarak (Bakoğlu ve Özcan, 2010: 66) ifade etmektedir. Böylece strateji oluşturma bir organizasyonu dönüştüren bir niteliğe sahip olmaktadır. Bu çerçevede biçimleşme okulundaki temel odak nokta bir organizasyonun strateji oluşturmada bir durumdan diğerine geçme veya sıçrama sürecine sahip olması ve böylece yeni biçimlerin bir sonucu olarak da örgütlerin kendilerini dönüştüreceğidir (O'Connor ve Netting, 2009: 74).

Miller ve Friesen biçimleşme okuluna dair organizasyon yapısı, durum, organizasyonun süreçleri ve strateji kavramları olarak tanımlandığı ana ör-

nekleri (archetype) ile bu ana örnekler arasındaki geçişleri ele almaktadır. Bu yapısal değişimin adımsal olmadığı kuantum olduğu belirtilmektedir (Sarvan ve diğerleri, 2003). Biçimleşme okulu'na dair Miller ve Friesen (1980 ve 1984) strateji belirleme örneklerini on örnek başlığı altında incelemiştir. Bu incelemelerinde strateji oluşturmada önce strateji, sonra organizasyonun yapısı sonrasında da organizasyonun sahip olduğu sistemlerinin bir sıralama olarak değil aksine tüm bu unsurların aynı anda bazen de devrimsel (Miller ve Friesen, 1984) olarak değişecek olması şeklinde ifade edilmektedir. Bir diğer ifadeyle strateji oluşturma birçok unsurun aynı anda değişmesini gerektiren stratejik bir devrim gerçekleşmelidir (Sarvan ve diğerleri, 2003: 105). Böylece organizasyon için strateji organizasyonun yapısı, kültürü ve oluşturacağı strateji ile birlikte bütünleşmiş bir anlayışı ve biçimleşmeyi ifade etmektedir.

Ana örnekler olarak ifade edilen hususlar Miller'in strateji oluşturmada dördü başarısız, altısı başarılı olmuş örnekleri (Miller, 1976; Miller, 1979) ifade etmektedir. Başarısız ana örnekleri olarak üst yönetimin duygusal olarak eskiyen stratejilere bağlı kaldığı ve değişim ihtiyacının zayıf kaldığı Durğun bürokraside ve zayıf bir merkezi otoriteye sahip bir dizi işletme sayılabilir. Başarılı ana örnekleri olarak da iyi kurulmuş, geleneksel stratejilere sahip ve ciddi engeller ve zorluklarla mücadele eden işletmeler, kendini sürekli yenileyen organizasyonlar, basit bir yapıya sahip, çok sayıda ürün çeşitlendirmesi yapmamış işletmeler örnek olarak ifade edilebilir. Miller bu başarısız ve başarılı ana örnekleri incelediği işletmeler üzerinden detaylandırmıştır.

Miller'in biçimleşme okuluna yaptığı katkılardan bir diğer başlığı da *değişimin kuantum görünümü* oluşturmaktadır. Kuantum değişimi biçimleşme okulunun parça parça değişimin aksine birçok unsurun aynı anda değişmesi anlamına gelmektedir (Mintzberg ve diğerleri, 1998: 313). Bu kapsamda değişen unsurlar strateji, yapı ve sistemleri, süreçleri ifade etmektedir. Bu unsurların değişmesi hızlı veya bir diğer deyişle devrimci olabilir. Ya da yavaş bir şekilde de değişim yaşanabilir. Miller ve Friesen'in stratejik devrim dediği pek çok unsurun aynı anda değiştiği şeyin gerçekleşmesidir. Organizasyonlar faaliyetlerinde atak ve sıçrama gerçekleştirmek isterler. Bunun için de yeni bir strateji, yapı ve organizasyon kültürü arasındaki bütünleşmeyi sağlamak adına yeni bir biçimleşmeyi oluşturmaya çalışmaktadırlar. Buradan hareketle Kuantum değişim anlayışı büyük işletmelere, seri üretim gerçekleştiren

tiren firmalara daha uygun görünmektedir.

Devrimci ya da adımsal olarak değişim başlığı Miller'in biçimleşme okulu düşüncesinde önemli yeri olan diğer bir kısmı oluşturmaktadır. Bu çerçevede Miller stratejik devrim olarak ifade ettiği değişim, Quinn'de adımsal olarak değişim ile Miller'in anlayışına karşı çıkmaktadır (Mintzberg ve diğerleri, 1998: 315). Burada iki yazarın farklı pencerelerden olaylara bakışı görülmektedir. Quinn (1978, 1980, 1982) bireysel olarak yöneticilerin algılarını, niyetlerini, düşünce süreçlerini ele alırken, Miller organizasyonların faaliyetlerine ve bunların sonuçlarını araştırma konusu haline getirmişlerdir.

3. BİÇİMLEŞME OKULUNUN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Mintzberg'in tanımlamasında biçimleşme okulunun iki ana yönü bulunmaktadır. Bunlardan ilki bir organizasyonu durumlarını ve onu çevreleyen bağlamı *biçimleşme* olarak tanımlayan; diğeri de strateji oluşturma sürecini *dönüşüm* olarak tanımlayan (Mintzberg ve diğerleri, 1998: 302) yöndür. Mintzberg biçimleşme ve dönüşümü aynı madalyonun iki yüzü olarak ifade etmektedir. Dolayısıyla dönüşüm aslında biçimleşmenin bir sonucu olarak strateji oluşturmada önemli bir role sahip olmaktadır.

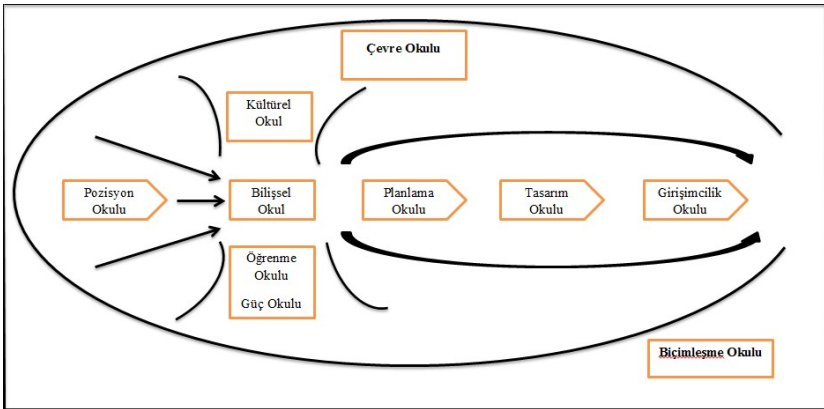
Stratejik yönetim temel olarak değişimi içinde barındıran bir süreci ifade etmektedir. Mintzberg biçimleşme okulunda stratejik yönetimin değişimin aksine süreklilik ile ilgili bir kavram olduğunu ifade etmektedir (Mintzberg ve diğerleri, 1998: 302). Dolayısıyla strateji, sürekliliği tanımlayan istikrarlı bir yönü olan özelliği bulunmaktadır. Bu kapsamda strateji ve stratejik yönetim çıkış itibarıyla organizasyonun yönünü değiştirirse de sonrasında ortaya çıkan strateji(ler) organizasyonun yönünü sabitleştirir ve sürekliliği olan bir nitelik kazanır.

Biçimleşme okulunda Mintzberg varoluş halleri, modeller ya da ideal tipler (Sarvan ve diğerleri, 2003: 107) üzerinde durmaktadır. Bu unsurlar organizasyonun değişik ve farklı boyutlarının benzer şartlar altında nasıl bir noktada toplandığını belirtmektedir. Varoluş halleri bir organizasyon içerisinde etkisini gösteren davranışları ifade etmektedir. Strateji oluşturma da bu davranışlardan hareketle organizasyonun yeni bir varoluş hareketi içerisine girmesini sağlamaktadır. Böylece strateji oluşturma süreci dramatik bir dönüşüm haline gelir. Biçimleşme dönüşümü de içeren bir terim olarak kavramsal yönü olduğundan daha çok akademisyenlerce araştırılmaktadır.

Bu yönüyle biçimleşme kavramsal olarak ele alınmaktadır. Dönüşüm ise pratiğe dönük olarak uygulanmayı içeren ve yöneticiler tarafından denenen ve organizasyonlara danışmanlar tarafından önerilen daha zorlu bir durumu ifade etmektedir (Mintzberg ve diğerleri, 1998: 303).

Mintzberg'in strateji oluşturmada literatüre kazandırdığı on strateji okulunda her bir anlayışın stratejiyi farklı şekilde oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bilişsel okul, organizasyonun merkezinde yer alan stratejistin zihninde yer alırken; pozisyon okulu analiz çerçevesine daha fazla odaklanarak verilerden hareketle bilişsel okula katkılar yapmaktadır. Planlama okulu başka yollarla oluşturulan stratejileri programlamak için ileriye bakar. Tasarım okulu stratejik bir perspektiften ilerisini görmektedir. Girişimcilik okulu geleceği hedefleyerek organizasyonun benzersiz bir vizyonun ötesine bakmaktadır (Mintzberg ve Lampel, 2001:46).

Şekil 1. Tek Bir Süreç Olarak Strateji Oluşturma

Kaynak: Mintzberg ve Lampel, 2001: 47.

Şekil 1 strateji oluşturmada okulların durumunu göstermektedir. Her bir okul strateji oluşturma sürecinde farklı rollere sahiptir. Nihayetinde her bir okul sürece farklı şekillerde katkılar sunmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere her bir okulun strateji oluşturmada öne çıkan nitelikleri farklıdır. Ama burada biçimleşme okulu diğerlerini kapsayan, onların anlayışlarını çevrele-

yen bir role sahip bulunmaktadır. Bu çerçevede biçimleşme okulu sürece ya da onun çevresine bakmaktadır. Sürecin içine bakmaktan ziyade sürecin çevresindeki unsurlara odaklanmaktadır (Mintzberg ve Lampel, 2001).

Organizasyonun çevresinin ve içinde yer aldığı endüstrinin özellikleri strateji oluşturmayı farklılaştırmaktadır. Süreç küçük işletmelerde, bireysel olarak kişilerin etkinliği fazla olduğundan strateji oluşturma etkileşimli bir niteликтir. Ziyade bireysel olarak şekillenmektedir. Seri üretim işletmeleri ve hükümetlerde süreç daha rasyonel bir şekilde ele alınabilmektedir. Dinamik, ileri teknoloji sektörlerinde stratejilerin oluşturulması daha uygulamalı bir şekilde ortaya çıkma eğiliminde olmaktadır (Mintzberg ve Lampel, 2001:48). Bir diğer deyişle Mintzberg'in strateji okullarından planlama okulu strateji oluşturmada daha istikrarlı koşulların yer aldığı çevrede daha anlamlı ve başarılı olabilirken, girişimci, kültürel, çevresel gibi okullar daha dinamik bir tarzda biçime sahip olabilir. Biçimleşme okulu ise bu noktada diğer okulların tüm anlayışlarını ve varsayımlarını bütünleştiren bir yapıya sahip olarak daha kapsamlı bir hal almaktadır. Bununla birlikte biçimleşme okulu, hem rasyonel ve kasıtlı, hem de acil stratejilerin birleştirilebileceği okulları birleştiren bir kategori oluşturmaktadır (Criado ve diğerleri, 2010: 112).

Biçimleşme okulunun temel varsayımlarını, iddialarını şu şekilde ifade etmek mümkündür.

1. Çoğu zaman bir organizasyon özelliklerinin istikrarlı biçimleşmeleri açısından tanımlanabilir. Belirli bir strateji dizisine yol açan belirli davranışlarda bulunmasını sağlayan belirli bir yapı biçimini benimser.
2. Bu istikrarlı olan dönemler bazen bir dönüşüm süreciyle kesintiye uğrar ve başka bir biçimleşmeye kuantum sıçraması yapar.
3. Bu ardışık olan biçimleşme durumları ve dönüşüm dönemleri, zaman içinde kendilerini desenli diziler halinde düzenleyebilir.
4. Bu nedenle, stratejik yönetimin anahtarı çoğu zaman istikrar veya stratejik değişimi sürdürmek ve bu süreci organizasyona zarar vermeden yönetebilmektir.
5. Buna göre, strateji oluşturma süreci kavramsal tasarım veya formel planlama, sistematik analiz veya liderlik vizyonu, işbirliğine dayalı öğrenme veya rekabetçi politika, bireysel bilişe odaklanma, kolektif sosyalleşme veya çevredeki güçlere basit tepkilere odaklanma şeklinde gerçekleştirilebilir. Bir diğer ifadeyle strateji oluşturma konusundaki okulların kendileri belirli biçimleşmeleri temsil etmektedir.
6. Ortaya çıkan stratejiler planları veya kalıpları, pozisyonları veya perspektifle-

rin biçimini alırlar. Fakat yine de her biri kendi zamanına ve kendi durumuna uyarlanır (Mintzberg ve diğerleri, 1998: 305-306).

Bu varsayımlardan hareketle biçimleşme okulu diğer okulların da yaklaşımlarını içerdiğinden strateji oluşturmada daha kapsamlı bir niteliğe sahip olmaktadır. Biçimleşme okulu bu yönüyle diğer okullar içerisinde de yer almaktadır denilebilir. Aslında her okulun kendi biçimleşmesi, kendi içerisinde strateji oluşturmada dönüşümü bulunmaktadır.

4. ÖRGÜTLERDE YAPI VE GÜCÜN FARKLI BİÇİMLEŞME MODELLERİ

Biçimleşme okulu anlayışına değinirken organizasyonlarda yapı ve gücün farklı bir şekilde dağıldığını da dikkate almak gerekir. Mintzberg (1989) bu kapsamda organizasyon türlerine göre yapının ve gücün biçimleşmesini ele almıştır. Her bir organizasyon çeşidinin aldığı biçimleşme farklılık göstermektedir. Bu çerçevede *girişimci organizasyonlar* genel anlamda basit yapıdadırlar. Genellikle küçük örgütlerin bu tarz bir yapıyı tercih ettikleri ifade edilebilir. Organizasyon yapısı biçimsel olmayan bir tarza sahip bulunurken, örgüt içerisindeki iletişim-koordinasyon genellikle tek bir kişiye bağlı olarak şekillenmektedir. Bu tür örgütlerde kişi girişimci nitelikte olabildiğinden, örgütün büyümesi kişinin kontrolü altında gerçekleşebilmektedir.

Makine örgüt yapısında, örgüt içerisindeki işlerin daha fazla uzmanlaşma istediği, çalışanların faaliyetlerinin standart hale geldiği bir durum söz konusudur. Bu yönüyle örgüt içerisinde lider herkesin işini programlayan bir personel ve halkla ilişkiler, hukuk danışmanı gibi destek personeli şeklinde role bürünmektedir. Makine organizasyonu otomobil, havayolu ve posta sektörlerinde olduğu gibi yerleşik, istikrarlı ve olgun endüstrilerde bulunmaktadır (Mintzberg ve diğerleri, 1998: 307).

Bir diğer örgüt türü olan *Profesyonel organizasyonlar*, gücün büyük kısmını profesyonel yöneticilere vermektedirler. Bu tarz organizasyonlarda yapı adem-i merkeziyetçi bir tarzda oluşmaktadır. Adem-i merkeziyetçi tarzda yer alan organizasyonlarda güç tepede toplanmaktan ziyade gücün örgütün bütününe yayıldığı görülmektedir. Kararlar sadece üst yönetim tarafından değil, orta ve alt yönetim kademelerinin de karar mekanizmasına katıldıkları bir sistem oluşmaktadır. Dolayısıyla adem-i merkeziyetçi örgütlerde her kademede yer alan çalışanlar karar mekanizmasının her aşamasında yer alabilmektedir.

Çeşitlendirilmiş organizasyonlar, bir holding şirketinde gibi her bölümün kendi durumları ile başa çıktıkları görülür. Dolayısıyla organizasyonlar Holding'den uzakta faaliyetlerini kendi yapılarını kurarak bağımsız bir şekilde gerçekleştirebilirler. Burada tamamen bir bağımsızlıktan söz etmekten ziyade, sınırlı bir bağımsızlık kastedilmektedir.

Adhokrasi organizasyonlar, bürokratik organizasyonların tersini ifade etmektedir. Özellikle yenilik yapmak zorunda olan havacılık, film yapımı sektörü gibi alanlar adhokrasiye örnek olarak gösterilebilir. Bu tarz yapılarda farklı uzmanlık alanlarından kişiler ekipler halinde bir arada çalışmaktadırlar. Burada matris organizasyonlar öne çıkmakta ve yapıyı oluşturmaktadır.

Misyoner organizasyonlar, bu tarz organizasyonlar iş üzerindeki uzmanlıkta azalma, gevşek bir iş bölümü, güçlü bir örgüt kültürüne sahiptir. Organizasyonun bütününde çalışanların hep birlikte paylaştığı ortak değerler ve inançlar bulunmaktadır. Diğer bir yapıda *siyasi organizasyondur*. Bu yapıda istikrarlı bir güç sistemi kurulmadığında organizasyon içerisinde ayrılmalar, anlaşmazlıklar ortaya çıkarak aslında siyasi bir yapı ortaya çıkar. Bazı siyasi organizasyonlar zorlu dönüşüm dönemlerinde geçici olurken; diğerleri farklı güçler tarafından ayrılan piyasa güçlerinden çok uzun süre korunan bir şirket gibi kalıcı durumda yer alabilirler.

Mintzberg'in güç ve yapıdan hareketle biçimleştirdiği organizasyonların her birisinin kendine has özellikleri bulunmaktadır. Bu organizasyon türleri aslında biçimleşme farklılıklarını ifade ederek strateji oluşturma konusuna farklı bir bakış getirmektedir. Bununla birlikte Mintzberg organizasyonlarda yer alan yöneticilere, çalışanlara bu farklı yapı çeşitleriyle rehberlik etmektedir. Teorik olarak bilgiden pratiğe dönük bir reçete sunuyor şeklinde bir yorumda bulunulabilir.

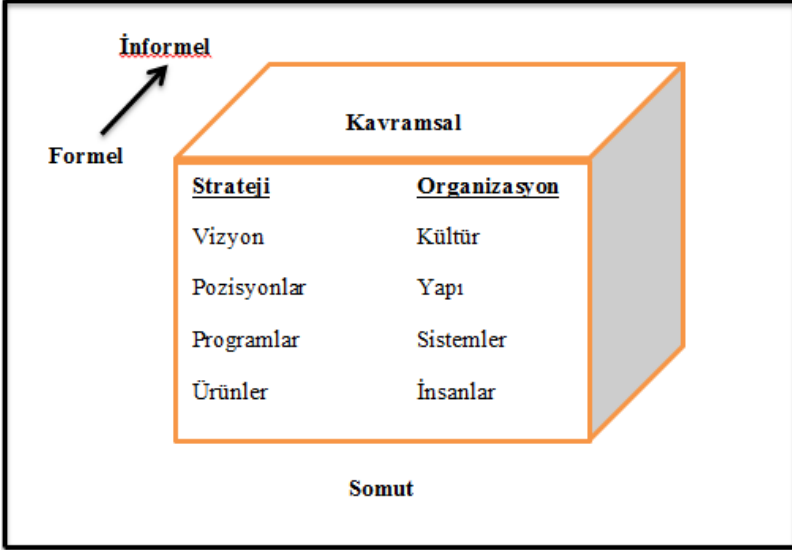
5. DÖNÜŞÜM NE İFADE ETMEKTEDİR

Günümüz ortamında işletmeler sürekli değişen çevre şartlarında faaliyetlerini devam ettirme mecburiyeti içerisinde yer almaktadırlar. Bu mecburiyet işletmelerin dönüşümünü beraberinde getirmektedir. Örgütsel değişim olarak da ifade dlebilecek bu süreç organizasyonun bütün unsurlarıyla ve bu unsurlar arasındaki ilişkilerdeki meydana gelebilecek değişikliği ifade etmektedir (Tunçer, 2013: 377). Burada temel soru organizasyon içerisinde nelerin değiştirilebileceğidir? Biçimleşme okulunda bu soruya Mintzberg

değişim küpü çerçevesinde cevap aramaktadır. Değişim küpü kapsamlı bir değişim içerisinde neler olmasını belirtmektedir.

Şekil 2. Değişim Küpü

Kaynak: Mintzberg ve diğerleri, 1998: 326.

Şekil 2 Mintzberg'in değişim küpünü göstermektedir. Küpün ön yüzünde strateji ve organizasyon yer almaktadır. Strateji organizasyonun gittiği yönü ifade ederken, organizasyon ise kültür, yapı, çalışanlar ve sistemleri tanımlamaktadır. Organizasyon değişmek istediğinde bu iki ana unsurun ve detaylarının ele alınması gerekmektedir. Küpte iki ana unsur somut durumdan kavramsala doğru bir diğer ifadeyle somuttan soyuta doğru değişiklik gösterebilir. Strateji unsurunda ürünlerden vizyona (somuttan kavramsala veya soyuta) doğru bir değişim veya dönüşüm sağlanabilmektedir. Aynı somuttan kavramsala doğru yolculuk organizasyon ana unsurunda da mevcuttur. İnsanlar veya çalışanlar somut tarafı ifade ederken, en başta yer alan kültür daha kavramsal bir tarafı tanımlamaktadır.

Değişim küpünde vizyon en kavramsal unsuru belirtmektedir. Vizyon şirketin enerji ve kaynaklarını arzulan bir geleceğe ulaşmak için yönlendir-

diren stratejik niyeti tanımlamaktadır (Pearce ve Robinson, 2015: 33; Ülgen ve Mirze, 2006: 69). Organizasyon boyutunda ise kültür en kavramsal olanı ifade etmektedir. Değişim küpünde strateji ve organizasyon boyutlarında yeniden yapılandırma, şirketin konumlandırmasının belirlenmesi gibi organizasyonun konumları, organizasyon yapısında yeniden düzenleme veya kademe azaltma gibi uygulamalar yapılabilmektedir. Sonrasında organizasyon içerisinde programlar ve sistemler yeniden mühendislik, yeniden programlama gibi faaliyetler ve yenilikler gerçekleştirilebilir. En somut unsurlar olarak organizasyonun ürünlerinde ve çalışanlarda sırasıyla ürünlerin tasarımının yeniden ele alınması, çalışanların eğitim ve geliştirme faaliyetleri ile küp içerisinde değişimin gerçekleşmesi sağlanmaktadır. Değişim küpündeki iki boyuttaki tüm unsurlar içerisinde değiştirilebilecek en soyut şeyler olarak vizyon ve kültür en spesifik olarak da ürünler ve çalışanlar öne çıkmaktadır (Mintzberg ve diğerleri, 1998).

Küpteki değişim için gerçekleştirilecek kısımlar özellikle somut olandan başlayarak gerçekleşmektedir. Bir diğer deyişle, sistemleri ve insanları değiştirmeden yapı üzerinde düzenleme yapmak, programları ve ürünleri yeniden tasarlamadan vizyonun değiştirilmesi çok anlamlı olmayacaktır. Değişim küpündeki ön yüzünde, görünür olan kısımlar açık, formel kısmı oluşturmaktadır. Değişim formel olandan informal olana doğru, açık olandan örtük olana doğru gerçekleşmektedir.

6. SONUÇ

Biçimleşme okuluna en büyük eleştiri Lex Donaldson tarafından yapılmıştır. Bir zamanlar “McGillomania” (McGill’in öne çıkması) olarak tanımlayan Donaldson biçimleşmelerin anlaşılmasının ve öğretilmesinin kolay olduğunu savunmakta ve bundan dolayı da biçimleşmenin teori haline getirilmesinin kusurlu bir yaklaşım olduğunu belirtmektedir (Mintzberg ve diğerleri, 1998: 344). Donaldson organizasyonların sadece siyah veya beyaz değil, grinin birçok tonuna sahip olduklarını vurgulamaktadır (Donaldson, 1996). Donaldson bir diğer eleştirisini de kuantum değişimi konusunda yapmaktadır. Donaldson’a göre işletmelerin ya statik olduğunu ya da hızlı bir biçimde değiştiğini iddia etmenin gerek kavramsal olarak gerekse de ampirik olarak hatalı bir davranış olduğu üzerinde durmaktadır. Organizasyonların çoğunun hızlı bir şekilden ziyade oldukça yavaş ve adım adım değiştiğini savunmaktadır.

Biçimleşme okuluna getirilen bu eleştiri şu noktada yanıtlanabilir. Donaldson teorilerin doğru ya da yanlış olmamış gibi, tek bir doğruluk ölçütüne dayandırmaktadır. Halbuki teoriler kağıt parçaları üzerindeki kelimeleri veya resimleri ifade etmektedir. Gerçek ise daha karmaşık yapıdadır (Mintzberg ve diğerleri, 1998: 345). Biçimleşme okuluna getirilen ikinci en önemli eleştiri basite indirgeme başlığını taşımaktadır. Her türlü sınıflandırma aslında keyfi bir şekilde sınıflandırmayı yapanın tercihini yansıtmaktadır. Dolayısıyla aslında biçimleşme okulu da gerçeği olduğundan çok daha basit bir çerçevede değerlendirmektedir. Her ne kadar gerçeğin karmaşık yapısını kavrama noktasında yetersiz kaldığı yönünde eleştirilse de biçimleşme okulunun strateji geliştirme süreçlerine ve stratejik yönetim düşüncesine önemli katkılar sunduğu dikkate alınmalıdır. Bu noktada iki temel katkıdan bahsetmek mümkündür. Birinci olarak, strateji geliştirmenin başlı başına bir organizasyonun dönüşümü anlamına geldiği vurgulanmaktadır. Bura organizasyon kültürü, yapısı, sistemleri ve insan kaynaklarını da içine alan bir dönüşüm kastedilmektedir. İkinci olarak, strateji geliştirme biçimleşme okulunda da vurgulandığı gibi, bütüncül bir süreçtir. Bu süreçte öngörücü ve tanımlayıcı olmak üzere farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Biçimleşme okulu ise bu farklı stratejik okulları katkılarını içinde toplamakta ve dinamik bir bakış açısı sunmaktadır.

Strategy as a Transformation Process: A Holistic Approach from Mintzberg's Perspective

Abstract: This study aims to evaluate the understanding of the configuration school, which Henry Mintzberg, who is considered one of the leading names in the field of business, contributed to the field of strategic management thought. The main claim of the study can be expressed as follows: Mintzberg's configuration approach offers a comprehensive perspective that envisages that organizations adapt to changing external conditions by mobilizing their internal and external opportunities. Thus, organizations can develop their abilities to deal with unexpected situations. Configuration, which has a comprehensive feature among the ten strategic school understandings, offers a holistic perspective to the transformation process of organizations. In this context, first of all, the historical development and basic features of the configuration school will be examined. Afterwards, the different configuration

models of power and structure in organizations and the scope of the concept of transformation will be discussed. Finally, the study will discuss his criticisms and contributions to the configuration school.

Keywords: Henry Mintzberg, Configuration School, Ten Strategic Schools, Strategic Thinking.

Kaynaklar

Bakoğlu, Refika ve E. D. **Özcan** (2010), “İşletme Düzeyinde Strateji Paradokslarının Mintzberg’in On Stratejik Yönetim Okulu Açısından Değerlendirilmesi”, **Öneri**, 9 (34): 57-69.

Chandler, Alfred (1962), **Strategy and Structure: Chapter in the History of The Industrial Enterprise**, Cambridge: MIT Press.

Criado, Alex R. et all (2010), “A Configuration-Holistic Approach to Born-Global Firms’ Strategy Formation Process”, **European Management Journal**, 28 (2): 108-123.

Donaldson, Lex (1996), “For Cartesianism: Against Organizational Types and Quantum Jumps.” In *For Positivist Organisation Theory: Proving the Hard Core*, London: Sage, :108—129).

Keskin, Nurzahit (2020), “Bir Yönetim Gurusu Olarak Alfred D. Chandler ve İşletme Tarihi Üzerindeki Etkilerine Yönelik Analitik Bir Değerlendirme”, *İşletme Bilimi Dergisi*, 8 (3): 535-562.

Khandwalla, P. N. (1970), *The Effect of the Environment on the Organizational Structure of Firm* (doctoral dissertation, Carnegie-Mellon University).

Miller, D. (1976), “Strategy Making in Context: Ten Empirical Archetypes” (PhD. thesis, Faculty of Management, McGill University).

Miller, D. (1979) “Strategy, Structure, and Environment: Context Influences upon Some Bivariate Associations.” *Journal of Management Studies*, 16 (3): 294-316.

Miller, D. ve P.H. Friesen (1980), “Momentum and Revolution in Organizational Adaptation”, *Academy of Management Journal*, 23 (4): 591-614.

Miller, D. ve P.H. Friesen (1984), “A Longitudinal Study of The Corporate Life Cycle”, *Management Science*, 30 (10): 1143-1183.

Mintzberg, H. ve J. Lampel (2001), “Reflecting on The Strategy Process” in (eds). Cusumano, Michael A. ve Constantinos, C. Markides (2001), *Strategic Thinking For The Next Economy*, San Francisco: MIT Sloan Management Review.

Mintzberg, Henry (1979), *The Structuring of Organizations: A Synthesis of The Research*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Mintzberg, Henry (1983), *Power in and Around Organizations*, Englewood

Cliffs, NJ: Prentice Hall.

Mintzberg, Henry (1989), *Mintzberg on Managemet: Inside Our Strange World of Organizations*, New York: Free Press.

Mintzberg, Henry ve diğçerleri (1998), *Strategy Safari*, New York: The Free Press.

O'Connor, M. K. Ve F. Ellen Netting (2009), *Organization Practice A Guide to Understanding Human Service Organizations*, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Pearce, J. ve R.B. Robinson (2015), *Stratejik Yönetim*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Sarvan, Fulya ve diğçerleri (2003), "On Stratejik Yönetim Okulu: Biçimleşme Okulunun Bütünleştirici Çerçevesi", *Akdeniz Ünivesitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6: 73-122.

Tunçer, Polat (2013), "Değışim Yönetimi Sürecinde Değışime Direnme", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1): 373-406.

Türk Dil Kurumu (2021), Türk Dil Kurumu Sözlükleri, <https://sozluk.gov.tr/>, (01.11.2021).

Ülgen, Hayri ve S. K. Mirze (2006), *İşletmelerde Stratejik Yönetim*, İstanbul: Literatür Yayınları.

Quinn, J. B. (1978), "Strategic Change: 'Logical Incrementalism.'" *Sloan Management Review* 20(1): 7-21.

Quinn, J. B. (1980), "Managing Strategic Change." *Sloan Management Review* 21 (4): 3-20.

Quinn, J. B. (1982), "Managing Strategies Incrementally." *Omega, The International Journal of Management Science*, 10 (6) :613-627.

K İ T A P İ N C E L E M E S İ

Endülüs' ün Marka Şehirleri¹

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Mustafa Yıldırım²

Geliş Tarihi / Submitted: 26.10.2021

Kabul Tarihi / Accepted: 01.11.2021

Yayın Tarihi / Online Publication: 30.11.2021

1. GİRİŞ

Emevi komutanlarından Tarık b. Ziyad ile başlayan İslam ordularının Avrupa fetihleri, ilk olarak günümüzde İspanya sınırlarının güneyinde bulunan tarihte “Endülüs” olarak isimlendirilen bölgenin fethiyle başlamıştır. Günümüzde de İspanya bu bölgeyi “Endülüs(Andulucia)” olarak isimlendirmeye devam etmektedir. Fetihten sonra yaklaşık sekiz yüz yıl boyunca Müslüman hakimiyetinde kalan bölge; şehir yapılanması, kültür, sanat, medeniyet bakımından yaşadığı çağı aşan bir uygarlık yeridir. İşte İbrahim Atilla Karataş tarafından hazırlanan bu eser, Endülüs bölgesini şehir ve medeniyet açısından incelemiştir. “Marka Şehir ve Şehir Pazarlaması” üzerine yapmış olduğu çalışma ile doktorasını tamamlayan yazarın “Endülüs’ün Marka Şehirleri” ismini verdiği bu eseri 2020 yılında yayınlanmıştır. Halen Muş Alparslan Üniversitesi’nde Dr. Öğretim Üyesi olarak çalışmalarını sürdüren yazarın inceleyeceğimiz eserden başka “Şehir Pazarlaması Açısından Marka Şehir Göstergelerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma: Malatya Örneği” isimli eseri de bulunmaktadır. Yazar, “Endülüs’ün Marka Şehirleri” ismini verdiği inceleyeceğimiz eseri ortaya çıkarırken özellikle İspanya ile ilgili çalışmalar yapan kişilere yer vermiştir. Bunlar arasında İbn Havkal, İbn Haldun, İbn Batuta gibi Müslüman müelliflerin

1. İbrahim Atilla Karataş (2020), **Endülüs’ün Marka Şehirleri**, Ankara: Gece Kitaplığı, 130 sayfa.

2. Dr., myildirimbjk@gmail.com

yanısına Lewis Mumford, Yunan tarihçi Plutarch gibi isimler de bulunmaktadır. Bu bilgilerden ziyade eserin vermek istediği mesaj ise; Endülüs'ün şehirlerinin kültür, medeniyet, eğitim, tarım ve daha birçok alanda öncü şehirlerden oluştuğunu okuyucuya göstermektir. “*Endülüs'ün Marka Şehirleri*” isimli 130 sayfadan oluşan bu eser, önsöz hariç dört bölümden oluşmaktadır. Her bölümde sırasıyla inceleyeceğimiz alt başlıklar bulunmaktadır. Birinci bölüm “*Şehir ve Marka Şehir*”; İkinci bölüm “*Endülüs Tarihi*”; Üçüncü bölüm “*Endülüs Medeniyeti*”; Dördüncü Bölüm “*Endülüs'ün Marka Şehirleri*” başlıklarını taşımaktadır. Eserin sonunda “*Sonuç ve Değerlendirme*”, “*Dipnotlar*”, “*Kaynakça*” ve “*Ekler*” bulunmaktadır.

2. ŞEHİR KAVRAMI

Birinci bölüm (s.8-12) “*Şehir ve Marka Şehir*” başlığını taşımaktadır. Yazar, ilk önce “*Şehir*” alt başlığı altında şehrin tanımını yaptıktan sonra şehir kelimesinin Latin dillerinde kullanımına örnekler verip şehri oluşturan siyaset, iktisat, ticaret gibi temel etmenleri sıralamıştır. Daha sonra tarih boyunca şehirle ilgili çalışmalar yapan tarihçi, sosyolog, coğrafyacı gibi bilim insanlarının şehir hakkındaki görüşlerine yer vermiştir. Bunlar arasında Yunan tarihçi Plutarch, filozof Bergson, Lewis Mumford gibi isimler bulunmaktadır. Yazar bölümün ikinci alt başlığı olan “*Marka Şehir*” başlığı altında marka şehir konusunda yapılan akademik çalışmalara (doktora tezi, kitap vs.) yer vermiştir. Bölümün sonunda Ortaçağ İslam şehirlerinin çağının çok ötesinde olduğu ve teknoloji, eğitim, bilim ve daha birçok alanda döneminin marka şehirleri olduğunu vurgulamıştır.

3. 7nci YÜZYILDAN 15nci YÜZYILA KADAR ENDÜLÜS TARİHİ

İkinci bölümde (s.13-50) bölgenin tarihi serüveni incelenmiştir. Bu bölüm “*Endülüs Tarihi*” başlığı altında on iki tane alt başlıktan oluşmaktadır. “*Fetih Öncesi İber Yarımadası (İspanya)*” alt başlığı altında İber Yarımadası'nın Müslümanlar tarafından fethedilmeden önce genel durumuna değinen yazar, İber Yarımadası'nın Roma, Vizigot, Got ve Cermen gibi çok sayıda devlet ve kabilenin hakimiyeti altında bulunduğunu ve sürekli saldırılara maruz kaldığını belirtmiştir. “*Endülüs*” alt başlığı altında Endülüs'ün sınırlarını belirten yazar, buraya ulaşmak için Roma döneminden kalma kara yollarının kullanıldığını, dinlenme için çok sayıda işleve sahip mekanların bulunduğunu be-

lirtmiştir. Daha sonra bölgenin ılıman iklim coğrafyasında olduğundan ve yaşamak için son derece elverişli olduğundan bahseden yazar bu görüşünü sağlamlaştırmak için İbn Haldun'un ve Ebu Ubeyd el-Bekr'inin yaşanabilir iklimlerle ilgili görüşlerine yer vermiştir. Onlara göre Endülüs, Hint, Irak, Şam, Hicaz gibi yaşanabilir iklim üzerinde konumlanmıştır. "İspanya'nın Fethi (711-714)" ismini taşıyan üçüncü alt başlıkta Tarık b. Ziyad komutasındaki ordunun Gırnata (Granada), İşbiliye (Sevilla), Kurtuba (Cordoba), Mürsiye (Murcia), Tuleytula (Toledo), Belensiye (Valencia) ve Endülüs'ün diğer şehirlerini fethetmek için yaptığı savaşlara ve savaşlar sonucu kazandığı zafere değinilmiştir. Yazar, bu bölümü anlatırken harita kullanarak bölümü zenginleştirmiştir. Ayrıca Balatuşşühade (Puvatya) savaşıyla ilgili Robert Latham'ın "Dünya tarihinde önemli olan on beş savaştan biri" görüşüne ve Işın Demirkent'in "Müslümanların fetih hareketleri, Balatuşşühade savaşı kazanılsaydı fetih Bizans'tan değil batıdan başlayacaktı" görüşüne yer vermiştir. Yazarın bu fetihler sırasında Tarık b. Ziyad'ın kararlılığını göstermek için komutasındaki askerlerin dönmemesi için gemileri yakmasından bahsetmesi bir eksikliktir. Çünkü askerlerin geri dönmek dışında tek seçenekleri fetih hareketlerine devam etmektir. Dolayısıyla Endülüs'ün fethinde Tarık b. Ziyad'ın bu kararı çok önemlidir.

714'te Endülüs'ün tamamının Müslümanların hakimiyeti altına girmesiyle beraber yazar, 714'ten 1500'lere kadar uzanan süreçte bölgeye hâkim olan devletleri incelemiştir. İlk olarak "Valiler Dönemi (714-756)" ele alınmıştır. Yazar, Endülüs'ün 714 itibariyle İfrikiye'ye bağlı bir valilik olduğunu ve başkentinin ilk olarak İşbiliye daha sonra Kurtuba olarak belirlendiğini aktarmıştır. Fetih hareketlerinin devam ettiği bu dönemde Müslümanların Paris'e kadar ilerlediği ancak 732'deki Balatuşşühade (Puvatya) savaşının kaybedilmesiyle İber Yarımadası'na geri dönmek zorunda kaldıkları belirtilmiştir. Müslüman valiler arasında çıkan karışıklıklardan yararlanan Endülüs Emevilerin, bölgede hakimiyet kurması ile birlikte Endülüs Emevileri dönemi başlamıştır. "Endülüs Emevileri Dönemi (756-1031)" alt başlığı altında incelenen dönemde, Abbasilerin 750 tarihinde Emevilere son vermesiyle başlayan süreç, daha sonra Endülüs Emevilerinin başına geçen melikler ve yapmış olduğu savaşlar anlatılmıştır. Bu alt başlık altında en dikkat çekici bölüm olarak Kurtuba'daki kültürel, sosyal, entelektüel ve politik yapının gelişimi ve bu yapının çağının çok ötesinde oluşu gösterilebilir. Öyle ki Endülüs

Emevileri döneminde Kurtuba, her yönden dünyanın her şehriyle baş edebilecek birikime sahip olmuştur. “Mülûkü’t-Tavâif (Şehir Devletleri) Dönemi (1031-1090)” alt başlığı altında ise Endülüs Emevilerinin yıkılmasından sonra İber Yarımadası’nda yedi bölgeye ayrılan şehir devletleri işlenmiştir. Bu şehir devletlerini oluşturanların, Berberiler, Endülüslüleri ve Slavlar olduğunu belirten yazar, her ne kadar bölgenin siyasi yönden ayrıldığını belirtse de kültürel yönden son derece verimli bir dönem geçirdiğini aktarmıştır. “Murâbitlar Dönemi (1091-1147)” alt başlığı altında kısaca Murâbitların bölgeye hakim olup oluşan ahlaki bozulmayı, fikri sapkınlıkları kontrol etmek için çalışmalar yaptığını belirten yazar, Murâbitlarla beraber Malikilik mezhebinin bölgede hakim olduğunu aktarmıştır. Bir başka alt başlık olan “Muvahhitler Dönemi (1147-1238)” başlığı altında ise Muvahhitlerin Endülüs’e sahip olmak için yaptığı savaşlardan bahsedilmiş ve 1203 itibarıyla de Akdeniz’de Müslüman birliği sağlandığı aktarılmıştır.

Endülüs’te son Müslüman hanedanlığı ise “Nasriler Dönemi (1238-1492)” alt başlığı altında incelenmiştir. Nasri hanedanının kurucusu Yusuf b. Nasr’ın saç ve sakallarının kızılığından ve Gırnata’da bulunan el-Hamra sarayının inşasını başlatmasından dolayı ününün arttığından bahsedilen eserde el-Hamra sarayının çeşitli özellikleri anlatılmıştır. Örnek resimlerle zenginleştiği el-Hamra sarayının özellikleri arasından dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. Bunlar arasında on dört hektar olması ve aynı anda kırk bin kişiyi barındırabilecek kapasiteye sahip olduğunu belirten yazar, çeşmeleri, havuzları, hayvanat bahçesi, yönetim binaları, hipodromları ile sarayın şaheser olduğunu aktarmıştır. Bununla beraber siyasi tarih olarak Nasrilerden çok az söz eden yazar Gırnata Krallığının 1492’de yıkılmasıyla Nasriler döneminin bittiğini belirtmiştir. Yazar, Nasriler dönemini incelerken tamamen el-Hamra sarayı odaklı bir perspektif çizmiştir. Oysa bölümün başlığı “Endülüs Tarihi” olmasına rağmen ve bu bölümdeki önceki başlıklarda siyasi tarihe geniş yer verilirken Nasriler dönemi siyasi tarihi çok az anlatılmıştır. Oysa ki el-Hamra sarayını detaylı bir şekilde bir sonraki başlık olan “Endülüs Medeniyeti” veya son başlık olan “Endülüs’ün Marka Şehirleri” başlığındaki sarayın bulunduğu şehir olan Gırnata alt başlığında inceleyebilirdi. Yazar, bölümün sonunda Hristiyanların yeniden İspanya’ya hakim olmasıyla birlikte Müslümanların, Hristiyanların hükümdarlığında yaşamaya başladığını belirtmiş ve yedi asır boyunca bıraktığı sosyo-kültürel etkilere değinmiştir. “ Endülüs’ün Kaybının

İslam Dünyasına Kaybettirdikleri ve Hıristiyan Dünyasına Kazandırdıkları” alt başlığı altında ise yazar, Müslüman kültürünün Endülüs’te iz bıraktığını ve 12. ve 13. yüzyıllardaki elde edilen bilgilerin Avrupa’da Rönesans hareketleri başlatması için bir kıvılcım olacağını belirtmiştir. Öyle ki Endülüs’ün çağının ötesinde medeniyet geliştirmesi, sadece Müslümanları değil Hıristiyan dünyasını da etkilemesi bakımından son derece kıymetli olduğu düşüncesindeyiz.

4. ENDÜLÜS’TE MEDENİYET

Üçüncü bölüm (s.51-79) “*Endülüs Medeniyeti*” başlığı altında sekiz alt başlığa ayrılarak incelenmiştir. Bölümde Endülüs’teki tarım sistemi, ekonomi, sosyal hayat, yönetim anlayışı, sanat vs. gibi medeniyet kavramları ayrı ayrı incelenmiştir. Yazar, ilk olarak yönetimi ele almış ve “Endülüs’te Yönetim Anlayışı” alt başlığı altında incelemiştir. Endülüs’te yönetimin Müslümanların bölgeyi ilk fethettiklerinde valiler tarafından yapıldığı belirtilirken 750’de Emevilerin yıkılıp Abbasilerin kurulmasıyla birlikte Halife tarafından atanan Emir(Melik)lerle yapıldığı belirtilmiştir. Başkent ise Kurtuba şehri olarak belirlenmiştir. Yazar, sonraki yıllarda yönetimde Müslüman olmayanlara da yer verildiğini belirtmiştir. Bunlar arasında Saklebi ve Yahudiler de bulunmaktadır. Burada dikkat çeken en önemli noktalardan birisi yönetimde gayrimüslimlerin de yer almasıdır. Yazar, Müslümanların hoşgörülü bir toplum olduğunu Hollandalı şarkiyatçı Juaquin Vallvé’nin Kurtuba’daki yönetim anlayışı “*milletin hükümeti*” ve bir diğer Hollandalı şarkiyatçı Dozy’nin “*Endülüs’teki Hıristiyanlar kendilerini Müslüman gibi kabul edip onlarla kader birliği yapmışlardır*” sözleriyle göstermiştir. “Endülüs’te Sosyal Yapı ve Din” bölümün bir diğer alt başlığıdır. Toplumun bu dönemde hâssa ve âmme olarak ikiye ayrıldığını belirten yazar, adalet karşısında herkesin eşit olduğunu vurgulamıştır. 10. yüzyıldan sonra Hıristiyan ve Yahudi kökenli insanların topluma katılmasının Müslümanlar için hiçbir sorun teşkil etmediğini belirten yazar, Müslümanların herkese karşı hoşgörülü olduğunu belirtmiştir. Endülüs’te etnik kökene bakılmaksızın ekonomik hayatın içinde herkesin birbiriyle dayanışma ve yardımlaşma içinde olduğu belirtilen eserde gayrimüslimlerin ibadetlerini kolayca yapabilmek için ibadethaneler inşa edildiğinden bahsedilmiştir. “Endülüs’te Ekonomik Hayat” alt başlığı altında bölgenin ekonomisi ele alınmıştır. Yazar, ekonomik hayatın genelde ticarete da-

yalı olduğunu belirtmiş, yiyecek ve giyecek gibi temel ihtiyaçların yanısıra altın, gümüş vs. gibi değerli eşyaların ticaretinin de Almeria ve Malaga gibi liman şehirlerinden başta İskenderiye, Sicilya, Tunus, Fas gibi Akdeniz'deki şehirlere yapıldığını aktarmıştır.

“Endülüs'te Tarım, Hayvancılık ve Yeraltı Kaynakları” alt başlığı altında tarım ve hayvancılığın çağına göre son derece gelişmiş sistemlerle yapıldığını aktaran yazar, tarım ürünlerini yetiştirmek ve verimini için kullanılan su çarklarının (değirmen) kullanımının Avrupa'ya örnek olduğunu dile getirmiştir. Yazar yukarıda “*gelişmiş sistem*” derken ürünlerin dillerdeki kullanımıyla alakalı güzel bir örnek vermiştir. Buna göre Avrupa'da kullanılan bazı ürünlerin isimlerinin İspanyolca ve Avrupa'nın diğer dillerine geçtiğini görmekteyiz. Birkaç örnek vermek gerekirse; İspanyolca portakal *naranja* (Fars. narenciye), İspanyolca pamuk *cotton* (Ar. katan), İspanyolca pirinç *erruz* (Ar. erruz, Fr ve İng. rice). Bu örnekler bize Endülüs'te tarım sisteminin o dönemlerde gelişmiş olduğunu ve Avrupa'nın bu durumdan etkilenip dillerinde bile herkese yansıttığını göstermektedir. Yine bölgede çıkartılan yeraltı kaynaklarına örnek olarak altın, gümüş, demir, kurşun vs. madenleri örnek olarak vermiştir.

“Endülüs'te Giyim- Kuşam ve Yeme İçme Kültürü” alt başlığı altında kısaca bölgenin giyim ve yemek kültürüne değinen yazar, bu bölümde giyim kuşamla ilgili çeşitli örnekler vermiştir. Bunlar arasında deriden yapılmış elbiseler, fistanlar bulunurken bu elbiselerin renklerinin yeşil ve beyaz ağırlıklı olarak kullanılmasının nedenini beyazın Emeviler'e yeşilin İslam'a ait olduğunu belirterek açıklamıştır. Yine günümüz İspanya'sının en önemli etkinliklerinden olan “*siesta*”nın Müslüman Araplarda “*kaylule*” olarak bilindiğini ve Müslümanların Endülüs'e getirdiğini belirten yazar, İslamiyet'in aslında bu alanda da Avrupa'ya örnek olduğunu dile getirmek istemiştir. Yazar, yeme-içme kültüründe ise deniz ürünlerinden tahıllara, bakliyata kadar çok sayıda yiyeceğin Endülüs toplumunda tüketildiğini aktarmıştır.

“Endülüs'te Eğitim” alt başlığında ise eğitim konusuna değinilmiştir. Eğitimin çağına göre son derece gelişmiş olduğunu vurgulayan yazar, örneklerle bilime Endülüs'te verilen değeri ortaya koymuştur. İlk olarak okuma-yazma oranına değinen yazar, Endülüs araştırmacısı R. Dozy ve İspanyol araştırmacı G. Gozalbes Gusto'nun ortak görüşleri olan “Endülüs'te okuma-yazma oranı o dönem Avrupa'sının ilerisinde” görüşleriyle Endülüs'ün bu açıdan

gelişmiş olduğunu göstermiştir. Bununla beraber Endülüs'e Orta Doğu ile birlikte Avrupa'dan soyluların, asillerin eğitim almak için geldiğini belirtmesi bizlere Endülüs'ün çağının çok ötesinde olduğu görüşünü ispatlamaktadır. Öyle ki tıp konusunda Endülüs o kadar ileri bir seviyededir ki Avrupa'daki krallar, Endülüs'e tedavi için gelmişlerdir. Bölgede matematik, fizik, geometri gibi bilim alanında çalışmalar yapıldığını belirten yazar, astronomi ile ilgili de çarpıcı örnek vermiştir. Gökyüzünde bulunan çok sayıda parlak yıldızın isimlerinin Arapça olduğunu belirten yazar, bunlara örnek olarak betelgeuse(avcı eli), aldebaran (ülkelerin takipçisi), fomalhaut(balıkların ağzı) gibi yıldızları vermiştir. Endülüs'te yetişen bilim adamlarının bazılarının ismini vererek bölümü sonlandırmıştır. İbn Hazm, İbn Rüşd, İbn el-Hatip, Ebu Bekir b. Tufeyl bunlardan birkaçıdır. Bölümün son alt başlığı "Endülüs'te Müzik, Resim ve Mimari" adını taşımaktadır. Yine bu bölümde de Endülüs'ün Araplardan etkilendiğini yukarıda tarım ve hayvancılık bölümünde aktardığımız gibi Arapça kelimeler İspanyolcaya geçerek görmekteyiz. Birkaç örnek vermek gerekirse; Laud (Ar. Ud), Gitar (Gişare). Mimari açıdan ise yazarın sadece başkent Kurtuba'nın yaklaşık 6 km dışında bulunan Medinetüzzehra Sarayını ele aldığını görmekteyiz. Sarayın içinde cami, pazar, kışla hamam gibi çok sayıda uğrak yeri olduğunu belirten yazar, sarayda hizmetliler için bile barınacak yer bulunduğunu belirtmiştir.

5. ENDÜLÜS ŞEHİRLERİ

Dördüncü ve son bölümde (s.83-99) ise "*Endülüs'ün Marka Şehirleri*" başlığı altında şehirler incelenmiştir. Bu şehirler şunlardır: Kurtuba (Cordoba), Tuleytula (Toledo), İşbiliye (Sevilla), Malakka (Malaga), Belseniye (Valencia), Mürsiye (Murcia), Sarakusta (Zaragoza), Meriyye (Almeria), Karmune (Carmonia), Kadis (Cadiz)'dir. Bölümde şehirler incelenmeye başlamadan önce yazar tarafından değerli bilgiler paylaşılmıştır. Endülüs'ün adeta bir kültür mozaığı olduğunu vurgulayan yazar, Endülüs şehirlerinde Suriye, Mısır, Roma, Akad gibi uygarlıkların şehir yapısını barındırdığını aktarmıştır. Bunların dışında iletişim için güvercinlerin kullanılması, şehirlerde kanalizasyon sisteminin kurulması ve sokakların aydınlatılması dikkat çekici bilgilerdir. Paris ve Londra gibi Avrupa şehirlerine bu sistemlerin gelmesinin 200-300 yıl sonra olduğunu düşündüğümüzde Endülüs şehirleri için "çağının ötesinde şehirler" kavramı yerinde olacaktır.

6 metropol, seksen büyük şehir ve on iki bine yakın irili ufaklı yerleşim yerinden bahseden yazar, harita ile bölümü zenginleştirmiştir. Yazarın metropol ve büyük şehir kavramlarını kullanma konusunda bir eksikliği olduğu görülmektedir. Çünkü metropol Fransızca'da büyük şehir anlamına gelmektedir. Yazarın metropol derken neyi kastettiği tam anlaşılamamaktadır.

Kurtuba (Cordoba): Endülüs fethine kadar kısaca tarihine değinilen eserde şehrin Endülüs hakimiyeti altındaki durumu ele alınmıştır. Kurtuba'nın sadece bir siyasi başkent değil aynı zamanda çağının entelektüel bir şehir olduğunu ifade eden yazar, Avrupa'nın birçok yerinden şehre ziyaret için çok sayıda insanın geldiğini başta Kurtuba Camii olmak üzere sanat ve mimari eserleriyle şehrin nüfusunun beş yüz bine yaklaştığını belirtmiştir. Paris (38 bin) ve Roma(35 bin)'yı düşündüğümüzde Kurtuba, İstanbul ve Bağdat ile beraber gerçek bir büyük şehir denilebilir. Yazar İbn Havkal'ın "Endülüs her bakımdan zengin bir şehir" tanımıyla entelektüel olmasını delillendirmiştir. Eğitim'de Kurtuba üniversitesinin el-Ezher Üniversitesi'nden 193, Nizamiye Medreseleri'nden 289 yıl önce kurulması, Avrupa'nın değişik ülkelerinden insanların eğitim için Kurtuba Üniversitesi'ne gelmesi ve aydınlatma sisteminin Avrupa'dan yaklaşık yedi yüz sene önce kullanılması çağının çok ötesinde bir şehir inşa edildiğinin güzel bir örneğidir.

Gırnata (Granada): M.Ö. VII. yüzyıldan beri şehrin varlığını sürdürdüğünü belirten yazar, 711-1492 yılları arasında Müslüman hâkimiyeti altında kalan şehrin Endülüs'ün daha çok tarımsal üretimini karşılaması için kullanıldığını aktarmıştır. En dikkat çekici bilgi ise Hıristiyanların hâkimiyetine girdikten sonra şehir kütüphanesinin ve Arapça bir milyondan fazla kitabın yakılmasıdır. Bu da Hıristiyan Avrupa'sının tutumunu göstermesi bakımından değerlidir. Ancak yazarın el-Hamra sarayından bu bölümden hiç bahsetmemesi bir eksikliklerdir.

Tuleytula (Toledo): Şehirden bahsedilirken şehrin daha çok kültürel özelliğine vurgu yapan yazar, Yunanca eserlerin Arapçaya, Arapça eserlerin Latin dillerine çevrildiğinden bahsetmiş ve bu sayede diller arasında kelime alışverişi olduğu sonucunu çıkarmıştır.

İşbiliye (Sevilla): İlk olarak şehrin kısaca tarihinden bahseden yazar, şehrin ticaret şehri olduğuna vurgu yapmıştır. Öyle ki dönemin ünlü bilim adamlarından Er-Razi'nin "İşbiliye zeytinyağını ihraç edemezse onu depolamak imkânsız olduğu için hepsi boşa gider" sözünü vererek şehrin tarımsal ürün

ticaretinde önemli yer kapladığını belirtmiştir. Şehrin mimari olarak da geliştiği belirtilen eserde El-Mansur caminin eşsiz olduğu aktarılmış ancak 1180’de Hristiyanların camiye katedrale dönüştürdüğünü belirtmiştir.

Malakka (Malaga): Şehrin deniz kenarında olması nedeniyle ticaret şehri olduğundan bahseden yazar, İbn Batuta’nın “Toprağı bereketli, meyvelerinin meşhur ve ucuz olduğu, Endülüs’ün en güzel şehirlerinden biri Malakka’dır” sözüne atıfta bulunarak şehri kısaca anlatmıştır.

Belensiye (Valencia): Yazar, Endülüs’te bu şehirden sadece kâğıt üretimi ve tekniği ile öncü bir şehir olduğunu dile getirmiştir.

Mürsiye (Murcia): Sebze-meyve yetiştiriciliğinde şehrin Endülüs’ün ön de gelen şehirlerden birisi olduğunu belirten yazar, şehre “meyve bahçesi” denildiğini aktarmıştır.

Saragusta (Zaragoza): Yazar, şehirden İber Yarımadası’nın kuzeyinde ticaret şehri olduğunu belirtmiştir.

Meriyye (Almeria): III. Abdurrahman zamanında (955) kurulan şehrin ticari özelliği ön plana çıkarılmıştır. Şehirden Suriye, Mısır, Fransa, İtalya’ya ticaret ürünlerinden ipek, seramik, mermer, cam gibi ürün ticaretinin yoğun olduğu belirtilmiştir.

Karmune (Carmonia): Yazar, şehrin sadece kalesinin sağlam olduğunu ve bu nedenle Müslümanlar tarafından alınmış son şehir olduğunu ve İşbiliye’ye yakın konumda bulunduğunu belirtmiştir.

Kadis (Cadiz):Şehrin tarihi geçmişinin M.Ö. VIII. Yüzyıla dayandığını belirten yazar Roma İmparatorluğu döneminde şehrin zenginleştiğini ve o dönem ticari faaliyetler için kullanıldığını aktarmıştır. Yazar şehri anlatırken Endülüslerle ilgili herhangi bir bağ kurmamış ve sadece Endülüs’ten önceki durumuna değinmiştir. Burada yazarın kitabın başlığı ile uyum sağlamadığını görmekteyiz.

Eser, “*Sonuç ve Değerlendirme*” (s.101-105), “*Dipnotlar*”(s.106-118), “*Kaynakça*”(s.119-128) ve “*Ekler*”(s.129-130) ile bitirilmiştir.

6. SONUÇ

Sonuç olarak yaklaşık sekiz asra yakın bir süre boyunca Endülüs’ün tarihi serüvenini, medeniyetini ve kurduğu şehirleri anlatan bu eser, okuyanlara Endülüs’le ilgili değerli bilgiler vermektedir. Yazar, bu bilgileri verirken sık sık harita ve görsellere yer vermiştir. Ayrıca dönemin ünlü tarihçileri-

nin, coğrafyacılarının, seyyahlarının Endülüs’le ilgili görüşlerine yer vererek eserini zenginleştirmiştir. Yazarın Endülüs medeniyeti ile ilgili en önemli tespiti şudur ki; Endülüs’te kurulan medeniyet çağının çok çok ötesinde bir medeniyettir. Öyle ki Endülüs medeniyeti, eğitim, tıp, ticaret, mimari ve daha birçok alanda o dönem Avrupa’sından çok önde idi. Müslümanların gayrimüslimlere karşı hoşgörülü olması, kurulan şehirlerin hepsinin ayrı bir alana hizmet etmesi yazarın dikkat çektiği önemli noktalar dandır. Örneğin Malakka, Meriyye, Belensiye gibi liman şehirleri daha çok ticaret odaklı iken, iç bölgelerde bulunan Gırnata, İşbiliye gibi şehirler tarım alanında, Kurtuba ve Tuleytula gibi şehirler de eğitim ve bilimde gelişme göstermişlerdir.

Eserin eksik yönlerini ele aldığımızda bahsetmemiz gereken önemli noktalar bulunmaktadır. Yazarın “Endülüs Tarihi” başlığı ile anlattığı bölümde Tarık b. Ziyad’ın askerlerine Endülüs’e çıkarma yapılırken askerlerin geri dönmemesi için gemileri yaktırmasından hiç bahsedilmediğini görmekteyiz. Oysa Tarık b. Ziyad’ın bu hareketi olmasaydı belki Endülüs, Müslümanların hakimiyetine girmeyecekti ve Endülüs Medeniyetinden bahsedemeycektik. Bir diğer eksiklik ise Gırnata’da bulunan El-Hamra Sarayı’yla ilgilidir. El-Hamra Sarayı “Endülüs Medeniyeti” başlığı altında veya sarayın bulunduğu şehir olan dördüncü bölümdeki Gırnata şehri başlığı altında daha detaylı bir şekilde incelenebilirdi. Öyle ki sonuç kısmında Gırnata’nın “marka şehir” olmasını sağlayan temel unsurun El-Hamra Sarayı olduğunu belirtmesi yazarın bu mimari yapıyı daha özenli bir şekilde incelemesi için yeterli bir sebeptir. Nitekim yazar, Kurtuba Camiini incelerken bunu Kurtuba şehri kısmında anlatmış ve öneminden yeterince bahsetmiştir. Bundan başka yazar “Endülüs’ün Marka Şehirleri” başlığı altındaki dördüncü bölümde şehirleri anlatırken bazı şehirlerin siyasi tarihine yer verirken bazı şehirlerin siyasi tarihine hiç değinmemiştir. Burada da bir tutarsızlık söz konusudur. Son şehir olarak incelenen Kadis’te ise Endülüs ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Kadis’in sadece Endülüs öncesi siyasi tarihine yer verilmiştir. Bu da eserin başlığı ile çelişmektedir. Her ne kadar eserin bölümlerinin her biri ayrı bir eser veya eserler olacak şekilde başlıklar altında incelenmesi gerekirken, yazarın bu bölümleri 130 sayfada anlatması mümkün değildir. Ancak yine de yazar, Endülüs Medeniyeti ile ilgili okuyucuya aktarmak istediği mesajı vermiştir kanaatindeyiz.